Csiffáry Gabriella

A tábornok KERTJE

Híres magyarok szenvedélyei

Corvina

X 294146

Csiffáry Gabriella

A tábornok KERTJE

Híres magyarok szenvedélyei

CORVINA

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001315911

Szöveg © Csiffáry Gabriella, 2019
Illusztrációk © Jogtulajdonosok

A kötet kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül sem részben, sem egészben nem másolható, sem elektronikus, sem mechanikai eljárással, ideértve a fénymásolást, számítógépes rögzítést vagy adatbankban való felhasználást is!

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Kiadja 2019-ben a Corvina Kiadó Kft.,
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

1086 Budapest, Dankó utca 4–8.
www.corvinakiado.hu
E-mail: corvina@lira.hu

Felelős kiadó: Kúnos László, a Corvina igazgatója
Felelős szerkesztő: Gspann Veronika
Műszaki vezető: Kurucz Dóra

ISBN 978 963 13 6621 1

Tördelés: Szabó Rózsa
Nyomta és kötötte a Szekszárdi Nyomda Kft., 2019
Felelős vezető: Vadász Katalin

X 294146

Tartalom

Előszó 11
Köszönetnyilvánítás 17

A NAGY JÁTÉKOSOK 19

SAKKOZÓK – OSTÁBLA 19

Beatrix királyné 21
Zrínyi Miklós 25
Kempelen Farkas 29
Benyovszky Móric 34
Petőfi Sándor 40
Bolyai János 43
Széchenyi István 46
Bláthy Ottó Titusz 50
Erkel Ferenc 55
Karinthy Frigyes 60
József Attila 66
Szent-Györgyi Albert 69

HÍRES KÁRTYÁSOK – AZ ÖRDÖG BIBLIÁJA 73

Rákóczi Ferenc 75
Liszt Ferenc 79
Tisza Kálmán 84
Mikszáth Kálmán 88
Jókai Mór 91

Krúdy Gyula ... 95
Ujházi Ede ... 99
Molnár Ferenc ... 103
Nagy Lajos ... 108
Rejtő Jenő ... 111
Ottlik Géza ... 115

MŰKEDVELŐK – MŰMÍVELŐK ... 119

ZENEKEDVELŐK ... 119

Berzsenyi Dániel ... 121
Bolyai János ... 126
Arany János ... 129
Gárdonyi Géza ... 134
Tersánszky Józsi Jenő ... 139
Csáth Géza ... 142
Bókay János, ifj. ... 147
Kondor Béla ... 153

RAJZOLÓK, FESTŐK, FARAGÓK ... 157

Rákóczi Ferenc ... 159
Kisfaludy Károly ... 162
Deák Ferenc ... 168
Madách Imre ... 172
Jókai Mór ... 176
Jászai Mari ... 180
Szentágothai János ... 184
Tóth Árpád ... 189
Nagy László ... 192

TERMÉSZET- ÉS SPORTIMÁDÓK ... 197

KERTÉSZKEDŐK ... 197

Fazekas Mihály ... 199
Kazinczy Ferenc ... 204
Kossuth Lajos ... 210
Görgei Artúr ... 216
Jókai Mór ... 220
Babits Mihály ... 227
Móricz Zsigmond ... 232
Hamvas Béla ... 236
Dohnányi Ernő ... 240

AZ APOSTOLOK LOVÁN... ... 245

Csokonai Vitéz Mihály ... 247
Petőfi Sándor ... 256
Orbán Balázs ... 260
Rómer Flóris ... 264
Táncsics Mihály ... 268
Eötvös József ... 272
Móricz Zsigmond ... 277

A HEGYEK SZERELMESEI ... 283

Wesselényi Polixéna ... 285
Szemere Bertalan ... 291
Eötvös Loránd ... 296
Kodály Zoltán ... 301
Bartók Béla ... 306

SPORT FÖLD ALATT ÉS FÖLD FELETT... 311

Széchenyi István 313
Lenhossék Mihály 318
Lovik Károly 323
Rejtő Jenő 327
Radnóti Miklós 330
Ottlik Géza 334
Szent-Györgyi Albert 338
Hajnóczy Péter 342

„Meggyőződésem ugyanis, hogy a tehetség bizonyos fokig univerzális: hogy egy zseniális ember, bármilyen pályára tereli a sors – talán éppen csak a művészi pályákat kivéve – kiválót fog alkotni akkor is, ha nem született arra a pályára."

(Dr. Bókay János)

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Előszó

„A szenvedély sorsokat teremt, s ezzel valami visszavonhatatlant idéz elő" – írja Carl Gustav Jung,[1] a modern lélektan jeles képviselője. S valóban, miközben szenvedélyeinknek és hobbijainknak hódolunk, egyfajta kettős életet élünk, mely, miként az árnyék, végigkíséri a valódi életünket. Ez a párhuzamos élet egyfajta szemléletet és attitűdöt alakít ki bennünk a világ iránt. Formálja a kapcsolatainkat, közösséget teremt, és sajátos életformát kölcsönöz.

Elgondolkodtató, hogy életünk során hány szenvedélynek és hobbinak hódolunk, s ezek hogy hatnak vissza ránk.

De akár véletlenül, akár tudatos döntés következtében válunk egy-egy szenvedély rabjává, bizonyos, hogy beépül az életünkbe, a kultúránk részévé válik, és szerepet játszik a karakterfejlődésünkben és döntéseinkben.

Bláthy Ottó Titusz vagy Erkel Ferenc életére, gondolkodására és döntéseire biztos, hogy hatással volt rendkívüli sakktudásuk. Zrínyi Miklós például a stratégia területén alkalmazta a sakkjátékban megmutatkozó talentumát. De a hegyek és a vándorutak szerelmesei is, Petőfi Sándor, Eötvös Loránd vagy Táncsics Mihály is, miközben újabb és újabb akadályokat győztek le útjaik során, más emberekké váltak. Kazinczy Ferenc, Dohnányi Ernő vagy Móricz Zsigmond kertészkedése a természethez való kötődésüket változtatta meg. Berzsenyi Dániel, Arany János, Gárdonyi Géza vagy Csáth Géza muzikalitása pedig az alkotásaikon hagyott nyomot.

Gyakran ezek a szenvedélyek vagy hobbik nemcsak szórakozást jelentettek, hanem vigaszt is nyújtottak a hírességeinknek, enyhítve számkivetettségüket és magányukat. Kossuth Lajosnak az emigráció éveiben nyújtott vigaszt a természet iránti érdeklődése: *„Sok gond s még több bú nyomja lelkemet. Foglalkoznom kell, hogy a pillanatnyi önfeledésben enyhet találjak. Vonzalmaim a természet tanulmányozására vezetnek. Csak az képes érdekelni, hogy időnként önmagamról megfeledkezzem..."*[2] Hamvas Béla és Görgei Artúr természetszeretete pedig segített elfogadni a lehetetlent.

Párhuzamos életük feltárása során gyakran tapasztaltuk, hogy az eddig ismert eredmények ellentmondásba kerültek a korábbiakkal, s nehézséget okozott az újonnan előkerült adatokat összeegyeztetni a korábban kialakult képpel. S ez újragondolásra késztetett. Mert tisztában kell lennünk azzal, hogy egy irodalmi arcképet nem lehet véglegesen megrajzolni, a kutatások újabb és újabb információkat tárnak fel. Szükség van a folyamatos korrekcióra. Hiszen maga a tudomány története a „hiányos megállapítások története", mivel minden újonnan előkerült forrás nemcsak fényt derít bizonyos mozzanatokra, hanem szembesít is addigi tévedéseinkkel. Hogy is írta Hermann Hesse? *„A történetírás, ha mégoly józan is, és mégoly jóakarattal igyekszik is a tárgyilagosságra, mindig költészet marad, és harmadik dimenziója a feltételezés."*[3]

Ez a kötet tehát számos új információval ismertet meg szellemi nagyjaink életét tekintve, s talán közelebb visz minket a valósághoz. Ezáltal valódi hús-vér emberekké válnak.

Összeállításunkban híres magyar írók, költők, képzőművészek, politikusok, zenészek, színészek és tudósok szenvedélyeit ismerhetjük meg. Olyan nevekkel találkozhatunk a gyűjteményben, mint Bolyai János, Kazinczy Ferenc, Csokonai

Vitéz Mihály, Arany János, Jókai Mór, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Széchenyi István, Eötvös Loránd, Görgei Artúr, Móricz Zsigmond, Szent-Györgyi Albert, Szentágothai János és még sokan mások.

De nézzük, mit tartalmaznak ezek az írások.

Megismerhetjük az Eötvös Loránd rendkívüli hegymászó tevékenységére és Görgei Artúr visegrádi hobbikertészkedésére vonatkozó korabeli forrásokat. Tanulmányozhatjuk Széchenyi István gróf kedvenc hajójának, a Juliette-nek a modelljét, és belelapozhatunk Kossuth Lajos herbáriumgyűjteményébe is. Megtudhatjuk, hogy ifj. Bókay János, a gyermekgyógyászat egyik megteremtője szabad óráiban dalokat írt, míg Berzsenyi Dániel nemcsak versírással töltötte idejét, hanem szívesen hallgatta Bihari István verbunkos zenéjét. Arany János több hangszeren is játszott, néhány dalával is megismerkedhetünk. Madách Imrétől, Jászai Maritól és Jókai Mórtól olyan művészi alkotásokat, festményeket ismerhetünk meg, amelyekről mindezidáig keveset tudtunk. Végigjárjuk Csokonai Vitéz Mihállyal és Petőfi Sándorral Magyarország tájait, csakúgy, mint a huszadik század egyik legnagyobb gyaloglójával, Móricz Zsigmonddal az alföldi tanyák világát. Kodály Zoltán, Bartók Béla és Radnóti Miklós is kevésbé ismert oldaláról mutatkozik be nekünk.

Természetesen találkozhatnak az olvasók olyan közismert tényekkel is, melyeket az iskolai oktatás vagy az olvasmányaik során ismertek meg, de nekik is tudunk újdonságot nyújtani. Történelmi albumunkban a családi hagyatékokból és levéltárakból előkerült ismeretlen dokumentumokkal és korabeli fotókkal ismertetjük meg az olvasót.

Tudjuk, hogy minden gyűjteményes kötet kívánnivalót hagy maga után, hiszen oly sok példát hozhattunk volna még fel a jelen témában, de talán ez a kötet iránymutató lesz a későbbi

kutatásokhoz. Ezáltal teljesebb képet kapunk kedves íróinkról, művészeinkről és tudósainkról.

Minden életsors a beteljesülésről és a boldogságról szól, ami elsősorban azt jelenti, hogy tisztában vagyunk a magunk érdekeivel, s ennek megfelelően mérjük fel, hogy mi válik javunkra.[4] Nem kérdés, hogy a szenvedélyeink és a hobbijaink is a boldogságunkat szolgálják, s értékesebbé teszik számunkra az életet.

A rendhagyó történeti albumunkban szereplő dokumentumok, visszaemlékezések és levelek önmagukban is egyedülálló történeti források, melyek sajátos lenyomatai a magyar történelmi múltnak. Hozzájárulnak a múlt különböző kultúráinak, társadalmi és szellemi arculatának rekonstruálásához. Kötetünk ehhez a feltáró munkához nyújt eddig ki nem aknázott, új forrásokat. Ezek a képi dokumentumok tehát az elmúlt századok történelmének és kultúrájának pontos, lényeges lenyomatai is, hiszen a mindennapi élethez tartoztak. Az egyes írások megőrizték számunkra, szerzőjük értékrendjén túl, koruk gondolatvilágát, mentalitását, szokásrendjét és sajátos grammatikáját. Csokonai Vitéz Mihály levele az aggteleki cseppkőbarlangban tett kirándulásáról, Kossuth Lajos keserédes nyilatkozata kedvenc foglalatosságáról, a növények gyűjtéséről, a reformkor híres hegymászóinak, Szemere Bertalannak és Wesselényi Polixénának az útleírásai mindmegannyi gyöngyszeme régi memoárirodalmunknak.

A kötetben szereplő források és visszaemlékezések azt bizonyítják, hogy mennyire összetett egyéniségek voltak neves elődeink, és különleges képességeik birtokában nem csak a saját területükön tudtak egyedülállót alkotni. Reméljük, hogy segítségükkel sikerül árnyaltabb képet alkotnunk életükről, és egyúttal irányt mutatni az újabb kutatásokra.

A szerkesztés és szövegközlés szempontjai

Bár a kötet a szélesebb közönséghez is szól, a szövegközlésnél igyekeztünk minél több korabeli ortográfiai jellegzetességet megőrizni. Egy-egy levél és naplórészlet esetében meghagytuk eredeti állapotában a szöveget, hogy ezzel is érzékeltessük a régies stílus mellett a helyesírás sajátosságait. Megtartottuk a kötetben szereplő személyek nyelvezetének sajátosságait, régies alakjait, a kiejtésbeli sajátosságokat és tájszavakat.

Megtartottuk azokat a formai archaizmusokat, melyek mellőzésével értéküket vesztették volna az idézett szövegek, ugyanakkor a szavak egybe- vagy különírásánál, illetve a kis és nagy kezdőbetűk esetében, továbbá a központozásnál is, a mai helyesírási szabályzat rendelkezései szerint jártunk el.

Az egyes képi dokumentumok esetében a képek címe mellett feltüntettük az eredeti lelőhelyet és jelzetet.

A lábjegyzetekben elsősorban a fontosabb könyvészeti és bibliográfiai, valamint levéltári adatokat közöltük. Hosszabb lélegzetű írások esetében rövidített formában közöltük az egyes szövegeket. A szövegelhagyást, rövidítést minden esetben [...] jellel jeleztük. Az ilyen levelekből és visszaemlékezésekből csak a kevésbé fontos szövegrészek közlését igyekeztünk mellőzni.

A dokumentumokat a keletkezésükre és körülményeikre vonatkozó információk egészítik ki, melynek elsődleges célja az, hogy a nagyközönség számára nyújtson alapinformációkat. Több esetben azonban ezek az adatok még a mai tudományos feldolgozottság mellett is homályban maradtak. Érdekességként az illető közéleti személytől is közlünk egy-egy írást, levelet vagy visszaemlékezést, melyben saját szavaival emlékezik vissza életének rendhagyó tevékenységére.

A kötetben szereplő személyek születési és halálozási adatainak pontosításához az anyakönyvek bejegyzéseit vettük alapul. Ha ugyanazon személy több fejezetben is szerepel, csak az első alkalommal közöljük a személyes adatait.

A szerkesztő

Jegyzetek

1 Carl Gustav Jung: „Symbole der Wandlung. Analyse des Vorspiels zu einer Schizophrenie" (1912). In: C. G. Jung: *Gesammelte Werke*; Bd. 5, hrsg. Von Lilly Jung-Merker, Elisbabeth Rüf, Olten u. Freiburg i Br., Walter-Verlag, 1988, 143. old. (Magyar kiadás: *Gondolatok az életről és a halálról. [Felnőttnek lenni].* Fordította Glavina Zsuzsa. Budapest, Kossuth Kiadó, 1998, 27. old.)

2 Hegedűs Lóránt: „Kossuth Lajos, a legendák hőse." XIV. fejezet. *Ember a csillagok között.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T. 1941, 313. old. (Jelzet: MNM Országos Levéltára: Kossuth Iratai (KI) 5156/a. *„Természettudományi jegyzetek".*)

3 Hermann Hesse: *Üveggyöngyjáték.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984, 54, 55. old.

4 Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika.* VI. könyv. Fordította Szabó Miklós, a szöveget gondozta és a jegyzeteteket írta Simon Endre. Budapest, Európa Kiadó, 1987, 162. old.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük az alábbi közgyűjtemények és intézmények munkatársainak a kutatások során nyújtott segítségét:

Budapest Főváros XIII. kerületi Önkormányzat, RaM – Radnóti Miklós Művelődési Központ
Budapest Főváros Levéltára
Déri Múzeum (Debrecen)
Dobó István Vármúzeum (Eger)
Evangélikus Országos Múzeum (Budapest)
Göcseji Múzeum (Zalaegerszeg)
Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpont (Budapest)
Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat – Eötvös Loránd Emlékgyűjtemény (Budapest)
Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum (Budapest)
Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma (Budapest)
Magyar Nemzeti Múzeum Magyar Történelmi Arcképcsarnok (Budapest)
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár (Budapest)
Magyar Természettudományi Múzeum Növénytár (Budapest)
Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helytörténeti Fotótára
MTA BTK Zenetudományi Intézet Bartók Archívum (Budapest)
MTA Művészeti Gyűjtemény (Budapest)
Országos Széchenyi Könyvtár (Budapest)
Petőfi Irodalmi Múzeum (Budapest)

Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Fiókja (Marosvásárhely)
SE I. Sz. Gyermekgyógyászati Klinika Könyvtára (Budapest)
Széchenyi István Emlékmúzeum (Nagycenk)
Teleki Bolyai Könyvtár – Bolyai Múzeum (Marosvásárhely)
Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár (Debrecen)
Wosinsky Mór Megyei Múzeum (Szekszárd)
Kodály Archívum (Budapest)

Külön köszönöm Kodály Zoltánné, Kelemen Éva, Thuróczy Gergely, Kondor Mária, Béres Katalin, Parragi Márta, Négyesi György, Jánoska Antal, Cséve Anna, Fabó Beáta, Szabadi István segítségét.

A NAGYJÁTÉKOSOK

SAKKOZÓK – OSTÁBLA

„...miként a sakktáblán a képzelet képzeletet szül, eszme eszmét kerget, elnyom, újból ébreszt, de a nagy hajszában rendet tart az ész."

(Erkel Ferenc)

Beatrix királyné

Aragóniai Beatrix (Beatrice d'Aragona) Nápolyban született 1457. november 14-én, s ugyanott hunyt el 1508. szeptember 23-án. Apja I. Ferdinánd (Ferrante I.) calabriai herceg, nápolyi király, anyja Chiaromontei Izabella (Isabella di Chiaromonte). Magyar királyné, I. Mátyás, majd II. Ulászló felesége.

*

Több korabeli történeti forrás Hunyadi Mátyás feleségét, Aragóniai Beatrixot említi meg első női sakkozóként hazánkban. Mátyás király olasz származású történetírójának, Antonio Bonfininek 1494-ben befejezett *A magyar történelem tizedei* című művében[1] a következő utalást találjuk a királyné sakkjátékára vonatkozóan: *„A király tisztelgés kedvéért az úton átsétálva naponta barátilag fölkereste a szemben tanyázó Ulászlót, átvezette a királyi lakba, betessékelte a belső szobába, és Beatrix jelenlétében családiasan, kedélyesen eltársalgott vele; néha megkérte, hogy sakkozzon a királynéval, ami majdani álházasságuk előjátéka volt..."*[2] Heltai Gáspár a *Krónika az magyaroknak dolgairól* című munkájában ugyanezt az eseményt dolgozza fel. Igaz, műve jelentős részben Bonfini eseményanyagára támaszkodik:

Dokumentum: Francesco Laurana: Aragóniai Beatrix márvány mellszobra, 1474–75 (felirat: DIVA BEATRIX / ARAGONIA), John F. Rockefeller, Jr. hagyatéka, The Frick Collection, New York. (Online forrás: https://image.slidesharecdn.com/2012ren17-portrbsztportrdomborm-121206133537-phpapp02/95/2012ren17portrbszt-portrdomborm-31-638.jpg?cb=1354801086)

„Máttýás király mindennap megyen vala az Őattyafiának, László királynak szállására, és úgy hozza vala őtet által az ő szállására. És bevivé őtet az ő ágyasházába, ott csúffolkodnak vala az Beatrix királyné asszonnyal nagy víg beszédekkel. Gyakorta meghadja Máttýás király, hogy Beatrix királyné asszon okstáblás vitéz játékot játzodozna László királlyal, olly nagy tisztességet teszen vala néki Máttýás király nagy szeretettel."[3] Teleki József gróf 1856-ban megjelent *Hunyadiak kora Magyarországon* című történeti munkájában is utal a nevezetes királytalálkozóval kapcsolatban a sakkpartira: *„Majd minden nap meglátogatta egymást a két király barátságosan is, és illy alkalommal néha Beatrix a királyi vendéggel sakkot játszott."*[4]

Sajnos a korabeli források, s így a rájuk támaszkodó tanulmányok is összekeverik a koronggal és dobókockával játszandó ostáblát (okstábla, triktrak) a sakkal, bár mindkettő régi, egymással egy időben használt táblás játék volt. Heltai krónikájára támaszkodva Radvánszky Béla is ostáblát emleget az eseményre vonatkozóan.[5] Bonfini az, aki egyértelművé teszi számunkra,

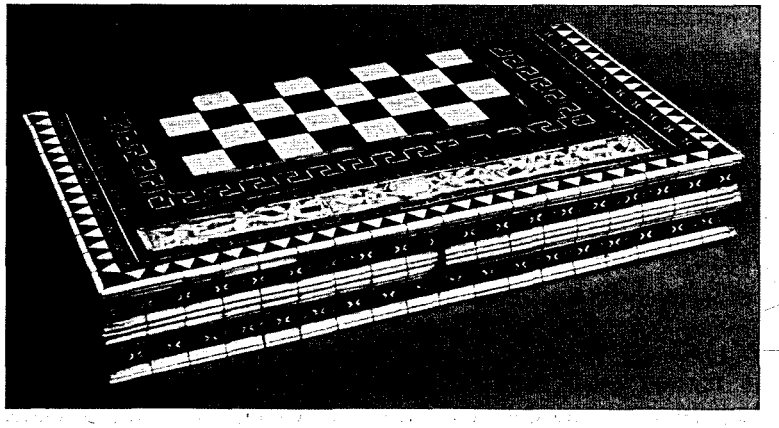

Dokumentum: Velencében készített díszes sakktábla a XV. századból. Metropolitan Művészeti Múzeum. (Online forrás: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/469715#/fullscreen)

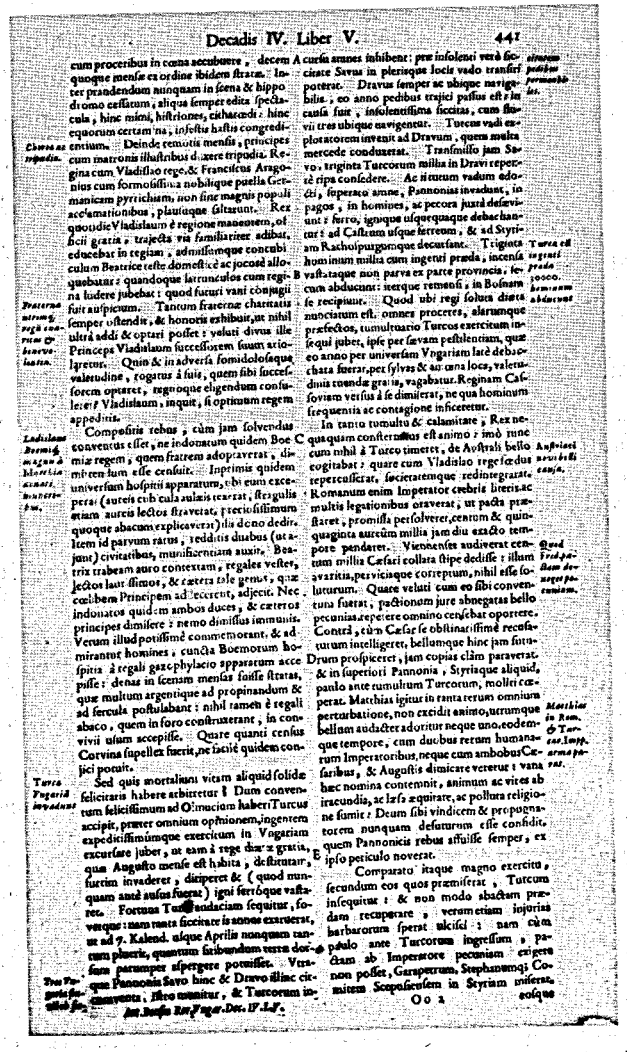

Decadis IV. Liber V. 447

cum proceribus in cœna accubuere, decem quoque mensæ ex ordine ibidem stratæ. Interque prandendum nunquam in cœna & hippodromo cessatum, aliquæ semper edita spectacula, hinc mimi, histriones, citharœdi: hinc equorum certamina, insestis hastis congressiones cum tripodia. Deinde remotis mensis, principes cum matronis illustribus dixere tripodia. Regina cum Vladislao rege, & Franciscus Aragonius cum formosissima nobilique puella Germanicam pyrrichiam, non sine magnis populi acclamationibus, plausuque saltarunt. Rex quoque de Vladislaum è regione manentem, officii gratia, trajecta via familiariter adibat, educebat in regiam, admissumque contubiculum Beatrice cœlestis domesticè ac jocosè allocuebatur: quandoque saltunculos cum regina ludere jubebat: quod futuri vani conjugii fuit auspicium. Tantum fraternæ charitatis semper ostendit, & honoris exhibuit, ut nihil ultrà addi & optari posset: veluti divus ille Princeps Vladislaum successorem suum axiolgreton. Quin & in adversa somidolosaque valetudine, rogatus à suis, quem sibi successorem optaret, regnoque eligendum consuleret? Vladislaum, inquit, si optimum regem appedinis.

Compositis rebus, cùm jam solvendus conventus esset, ne indonatum quidem Boemiæ regem, quem fratrem adoptaverat, dimittendum esse censuit. Inprimis quidem universum hospitii apparatum, ubi eum excepera (auteis cubiculis aulaisque tectis, regalis etiam aureis lectos straverat, pretiosissimumque abacum explicaverat) iis dono dedit. Item id parvum ratus, reddidit duabus (ut ajunt) civitatibus, munificentiam auxit. Beatrix trabeam auro contextam, regales vestes, lectos lautissimos, & cætera tale genus, quæ cœlibem Principem ad decerent, adjecit. Nec indonatos quidem ambos duces, & cæteros principes dimisit: nemo dimissus immunis. Verum illud potissimè commemorant, & admirantur homines, cunctis Boemorum hospitis à regali gazophylacio apparatum accepisse: denas in scenam mensas fuisse stratas, quæ multum argentique ad propinandum & ad fercula postulabant: nihil tamen è regali abaco, quem in foro construxerant, in convivii usum accepisse. Quare quanti census Corvina supellex fuerit, ne tacitè quidem conjici potuit.

Sed quis mortalium vitam aliquid solidæ felicitatis habere arbitretur? Dum conventum felicissimum ad Olmucium haberi Turcus accipit, præter omnium opinionem, ingentem expeditissimumque exercitum in Vngariam excursare jubet, ut eam à rege dono gratia, quæ Augusto mense est habita, destruatur, furtim invaderet, diriperet & (quod nunquam antè ausus fuerat) igni ferróque vastaret. Fortuna Turcorum audaciam sequitur, fovetque: nam tanta fiscitate is annos exercuerat, ut ad 9. Kalend. usque Aprilis nonquam tantum pluerit, quantum sitibundum terra dorsum paramper aspergere potuisset. Vtque Pannonia Savo hinc & Dravo illinc circumvenitur, illeo munitur, & Turcorum incursis annos inhibent: præ insolenti verò siccitate Savus in plerisque locis vado transiri poterat. Dravus semper ac ubique navigabilis, eo anno pedibus trajici passus est: in causa fuit, insolentissima siccitas, cum septem tres ubique navigenear. Turcus vadi explorator inventus ad Dravum, quem multa mercede conduxerat. Transmisso jam Savo, triginta Turcorum millia in Dravi reperè ripa consedere. Ac ne tutum vadum edocti, superato amne, Pannoniæ invadunt, in pagos, in homines, ac pecora juxta desæviunt: ferro, igneque usquequaque debachantur: ad Castrum usque ferreum, & ad Styriam Racholpurgumque decurrunt. Triginta hominum milia cum ingenti prædæ, incendiis vastatque non parva ex parte provincia, secum abducunt: iterque remensi, in Bosnam se recipiunt. Quod ubi regi solus diaete nuncistum est, omnes proceres, alarumque præfectos, tumultuario Turcus exercitum insequi jubet, ipse per saltus pestilentiam, quæ eo anno per universam Vngariam latè debacchata fuerat, per sylvas & aut una loca, valetudinis tuendæ gratia, vagabatur. Reginam Castrovium versus à se dimiserat, ne qua hominum frequentia ac contagione inficeretur.

In tanto tumultu & calamitate, Rex nequaquam consternatus est animo: imò tunc cum nihil à Turco timeret, de Australi bello cogitabat: quare cum Vladislao rege fœdus repetiisset, societatemque redintegrasset: Romanum enim Imperator crebris literis, ac multis legationibus oraverat, ut pacta præstaret, promissa persolveret, centum & quinquaginta aureum millia jam diu exacto tempore pendaret. Viennenses audiverat centum millia Cæsari collata stipe dedisse: illam avaritia, per vicinque correptum, nihil esse solituruum. Quare veluti cum eo sibi conventum fuerat, pactionem jure abnegatas bello pecunias repetere omnino censebat oportere. Contrà, cùm Cæsar se obstinatissimè recusaturum intelligeret, bellumque hinc jam futurum prospiceret, jam copias clàm paraverat, & in superiori Pannonia, Styriaque aliquid, paulo ante tumultum Turcorum, molliri cœperat. Matthias igitur in tanta rerum omnium perturbatione, non excidit animo, utrumque bellum audacter adoritur neque uno, eodemque tempore, cum duobus rerum humanarum Imperatoribus, neque cum ambobus Cæsaribus, & Augustis dimicare veretur: vana hæc nomina contemnit, animum ac vires abiracundia, ac læsæ æquitate, ac pollutæ religione sumit: Deum sibi vindicem & propugnatorem nunquam defuturum esse confidit, quem Pannoniis rebus affuisse semper, ex ipso periculo noverat.

Comparatu itaque magno exercitu, secundum eos quos præmiserat, Turcum insequitur: & non modo abactam prædam recuperare, verum etiam injuriis barbarorum sperat ulcisci: nam cùm paulo ante Turcorum ingressum, pecuniam ab Imperatore pecuniam exigere non posset, Garaperum, Stephanumque Comitem Scepusiculem in Styriam misserat, eosque

Oo 2

Dokumentum: Antonii Bonfinii Historia Pannonica: Sive Hungaricarum Rerum Decades IV. Et Dimidia Libris XLV. Comprehensae: Quibus Eiusdem Regni, Populorumque origines & antiquitates, Provinciarum descriptiones ... edisseruntur; Accedunt Tractatus Aliquot, Seu Appendices variorum Auctorum & rerum, una cum priscorum Regum Hungariae Decretis & Constitutionibus, Auctore Joanne Sambuco. Coloniae Agrippinae. 1690. (Online forrás: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/469715#/fullscreen)

hogy a királyné egy dúsan díszített sakktáblán mutathatta meg sakktehetségét.[6] Hogy pontosan melyik sakkjátszmának hódolt, a réginek vagy az újnak, csak feltételezni lehet. Gerencsér Csaba *A királynők nem halnak meg* című írásában[7] megemlíti, hogy az első dokumentált sakkjátszmát 1475 körül már az új európai szabályok szerint játszották. Feltehetően Beatrix királyné is ez „új" szabályok szerint játszhatott, amely nem áll olyan távol a maiaktól.

Jegyzetek

1 *Antonii Bonfinii asculani rerum Ungaricarum decades libris IV.* Lipsiae, Sumtu Ioannis Paulli Kraus, MDCCLXXI. 620. old. – Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei.* 4.5.255. Fordította Kulcsár Péter. Budapest, Balassi Kiadó, 1995, 834. old.

2 Mátyás király és Beatrix királyné Ulászló cseh királlyal való találkozására 1479 júliusában került sor Olmützben (Ma Olomouc, Csehország). Olmütz akkor a magyar király fennhatósága alá tartozott, s ott az előző évben kötött békét is megerősítették.

3 Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól.* Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit. Budapest, Magyar Helikon, 1981, 379. old. Online forrás: https://maghon.weebly.com/uploads/2/0/0/3/20035969/heltai-gaspar-kronika-az-magyaroknak-dolgairol.pdf

4 Gróf Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon* V. kötet 1856. Pesten, Emich Gusztáv Könyvnyomdája, MDCCCLVI, 101–102. old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/08800/08800/pdf/hunyadiak05.pdf

5 Radvánszky Béla: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században.* I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Bérházában, 1896, 422. old. Online forrás: http://digitalia.lib.pte.hu/books/radvanszky-bela-magyar-csaladelet-es-haztartas-16-17-sz-budapest-mta-1896-1/web/index.php?page=c422&wpid=1445

6 Antonii Bonfinii *Rerum Ungaricarum Decades Quatuor Cum Dimidia:* His accessere Joan. Sambuci Aliquot Appendices, & alia: una cum priscoru[m] Regum Ungariae Decretis, seu constitutionibus: quarum narrationes Bonfinii obiter meminere: & quae pagina 16. indicat. Cum Indice Copiosiss. 324. old. Online forrás: http://dfg-viewer.de/show/?id=8071&tx_dlf%5Bid%5D=http%3A%2F%2Fdaten.digitale-sammlungen.de%2F%7Edb%2Fmets%2Fbsb10141209_mets.xml&tx_dlf%5Bpage%5D=384

7 Gerencsér Csaba: *A királynők nem halnak meg.* V. rész: https://sakkjatszma.wordpress.com/2009/01/18/a-kiralynok-nem-halnak-meg-%e2%80%93-5-resz/

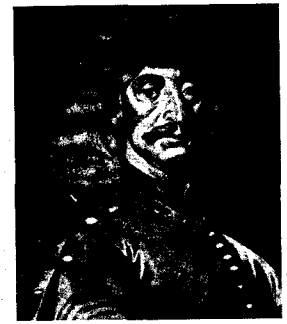

Zrínyi Miklós

Zrínyi Miklós Csáktornyán született 1620. május 3-án,[1] és Zrínyifalván hunyt el 1664. november 18-án. Apja Zrínyi György horvát bán, anyja Széchy Ilona.

Költő, hadvezér, politikus.

*

A sakk, amely régóta ismert, valójában hadi játéknak számít(ott), mivel hadászati és harcászati szempontból is komoly taktikai és stratégiai értékkel bír. A sakkfigurák elnevezései is erre utalnak. Nem véletlen tehát, hogy a kiváló költő és hadvezér, Zrínyi Miklós hadtudományi munkájában találkozhatunk vele. Igaz, csak egyetlen írott művében maradt fenn emlék a sakkról, az 1650 és 1653 között írt *Vitéz hadnagy* című írásában. A mű sakktörténeti vonatkozása mégis jelentős, mert azt bizonyítja, hogy Zrínyi nemcsak jó sakkozó volt, hanem hogy belátta és alkalmazta írásában a játék nyújtotta stratégiai és taktikai előnyöket. Horváth László *A magyar sakknyelv történetéből* című írásában említi,[2] hogy Zrínyi összesen hat sakk szakszót említ művében: sakkjáték, sakk-matt, fa (sakkfigura), bástya, gyalog, király és lovas (huszár). Mivel Zrínyi a művét nyomtatásra szánta, feltételezhetjük, hogy olvasói is értettek a sakkhoz, mint ahogy az a korabeli útinaplókból és feljegyzésekből is kiderül. Ez a játék a XVII. században már széles körben elterjedt nemcsak a magyaroknál, hanem a törököknél is. Evlija Cselebi, a nagy török világutazó többször is megemlíti hasonlatként az 1664 és 1666

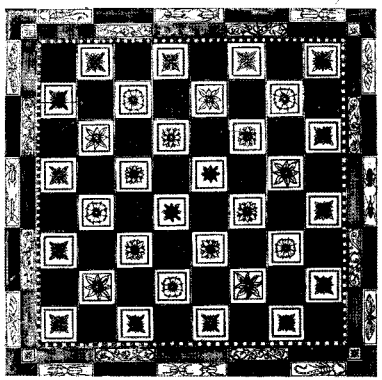

Dokumentum: Díszes sakktábla a XVII. század első feléből. (Online forrás: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/469715#/fullscreen)

között magyarországi utazásáról írt feljegyzéseiben. Mivel Zrínyi Miklós saját kézzel írt prózai művei nem maradtak fenn az utókornak, a *Vitéz hadnagy* szövege is csak másolatban található meg a XVII. századi Bónis-kódexben, melyet Bónis-Pogány Karolina ajándékozott az Országos Széchényi Könyvtárnak 1855. március 8-án.[3]

*

VITÉZ HADNAGY – CENTURIÁK

Hasonló a vitézség skakjátékhoz [sakkjáték]*: szemesnek kell lenni az embernek és gondosnak, minden gyalogra, minden lovasra, minden bástyára és minden egyéb fára* [sakk bábu] *minduntalan szorgalmatos gondot kell viselni. De mégsem elég ez; valamint az maga fájára ember visel gondot, szintén ugy kell az ellenségére, és minden gyalognak s minden legalábbvaló fának igyekezetit penetrálni* [kifürkészni] *és általjárni kelletik, egyebiránt bizonyára egy rosz gyalog a királynak skakmattot* [sakk-matt] *fog adni, az az ugy megszorítja, hogy ki nem tud helyéből menni, hanem ott vesz. Illyen bizonyára a vitézség is, a hol nem elég tudnunk könnyü lovasoknak, fegyvereseknek, gyalogoknak, minden-*

féle külömb fegyverü és nemzetü vitézeknek módját, hivatalját, szükségét, erejét, tehetségét és periculumját [veszedelmes voltát]*, hanem valamit ezeket mind tudni kell, ugy szintén az ellenségét is ismérnünk, és az ő hadának és mindenféle állapatjának minden részét, minden igyekezetit és tehetségét kell általlátnunk,*

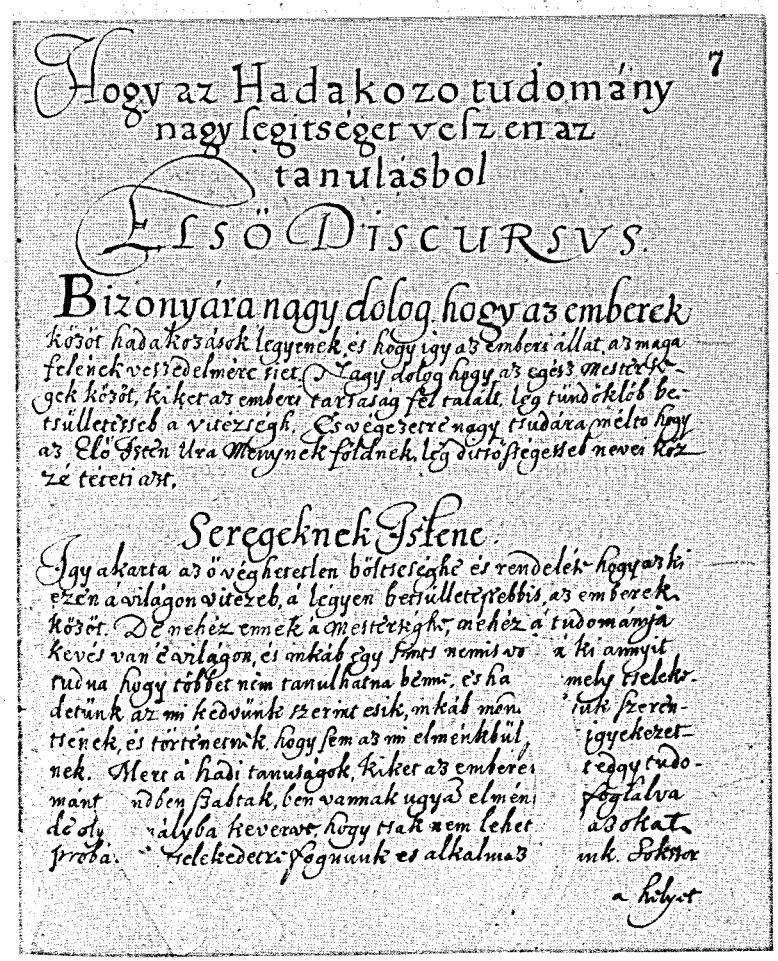

7

Hogy az Hadakozo tudomány nagy segitséget vesz en az tanulásbol

Elsö Discursus.

Bizonyára nagy dolog hogy az emberek
közöt hadakozások legyenek, es hogy igy az ember állat az maga
felének vesztedelmére tiet. Nagy dolog hogy az egész mesterség-
gek közöt, kiket az ember tartasag fel talált, leg tündöklöb be-
tülletüsseb a vitézsegh. Es végezetre nagy tudára mélto hogy
az Elö Isten Ura Menynek földnek, leg dicsöségesebb neve kö-
zé teteti azt.

Seregeknek Istene.

Igy akarta az ö végheretlen böltiseghe és rendelés hogy az ki
ezén a világon vitézeb, a legyen betülletesebbis, az emberek
közöt. De nehéz ennek a mesterseghe, nehéz a tudomanya
kevés van e világon, és inkáb egy fonts nemis vo a ki annyit
tudna hogy többet nem tanulhatna bennie, es ha mely szelek-
detünk az mi kedvünk szerint esik, inkáb nen tünk szerint
tesnek, és történetünk hogy sem az mi elmenkbül igyekezet-
nek. Mert a hadi tanulagok, kiket az emberei tegy tudo-
mánt nöben szabtak, ben vannak ugy az elmén foglalva
de oly vályba keverve hogy szak nem lehet azokat
proba. szelekedetes fogunnk es alkalmaz unk. Sokszor
a helyet

Dokumentum: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Két oldal a *Vitéz hadnagyból. Jelzet:* OSZK Kézirattára Quart. Hung. 412 (Bónis-kódex) 68. r.

ugy annyira, hogy mihant az ellenség táborábul megmozdul, legkissebbik dolog is, imaginálnunk kell magunkban mindent, a kit cselekedhetik, a mit a ratio mutathat; és ha ártásunkra vagy hasznunkra lehet, mindjárt operálnunk a szükség szerint, és semmit el nem mulatnunk. Semmit nem kell elmulatnunk, semmi ne történjék oly kicsin sem a mi, sem az ellenség táborában, a kit gondtalansággal elmulassunk. Ha meghallod, hogy egy fa keresztüldűlt az ellenségnél, ne ereszd el gondtalansággal ezt a hirt, hanem mingyárt gondolkodjál róla, mi dolog lehet ez, mit árthat nékem ezzel az occasióval ez ellenség, vagy én mit árthatok néki.

Jegyzetek

1 Zrínyi György keresztelési meghívója gersei Pethő Gergelynek, Varasd vármegye alispánjának, melyben megemlíti Zrínyi Miklós születésének időpontját és helyét. Jelzet: MOL P 235 Festetics levéltár, Gersei Pethő család, Antiqua miscellanea 150 cs. nr. 29. Közölve: Hanák Béla: „Geneológiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál". In: *Matrikula*, A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa, 2013. III. évfolyam, 4. szám, 31–32. old. online forrás: http://www.macse.org/matrikula/Matrikula-2013-4.pdf

2 Horváth László: „A magyar sakknyelv történetéből". *Magyar nyelv*, 2011, 106. évfolyam, 1. szám, 70. old.

3 Dr. Hausner Gábor szíves közlése: „Zrínyi prózai művei csak másolatban maradtak fenn a Bónis-kódexben. Egyetlen saját kézzel írt prózai kézirata sem maradt meg, mindössze az Áfiumnak van több, korabeli, datált másolata (MTA Könyvtár, OSZK stb.). A *Vitéz hadnagy*, a *Mátyás-elmélkedések* és a *Tábori kis tracta* szövege viszont csak ebben a Bónis-kódexben van meg."

Kempelen Farkas

Kempelen Farkas (Wolfgangus Franciscus Kempelen) 1734. január 23-án született Pozsonyban,[1] és Bécsben hunyt el 1804. március 26-án. Apja Kempelen Engelbert császári és királyi kamarai udvari tanácsos, anyja Spindler Anna Rosina.

Magyar származású tudós és feltaláló.

*

Mind a mai napig talány, hogy a XVIII. század egyik legrejtélyesebb találmányának, a sakkozógépnek a feltalálója, Kempelen Farkas tudott-e sakkozni? Még a korabeli források, a sakkautomatával kapcsolatban írt levelek,[2] személyes dokumentumok, nekrológok és megemlékezések sem térnek ki rá. Karl Unger 1804-ben írt nekrológja[3] ugyanúgy nem említi, mint a feltaláló életének egyik legavatottabb ma élő ismerője, Alice Reininger.[4] De talán nem véletlen, hogy a polihisztor tudós agyában született meg a sakkozógép ötlete.

Az 1769-ben készített „Török"-ként emlegetett „sakkautomatá"-ját hat hónap alatt készíttette el,[5] s belsejében profi sakkozókat rejtett el. Titkát azonban haláláig, 1804-ig nem leplezte le senki. A lipcsei *Magazin für Naturkunde, Mathematik und Oekonomie* folyóirat 1784. évi folyamában[6] mutatta be a tudós a sakkozógépet. Források híján csak egy szépíró engedheti meg magának, hogy megörökítse a sakkozni tudó és szerető tudós alakját. Szalatnai Dezső *Kempelen, a varázsló* című regényében, szabadon engedve a fantáziáját, így ír a tudós kedvtelésé-

ről: *„Fekve, párnákra dőlve elsakkozott Gyémántkával, s noha kitűnően értett a sakkhoz, fürge kis titoknoka győzött mindig. Nincs jobb sakkjátékos ennél a fiúnál – hajtogatta Kempelen. S a hűséges fiúnak semmi sem esett jobban ennél a dicséretnél.*[7]

*

„Ez a masina negyedfél láb hosszaságú, két láb szélességű és harmadfél láb magasságú kasznyi volt, olyan formájú, mint egy iró asztal, négy mozgó lábakon állott, a melyeken ide s oda lehetett az egész masinát tologatni. E masina megett egy fa széken ült egy férfi fafigura vagy férfi fakép, török köntösbe öltözködve, középtermetű, a mely a jobb kezével a kasznyira könyökölt, a bal kezében pedig egy hosszú szárú török dohányzó pipát tartott olyan poziturában, mintha épen abban a szempillantásban vette volna ki a szájából. A sakktábla a kasznyira volt lesrófolva és azon a fafigura vagy fakép a szemeit mindig rajta tartotta. Mikor a játék elkezdődött, olyankor a török basától mindig elvették a hosszú szárú pipát, mert a bal kezével játszott.

Dokumentumok: Joseph Racknitz metszetei Kempelen Farkas sakkozógépéről. *Közölve:* Joseph Friedrich Racknitz: *Ueber den Schachspieler des Herrn von Kempelen und dessen Nachbildung.* Leipzig und Dresden: Joh. Gottl. Breitkopf, 1789, 48. old. *Lelőhely:* Humboldt University of Berlin, Egyetemi Könyvtár; HZK.

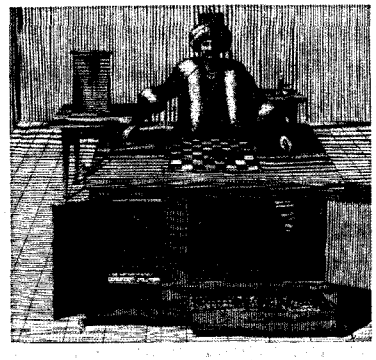

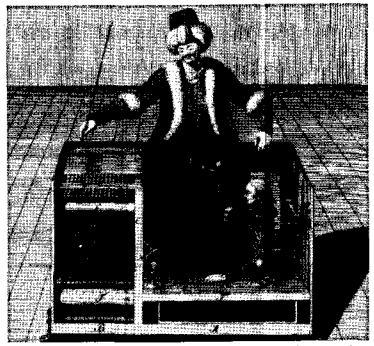

Legelől mindég ő ment, vagy a játékot mindig ő kezdte. Mig a játék tartott, az alatt a jádszó társának minden menetelekor egyet szokott bakkantani vagy billenteni a fejével és köröskörűl hordozta vigyázó szemeit a sakktáblán. Mikor sakk a királynénak volt, akkor mindig kettőt szokott billenteni a fejével; mikor sakk a királynak volt, akkor mindig hármat szokott a fejével billenteni. Ha pedig a jádszó társa vele kötelödszködni akarván hamisan ment, vagy őtet mesterségében próbálni akarta, olyankor bosszankodva és haragosan rázta a fejét, mért hogy kötekedik vele. Valamenyiszer ez a néma játékos egyet ment,

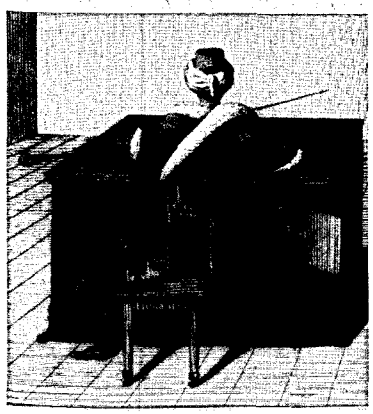

mindannyiszor lehetett a masinában belől hallani a kerekeknek, csigáknak, rugó tollaknak és görgőknek zúgását, a mely az asztali óra lefolyásához hasonlított. Ennek a mesterséges eszköznek tálalója az egész játék alatt egyebet nem csinált, hanem minden 10. vagy 12. menetel vagy húzás után a mozgó karnak tollait fölhúzta és olykor-olykor egy ládikóba kukucsált, a mely a játékostól egynehány lépésnyire egy asztalon volt és azzal szoros egybeköttetésben lévén, annak mintegy lelke volt: de ezen ládácskának a masinával való szoros egybeköttetősét a bámulva csudálkozók sem meg nem foghatták, sem ki nem magyarázhatták...

Kempelennek, mint elmés mekhánikusnak, igen nagy híre lett, úgyhogy néki párja a maga nemében nem találtatott. Úgy látszik, hogy a kultúrának géniusza lobogó szövétneket gyújtott ennek a nevezetes férfiúnak számára, hogy házafi társai felett a homályból felrepülhessen egy olyan nemzetnek közepette, amely felől a külső országiak azt hitték, hogy bárdolatlan, durva, és a mesterségek iránt nincs semmi vonzódása. Most már felnyílt, figyelmetes szemekkel nézték a magyar nemzetet, és kedvezőbben, s emberi szeretettel ítéltek annak a mesterségre való hajlandóságáról, s alkalmatos voltáról, minekutána megtudták, hogy Kempelen az a nagymester, magyar törzsökből származott..."

Közölve: Kölesy Vince Károly–Melczer Jakab: *Magyar Plutarkus vagy A' Magyarország' s' vele egyesült tartományok nevezetes férfijainak életírásaik.* Harmadik kötet. In: *Kempelen.* Pesten, Trattner János Tamás költségeivel s' betűjével, 1816, 202–203; 205. old.

Jegyzetek

1 Kempelen Farkas 1734. január 23-ai keresztelési bejegyzése: Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR79-G1P?i=184&cc=1554443

2 Karl Gottlieb Windisch: *Briefe über den Schachspieler des Herrn von Kempelen.* (Pressburg, Anton Löwe, 1783.). Online forrás: https://archive.org/details/bub_gb_vS4VAAAAYAAJ és *Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch. Magyar tudósok levelezése.* Szerkesztette Tarnai Andor és Szelestei N. János. Universitas Könyvkiadó, Bp., 2008, 344. old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/17800/17811/17811.pdf

3 Unger, J. Karl: *Wolfgang von Kempelen. = Zeitschrift für und von Ungern,* 1804. Bd. V. 313–317. old. Online forrás: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10011886_00317.html

4 Alice Reininger: *Wolfgang von Kempelen.* New York, Columbia University Press, 2012, 276. old.

5 Kölesy Vincze Károly–Melczer Jakab: *Nemzeti Plutarkus vagy a Magyarország 's vele egyesült Tartományok Nevezetes Férfiainak Életleírásaik.* 3. k. Pest, 1816, Trattner, 195–212. old.

6 Közölve: *Leipziger Magazin zur Naturkunde, Mathematik und Oekonomie, herausgegeben von C. B. Funk, N. G. Leske und C.F.* Hindenburg Jahrgang 1784/1785, 239–269. old. Online forrás: https://books.google.hu/books?id=Mmk5AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=kempelen&f=false

7 Szalatnai Dezső: *Kempelen, a varázsló.* 26. fejezet. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1957, 95. old. Online forrás: http://www.mek.oszk.hu/01000/01069/01069.htm

Benyovszky Móric

Benyovszky Móric születésére vonatkozóan eltérőek a források adatai. Thallóczy Lajos 1901-ben megjelent tanulmányában közli a gróf keresztlevelének másolatát, mely szerint Benyovszky Móric Máté Mihály János a Nyitra megyei Verbón született 1746. szeptember 20-án.[1] Szádeczky-Kardoss Irma, a történelemtudomány kandidátusa, az ELTE ÁJK tiszteletbeli tanára, jogtörténész szerint pedig Benyovszky 1741. szeptember 20-án született Móric Lajos Ágost keresztnévvel. Állítását a Francia Nemzeti Levéltárban található Benyovszky-dossziéra alapozza.[2] A gróf a madagaszkári Angontsy erődnél vesztette életét 1786. május 24-én.[3] Apja Benyovszky Sámuel huszárezredes, anyja Révay Anna Róza.

Az egyik leghíresebb magyar világutazó, felfedező.

*

A sakk a kalandos életű Benyovszky Móric számára valóban igazi szerencsejáték volt. A gróf sokat vitatott emlékiratából[4] megtudhatjuk, hogy az 1770. december 3-tól 1771. május 11-ig tartó kamcsatkai száműzetése idején vívott játszmái legendásak voltak.[5] A bolserecki fegyenctelepen fogadásokat kötöttek rá, s a játszmák során a fogadók nagy összegekhez jutottak. Az emlékirat szerint még a helyi kormányzó is jelentős pénzösszegben játszott a gróffal. A Pierre Charles Fournier de Saint-Amant szerkesztésében megjelent híres párizsi sakklap, a *Le palamède* az 1844. július 15-én és augusztus 15-én megjelent száma részletesen ismertette a kormányzó és Benyovszky két sakkjátszmáját.[6] A titokzatos

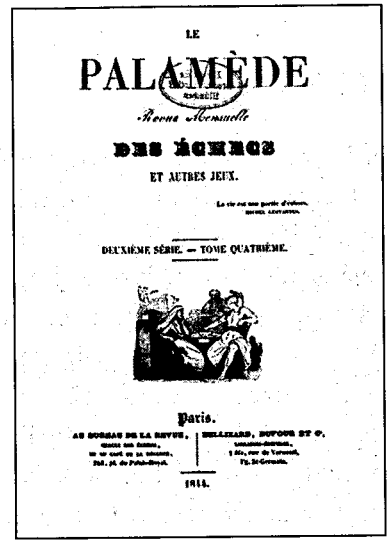
LE

PALAMÈDE

Revue Mensuelle

DES ÉCHECS

ET AUTRES JEUX.

DEUXIÈME SÉRIE. — TOME QUATRIÈME.

Paris.

1844.

Dokumentum: A kamcsatkai helyi kormányzó és Benyovszky Móric első sakkpartija. A kormányzó a fehér, Benyovszky a fekete. (A kormányzó 30 lépésben mattot kap).
Közölve: Le palamède: revue mensuelle des échecs, 1844, 368. old.

BLANCS. (Le gouv.)	NOIRS. (Bényowsky.)
1 Le P du R 2 pas.	1 Le P du R 2 pas.
Le P de la D 2 pas.	2 Le P prend le P.
3 Le F du R à la 4 c. du F de la D.	3 Le C du R à la 3 c. du F.
4 La D prend le P.	4 Le C de la D à la 3 c. du F.
5 La D à la 3 c. du R.	5 Le C de la D à la 4 c. du R.
6 Le F à la 3 c. du C.	6 Le F donne échec.
7 Le P du F de la D 1 pas.	7 Le F à la 4 c. du F de la D.
8 La D à la 5 c. du C. du R.	8 Le F prend le P : échec.
9 Le R à la c. du F.	9 Le P de la D 1 pas.
10 Le C du R à la 3 c. du F.	10 Le C de la D prend le C.
11 Le P prend le C.	11 Le F à la 3 c. du C.
12 La D prend le P du C.	12 Le F donne échec.
13 Le R à sa 2 c.	13 La D à la 2 c. du R.
14 Le F de la D à la 5 c. du C du R (1).	14 La T du R à la c. du C.
15 La D prend le C.	15 La T prend le F.
16 Le F prend le P : échec.	16 La D prend le F.
17 La D prend la T.	17 La D à la 5 c. de son F : éch.
18 Le R à la 2 c. de la D.	18 Le R à la 2 c. de la D.
19 La D à la 3 c. du C du R.	19 Le F à la c. du F adverse.
20 La D à la c. du R.	20 La D à sa 6 c. : échec.
21 Le R à la c. du F de la D.	21 Le F à la 7 c. du R.
22 Le P du C de la D 1 pas.	22 La T à la c. du C du R.
23 La D à la 4 c. de la T du R.	23 Le P de la T du R 1 pas.
24 Le R à la 2 c. du C.	24 Le F prend le P.
25 La D à la 3 c. de la T : échec.	25 Le R à la 3 c. du F.
26 La T à la c. du F de la D.	26 La T donne échec.
27 La D prend la T.	27 Le F prend la D.
28 Le C à la 3 c. de la T.	28 Le F prend le P.
29 La T à la 2 c. du F.	29 Le P de la D 1 pas.
30 La T de la D à la c. de son F.	30 Le F du R à la 6 c. du R.

J. L. monogrammal rendelkező cikkíró szerint a kormányzó 30 lépés után mattot kapott, mire revansot kért, de a játszma az 50. lépés után ismét a gróf javára dőlt el. Hogy valójában lejátszódott-e a nevezetes parti, a levéltári források nem adnak rá választ, arra viszont igen,[7] hogy a gróf visszaemlékezése, és általában a Benyovszky-irodalom, kiszínezi az akkori eseményeket, ezért a hitelességük erősen kétségbevonható. Az orosz és a francia levéltárakban található iratok azt bizonyítják, hogy a gazdag, palotában lakó kormányzó helyett egy Nyilov nevű katonatiszt vezette a fegyenctelepet, akinek életkörülményei nem sokban tértek el a foglyokétól. Benyovszky gróf jó kapcsolatot ápolt a telepet vezető tiszttel, akinek a fiát francia nyelvre oktatta.

Kérdéses az is, hogy a közismert huszárral adott fojtott matt Benyovszky Móricnak tulajdonítható-e?

*

Részlet Benyovszky Móric emlékiratából:

[...] 6-án összejöttünk, a korlátnokhoz mentünk, ki szintén maga elé bocsátott. Éppen sakkozásnál találtuk őt Kolosow úrral, a kozákok hetmanjával. Azt mondta, hogy várjunk, míg a játszmának vége lesz. A korlátnok észrevette, hogy nézem a játékát s azt kérdezte, hogy értek tán hozzá? Azt mondtam, igenis. Nemsokára, midőn a játszmát vesztettnek hitte, azt mondta nekem, hogy ha azt meg tudom nyerni, ád ötven rubelt. A hetman tiltakozott, hogy ez törvényellenes dolog, egy száműzöttel játszani; de a korlátnok bebizonyította neki, hogy csak a barátságos társalkodás van tiltva a száműzöttekkel; a hetmant bosszantá ez a nyilatkozat, azt mondá, hogy ez csak ürügy, mert a játékot úgyis elveszti; de végre belenyugodott s én vettem át a játékot. Olyan szerencsés voltam, hogy a harmadik húzásnál sakkot adhattam a királyának, s elvettem a királynéját, mely után megis nyertem a játszmát.

Dokumentum: Antoni Uniecliowsky rajza: Benyovszky a kamcsatkai kormányzóval játszik. *Közölve:* Bottlik Iván: Két játszma Kamcsatkából. *Sakkélet,* 1985, 292–293. old. (Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SakkElet_1985/?pg=330&layout=s&query=kamcsatka)

A játék végével tudtam meg, hogy az uraságok ötszáz rubelben játszottak. Én át is vettem a magam ötvenét a nyereségből. A feldühödött hetman revanchet akart adni, s a korlátnok kész volt helyettem a pénzt betenni. A társaimnak adatott két palaczk pálinkát s engem ott fogott sakkozni. Én három játszmát nyertem meg egymásután, a mi a korlátnoknak ezerötszáz rubelt jövedelmezett. Abból én a magam százötvenét szépen besepertem. Délben tovább mentem, de még nem haladhattam messzire, midőn csodálkozva láttam, hogy a hetman loholva jön utánam. Igen udvariasan szólított a nevemen, s azt mondta, hogy van egy terve a fejében, a miből nekem is nagy hasznom lehet, ha vele egyetértek. – Én azonban attól tartottam, hogy a nyerésem

által magamra vontam az ellenségeskedését s hogy jóvá tegyem a vétkemet, visszakínáltam neki az elnyert százötven rubelét. Hanem aztán elenyészett a félelmem, a mint a tervét megértettem. Azt mondta, hogy e városban a sakkjátszás valóságos dühhé fajúlt; s egy néhány gazdag kereskedő ő tőle már nagy összegeket harácsolt el, s hogy ő most már bizonyos volna felőle, miszerint óriási összegeket csikarhatnánk el azoktól, ha ráadnám magamat, hogy ő helyette játszszam velük; ha szerencsésen játszom, ő a nyereségnek egy ötödét nekem kész átengedni.

Helyzetem, pénzhiányunk, mely terveink kivitelét akadályozá, rábírtak, hogy az ajánlatát elfogadjam, előre is biztosítottam őt a győzelem felől.

Közölve: Gróf Benyovszky Móric életrajza, saját emlékiratai és útleírásai. Saját emlékiratok és útleírás. I. kötet. Fordította Jókai Mór. Budapest, Ráth Mór kiadása, 1888, 99–101. old.[8]

Jegyzetek

1 Benyovszky Móric keresztlevele a verbói rk. anyakönyv V. k. 33. lapján olvasható. Születési éve: Millesimus septingentesimus quadragesimi sextus 1746. Septembris 20. Neve: Mauritius, Matheus, Michael, Joannes — masc. leg. Szülei: Illmus Dominus Colonellus Sámuel Benyovszky et Rosa Baro. Révay r. C., Hely: Verbó. Keresztszülei: Ocskay Mihály és neje sz. Révay Teresia Ocskón r. C. Thallóczy Lajos: „Benyovszky Móricz hadi-tengerészeti és kereskedelem-politikai tervei." I. Közölve: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle,* 8. évfolyam (1901), 336. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarGazdTortSzle_08/?pg=335&layout=s&query=benyovszky%20sz%C3%BCletett

2 Dr. Szádeczky-Kardoss Irma: „A Benyovszky életrajz egyes adatainak jogi és jogtörténeti értelmezése." Online forrás: http://benyovszky.hu/pdf/011.pdf. Valamint: Dr. Szádeczky-Kardoss Irma. *Újabb közvetett bizonyíték Benyovszky 1741-es születési évére.* Közölve: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 10. szám, *Magyar Földrajzi Gyűjtemény;* Érd, 1991, 65–66. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_FOLD_Fmt_10_1991/?pg=66&layout=s

3 Lugosi Győző: „Benyovszky – Madagaszkár." *Buksz,* 2004. tél, XVI. évfolyam, 316. old. Online forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00015/00036/pdf/03brlugosi.pdf

4 Jókai Mór: *Gróf Benyovszky Móric életrajza, saját emlékiratai és útleírásai* (Életrajz 1. köt.; Életrajz 2. köt.; Saját emlékiratok és útleírás 3. köt.; Saját emlékiratok és útleírás 4. köt.), Budapest, Ráth Mór, 1888–1891. Online forrás: http://mek.oszk.hu/06800/06877/html/03.htm#3

5 A gróf, aki részt vett a lengyel nemesi felkelésben, orosz fogságba került. Többször próbált megszökni, ezért Szibériába száműzték. (Benyovszky Móric levele Brunswick Antalhoz, 1772. július 13.) Jelzet: *Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P 507 1–C–VIII–No.78–1.–P szekció. Családi fondok, levéltárak. A Nádasdy család nádasdladányi levéltára. Online forrás: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/i_katona_kalandor_felfedezo*

6 *Le palamède*: revue mensuelle des échecs. 1844. július 15. 7. szám, 322–326. és augusztus 15. 8. szám, 366–370. old. A sakkjátszámák ábrái a sakklap 1844. augusztus 15-én megjelent számában jelentek meg a 368–370. oldalon. Online forrás: https://books.google.hu/books?id=dK5AAAAAcAAJ&pg=PA384&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=3#v=onepage&q=j.%20l.%20&f=false

7 Dr. Apollon Boriszovics Davidszon egyetemi tanár kutatásaiból, melyet az Irkutszki és a Régi Iratok Moszkvai Levéltárában végzett, megtudhatjuk, hogy Benyovszkyra és társaira milyen körülmények vártak a kamcsatkai bolserecki fegyenctelepen. A Nyilov kapitány vezette telepen tapasztaltak, éhezés, járvány stb. ellentétben áll a Jókai-féle romantikus leírással. (Dr. Apollon Boriszovics Davidszon: „Benyovszky társai a bolserecki felkelésben." Közölve: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 3. szám, *Magyar Földrajzi Gyűjtemény;* Érd, 1987, 13–16. old.) Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_FOLD_Fmt_03_1987/?pg=14&layout=s

8 Online forrás: http://mek.oszk.hu/06800/06877/html/03.htm

Petőfi Sándor

Petőfi Sándor (Alexander Petrovics) költő 1823. január 1-jén született Kiskőrösön. A segesvári csatatéren, Fehéregyháza mellett tűnt el 1849. július 31-én. Apja Petrovics István vállalkozó, anyja Hrúz Mária.

*

Hogy a költő szenvedélyes sakkozó volt, azt több visszaemlékezés is megörökíti. Igaz, majd mindegyik forrás bizonytalan. Tyroler Salamon egykori '48-as honvéd visszaemlékezése szerint Petőfi, aki a negyvenes években a Tyroler családnál lakott Pesten, az egykori Fő úton (ma Arany János utca)[1] testvérével, Tyroler József réz- és acélmetszővel órákon át tartó szenvedélyes sakkpartikat folytatott.[2] A neves rézmetsző egyébként a költő arcképét acélmetszeten is megörökítette.[3] Andreas Heitz[4] szászsebesi evangélikus lelkész elbeszéléséből pedig azt tudhatjuk meg, hogy amikor Petőfi másodszor járt Szászsebesen 1849. április 3. és 13. között, Josef Filtsch szászsebesi evangélikus lelkész házában volt elszállásolva.[5] Igen eltérőek a források arra vonatkozóan, hogy költő a lelkész feleségével,[6] a nevelt lányával,[7] vagy a lelkész fiainak nevelőjével, Füzesi Zsuzsannával[8] vívott naponta nagy sakkcsatákat. A Petőfi Társaság gyűjtésének köszönhetően megmaradt Josef Filtsch lelkész elefántcsont sakktáblája, melyen Petőfi játszott. Hogy hogyan került a Petőfi-ház tulajdonába, az mind a mai napig kérdés. Talán Schlotsch Matild, Josef Filtsch lelkész unokája adta Kéry Gyulának, a Petőfi Társaság titkárának és a Petőfi-ház őrének. Egy másik forrás szerint a költő az ekkor már altábornaggyá kinevezett Josef Bemmel is folytatott sakkpartikat Szászsebesen. Bem tábornok kitüntetésére itt, Szászsebesen került sor április elején, melynek Petőfi is emléket állított.[9] A tábornaggyá kinevezett Josef Bem pedig napi parancskönyvében jegyezte fel a költővel történt találkozását.[10]

Feltételezések szerint eleméri és ittebei Kiss Ernő honvéd tábornok is sakkozott Petőfi Sándorral.

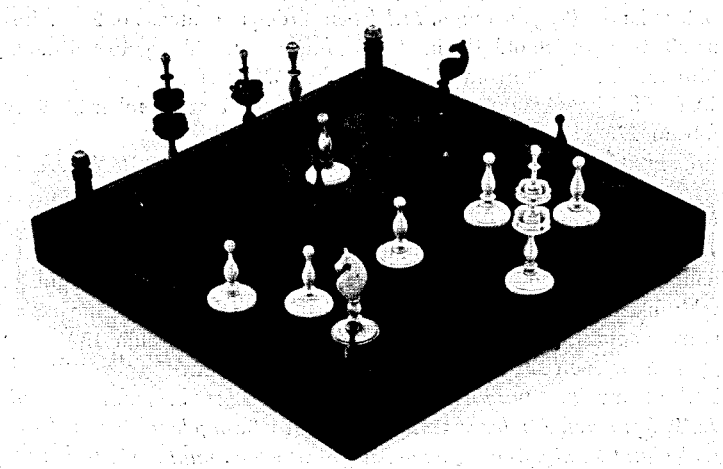

Dokumentum: Petőfi Sándor sakk-készlete. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Relikviatár, leltári szám: R 62.258

Jegyzetek

1 „20. Petőfi tintatartója" bejegyzés. In: *Petőfi-ház története és katalógus.* Szerkesztette Kéry Gyula, a Petőfi Társaság titkára és a Petőfi-ház őre. Budapest, Kunossy, Szilágyi és Társa kiadása, 1911, 74. old. /Petőfi-Könyvtár, XXVI. füzet/. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/en/view/ORSZ_PIMU_PetofiKonyvtar_26/?pg=73&layout=s&query=tyroler

2 „Egressy emléke a Kisfaludy Társaságban." *Pesti Hírlap,* 1908. november 12. XXX. évfolyam, 275. szám, 12. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiHirlap_1908_11/?query=pet%C5%91fi%20sakkozott&pg=565&layout=s

3 A neves litográfus, rézmetsző Barabás Miklós rajza után elkészítette a költő verseinek 1847. évi első kiadása elé az acélmetszetű képét. Liszt Ferenc, József nádor, Bem József, a Batthyány-kormány csoportképe (Weber Henrik rajza alapján), Kossuth Lajos és Görgei Artúr képe mellett ő metszette 1848-ban a Kossuth-bankók nyomókliséit.

4 A jénai egyetemen 1859-ben végzett Andreas Heitz szászsebesi evangélikus lelkész. „Magyarországi tanulók a jénai egyetemen." Szerkesztette Mokos Gyula. Budapest, M. Tud. Akadémia kiadványa, 1890, 161. /Magyarországi tanullók külföldön/. old. Online forrás: http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.4.1/mokos_mmo_tanulok_jenai_egyetemen.pdf#page=211&zoom=auto,-282,410

5 A lelkész fia a fiatalon elhunyt zongoravirtuóz, Carl Filtsch volt, Frédéric Chopin tanítványa.

6 Balázs János: *Petőfi nyomán, Erdélyben.* Erdélyi körutazás 6. 2009. április 23. 16. szám, 8. old. Online forrás: http://www.balazsjanos.eu/index_htm_files/Petofi%20nyoman,%20Erdelyben%206.swf

7 „A Petőfi Társaság felolvasó ülése." *Az Ujság,* 1911. szeptember 26. 9. évfolyam, 228. szám, 13. old.

8 Weinhold Károly: „Petőfi Szászsebesen." *Vasárnapi Ujság,* 1910, 57. évfolyam, 32. szám, 673. old.

9 Josef Bem tábornaggyá történő kinevezéséről Petőfi számolt be. A kinevezéssel együtt járó oklevél és kitüntetés átadására Bem szászsebesi főhadiszállásán került sor április első napjaiban. Mindemellett a legmagasabb fokozatú hadi kitünetést, a Magyar Katonai Érdemrend I. osztályát is megkapta. (Mindkét oklevél a Magyar Országos Levéltár 1526 utáni gyűjteményében található, az R 14-es törzsszám alatt.)

10 Szabó Sámuel: *„Bem tábronok parancs-könyve: Szászsebes, ápril. 3-ikán 1849. így: Petőfi Sándor százados ur magát nálam jelentvén s mellettem szolgálatot tenni ajánlván, én őt ezen hivatásban, mint segéd tisztet meg tartottam".* (1848–1849 *Történelmi Lapok,* 1895. december 1. 197. old.) Online forrás: https://core.ac.uk/download/pdf/44734114.pdf

Bolyai János

Bolyai János Kolozsváron született 1802. december 15-én,[1] és Marosvásárhelyen hunyt el 1860. január 27-én. Apja Bolyai Farkas matematikus, anyja Benkő Zsuzsanna.

Matematikus, hadmérnök.

*

A sakk iránti érdeklődés egész életében jellemző volt Bolyai Jánosra. 1817-től egy évig a marosvásárhelyi kollégium bölcsészeti karának diákja volt, ahol, visszaemlékezése szerint, legtöbbször diáktársaival ostáblázott vagy sakkozott naphosszat. S bár elhanyagolta az órákra járást, mégis kitűnőre vizsgázott. Később, a bécsi Cs. és Kir. Mérnökakadémián eltöltött évek alatt sem hagyott fel a sakkjátékkal, sőt, mint végzett mérnöktiszt is tovább folytatta.

„Szenvedélyes sakkozó és sok időt áldoz kedvtelésének"– olvashatjuk Bolyai János egykori olmützi parancsnoka, Emanuel Zitta mérnökkari őrnagy, helyi erődítési igazgató minősítésében 1832-ben. Az Olmützi Műszaki és Erődítési Helyi Igazgatóság évenként írt minősítési jelentésében, melyben a mérnökkari törzs- és főtiszteket jellemezték, Bolyai János sakkjátékra való „szenvedélyes" hajlamát mindig kiemelték. Egy évvel később is azt olvashatjuk az Igazgatóság jellemzésében, hogy a tudós, aki ekkor már másodszázadosként szolgált: *„Kiváló tehetség mellett igen jó szolgálatot teljesíthetne... igen izgékony és*

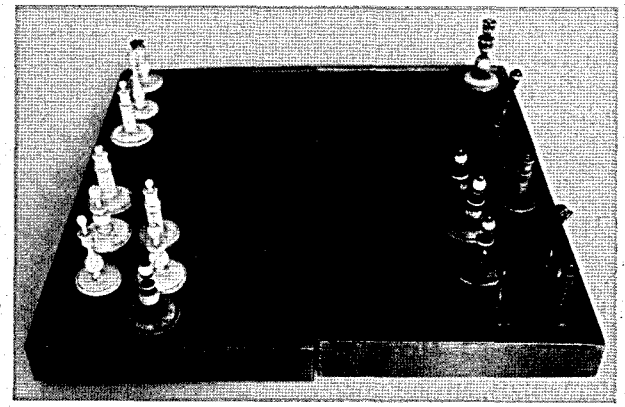

Dokumentum: Bolyai Farkas és Bolyai János sakk-készlete. *Jelzet:* Teleki–Bolyai Könyvtár, leltári száma 90.2013.

hirtelen haragú, minden érintkezést kerül, s addig a pillanatig, amíg ezért nem figyelmeztették, a szenvedélyes sakknak engedte át magát." A fennmaradt családi levelekből az is kiderül, hogy később Dobolyi Sándor marosvásárhelyi ügyvéd, 1848-as országgyűlési képviselő lett a jeles tudós hűséges sakk- és egyben muzsikuspartnere.

*

Önéletírásában is kiemeli a tudós, hogy:

„*...az idősb professor Szilágyi (a mostaninak atyja) ízetlen latin históriájára figyelmet fordítni semmi kedvem nem volt; az előttem merőben érdektelen, vonzalom nélkül való volt, s valóban nincs is igazi szárazabb, unalmasabb tárgy gyermek előtt: mint csupa (nem egyéb valamiként érdekes) történetsort előbeszélni előtte. Az ostáblát erősen szerettem (általában erősen nagy játékos, játékszerető, elevenséggel teljes gyermek voltam, arra volt sok hajlamom): úgy hogy a kollégyomban egy félévet szinte mind elostábláztam, –vesztegettem, –korhelkedtem: a második*

félévben azonban a (közönséges) történet-tanból is, mennyire gyermektől kívánni lehetett: meglehetősön (alkalmasint) censuráztam."

Közölve: A közjó elérésének igaz útjáról; rendszabályok önéletírással. In: *Bolyai János marosvásárhelyi kéziratai, I. Fogalmazványok a Tanhoz, illetőleg az Üdvtanhoz.* Szerkesztette Benkő Samu. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2003, 67. old.[2]

Jegyzetek

1 Bolyai János 1802. december 21-i keresztelési bejegyzése (Református egyház, Kolozsvár keresztelési anyakönyvek (1752–1894): https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9X3Q-N

2 Online forrás: http://mek.niif.hu/06200/06272/06272.pdf

Széchenyi István

Széchenyi István Bécsben született 1791. szeptember 21-én, és Döblingben hunyt el 1860. április 8-án. Apja gróf Széchényi Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum alapítója, anyja Festetics Julianna grófnő.

Politikus, író, polihisztor, a Batthyány-kormány közlekedési minisztere (1848. április 16. – 1848. szeptember 14.), a Magyar Tudós Társaság másodelnöke (1830).

*

Bár a XIX. században több olyan politikust és katonát találunk, aki a sakk szenvedélyének hódolt – többek között Kossuth Lajos, Görgei Artúr, Batthyány Lajos vagy Klapka György –, a legkövetkezetesebb és a legkitartóbb játékos azonban mégiscsak Széchenyi István gróf volt. A sakk mellett komolyan foglalkozott annak szakirodalmával is. Ezt bizonyítja Bártfai Szabó László 1923-ban megjelent *Gróf Széchenyi István könyvtára* című kötete is, melyből megtudhatjuk, hogy a gróf könyvtárában huszonhárom sakk-könyv is volt.[1] A bécsi rendőrség a döblingi iratokkal együtt ezeket a szakkönyveket is lefoglalta. Egy 1828-ból származó jegyzetfüzete pedig azt is bizonyítja, hogy sakkfeladványokkal is foglalkozott. Az 1850-es évek elejétől szinte napi rendszerességgel játszott. Fiait is megtanította sakkozni. Béla fiával, aki jó sakkozó volt, gyakran ült le egy-egy játszmára. Erre bizonyíték a fiához 1857-ben írt intelme, melyben a következő olvasható: *„Lásd, édes Barátom, én őszintén bevallom,*

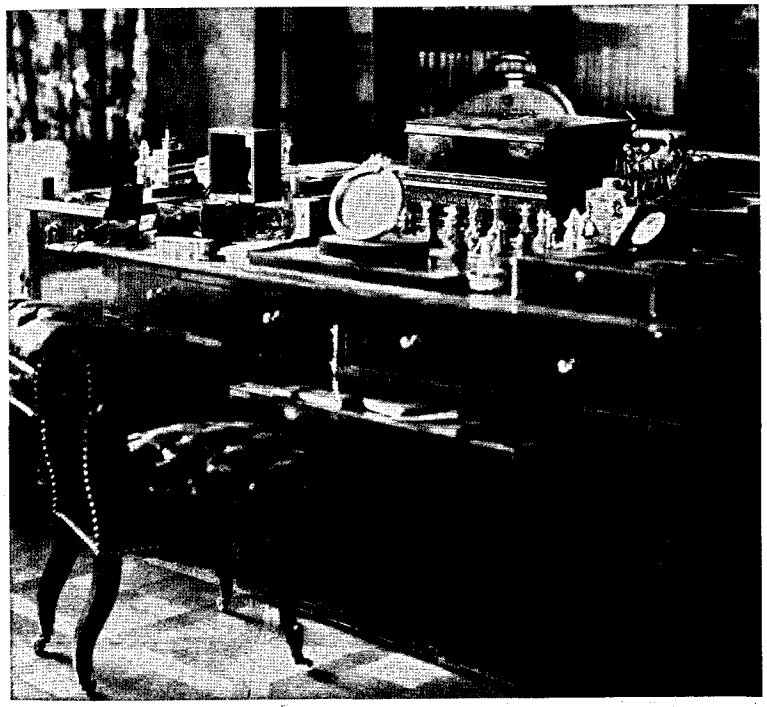

Dokumentum: Széchenyi István sakkja a döblingi lakosztályában készült fotón (Ludwig Angerer bécsi fényképész felvétele). *Lelőhely:* Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, ltsz.: 2431/1957.

ügyes sakkjátékoddal kissé megtévesztetted Rólad alkotott ítéletemet; azt gondoltam ugyanis, hogy egy olyan fiatalember, aki annyira fölényes ebben a játékban, amihez szabály szerint csak megfontolt, nyugodtan gondolkodó és lehiggadt emberek szoktak érteni, olyan különleges valaki, akire nyugodtan rá lehet bízni a legkomolyabb és legsúlyosabb ügyek intézését is; s íme, nem kis csodálkozásomra napról napra jobban kell tapasztalnom, hogy rettentően szeleburdi vagy; és ezért – nem szánva időt a megfontolásra –, amennyire tudom, minden dologban a felületen maradsz, nem hatolsz semminek a mélyére!"[2] Kisebbik fia, Ödön pedig az 1865-ben újjáalakult Pesti Sakk-kör elnöke volt.

A sakkal kapcsolatos utalásai, hasonlatai többször is felbukkannak *Naplójában*, különösen az 1840-es évek első felében. Később az '50-es években Döblingben újra kedvenc játéka, a sakk köti le ideje nagy részét. Falk Miksa *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála* című művében[3] a következőket jegyezte meg róla *„Szabad óráikban, s ilyen természetesen elég volt, a két ápoló-őr malom- és sakkjátékkal mulatott; Széchenyi órákig nézte, azután maga is kínálkozott, hogy egyikökkel vagy másikokkal eljátszik egy partit; s érezte, hogy ezen, ily*

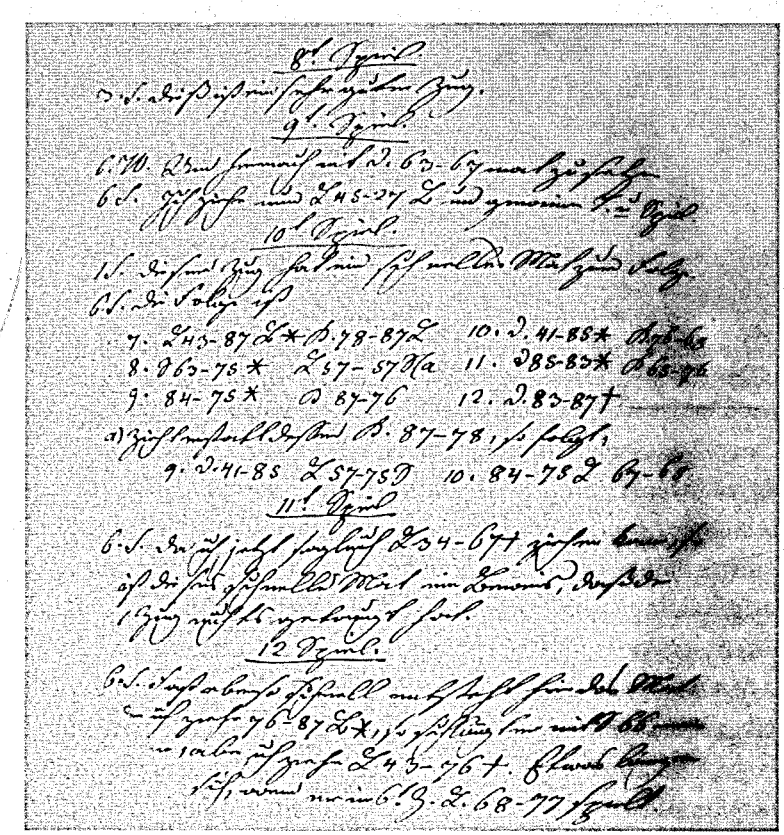

Dokumentum: Széchenyi István 1828-ból származó kézírásos sakk-könyve. Nagycenk, Széchenyi István Múzeum: SOM-K.80.187.1.

férfira nézve valóban minden fogalmon felül szerény szórakozás, mennyire javára szolgál..."

Több sakkpartnere volt, többek között titkára, Kiss Márton, fogadott fia, Zichy Géza, dr. Goldberg intézeti segédorvos, Asbóth László mérnökjelölt, és feltehetően az intézetből többen is.

*

Naplóbejegyzéséből megtudhatjuk, hogy a halálát megelőző napon délelőtt Zichy Géza gróffal, míg délután titkárával, Kiss Mártonnal játszott, aztán véget vetett az életének.

Március 29. *„Csupa kétségbeesés vagyok. Kiss este sakk. Az éjjel véget akartam vetni az életemnek."* Március 30. *„Kétségbeesve. Nem tudok élni és meghalni sem"* Április 1. *„Nem tudom megmenteni magam!"*

Közölve: Széchenyi István: *Napló.* Fordította Jékely Zoltán és Györffy Miklós.Válogatta, szerkesztette, a fordítást ellenőrizte Oltványi Ambrus. Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 1226–1227. oldal.

Jegyzetek

1 Bártfai Szabó László: *Gróf Széchenyi István könyvtára.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1923, 102. old. Könyvtárát díszítette többek között La Bourdonnais 1833-ban kiadott tankönyve, Howard Staunton évszám nélküli *The Chess Player's Textbook*ja, Weber 1846. évi *Schach-Almanach*ja vagy az ugyancsak német *Von der Lasa Leitfaden für Schachspieler* című műve 1848-ból és a The Chess Player's Chronicle 12 évfolyama (1842–1853).

2 Gróf Széchenyi István intelmei Béla fiához. 1857. november 6. Online forrás: http://mek.oszk.hu/01000/01075/01075.htm

3 Falk Miksa: *Kor- és jellemrajzok.* In: *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála.* (1866). Sajtó alá rendezte Falk Ernő. Budapest, Révai Testvérek, MDCCCIII, 96. old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/04700/04704/html/falkszechenyi0001.html

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

Bláthy Ottó Titusz

Bláthy Ottó Titusz (Oblat Ottó Titusz) Tatán született 1860. augusztus 11-én, és 1939. szeptember 26-án hunyt el Budapesten.[1] Apja Oblat Mór kereskedő, Anyja Gold Fanni.[2]

Gépészmérnök, feltaláló, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja (1927). Déri Miksával és Zipernowsky Károlylyal együtt találta föl a vasmagú transzformátort.

*

A tudós feltaláló gépészmérnökként a budai Ganz-gyárban olyan világhírű mérnökök és fizikusok társaságában dolgozott, mint Bánki Donát, Zipernowsky Károly, Déri Miksa és Kandó Kálmán. A sakkjátékban és a fejszámolásban is rendkívüli képességekkel rendelkező Bláthy már gyermekkorában megismerkedett a sakkal. Visszaemlékezők szerint egyetemistaként egyszerre nyolc ellenféllel játszott szimultán vakpartit. A '70-es évek végén komolyabb, soklépéses sakkfeladványokkal kezdett foglalkozni. 1878 februárjától Bécsből rendszeresen küldte a megfejtéseit a *Vasárnapi Újság* sakkfeladványaira.[3] 1886-ban, amikor tanulmányúton volt Amerikában, megismerkedett a soklépéses feladványok rekordtartójával, Gustavus Charles Reichhelm sakkszerkesztővel, aki abban az évben végzett a második helyen a világbajnoki versenyen. A neves amerikai sakkjátékos és szerkesztő világrekordját, melyet „matt 121 lépéses" kombinációjával vívott ki, akkor már többszörösen meghaladta Bláthy Ottó. Bár ő maga nem sakkozott, mert az volt a véleménye, hogy *„a sakk játéknak munka, munkának játék"*,[4] viszont nagy élvezettel foglalkozott soklépéses feladványoknak a szerkesztésével. Azt vallotta, hogy: *„A soklépéses sakkfeladványban vagy a lépésszámnak, vagy a szépségnek kell többé-kevésbé figyelemreméltónak lennie."* A matematikai pontossággal kidolgozott sakkfeladványai könyvben is megjelentek *Vielzügige Schachaufgaben* címmel.[5] Az 1889-ben Lipcsében kiadásra került kötetben található a híres matt 292 lépéses illegális sakkfeladványa,[6] mely mind a mai napig az egyik leghosszabb illegális sakkfeladványnak számít. A kötet ezenkívül olyan kombinációkkal ismertette meg az olvasókat, amelyek addig ismeretlenek voltak a sakk

934†) O. T. Bláthy
Vielzügige Schachaufgaben, 1889 (V)

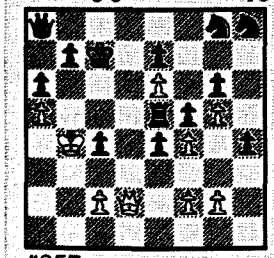

#257

1-2.Qd7-d8+ 3.Qd4+ Rc5 4.Qxc5+ Kb8 5.Qe5+ Kc8 6.Qd5 (not 6.Qd4? Pb5!) **6...Kc7 7-8.Qd7-d8+ 9.Qb6+** (not 9.Qd4+? Kb8 10.Qxh8 Pb5 11.Qxg8+ Ka7 12.Qxa8+/Qxg6 Kxa8/Qd5!) **9...Kb8 10.Pc3** (not 10.Kxc4? Kc8 11.Qc5+ Kd8 12.Qd4+ Ke8 13.Qg7 Qc8+ 14. Kd4/Kd5 Qxe6/Qc6+! nor 10...Kc3? Kc8 17.Kd2 Pc3+ 18.Ke1 *or* Ke2 Kc8 53.Kxh4 Kc8 95.Kd1 Kc8 96.Qc5+ Kd8 97.Qd4+ Ke8 98.Qg7 Qd8+ 99.K any Qd2+! nor 10...Ka3? Pc3!) **10...Kc8 11.Qc5+ Kb8** (if 11...Kd8 12.Qd4+ Kc8 13.Qg7) **12-16.Qe5-d5-d7-d8-b6+ 17.Ka3 Kc8 24.Kb2 Kc8 31.Kc1** *or* **Kc2 Kc8 38.Kd1** *or* **Kd2 Kc8 45.Ke1** *or* **Ke2 Kc8 66.Kh2 Kc8** (fifty-move rule not applying as White has no shorter way to win) **80.Kxh4 Kc8 87.Kg3** *or* **Kh3** (not 87.Pg4? Pxg4 88.Kxg4 Kc8 95.Pf5 Pxf5 96.Kxf5 Kc8 103.Pg6 Sh6+ 104.Kg5 Sxg6 105.Kxg6 Sg4 106.Kf7 Se5+107.Kxe7 Sc6+ 108.Kd7 Qa7 109.Qc7+ Ka8 110.Qc8+ Qb8! nor 106-7.Qd8-d4+ 108. Kf7 Sh6+ 109. Ke8 Pb5!) **87...Kc8 88-9.Qc5-e5+ 90.Qd5** (not 90.Qxh8? Kc7 91.Qe5+ Kc6!) **90...Kc7 91-3.Qd7-d8-b6+ 94.Kh2** (not 94.Pg3? Kc8 101.Kg2 Pe3 102.Pxe3 Kc8 103.Qc5+ Kb8 104.Qe5+ Ka7 105.Qd4+ Pb6+!) **94...Kc8 150. Kb4 Kc8 151.Qc5+ Kb8 152.Qe5+ Ka7 153.Qd4+ Kb8 154.Qxh8 Kc7** (if 154...Pb5 155.Qxg8+ K any 156.Qxa8(+) or if 154...Qa7 155.Qxg8+ Kc7 156.Qc8) **155.Qe5+ Kc8 156.Qd5 Kb8** (if 156...Kc7 157.Qd7+ 158.Kxc4) **157-8.Qd8-b6+ 159.Ka3 Kc8 215.Kh3 Kc8 222.Pg4 Kc8 229.Pxf5 Pxf5 230.Kh4 Kc8 251.Kf7 Kc8 252.Ke8 Kb8 253.Kd7 Pe3 254.Pxe3 Sf6+ 255.Pxf6 Pxf5 256.Pe7** *or* **Qc5** *or* **Kd6** *or* **Ke7** *or* **Ke8 257.White#**

Dokumentum: Bláthy Ottó Titusz egyik sakkfeladványa. *Közölve:* Jeremy Morse: *Chess Problems: Tasks and Records.* Faber & Faber, 2001, 446. old.

kedvelőinek körében. A korabeli újságok és szaklapok számos feladványt és megfejtést közöltek Bláthytól, akire, a nyilatkozatok szerint, a magyar sakkvilág méltán büszke lehetett. 1933-ban a *Les Cahiers de L'Échiquier Français*-ben jelentek meg soklépéses feladványai.[7] Volt egy kedves szokása: újévi köszöntő kártyáin barátait mindig meglepte egy-egy soklépéses feladattal. Tagja volt a Pesti Sakk-körből 1889-ben kivált Budapesti Sakkozó Társaságnak.[8] Amikor 1894-ben egyesült a két társaság, az új Budapest Sakk-kör titkárává választotta. 1931-től a Magyar Sakkszövetség tagja lett. A Magyar Sakkfeladványszerzők és Barátok Országos Egyesülete 1936 októberében díszelnökké választotta.

*

Az 1900-as évek elején bejelentette Bláthy a Ganz-gyárban, hogy lemond állásáról, mert túl korán kell fölkelnie, s ez megakadályozza abban, hogy sakkfeladványokat szerkeszthessen. Arra hivatkozott, hogy ő rendszerint reggel 6 órakor ül sakktáblája mellé, és akkor szerkeszti a hosszú távú feladványokat.

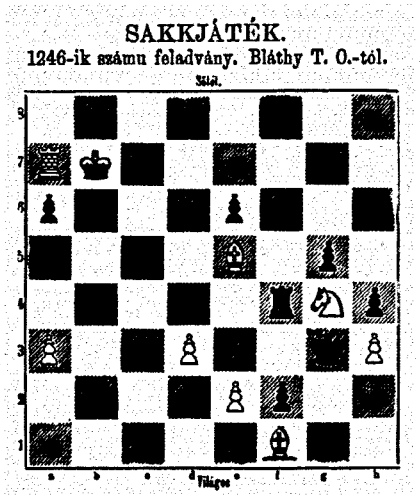

Dokumentum: Bláthy Ottó Titusz egyik sakkfeladványa: „Világos indul s az ötödik lépésre mattot mond." *Közölve: Vasárnapi Újság,* 1883. XXX. évfolyam, 44. szám, 718. old.

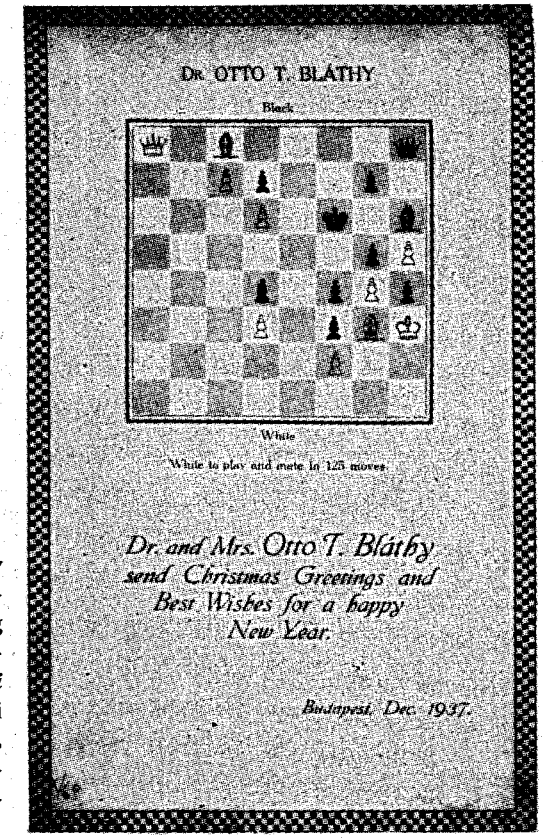

Dokumentum: Bláthy „Boldog Újévet" kívánó kártyáján mindig egy új, nehéz sakkfeladvány volt. *Műszaki nagyjaink.* Szerkeszti Szőke Béla. Budapest, A Gépipari Tudományos Egyesület Kiadása, 1967. 371. old.

– *Ön lemond erről a nagyszerű állásról és óriási jövedelméről* – mondotta néki az igazgató –, *hiszen az ön mérnöki nevét még száz év múlva is ismerni fogják.*

– *Az lehet* – felelte Bláthy –, *de mint sakkozót még ötszáz év múlva is emlegetni fognak.*

Közölve: Miskolczi András: „Matt 146 lépésben. Bláthy Ottó Titusz, a magyar sakkcsoda." *Haladás,* 1949. március 17. V. évfolyam, 11. szám, 8. old.

Jegyzetek

1 Bláthy Ottó Titusz 1939. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL XXXIII.1.a. 1939. évi I. kerületi 106. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzése. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-D489-KP9?i=17&cc=1452460

2 Bláthy (Oblat) Mór és felesége, Bláthy (Oblat Mórné) Gold Fanni közötti egyezmény. Jelzet: HU BFL VII.184.a 1875 0130. A jogszolgáltatás területi szervei. Weinmann Fülöp közjegyző iratai. Online forrás: https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/219415/view/?pg=0&bbox=-1729%2C-4089%2C4369%2C-151

3 Közölve: *Vasárnapi Újság,* 1878. február 17. XXV. évfolyam, 7. szám, 113. old. A 945. számú sakkfeladvány megfejtői között ott található Bláthy neve is. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Vasarnapi Ujsag_1878/?query=bl%C3%A1thy%20otto&pg=116&layout=s

4 Bár időnként kivételt tett. *„Egy alkalommal felkérték Bláthyt, hogy a világsakk-bajnokkal, Laskerrel mérkőzzön. Ő a kérés teljesítését megtagadta, mert Lasker az összes kezdéseket ismeri és megtanulta, viszont ő, Bláthy, erre nem vállalkozik. Ellenben hajlandó Laskerrel mérkőzni, ha a figurákat a megszokottól eltérően állítják fel, ami által a betanult kezdetek nem használhatók s így mindketten önmagukra, saját tudásukra, képességeikre vannak utalva."* Közölve: „Dr. Bláthy Ottó Titusz: síremlékének avatása." *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye.* 1941, LXXV. kötet, 45–46. szám, 202. old. Online forrás: http://www.omikk.bme.hu/collections/mee/fajlok/1941-200-202.pdf

5 Online forrás: http://www.anders.thulin.name/PDF/Blathy_Vielzugige_Schachaufgaben.pdf

6 Ezzel a gigantikus hosszúságú feladványával ma is ő tartja a rekordot az illegális sakkfeladványok között. (Illegális sakkfeladvány: olyan állás, amely szabályos játszma során nem jöhet létre.)

7 Közölve: „Les Cahiers de L'Échiquier Français", VII–VIII. 1933. *Problematische Essays.* Q • Die Schwalbe XII 1933 S. 618; H#60 Bláthy. Online forrás: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1039165g/f1.image

8 Dr. Vajda Árpád: „Emlékezzünk a régiekről. A Pesti (Budapesti) Sakk-kör rövid története. Erkel Ferenc kora." *Magyar Sakkélet,* 1964. október, XIV. évfolyam, 10. szám, 152. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SakkElet_1964/?query=erkel%20ferenc%20sz%C3%A9n%20j%C3%B3zsef%20&pg=193&layout=s

Erkel Ferenc

Erkel Ferenc (Erkel Franciscus) Gyulán született 1810. november 7-én,[1] és Budapesten hunyt el 1893. június 15-én. Apja Erkel József iskolamester, Anyja Rutkay Klára.

Zeneszerző, karmester, zongoraművész, operaigazgató.

*

Erkel Ferenc számára a sakk egész életét végigkísérő szenvedélylyé vált. A „Himnusz" zenéjének szerzője korának egyik legkiválóbb sakkjátékosa volt, később pedig vezéregyénisége lett a honi sakkozásnak. Neve a Pesti Sakk-kör megalapításához köthető.

Pesten gyakori látogatója volt a Dorottya utca 6. szám alatti Wurm-féle udvari kávéháznak, ahol a játékosok rendszeresen találkoztak. A sakkjátéknak olyan legendás alakjai jöttek itt össze, mint Szén József, az első nemzetközileg is elismert magyar sakkversenyző, Grimm Vince és Löwenthal János Jakab, az 1843–45-ben, Párizs sakkcsapata ellen vívott első levelező sakkcsoport tagjai.

Erkel sakktehetsége már a század negyvenes éveiben megmutatkozott, de valójában az ötvenes években vált elsőrangú sakkjátékossá. Olyannyira, hogy Szén József méltó ellenfelévé vált. Számos játszmája maradt az utókorra. Az 1855-ben vívott legendás „királycsele" mind a mai napig elismerést vált ki.[2] Erkel Ferenc végül is az 1857. január 13-án elhunyt Szén József örökébe lépett. A korabeli feljegyzések szerint azonban az utolsó komoly egyéni mérkőzése 1859. január 21–22-ére datálható.

Pedig hívták később több rendhagyó alkalomra is, de nem élt egyikkel sem.[3] A társulatnak az Európa kávéház lett a törzshelye,[4] ahol 1859 márciusában megalakult a sakktársulat. Azonban Josef Protmann pest-budai rendőrigazgató, aki különösen sokat tett a „magyarizmus" ellen, nem engedélyezte az egylet működését.[5] Végül a Magyar Királyi Helytartótanács az 1864. június 8-án kelt 161. szám alatti jelentésében engedélyezte a Pesti Sakk-kör létesítését. Gróf Széchenyi Ödönnek, Széchenyi István másodszülött fiának, aki a mozgalmat vezette, nagy szerepe volt a hazai Sakk-kör megalakulásában. A Sakk-kör ideiglenes választmánya az első ülését Erkel Ferenc elnökletével tartotta meg 1864. október 8-án a Nádor utca 14. szám alatti működő egykori Velence kávéházban.[6] Az alakuló közgyűlésre 1865. január 22-én került sor. Erkel az elnöki tisztséget, kisebb

KIRÁLYCSEL
Pest, 1855

Erkel Ferenc — Szén József

1. e4, e5 2. f4, ef: 3. Fc4, Vh4† 4. Kf1, g5 5. Hc3, Fg7 6. g3, fg: 7. Kg2, Vh6 8. hg:, Vg6 9. d4, d6 10. Hf3, h6 11. e5, Kd8 12. b3, He7 13. Fa3, Fd7 14. ed:, cd: 15. Vd2, Hbc6 16. Bae1, a6 17. d5, He5 18. He4, Hc8

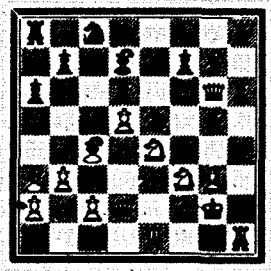

19. Hd6:!, Hf3: 20. Hb7:†, Kc7 21. d6†, Kb8 22. Hc5!, Fc6 23. Hd7†, Fd7: 24. Vb4†, Fb5 25. Fb5:, He1:† 26. Be1:, Vc2:† 27. Fe2†, Ka7 28. Va5!, Fd4 29. d7, Vc6† 30. Ff3, Fb6 31. Fc6:, Fa5: 32. Be8!, Hd6 33. Fd6:, Bd8 34. Fe5, Bg8 35. Ff6, Bg6 36. Fd8: — sötét feladta.

Dokumentum: Királyfutócsel – Erkel Ferenc és Szén József híres sakkpartija 1855-ben, mely Erkel győzelmével zárult. A királyfutócsel Fischer mellett a Polgár lányok repertoárján is szerepelt. *Közölve:* Egy évszázad sakkélete, *Magyar Sakkélet,* 1951. augusztus, I. évfolyam, 8. szám, 177. old. (Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SakkElet_1951/?query=erkel%20ferenc%20sz%C3%A9n%20j%C3%B3zsef%20&pg=208&layout=s)

megszakítással, 1865. január 22-től egészen 1893. június 15-én bekövetkezett haláláig megőrizte.

Hogy mennyire befolyásolta életét a sakk, azt az is bizonyítja, hogy 1853-ban[7] még táncjátékot is írt róla: *Sakk-játék. Egy elveszett mű újjászületése,* alcím: *Hang és háború. Sakk-játék* címmel. Társszerzője Szén József volt. A művet a Nemzeti Színházban mutatták be az 1853. február 2-án megrendezett farsangi álarcosbál alkalmával. A *Hölgyfutár* 1853. január 31-én a következőképpen számolt be az előadásról:[8] *„egy 81 húzásból álló játék Sakk-játék címen adatik elő, egy e végre emelt s sakkasztalt formázó emelvényen, összesen 40 élő alak által."*

Erkel maga mondja: *„...miként a sakktáblán a képzelet képzeletet szül, eszme eszmét kerget, elnyom, újból ébreszt, de a nagy hajszában rendet tart az ész."*

*

„Erkel Ferenc nagy sakkozó vala az Úr előtt. Nemes szenvedelme a napnak és éjnek minden órájában sarkallta. Még a Nemzeti Színház színfalai között is tartott sakktáblát, hogy minden szabad percét a hatvannégykockás művészetnek szentelhesse. Néha egy-egy Lohengrint csípett meg egy kis játékra; olykor meg magát az ördögöt, Számielt. És megvert mindenkit, mert sakkozónak is volt akkora, mint zenésznek. A Hunyadi László egy előadása előtt körülnézett a mester a színpadon: kit keverhetne egy kis parázs sakkozásba? Hiszen van elég idő: alig jár még az óra fél hétre. Nem volt ott senki más, csak egy kacagányos vitéz: Korcsek, a kórista. Nappal csizmadiamester; este énekes: tenor prím. Biz egy kicsit kapálatlan hang, de az nem baj, mert a kis szürke tüskés bajuszú Korcsek bácsi igen hasznavehető ember: jeles mimikus és apró cigányszerepek kitűnő játszója. Haj, de tudta fújni azt a keserves nagyidai nótát!

Erkel megcsípi a kacagányánál fogva.

– Jöjjön, Korcsek, játsszunk egyet hirtelenében.

Korcsek szó nélkül megy. Erkel a színfalak mögött leül a sakktábla mellé; Korcsek letelepszik vele szemben.

– No, ne vesztegessük az időt! Kezdem én! – mondja Erkel, és szép spanyol gambit reményében kilép a két paraszttal.

Korcsek lekönyököl az asztalra, és le nem veszi a szemét a tábláról. De nem húz. A percek múlnak. Korcsek összeráncolja a szemöldökét, fütyörész, majd titkos értelmű szavakat mormog. De csak nem húz.

– Szent isten! – gondolja magában Erkel, micsoda hatalmas nagy sakkozó lehet ez, hogy már az első húzáson is így gondolkozik!

És örvendez a szíve mélyén. Mindazonáltal várja, hogy mozduljon már a félelmes ellenség. Korcsek azonban csak tovább mereszti a szemét és lógázza a lábát.

Végre az ügyelő csenget: mindjárt kezdeni kell az ouverture-t (nyitányt).

– No, de hát húzzon már, édes barátom! – szól Erkel türelmetlenül.

– Én? – álmélkodik Korcsek.

– Maga hát!

– De én, kérem alássan, nem tudok sakkozni!"

Közölve: „A nagy sakkozó" (Erkel-anekdota) In: *Magyar anekdotakincs.* Szerkesztette Tóth Béla, Budapest, Gondolat, 1957, 477–478. old.

Jegyzetek

1 Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939J-FCRB-G

2 Erkel több legendás játszmáját Márki István örökítette meg *A sakkjáték tankönyve. Kezdő és haladottabbak számára* című szakkönyvében. Online forrás: http://mek.oszk.hu/08800/08840/08840.pdf

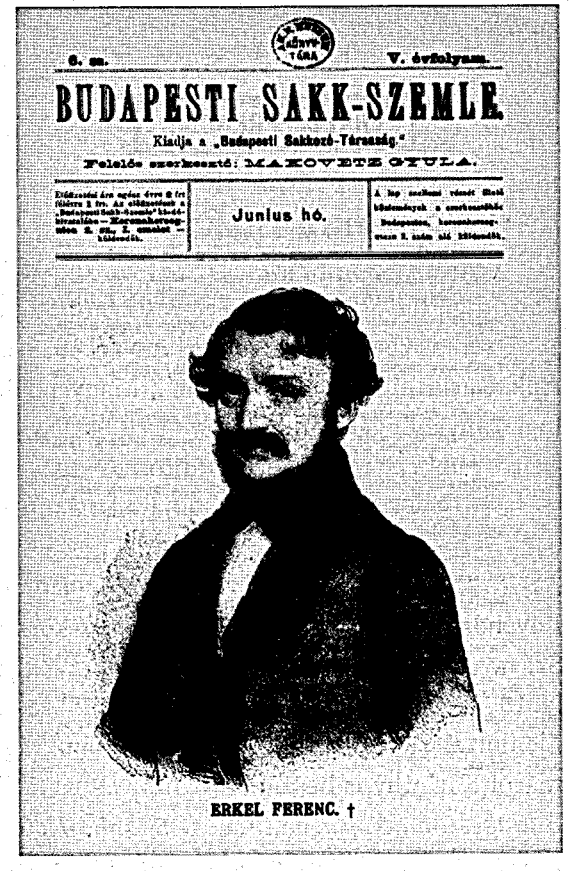
6. sz. V. évfolyam.

BUDAPESTI SAKK-SZEMLE.

Kiadja a „Budapesti Sakkozó-Társaság."

Felelős szerkesztő: MAKOVETZ GYULA.

Junius hó.

ERKEL FERENC. †

Dokumentum: Erkel Ferenc emlékszám. *Budapesti Sakk-szemle,* 1893. június, V. évfolyam, 6. szám, 1. old.

3 Az 1867. évi párizsi világkiállítás versenyére, majd a baden-badeni elit tornára is kapott meghívást, de zenei elfoglaltságára hivatkozva mindkettőt lemondta.

4 Dr. Vidor Zsigmond: „Megemlékezés Erkel Ferencről." (*Budapesti Sakk-Szemle,* V. évfolyam, 8–10. szám, 1893, 5. old.)

5 1859. évi tiltórendelet.

6 A budapesti sakkozó társaság szaklapját, a Budapesti *Sakk-Szemlét* is itt adták ki.

7 Ekkor alapította meg Erkel Ferenc a Nemzeti Színház zenekari tagjaiból a Filmharmónai Társulatot.

8 Közölve: *Hölgyfutár,* 1853. jan. 31. és febr. 4. Online forrás: http://erkel.oszk.hu/adatlapegy/sakk-jatek

Karinthy Frigyes

Karinthy Frigyes (Karinthi Frigyes Ernő) Budapesten született 1887. június 25-én,[1] és Siófokon hunyt el 1938. augusztus 29-én.[2] Apja Karinthi József tisztviselő, a Magyar Filozófiai Társaság tagja, anyja Engel Karolina.

Író, publicista, költő, műfordító.

*

Az író kitűnő amatőr sakkozó volt. Tagja volt a budai Hadik Kávéházban működő Lágymányosi Sakk-körnek, amely később Szávay Zoltán nevét vette fel.[3] Az alapszabályait is ő dolgozta ki. 1934-ben került sor a „Skót megnyitás"-ra, melyet Eisenberg Elemérrel játszott a Szávay sakk-kör bajnokságán. Erről a játszmáról Karinthy is beszámol, amolyan „karinthys" stílusban a *Budapesti Sakkújság*ban: *„1,e4 e5 2,Hf3 Hc6 3,d4 exd 4,Hxd4 Fc5 (Kétségtelen, itt évszázados tapasztalat szól Hf6 mellett, de szabadjon hivatkoznom rá, hogy vannak évezredes tapasztalatok, amiket megdöntött egy felfedezés. Nem akarok Napóleonnak az Alpokon való átkelésével előhozakodni: a példa különben is léha volna ilyen komoly problémával kapcsolatban, mint amilyen a skót játszmának ez a kritikus része.)"*[4]

Az 1934-es *Tolnai Világlap* szerint az író valóságos matador volt a sakkjátékban, akivel még Maróczi Géza sakkozó nagymester, sakkolimpiai bajnok is félt leülni játszani.[5] 1927 június-júliusában Alekszandr Aljechin, a sakkozás negyedik világbajnoka a Kecskeméten megrendezett nemzetközi mesterverseny mellett

Budapesten több helyen szimultán versenyt tartott. Az egyik versenyt a *Pesti Napló* sakkrovata rendezte a Holnap Körben június 22-én.[6] Bár több írásban is említik, hogy a Karinthy részt vett ezen a szimultán-esten, sőt, Karinthy Ferenc meg is örökítette a *Szimultán* című karcolatában, de mindezidáig nem sikerült megbízható forrást találni Karinthy jelenlétére vonatkozóan.[7]

A kártya is igazi szenvedélyévé vált. Még életének utolsó előtti napján is heves kártyacsatát vívott egyik legjobb barátjával, Rejtő Jenővel[8] a siófoki Vitéz Panzióban. Itt érte a halál augusztus 29-én.[9]

*

Karinthy Frigyes: *Sakkoztam a bajnokcsapat bajnokával*

„A pincér régi ismerősöm és megértő lélek, észreveszi, hogy ráérő időm van.

– Nem tetszik sakkozni akarni?

Természetesnek találom, hogy ismeri ezt a gyengeségemet. Hogy szeretem a sakkot. (Még mindig vannak, akik gyengémnek tekintik legerősebb szenvedélyemet.)

– Á, nem szeretem a kávéházi sakkozókat. Pancser társaság. Ismerem ezt a fajtát. Harminc éve látom egyiket-másikat az ablak mellett, szüntelen munkában. Egyre rosszabbul játszanak. Róluk csináltam világhírű sakkaforizmámat, mely így hangzik: »Gyakorlat teszi a pancsert.«

A pincér rejtelmesen vigyorog.

– Hát kérem, akkor ajánlanék egy fiatalembert, ott ül... Az még nem romolhatott el, tizenkilenc éves... és tudtommal nagyon szeret sakkozni.

– Ilyen fiatal? Na, akkor csakugyan lehet, hogy még tud valamit... Lehetne szó egy játszmáról. Kérdezze meg tőle, elfogad-e egy bástya fórt?

A fiatalember szerényen üzeni, hogy ilyesmire legfeljebb az első döntetlen parti után hajlandó. Önérzet, az van, mint látom, nem baj, magam is büszke természet vagyok.

Magas, karcsú fiú. Valami tucatnevet mormog a bemutatkozásnál. A fehér bástyákkal kínál, udvariasan sorshúzásra bízom a döntést.

Királycsellel indít. Velem, királycselt! Ez már elbizakodottság! Aki nagyon jól tudom, hogy a fekete futó e7-en... szóval tetszik tudni, ugye. Unatkozva lépegetek, hogy gyorsan lebonyolítsam a partit, ami számomra nyerve van abban a pillanatban, mikor ő elkezdte... Közben diskurálok, kérdezgetem, mióta sakkozik, ki a kedvenc mestere... Kiderül, hogy elég jó iskolája van, érdekes neveket és játszmákat emleget... Korához képest sakkműveltsége jól fejlett. Méltányolja definiciómat, mely szerint a legnagyobb játszmát is az nyeri meg, aki az utolsó előtti rossz lépést húzza. – Úgy látszik, általános intelligencia dolgában is megbízható, mindenben igazat ad nekem. Gyorsan be is akarom fejezni, hogy majd inkább beszélgessünk. Na gyerünk, most kivégzem. – Sakk! Sakk!... Sakk az amatőrnek! – szellemeskedem, egy hatlépéses matt biztos tudatában.

Ejnye csak... mi ez? Úgy látszik, mégse hatlépéses ez a matt, lehet hét, esetleg nyolc is. Sőt... nini, ezt lehetett? de hiszen g8-on... ja persze! erre nem gondoltam... de nem is tudtam... olyan zaj van ebben a kávéházban... és mért állnak körül olyan sokan?

Nem megy ez a dolog. Legyen boldog. Pillanatig habozom, aztán: – Feladom – mondom gyorsan. – A következő partiban én leszek világos.

Francia játszmát nyitok. Később dánt, angolt, svédet, indogermánt, arabot, abesszin-falassát és botokudot. Mi a csuda, hát ez mindent ismer? De különben is... itt valami nincsen rendben, ebben a kávéházban... úgy látszik, görbe az asztal, vagy mi

...királycsellel nyit

...nem megy ez a dolog

...még most sem adja fel?

Dokumentum: Karinthy Frigyes sakkpartija Szabó Lászlóval.

a csuda... huzat is van... ezt a figurát nem én húztam... rossz huzat... és a vezér... vagy ismeri, hátulról is a lapokat? Ennek fele se tréfa...

Idegesen felugrom.

– Így nem lehet játszani, még fotografálnak is közben, durrogtatják a magnéziumot... úgy látszik, ebben a vakító fényben találta meg a helyes folytatást... Ugyan kérem, vigyék azokat a gépeket... nem láttak még sakkozni?... és mi van abban, hogy nyilvános helyen sakkozom? (Igen, szokásom ellenére!) Azért muszáj engem mindjárt fotografálni? Partneremhez fordulok mentegetőzve.

– Ne haragudjék, fiatalember, látja, ez a kellemetlen a hírhedtségben ha az embert ismerik... Biztosan magát is zavarja a fotografálás... Pláne, mikor ilyen rossz hadállást fotografálnak... Ne haragudjon, de még ezt se adja fel? Ugyanis most végre kezemben van a játszma... elég, ha ennyit mondok, az olvasó érti ugyebár, hogy e6-on áll a lovam... bástya k9...vezér z46... kancellár jobbra-balra, északnyugat-dél, zöld felső, dzsoli dzsoker, összes adu, ziccer karambol, felső fogás, ezt megnyertem, gyerünk sakk, sakk, sakk!

– Tessék már feladni, – bíztatom. Nincs ebben semmi szégyen... ilyen hadállásban Aljachin is feladná... vagy az az izé... az a fiatalember... aki most jött haza a magyar csapattal, amelyik a világbajnok lett a sakkolimpiászon, s amelyik csapatban ő lett az első, tehát hivatalosan tulajdonképpen ő a világbajnok... valami Szabó izé, vagy mi... Szabó Ödön...

– Szabó László – jegyzi meg szerényen – Tudniillik én vagyok az.

A futár cukkol egyet a kezemben, mintha le akarna futni a tábláról. A döntő lépést kellene húznom vele... de nini... makacskodik a figura, most nem mozdul... vagy nem arra, amerre én akarom... És mintha beszélne... cérnavékony hangon motyog valamit... közelebb hajlok. – Az istenért, – suttogja a futó – ne tessék ezt húzni velem... Az ellenfél elveszíti a partit... tessék elgondolni, micsoda blamázs... most lett világbajnok... magyar dicsőség... a haza büszkesége... nemzeti érdek... Tessék gyorsan valami rosszat húzni és elveszteni...

Kábultan szót fogadok és elvesztem az utolsó partit is."

Közölve: Karinthy Frigyes: „Sakkoztam a bajnokcsapat bajnokával." *Színházi Élet,* 1936. szeptember 13–19, XXVI. évfolyam, 38. szám, 8–10. old.

Jegyzetek

1 Karinthi Frigyes Ernő 1887. évi születési anyakönyve. Jelzet: HU BFL XV 20 2 A3 0397 Deák téri német evang. születési anyakönyv 148/1887.

2 Karinthy Frigyes 1938. évi halotti anyakönyvi bejegyzése (34. folyószám). Online forrás: https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-21482-32552-81

3 A budai Hadik Kávéházban működő sakk-kör az egykori budapesti sakkbajnokról, dr. Szávay Zoltánról, a Petőfi Társaság rendes tagjáról lett elnevezve. A *Budapesti Statisztikai Közlemények* 1928-as száma bejegyzett egyesületként tartotta számon. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BpStatKozlemenyek_074_3/?query=sz%C3%A1vay%20sakk-k%C3%B6r&pg=165&layout=s

4 Karinthy Frigyes: „Skót játék." *Budapesti sakkújság,* 1934. február 15. I. évfolyam, 1. szám, 3. old.

5 Karinthy Frigyes (Műhelytitkok). *Tolnai Világlapja,* 1930. szeptember 24, 30. évfolyam, 39. szám, 9. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TolnaiVilaglapja_1930_03/?pg=748&layout=s&query=karinthy

6 „Az Est-lapok olvasói Aljekin mellett. A *Pesti Napló* Aljekin szimultán-estje." *Az Est,* 1927. június 19. 18. évfolyam, 37. szám. 8. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AzEst_1927_06/?query=aljekin&pg=239&layout=s

7 Karinthy Ferenc: „Három karc." Megmentett oldalak. *Ezredvég,* 1995/11. november, V. évfolyam. Online forrás: http://ezredveg.vasaros.com/html/1995_11/95112.html

8 „Így halt meg Karinthy Frigyes." *Az Est,* 1938. augusztus 31, 29. évfolyam, 195. szám, 6. old.

9 Online forrás: https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-21482-32552-81

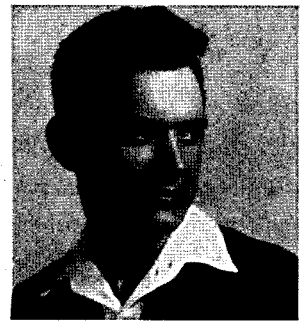

József Attila

József Attila költő 1905. április 11-én született Budapesten,[1] és Balatonszárszón halt meg 1937. december 3-án este 7 órakor.[2] Apja József Áron szappanfőző, anyja Pőcze Borbála.

Költő, újságíró, szerkesztő.

*

József Attila már a makói internátusban is gyakran sakkozott. Többek között Galamb Ödönnel játszott, akinek révén bejáratos lett a makói sakk-körbe.[3] A sakk-kör vezetőjének, Kesztner Zoltánnak később állandó sakkpartnere lett. Hogy a költő is részt vett a versenyeken, azt a *Makói Friss Újság* 1925. január 31-i száma[4] örökítette meg számunkra. A makói Városháza mögötti teremben tartották meg azt a villámversenyt, amelyen tizenkét játékos vett részt, közöttük Galamb Ödön tanár és József Attila is, aki 5,5 pontot szerzett a verseny során.

*

Tóth László a kamasz József Attilával való találkozására így emlékezett vissza: *„...Egyidejűleg 32 ellenféllel sakkoztam Makón. A szimultánt beható érdeklődéssel kísérte József Attila, a nyurga kamasz ember. Büszke voltam érdeklődésére és boldog, amidőn másnap Kesztner villanygyár-igazgató vendégszerető házában találkoztunk. Hosszasan beszélgettünk. Követe volt egy másik csodálatos világnak, az ősmúltnak, vagy a távoli jövőnek."* Tóth László egy játszmagyűjteményt ajándékozott a költőnek, aki

viszonzásul *Nem én kiáltok* című kötetének friss, alig néhány nappal előbb megjelent példányát nyújtotta át a következő ajánlással: *„Bár valóban rossz cserét csináltam, utólag mégis csak megvigasztal, hogy Tóth László bátyám megszerettette magát velem. Így tehát e könyv belülről is jár neki."*

*

A költő sakk iránti szenvedélye később is megmaradt. Híresek voltak a Nagy Lajossal vívott versenyei is, ezekre rendszerint a Bucsinszky Kávéházban került sor, visszaemlékezők szerint egy tágas, ablak melletti bokszban, míg a szomszédos bokszban Rejtő Jenőnek volt külön márványasztala. Ha nem a Bucsinszkyban, akkor a Japán kávéházban vívták véget nem érő sakkjátszmáikat Nagy Lajossal.

S hogy mennyire fontos volt számára ez a komoly játék, azt egy Makóról 1920. december 4-én Etusnak írt levele is bizonyítja, melynek „harmadik" utóiratában megjegyzi, hogy: *„Az én kis sakkomat is kérem szépen elküldeni. Azt, amelyiknek a táblája vászonból (viaszos) van.*

Dokumentum: József Attila az első makói sakk-szimultán résztvevői között (a második sorban középen) (1925. jan. 31. vagy febr. 1.) Petőfi Irodalmi Múzeum Fotógyűjtemény, leltári szám: F.2435.

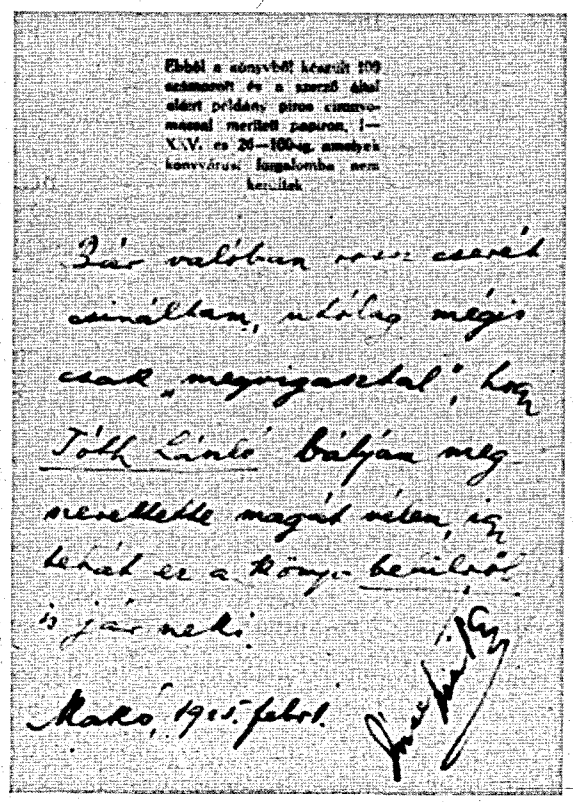

Dokumentum: József Attila dedikációja Tóth Lászlónak.

Jegyzetek

1 Jelzet: Budapest Főváros Levéltára: XXXIII. 1. a. IX. kerületi 1905. évi születési anyakönyv 613. folyószám alatti bejegyzés. [3306. kötet]. UB 810/1991: József Attila születési anyakönyvi folyószáma és évszáma: 613/1905. április 11. (Halálesete a balatonszárszói 41/1937 sz. a. bejegyezve 1991. október 24-én).

2 Online forrás: https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-21541-12546-5

3 Saskői Zoltán: „Tóth László találkozása József Attilával." *Kritika,* 1975. május 5. 14. szám, 14. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Kritika_1975/?pg=145&layout=s

4 Megjelent még: „Sakkozók nagy mérkőzése." *Marosvidék,* 1925. január 31. 2. old.

Szent-Györgyi Albert

Szent-Györgyi Albert (Szentgyörgyi Albert Imre) Budapesten született 1893. szeptember 16-án,[1] és Woods Hole-ban (USA) hunyt el 1986. október 22-én. Apja Szentgyörgyi Miklós pénzügyi forgalmazó, anyja Lenhossék Josefa.

Nobel-díjas biokémikus, egyetemi tanár. A Magyar Tudományos Akadémia levelező (1935), rendes (1938), majd 1945. május 30-án tiszteleti tagjának választotta. 1949 és 1963 között szünetelt a tagsága.

*

Utolsó felesége, Marcia Szent-Györgyi nyilatkozata szerint a tudós szeretett sakkozni. A tudományos kutatásban is talált párhuzamot a sakkjátékkal: *„A tudományos kutatás hasonlít a kirakós játék megfejtéséhez, a természettel való sakkozáshoz, amely a lehető legnagyszerűbb partner. De a játék kirakása vagy a sakkozás nem minden, bármilyen lenyűgözőnek látszik is. Valaminek kell utána is lennie. Egy alkotó tudósnak vagy művésznek abban kell elégedettséget találnia, hogy alkotott valamit – valamit, ami nem volt ott azelőtt, bármilyen kicsi is legyen. Számos olyan társam van, akik sokkal okosabbak voltak, mint én, de akik mindig félbehagyták munkájukat, csak játszadoztak..."*[2]

Számos sakk-körnek és egyesületnek volt tagja. A szegedi Sakk Kör 1938. május 23-án elnökévé választotta.[3] 1945 márciusában a Magyar Dolgozók Országos Sakkszövetségének (Magyar Dolgozók Országos Sakk Köre) lett elnökségi tagja.[4] 1945. július

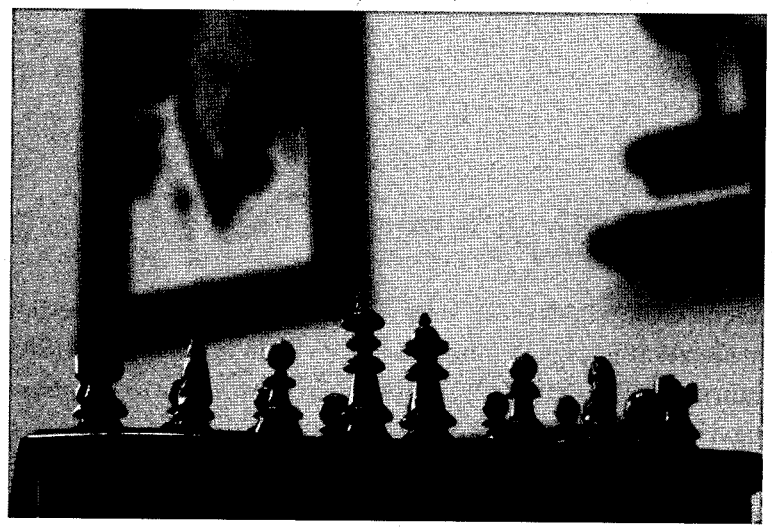

Dokumentum: Szent-Györgyi Albert sakktáblájáról készült fotó. *Lelőhely:* Szegedi Szakképzési Centrum Déri Miksa Szakgimnázium és Szakközépiskola – Szent-Györgyi Albert emlékszoba.

12-én a Szegedi Munkás Sakk-kör választotta örökös tiszteletbeli elnökévé. A Magyar Sakkszövetség tiszteletbeli elnöke volt.[5]

*

Több visszaemlékezés és vallomás megemlékezik a Nobel-díjas tudós „alkalmi" sakkjátszmáiról:

„...Egyszer éjfél körül – írja Tarnai László –, *munkájából jövet benyitott a kávéházba Szent-Györgyi Albert professzor. Szeretett sakkozni. Leült a Tata táblája mellé, s elkezdtek játszani, én meg kibiceltem.*

– Tudta a professzor, hogy egy-egy parti tíz fillér? – Hogyne tudta volna, hisz' nem először játszottak. Hajnal felé aztán felállt Szent-Györgyi, felvette a kabátját, és öt pengőt a Tata markába nyomott.

– Szép summa lehetett...

– Nagy pénz volt.

A Tata mélyen meghajolt, köszönte a tisztes honoráriumot, majd szerényen így szólt:

– Professzor úr, legyen szíves, még negyven fillért...

– Miért? – kérdezte meghökkenve.

– Mert négy partival többet nyertem –, s tartotta a markát, amibe nagy nevetés közben bele is nyomta »tartozását« a professzor."

Közölve: Tarnai László: „Negyven fillér." *Délmagyarország,* 1986. december 8. 76. évfolyam, 288. szám, 8. old.[6]

Jegyzetek

1 Szentgyörgyi Albert Imre 1893. november 5-i keresztelési anyakönyvi bejegyzése (1258. folyószám): https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-RG9K-CN

2 Közölve: Szegedi Egyetemi Tudástár 3. „Szent-Györgyi Albert a Délmagyarországban és a New York Times-ban." In: *Az alkotó ösztön titka.* Budapest, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2014, 282. old. Online forrás: https://issuu.com/szte3/docs/tudastar_3

3 Közölve: *Délmagyarország,* 1938. május 20., XIV. évfolyam, 112. szám, 5. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarorszag_1938_05/?pg=186&layout=s&query=sakk-k%C3%B6r%20szent-gy%C3%B6rgyi

4 Közölve: *Népszava,* 1945. április 15. 67. szám, 6. old., Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Nepszava_1945_04/?query=%22magyar%20sakksz%C3%B6vets%C3%A9g%22%20%22szent-gy%C3%B6rgyi%20albert%22&pg=61&layout=s

5 Bottlik Iván: „Az orvosi hivatás és a sakk vonzásában. Dr. Liptay László 70 éves." (Portré) *Magyar Sakkvilág,* 2007. december, V. évfolyam, 12. szám. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarSakkvilag_2007/?query=Sakk-k%C3%B6r%20szent-gy%C3%B6rgyi%20albert&pg=514&layout=s

6 Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarorszag_1986_12/?query=SZO%3D(szent-gy%C3%B6rgyi%20albert%20sakk)&pg=61&layout=s

A NAGY JÁTÉKOSOK

HÍRES KÁRTYÁSOK – AZ ÖRDÖG BIBLIÁJA

„Mindennek megvan a maga krónikája, krónikása, miért ne lenne a kártyajátéknak is. Nem egy életbevágó kérdést döntöttek már el a zöldasztal mellett, és bizony voltak történetírók."

(Pesti Napló, 1899)

Rákóczi Ferenc

II. Rákóczi Ferenc a Zemplén megyei Borsiban született 1676. március 27-én, és Rodostóban, 1735. április 8-án érte utol a halál. Apja I. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem, anyja Zrínyi Ilona.

Erdély fejedelme, a szövetkezett rendek vezérlő fejedelme, a Habsburgok elleni kuruc szabadságharc vezére, író.

*

A fejedelem már igen fiatalon híve volt a kártyajátékoknak. Befejezve középiskolai tanulmányait, belevetette magát a véget nem érő kártyacsatákba, s ez Bécsben, Prágában és később Olaszországban is leküzdhetetlen szenvedélyévé vált. Szinte minden szabadidejét a kártyának szentelte. Később még franciaországi bujdosásában is sokat kártyázott, ami nem is véletlen, hiszen a királyi udvarban egymást érték a kártyaasztalok. S bár a fejedelmet vendégül látó XIV. Lajos egészen a haláláig jelentős tartásdíjat utalt ki számára,[1] jövedelme mégis kevésnek bizonyult népes kíséretének ellátására. Korabeli források szerint ezért kíséretének francia tisztjei, hogy biztosítsák jobb megélhetésüket, Párizsban, a Malaquais rakpart és a Petits Augustins utca sarkán fekvő bérházban kártyaszalont működtettek, melyet Hôtel de Transylvanie-nak neveztek el.[2] A játékházat Antoine François Prévost regénye, a *Manon Lescaut és des Grieux lovag története* tette híressé.[3] Hogy Rákóczi tudott-e az évi 40 000 livres jövedelmet biztosító vállalkozásról, korábban megoszlottak a vélemények. Márki Sándor Rákóczi-életrajzában azt állította,

hogy az erdélyi fejedelem nem tudott a tiltott szerencsejátékot kínáló játékbarlangról. Léo Mouton a *L'Hôtel Transylvanie* című munkájában viszont levéltári dokumentumokkal[4] bizonyította, hogy Rákóczi tudott a kártyabarlangban működő tiltott hazárdjátékról. Munkájában egy érdekes levelet közöl, melyet Louis de Phélypeaux Pontchartrain, XIV. Lajos kancellárja írt 1713. április 20-án Rákóczi jobbkezének, Brenner Domokos Antal diplomatának és követnek. A levélből megtudhatjuk, hogy a fejedelem fennhatósága alatt működő hotelben két, Rákóczi seregéhez tartozó francia tiszt, Poean és D'abzak tiltott (fáraó, basette) kártyajátékot jászott, ezért büntetést szabtak ki rájuk.[5] Brenner abbé Pontchartrain kancellárhoz írt válaszlevelét Emile Pillias teljes terjedelmében közli az *„Études sur François II Rákóczi, prince de Transylvanie pendant son séjour en France..."* tanulmányában. Ebből egyértelműen kiderül, hogy a játékház működtetése s *„Mindaz* – írja Brenner –, *ami ezzel kapcsolatosan történik, az ő egyetértésével történik, az ő utasítására írtam meg a véleményt és ehhez csak a saját tiszteletem és figyelmem kifejezését teszem."* Viszont azt is hozzáfűzi, hogy a fejedelem, aki így tudja csak eltartani kíséretének tagjait, *„semmiféle botrányt és rendetlenséget nem kíván megengedni".*[6] Szekfű Gyula

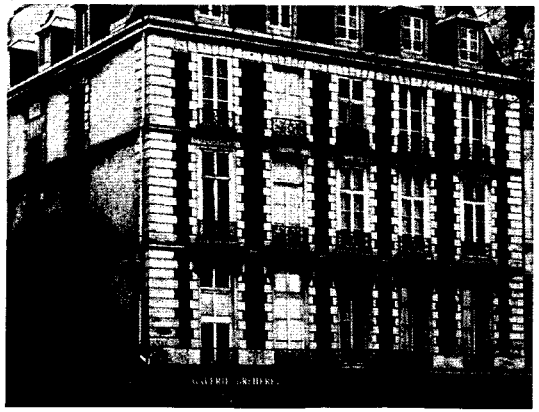

Dokumentum: Az egykori Hôtel de Transylvanie épülete Párizsban (ma Hôtel de Tallard, cím: Rue Bonaparte – Quai Malaquais).

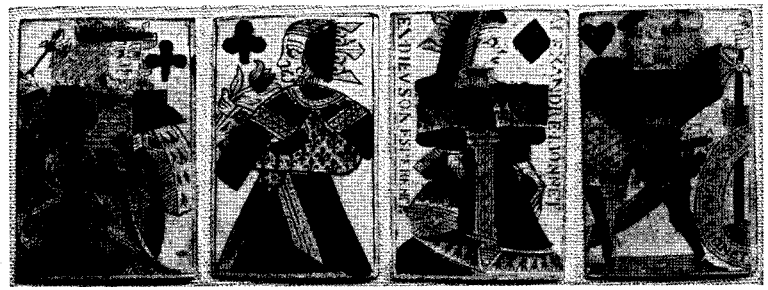

Dokumentum: Párizsi játékkártya (XVIII. sz. első negyede) és a provence-i kártya (1700 k.)

nagy vitát kiváltó kötetében, *A száműzött Rákóczi*ban[7] is azon az állásponton volt, hogy a fejedelem tisztában volt azzal, mi történik az Hôtel de Transylvanie-ban. Ezt támasztották alá Eckhardt Sándor kutatásai is, melyeket a párizsi külügyminisztérium levéltári anyagában végzett. A fejedelem a francia király halála után, 1715-ben végül visszavonult Grosbois-ba, ahol visszafogott, csendes életet élt, s *„erős elhatározással mondott búcsút a kártyának és minden nyerekedő játéknak".*

*

*Vallomás*ában a következőképpen emlékezik vissza fiatalságára, amikor ideje jelentős részét szórakozással, különösen kártyajátékkal töltötte:

„Nővérem házában laktam, melyet igen gyakran látogatott egyrészt férjének népes rokonsága, részben baráti köre, s azok, akik kíváncsiak voltak látásomra. Minden új volt nekem, minthogy frissen léptem ki az iskolából és a jezsuita házból, és nyelvüket nem ismervén, mindenen némán és döbbenten csodálkoztam, sok olyan dologtól pedig természetes szeméremmel rendelkezvén elborzadtam, melyet azután fokozatosan megkedveltem. A nappal alvással és bőséges ebéddel telt, ezt kártyajáték, esetenként

pedig színházi látványosság váltotta fel, s ha véget értek a játékok és a színház, vacsora következett. Ezeket ártatlan időtöltésnek szokta nevezni a világ, melyekre a szokások sodrása és mindnyájunk példája engem is hívogatott, és ha megtagadtam, hogy kövessem a többieket, rossz szemmel néztek rám. Akaratom ellenére először a kártyát próbáltam meg, azután elvetődtem a színházhoz, de kevéssel később mindez gyönyörködtetni kezdett engem, és különösen a kártyába felejtkeztem bele annyira, hogy nappalaimat, de gyakran éjjeleimet is ezzel töltöttem... Csaknem minden bűn a szokásommá vált..."

Közölve: II. Rákóczi Ferenc: *Vallomások. Emlékiratok.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 47. old.

Jegyzetek

1 César de Saussure: *Törökországi levelek és utirajzok 1730–1739.* Fordította Antal László. Budapest, Pallas Stúdió-Attraktor Kft., 1999, 222. old. és *Saint-Simon herceg emlékiratai.* Válogatta, fordította és a jegyzeteket írta Réz Pál. Budapest, Budapest Könyvkiadó, 1975, 446. old.

2 Több forrás szerint ebben a házban lakott Rákóczi is, de ez nem felel meg a valóságnak. A fejedelem, mivel főképp Versailles-ban tartózkodott, a királyi udvarban, csak rövid ideig lakott Párizsban.

3 Antoine François Prévost *L'histoire du chevalier des Grieux et de Manon Lescaut* című műve alapján komponálta Julies Massenet ötfelvonásos *Manon* című operáját, melynek negyedik felvonása is megörökíti a Hôtel de Transylvanie nevű játékbarlangot.

4 Jelzet: Arch. Aff étr. Fonds Hongrie et Transylvanie, année 1713, t. XVII. fol. 49.

5 Léo Mouton: *L'Hôtel Transylvanie. D'Aprés des Documents Inétidts.* Paris, H. Daragon Libraire-Editeur, MDCCCCVII. 15–16. old. Online forrás: https://archive.org/details/lhteldetransylv00moutgoog/page/n7

6 Émile Pillias: *„Études sur François II Rákóczi, prince de Transylvanie pendant son séjour en France: Le jeu à l'hotel de Transylvanie."* in. *Revue des études hongroises,* 12. 1934. július – december, 3–4. szám, 287. old. Online forrás: http://acta.bibl.u-szeged.hu/25452/1/etudes_hongroises_012_280-302.pdf

7 Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi 1715–1735.* című kötetének 21. fejezetében foglalta össze erre vonatkozó érveit. (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1913, 340–341. old.)

Liszt Ferenc

Liszt Ferenc (Franciscus List) Doborjánban (Raiding) született 1811. október 22-én, és Bayreuthban hunyt el 1886. július 31-én. Apja Liszt Ádám gazdatiszt, anyja Lager Anna.

Zeneszerző, karmester, minden idők egyik legnagyobb zongoraművésze.

*

Liszt Ferenc több levelében is megemlíti, hogy szabadidejében leginkább kártyázni szeretett. *„Liszt Ferenc számára boldogtalan volt az nap, a melyen rendes whist partiját nem játszhatta; és a nagy zenetitánban kedves és naiv vonás, hogy a veszteség nagymértékben idegessé tette"* – emlékezett vissza Szomaházy István a *Kártya Codex* című művében.[1]

Csapó Vilmos kir. kamarás,[2] a *Liszt Ferenc levelei báró Augusz Antalhoz 1846–1878*[3] című kötet szerzője írja, hogy *„Liszt estélyeken be léptekor azonnal a zongorát kereste, de csak is azért, hogy kalapját alája helyezze. Rövid beszélgetés után a kártyaasztalhoz ült, nagy komolysággal játszva kedvelt whistjét, tudtán kívül, vagy hallgatagon tűrve, ha partnered az ő előnyéire javították a szerencsét. Játék közben Virginiát szitt és groggal nedvesíté mindig rekedt torkát."*[4]

Naponta egy-két órát töltött kártyázással, igaz, nem pénzért, hanem csupán, ahogy megjegyezte: „pour l'honneur du drapeau", azaz a zászló tiszteletére. A koncerttől koncertig tartó hosszú utazásai idején is whist-, piké- és tarokkpartik töltötték

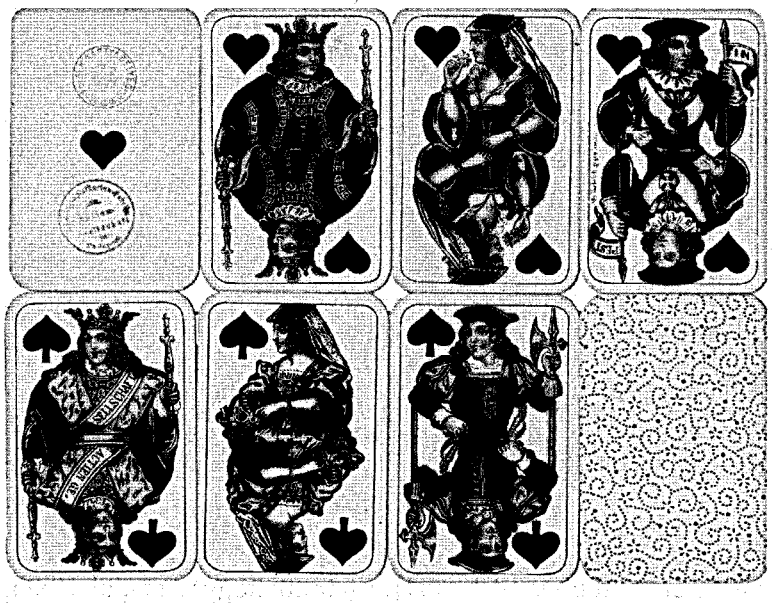

Dokumentum: Francia sorozatjelű bécsi képes kártya, 52 lappal whistet játszottak vele. (Első Magyar Kártyagyár Részvénytársaság, Budapest, 1890 k.)

ki az idejét. Előfordult, hogy whist mellett még a baccaratnak is hódolt, mint ahogy az a baden-badeni híres kaszinóban történt.[5] Játékából nem hiányzott a „kegyes csalás" sem. Budapesti tartózkodása idején is gyakran kártyázott barátaival, akik között olyan hírességeket találunk, mint Apponyi Albert, Ábrányi Kornél vagy Mihalovich Ödön. Állandó whistpartnerei voltak: Vörös Várkonyi Kálmán és felesége; Pulszky Polixéna és a Végh házaspár.[6] Liszt utolsó napjait is jobbára whistezéssel töltötte: *„24-én nagyobb társaság gyűlt össze. Liszt, aki rendszeresen felolvastat magának, amióta a hályogtól megromlott a látása, igyekszik feleleveníteni a régi szép időket, s bár el-elbóbiskol napközben, nem tartóztatja meg magát a kártyapartiktól."*[7]

*

Thomán István zongoraművész, zeneszerző, a Zeneakadémia tanára, Liszt Ferenc kedvenc tanítványa így emlékezik vissza a mester kártyajátékára:

„Hetenkint háromszor négytől-hatig délután összesereglettek nála a növendékek s ilyenkor aztán tanított. Egyetlen szórakozása azonban a kártyázás, a viszt volt. Én olyan szerencsés voltam, hogy a kártyapartikon úgyszólván mindennap részt vehettem. Tanítás után hattól félnyolc óráig, egyéb napokon pedig négytől hatig viszteztünk. S a játék nem pénzbe ment, hanem „pour l'honneur du drapeau", mint ahogy a Mester magát kifejezte. S egész szerencsétlen volt ez a gyermekded természetű zeneóriás, ha veszített. E miatt később úgy rendezkedtünk be, hogy lehetően mindig ő nyerjen. Megesett például, hogy mint ellenfele, átnyújtottam neki a kártyáimat, tanácsot kérve tőle, hogy milyen szint mondjak be. Így ő azonnal tisztában volt a helyzettel és ki is aknázta alaposan a jó öregúr. Ha idegenek is voltak jelen az ilyen ártatlan hadicselnél, akkor kissé zavartan mentegetődzött (miközben kártyáimba pillantott), hogy hát mily határtalan iránta a bizalmunk. Kijelentette azonban, hogy ezzel bizony soha nem él vissza. „Je jouis d'une confiance sans bornes", szokta volt mondogatni. Partnerei, ha nők is részt vettek a játékban, többnyire azok közül volt valamelyik, Weimárban az utolsó két esztendőben majdnem állandóan Arma Senkrah, akkor hírneves, bájos, fiatal hegedű művésznő játszott vele. Amerikai születésű leány volt, kit e télen a hangversenyútján anyja, Mistress Harkness kisért (e név megfordítva adta a fiatal lány nőm de guere-jét: Senkrah), a nyarat pedig a kies Weimárban töltötte. Vele aztán összejátszottunk. Ismeretes, hogy a visztjátéknál a két-két partner szemben ül egymással. Nekem tehát mint ellenfélnek a Mester és a bájos művésznő között volt a helyem, Mialatt a Mester tűnődve a kártyát rendezgette, én az asztal alatt észrevétlenül átnyújtottam Senkrah kisasszonynak legjobb kártyáimat s tőle

ugyanannyi rosszat kaptam a helyükbe. Ilyen ártatlan cselfogással vittük ki, hogy az öregúr nyerjen, mert különben kegyetlenül rosszkedvű lett. Mrs. Harkness sokszor beleszólt a játékba, mire a mester, ki sohasem lett udvariatlan, „le choeur grecque"-nek, az antik tragédiák kórusának nevezte el a korosabb úriasszonyt. Ez a kórus tudvalévőén állandó megjegyzéseivel kísérte a drámai cselekményt. A sans atout-t sans ohne-nak nevezte el tréfásan és miután a sans atout játékhoz jó kártya is kellett, figyelmessé tett bennünket, hogy csak akkor mondjunk sans ohne-t, ha mit avec-ünk, azaz jó lapunk van."

Közölve: Muzsika. Zeneművészeti, zenetudományi és zenekritikai folyóirat, 1929. I. évfolyam, 1–2. szám, 19–20. old.

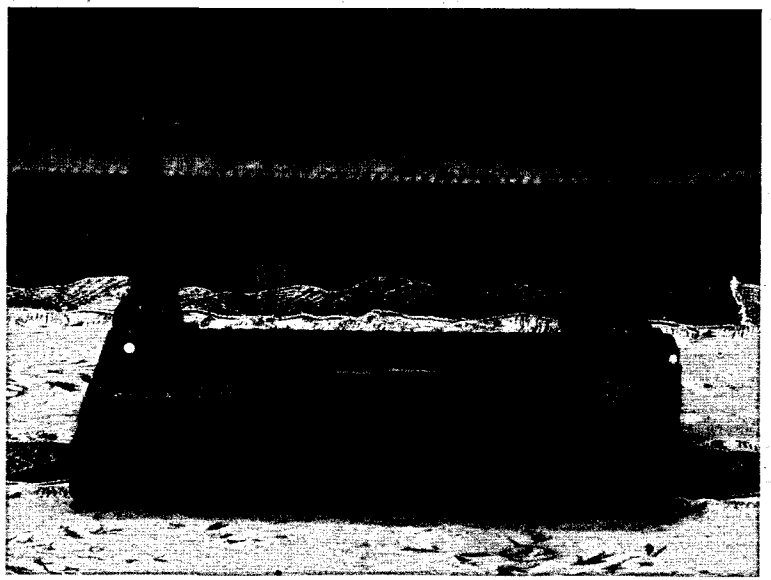

Dokumentum: Kártyaprés Liszt Ferenc tulajdonából (Szinyei Merse Félixné adománya). *Lelőhely:* Liszt Ferenc Emlékmúzeum katalógusa, jelzet: Nr 166.

Jegyzetek

1 *Kártya Codex.* Jókai Mór, Rákosi Jenő, Mikszáth Kálmán, Herczegh Ferencz, Rákosi Viktor, Bródy Sándor és Ambrus Zoltán közreműködésével. Szerkesztette Szomaházy István. Budapest, az Athenaeum R. Társulata kiadása, 1898, 6. old.

2 Továbbá: *Liszt Ferenc.* Dokumentumok a Tolna megyei Levéltárban őrzött Augusz Antal és Csapó Vilmos hagyatékból. (Vál., szerk., jegyzetekkel ellátta Kaczián János. A német szöveget fordította Kováts Jenő.) Szekszárd, 1986, Szekszárdi Nyomda. 254. old.

3 *Franz Liszt's Briefe an baron Anton Augusz, 1846-1878.* hrsg. von Wilhelm von Csapó. Budapest [F. Kilian's nachf.] 1911. 233. old.

4 Papp Viktor: „Feljegyzések Liszt Ferencről." *Szózat,* 1922. április 16, 4. évfolyam, 88. szám. 5. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szozat_1922_04/?query=%22csap%C3%B3%20vilmos%22%20whist&pg=118&layout=s

5 Füst Milán: „Levél a fürdőből." *Színházi Élet,* 1928. 32. szám, 46. old. Online: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinhaziElet_1928_32/?query=k%C3%A1rty%C3%A1zott&pg=47&layout=s

6 P. Eckhardt Mária: *Liszt Ferenc és magyar kortársai az Országos Széchényi Könyvtár dedikált Liszt-zeneműveinek tükrében,* Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972, Budapest (1976), 87–130. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OSZKEvkonyve_1973/?pg=88&layout=s

7 Fittler Katalin: „Liszt Ferenc utolsó napjai." *Parlando,* 2010, 51. évfolyam, 1. szám, 47–50. old. Online forrás: http://www.parlando.hu/2010-1-16-Fittler-Szakkonyv.htm#_ftnref1

Tisza Kálmán

Borosjenői Tisza Kálmán Nagyváradon született 1830. december 16-án,[1] és a Józsefvárosban hunyt el 1902. május 23-án.[2] Apja Tisza Lajos császári kamarás, alispán, anyja Teleky Julianna.

Magyarország miniszterelnöke (1875–1890), pénzügy-, belügy-, és a király személye körüli miniszter, országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági (1881) és tiszteletbeli tagja (1888).

*

Tisza Kálmán kedvelt időtöltése a kártyázás volt. Közel húsz éven keresztül naponta tarokkozott Jókai Mór, Nedeczky István és Sváb Károly társaságában a Szabadelvű Párt klubjában, a Lloyd klub kártyaszobájában, amely a Kereskedelmi Kamara első emeleti helyiségében volt. Mikszáth Kálmán szerint ebből a „klubszerű pártkör"-ből kormányozták Magyarországot a buzgón kártyázó honatyák. *„A miniszterelnökök rendszerint tarokkot játszanak, ezzel fejezik ki familiáris érzelmeiket és a párthoz való összetartozandóságot. A resszortminiszter pikét is játszhat, mint a Josipovich esete mutatja, de a miniszterelnöknek tarokkot kell játszania. Tarokkot játszott Tisza is, Szapáry is; Wekerle nem játszott tarokkot, de az igaz, hogy hamarabb bukott meg, mint kellett volna."*[3] Visszaemlékezések szerint még Ferenc József király is jót nevetett azon, amikor Tisza Kálmánt megdobálták záptojással az utcán a véderővita napjaiban a tüntetők, és Tisza, miután lemosta magáról a záptojás nyomait, megkérdezte, hogy *„Együtt*

Dokumentum: „Tisza Kálmán szabadelvű tarokk-pártija" (karikatúra). *Közölve: Bolond Istók,* 1892. november 13, 15. évfolyam, 46. szám, 9. old. (Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BolondIstok_1892/?query=tarokk&pg=522&layout=s)

van-e már a Szent István-szállóban[4] *a párti?"* Amikor pedig megtudta, hogy a partnerek már együtt ülnek, és várják őt a tarokkpartira, sietett közéjük, és végigjátszotta az időt éjfélig, amikor is pontosan tizenkét órakor fölállt az asztal mellől, és bement a miniszterelnökségre aktákat olvasni és országot kormányozni.[5]

*

A Llyod klubban *„ős-idők óta számos gibictől körülvéve négy öregúr üti a tarokkot. Jókai, Sváb Károly, Nedeczky István (...), valamint a mindenkori miniszterelnökök, akik úgy örökölték a partnerséget, mint egykor a prímások az esztergommegyei örökös föispánságot."* A leghosszabb ideig Tisza Kálmán miniszterelnök volt Jókaiék tarokkpartnere. Mikszáth Kálmán visszaemlékezése az egyik „kártyanapot" idézi fel a régmúltból:

„...Az ötöt elütötte már. A pajtások most kezdenek gyülekezni a klubban a partie-hoz.

S a mint rajzanak fejében a regénybeli alakjai, a mint jönnek-mennek, látja közöttük ballagni nagy köpenyegében Nedeczky Istvánt is. Valami csodálatos telepathiával megérzi, hogy Sváb Károly a Sugáruton lépeget: épen a Petánovics előtt megy e perczben. A Tisza Kálmán kocsija pedig épen ebben a szent pillanatban robog be a klub udvarára. Nosza, hamar pontot s Jókai is siet a tarok-partie-hoz. A skiz, az a csodálatos, gonosz skiz még a múzsáktól is el tudja szakítani!

Üdén, frissen érkeznek a partnerek, az örök csaták vívói. Tegnap fáradtan távoztak, győzve és legyőzetve, ma már semmi nyoma a tegnapi ütközetnek, uj harczot folytatni mind készek, semmi gyüröttség sincs egyiken sem. Ez a legősibb partié a klubban. Jókai még meg sem áll a tanácskozó teremben (a konferencziákon csak rendkívüli események idejében szokott megjelenni), a miniszterelnöktől nincs semmi kérnivalója, a kulissza-titkokra nem kíváncsi, siet be gyorsan a szentélybe, a billiárd melletti szoba ismeretes szögletasztalához, hol nagy reményekkel és kedélyes fenyegetésekkel kezdődik meg a két óra hosszáig tartó megütközés.

– Ma visszaveszem a tíz forintomat.

– Hát az én öt forintom? – szólal fel a másik tegnapi vesztő. Osztanak, kedélyeskednek, biztatják, szidják egymást.

– Azt hittem urakkal játszom – sóhajt fel Jókai egyegy rossz vételnél.

– Nem voltál katona – haragítja Tisza, ha az első kártyánál megállapodik.

– Kontrázzuk meg a »ritmus-csinálót« – kedélyeskedik Nedeczky. Élénk örömzaj tör fel az asztalnál, ha Sváb Károlyt sikerül megbuktatniok.

– Nagy halott van!

A kíbiczek egész raja üli körül az asztalt, hol a magyar közélet ilyen kiváló alakjai szórakoznak épen olyan vehemencziával, passzióval, mintha soha egyebet se csináltak volna a világon. Megérkezvén aztán a »hora legális« (a fél nyolcz), kimondatnak a tourok, összeszámittatnak, beváltatnak a blokok s Jókai, úgy a mint jött, észrevétlenül siet el a termeken át a politizálók tömege közt a felsö kabátjához. De ha útközben elfogják is az ismerősök, nem gyötrik egyházpolitikai eszméikkel, hanem a legaktuálisabb kérdést intézik hozzá:

– Mennyit adtak?

– Megnyúztak – feleli mélabúsan s még egyszer megfenyegeti ökleivel a partnereit. – Rablók.

De a mikor ő nyer, diadalittasan dicsekszik kifelé menet:

– Lekaszaboltam szegényeket!"

Közölve: Mikszáth Kálmán: „Az én kortársaim." Budapest, *„Az Ujság"* ajándéka, 1904. 39–40. old.

Jegyzetek

1 Tisza Kálmán 1860. évi Baktalórántházán kelt házassági anyakönyve szerint Nagyváradon született. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MG9M-L8

2 Tisza Kálmán gróf 1902. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: BFL XXXIII.1.a. VIII. kerületi 1902. évi 964. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzés.

3 Közölve: Mikszáth Kálmán: „Az én kortársaim." Budapest, *„Az Ujság"* ajándéka, 1904, 24–25. old.

4 Az egykori István főherceg szállóról van szó (Budapest, V. ker. Akadémia utca 1.).

5 Simonyi Sándor dr.: „Kártyacsaták és kártyacsalók." *Friss Ujság,* 1930. december 28. 35. évfolyam, 294. szám, 3. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FrissUjsag_1930_12/?query=tisza%20k%C3%A1lm%C3%A1n%20k%C3%A1rty%C3%A1zott&pg=266&layout=s

Mikszáth Kálmán

Mikszáth Kálmán (Mixádt Kálmán)[1] a Nógrád megyei Szklabonyán született 1847. január 16-án, és Budapesten hunyt el 1910. május 28-án.[2] Apja Mikszádt János kisbirtokos, anyja, Veres Mária.

Író, újságíró, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1889) majd tiszteletbeli (1910) tagja,[3] országgyűlési képviselő.

*

Mikszáth Kálmán a *Két választás Magyarországon* című regényében azt írja a ferbliről, hogy *„a ragadozó állatok közé tartozik: gyorsan eszi a pénzt és az időt".* Ennek ellenére sokat ferblizett, különösen a régi Lloyd klubban, ahol Jókai és Tisza Kálmán is kártyával múlatta az időt. Szerette a kalábriászt is, azaz az alsóst, de különösen a tarokkot kedvelte. Azt vallotta róla, hogy: *„...jó játék, szolid embereknek való. Én még gyermekkoromban megtanultam* – folytatja –, *s ki tudja, milyen irányzatot vesz életpályám, ha nem kellett volna abbahagynom. Azóta már sokra vihettem volna. Mert a tarokk nagy kvalifikáció Magyarországon. Ugyanis az édesapám azért tanított meg egy télen át a tarokkra, hogy a másik télen már én is játszhassam az öregapámmal, aki rendkívüli szenvedéllyel űzte a tarokkot..."*[4]

Megoszlottak a vélemények arról, hogy az író milyen játékos volt. Egyesek szerint közepesen játszott,[5] és semmiféle regulát nem akart elismerni, többeknek meg az volt a véleménye, hogy

tehetséges volt. Mindenesetre annyira szenvedélyévé vált a kártyázás, hogy még az éves nyaralásai alatt is, a világhírű radegundi fürdőhelyen reggeltől estig, estétől éjfélig játszott, míg a fiai kibiceltek neki.[6] Így nem csoda, hogy a kártya nemcsak az életét töltötte be, hanem az írásait is.

*

„Kedves barátom! Exkuzálnom kell magamat, hogy belekontárkodom a szakmádba, a »Szerkesztői üzenetek«-be, amely rovatból te olyan csodát csináltál, mintha valaki liliomokat nevelne a szemetes ládában.

A dolog úgy esett, hogy ma a klubban voltam. Azaz ott vagyok én minden este, de a politikával nem foglalkozom, kivált mióta

Dokumentum: Francia sorozatjelű „Industrie und Glück" tarokk: tapp vagy hármas tarokk (Linnich L. és Haimbach J. Kártyagyár, Budapest, 1885 k.)

arra vállalkoztam, hogy politikafélét írjak a lapunkba. Este én kártyázni szoktam, s a politikából untig elég nekem annyi, amennyit Vörös László jónak lát elhullajtani osztás közben. Az is sok. Azzal se tudok mit csinálni..."

Közölve: Mikszáth Kálmán levele Kenedi Gézának (Budapest, 1904. január 31.). Mikszáth Kálmán levelezése: http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Mikszath-mikszath-osszes-muve-2A85B/mikszath-kalman-levelezese-2426-kotet-36590/257-mk-kenedi-gezanak-budapest-1904-januar-31-373B2/

Jegyzetek

1 Mixádt Kalmany 1847. évi 1. folyószám alatti bejegyzése. (A nagykürtösi ág. hitv. evang. anyaegyháznak keresztelési táblázata 1847-dik esztendőben.)

2 Jelzet: Budapest Főváros Levéltára: XXXIII. 1. a. VIII. kerületi 1910. évi halotti anyakönyv 1487. folyószám alatti bejegyzés.[3081. kötet]

3 *MTA tagajánlások 1910-ben.* Budapest, Horánszky Viktor cs. és kir. Udvari Könyvnyomdája, 1910, 4. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Tagajanlasok_1910/?query=miksz%C3%A1th&pg=3&layout=s

4 Mikszáth Kálmán: *Három királyok. Alkalmi dzsentri tárca,* 1886. In: Mikszáth Kálmán összes művei, 12. kötet, Kisebb elbeszélések (1886–1892). Budapest, Magyar Helikon, 1969, 233. old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/00900/00908/html/

5 Rónay Márta: „Hogyan lett Wolfner Józsefből »Pepi bácsi«. Negyvenhárom esztendő emlékeiből." /Négyszemközt/*Literatura,* 1927. 11. évfolyam, 11. szám, 450. old.

6 Közölve: *Pesti Napló,* 1930. június 1. 81. évfolyam, 123. szám, 43. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiNaplo_1930_06/?query=miksz%C3%A1th%20k%C3%A1rty%C3%A1zott&pg=42&layout=s

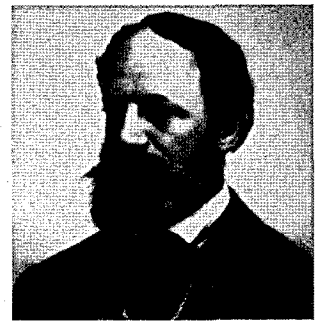

Jókai Mór

Jókai Mór (Jókay Móric) Révkomáromban született 1825. február 18-án,[1] és Budapesten hunyt el 1904. május 5-én.[2] Apja Ásvay Jókay József ügyvéd, anyja Pulay Mária.

A magyar irodalom egyik legnagyobb írója, újságíró, országgyűlési képviselő, főrendiházi tag, a Magyar Tudományos Akadémia rendes (1861), tiszteletbeli (1883),[3] majd igazgatótanácsának tagja (1892).[4]

*

Jókai Mór szabadidejében leginkább talán tarokkozni szeretett. Miért is? Mert: *„Magyarországon a legkedvesebb s legáltalánosabb elterjedt kártyajáték a tarokk."*[5] Budapesten a leghíresebb parti résztvevői Deák Ferenc unokaöccse, Nedeczky István, Tisza Kálmán miniszterelnök és Sváb Károly volt. Nem véletlen, hogy Mikszáth is megörökítette a híres tarokkpartik történetét: *„A legrégibb partie a billiárd melletti első szobában van, a hol ős-idők óta számos gibicztől körülvéve négy öreg úr üti a tarokkot. Jókai, Sváb Károly, Nedeczky István voltak a törzs-partnerek, valamint a mindenkori miniszterelnökök, a kik úgy örökölték a partnerséget, mint egykor a prímások az esztergommegyei örökös főispánságot."*[6] A napi tarokkparti, mely nem maradhatott el a Lloyd klub kártyaszobájában, legalább két évtizeden át tartott. Ez a társaskör a Kereskedelmi Kamara első emeleti helyiségében várta törzsvendégeit. Az író még azzal a gondolattal is eljátszott, hogy: *„...ha ezek az apró emberkék, akik erre*

a tarokkra vannak festve, megelevenednének, s elkezdenének egymással a maguk eszétől úgy játszani és verekedni, ahogy mi játszatjuk és verekedtetjük őket, ezek a bolerót táncoló senorák, szerenádozó Romeók, aludttejivó pifferárik, citerázó tyrolok, halászó olaszok, cérna gombolyító toreadorok, mazurkázó krakuzok, pipázó basák, szüretelő magyarok, arató svábok és más egyéb khinézerek: mind megannyi jó ismerőseink, akik mindannyian üldözik a legifjabb testvérüket, a bohócmesterséget űző pagátot, de akik fölött ismét magasan emelkedik ki az egyedül dönthetetlen potentát, a minden tarokkok uralkodója, a »skiz«. Bukhatnak császárok és királyok a földtekén, de a skiz nem bukhatik meg soha. Csak egy olyan esetet jegyzett fel a világkrónika, amikor még az »excuse«-t is elütötték."[7]

Még Balatonfüreden sem hagyott fel kártyaszenvedélyével, ezt bizonyítja az író kártyaasztala, tarokk-kártyája és az elengedhetetlen kártyaprése.

*

„Mert hát nagy gyönyörűség az, mikor komoly emberek, akik belefáradtak egész nap az ország gondjaiba, a magas (és nem magas) politikába, a hivatásuk tereibe, estefelé másfél órára

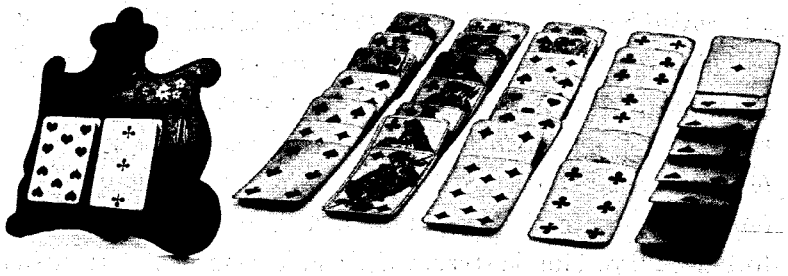

Dokumentumok: Jókai kártyatartója. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: R.86.169.
Jókai passziánsz kártyája. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: 62.310.

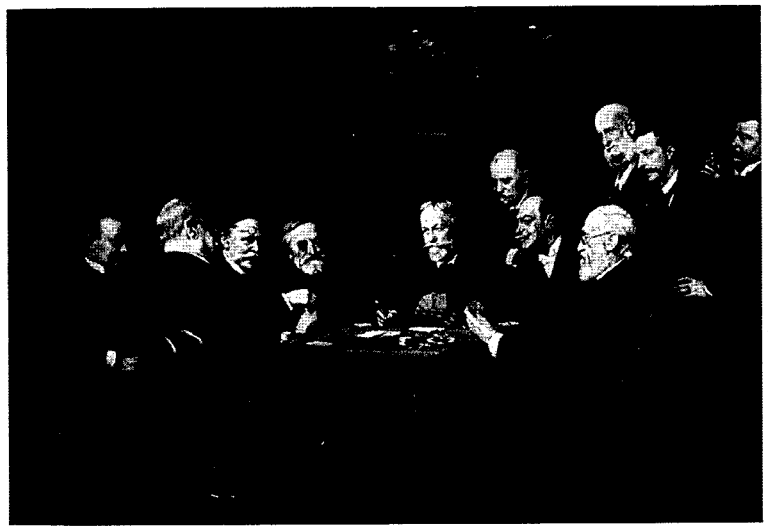

Dokumentum: Ferraris Artúr *Történelmi tarokkparti* című festménye (1894). A partin látható résztvevők: Tisza Kálmán, Nedeczky István, Sváb Károly, Jókai Mór, Gajári Ödön, (Sváb háta mögött) Hg. Odescalchy Gyula (monoklival), Csernátony Lajos, Beőthy Aldzsi, Podmaniczky Frigyes, Pulszky Károly és Mikszáth Kálmán láthatók. Jelzet: Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti gyűjtemény, leltári szám: 63.1440.1

összeülnek játékot csinálni, s ezalatt nincs rájuk nézve se keleti kérdés, se Venezuela, se második állomáshajó, se bőrzepánik, se honvédegylet, se nógrádi tisztújítás.

De még nagyobb gyönyörűség az, hogy ennél az asztalnál van rendén az »igazi szabad« szó; itt lehet a hatalmasokkal szemben a közlegényeknek, kölcsönösen a jó barátoknak oly válogatott, erős mondásokat közrebocsátani, aminőkért, ha másutt mondanának, nyomban magukra vonnák az elnöki rendreutasítást, s küldenék egymásra a szekundánsaikat.

Aki »ezt« nem kóstolta, az nem tudja, hogy mi a tarokkban az haut goût.

Laikusok kedvéért feljegyezzük a neveiket az arcképcsoportot képező alakoknak (keleti nép lévén, jobbról balra olvasván):

Mikszáth Kálmán, Pulszky Károly, Podmaniczky Frigyes, Beöthy Algernon, Odescalchy Gyula, Tisza Kálmán, Jókai Mór, Csernátony Lajos, Nedeczky István, Gajári Ödön, Sváb Károly."

Közölve: Jókai Mór: *Történelmi tarokkparti. Más hátrahagyott írásokkal.* Szerkesztő Lukácsy Sándor. Budapest, Unikornis Kiadó, 1996, 171–174. old.

Jegyzetek

1 Jókai Mórt 1825. február 20-án keresztelték meg.
2 Jókai Mór halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: BFL XXXIII.1.a. 1904. évi VII. kerületi 780. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzése. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-D4M7-6PP?i=131&cc=1452460
3 *MTA tagajánlások 1883-ban.* Budapest, Horánszky Viktor cs. és kir. Udvari Könyvnyomdája, 1. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_Tagajanlasok_1883/?query=%22j%C3%B3kai%20m%C3%B3r%22&pg=0&layout=s
4 *Akadémiai Értesítő.* Szerkeszti Szily Kálmán. 1892. május 15., III. kötet, V. füzet, 283. old. Online forrás:
5 *Kártya Codex.* Szerkesztette Szomaházy István. Budapest Athenaeum Nyomda, 1898, 11. old. In: Jókai Mór: *A tarokk.* Online forrás: https://www.ekonyv.hu/kiado/data/ebooks/5600_preview.pdf
6 Mikszáth Kálmán: „Az én kortásaim. (A Klub) " *Az Ujság* ajándéka előfizetőinek. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. 1904, 23. old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/13600/13646/pdf/13646_1.pdf
7 182. Jókai Mór levele Mikszáth Kálmánnak. [Budapest, 1890. november. 26.]. In: *Mikszáth Kálmán levelezése.* 24–26. kötet. Online forrás: https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Mikszath-mikszath-osszes-muve-2A85B/mikszath-kalman-levelezese-2426-kotet-36590/182-jokai-mor-mk-nak-budapest-1890-november-26-37075/

Krúdy Gyula

Krúdy Gyula Nyíregyházán született 1878. október 21-én,[1] és 1933. május 12-én hunyt el Óbudán.[2] Apja id. Krúdy Gyula ügyvéd, anyja Csákányi Julianna.[3]

Író, publicista.

*

Krúdy Gyula, amikor tizennyolc évesen felkerült Budapestre, hamar beletanult a fővárosi életbe. A szerkesztőségek világa, a kávéházi élet, a szórakozás, különösen a lóverseny és a kártya állt hozzá közel. Számtalan novellájában és regényében, sőt még egy színdarabjában is szerepelt az ördög bibliája, melytől sosem tudott szabadulni. Sok helyen leült a kártyaasztal mellé, de különösen a Dohány utcai Otthon-körben (Írók és Újságírók Otthon Köre), ez volt a törzshelye. A hajnalig tartó kártyacsatákban különösen baccaratot játszott. Hírhedt volt az Otthon „bakkszobája" – emlékezik vissza Tersánszky Józsi Jenő –, melynek „bakkasztalát" nem kisebb vendégek ülték körül esténként, mint Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán, Surányi Miklós, Kálmán Jenő, Heltai Jenő, Molnár Ferenc, Kóbor Tamás és Kellér Andor.[4]

Számtalan visszaemlékezés örökítette meg Krúdy soha véget nem érő „kártyás" éjszakáit is, többek között Hunyadi Sándor, Bródy Sándor író fia, aki önéletírásában a következőkre emlékezett: *„Sokat kibiceltem Krúdy Gyulának. A Nyírségi ködök írója, ahogy a ködök finomságait megérezte, olyan éles ösztönnel tudta*

Dokumentum: A *Borsszem Jankó* „kártyás" száma. 1873. május 4. VI. évfolyam, 279. szám, borítókép.

követni a kártya titkos érverését. Fölötte ült a kártyának, mint a felhő. Nyomasztotta a partnert, fenyegette sötét nyugalma. A pénz mégiscsak nagy dolog lehet, hogy azért annyian akadtak, akik nyerni mertek tőle."[5]

*

Relle Pál az „Akikkel találkoztam: Krúdy Gyula" című írásában az egyik Otthon-beli történetét varázsolja vissza az írónak:

„A koronázási ünnepség befejezése után én besiettem a szerkesztőségbe, Krúdy Gyula jegenyealakja kedvenc kiskocsmája irányában tűnt el, amerre Óbudát sejtettem... Éjszaka 3 órakor az Otthon-körben találkoztunk újra. Keresztbevetett lábbal, félrebillent fejjel egyik kártyaasztalnál – aludt. Az asztal sarkán egy

halom pénz hevert, látszatra gazdátlanul. Krúdyé volt. Éppen kitették a bankot – 15 korona hijján.

– Még 15 korona fut – mondta a bankár szaknyelven, a szerencsés nyerő biztonságával.

Egy vállalkozó szellemű játékos Krúdy Gyula pénzéhez nyúlt, hogy a teljes téthez hiányzó összeget kitegye. A rendületlenül alvó Gyula bácsi elkapta a játékos kezét:

– Egy vasat se – jelentette ki kurtán és nyugodtan.

Mondanom sem kell, hogy a bankár nyert. Hogy történt, hogy nem, nem tudom: hajnaltájt, amikor Gyula bácsi felébredt, az egész halom pénz eltűnt az asztal sarkáról, nem volt ott egy fillér, egy fia bankó sem. Csüggedten kerekedtünk fel. Négyen, akik, mint gyászkíséret csatlakoztunk Krúdyhoz, szótlanul bandukoltunk a Nagykörút felé..."

Közölve: Világ, 1947. szeptember 14. 686. szám, 4. old.[6]

Dokumentum: Géhl Zoltán: „Az alvó Krúdy." *Közölve: Magyarország,* 1933/115. (május 21.) 7. oldal.

Jegyzetek

1 Krúdy Gyula 1878. évi 180. folyószám alatti keresztelési anyakönyvi bejegyzése. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9398-VF9W-B9?i=403
2 Jelzet: BFL: XXXIII. 1. a. III. kerületi 1933. évi halotti anyakönyv 240. folyószám alatti bejegyzése.[638. kötet].
3 Az író Csákányi Julianna cselédlány törvénytelen gyermekeként született. A keresztelési anyakönyv-jegyzetek rovatában a következő szöveg olvasható: „Törvényesíttetett az egri fő szentszék 1895. szept. 30-án 4911 sz. a. végzésével."
4 Tersánszky Józsi Jenő: *Nagy árnyakról bizalmasan.* Budapest, Holnap Kiadó, 2002, 286. old. Online forrás: http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayX html?docId=0000000424&secId=0000037946
5 Hunyadi Sándor: *Családi album. Önéletrajz, 1934.* Budapest, Noran, 2000, 137. old.
6 Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Vilag_1947_09/?query=k%C3%A1rty%C3%A1s%20kr%C3%BAdy&pg=61&layout=s

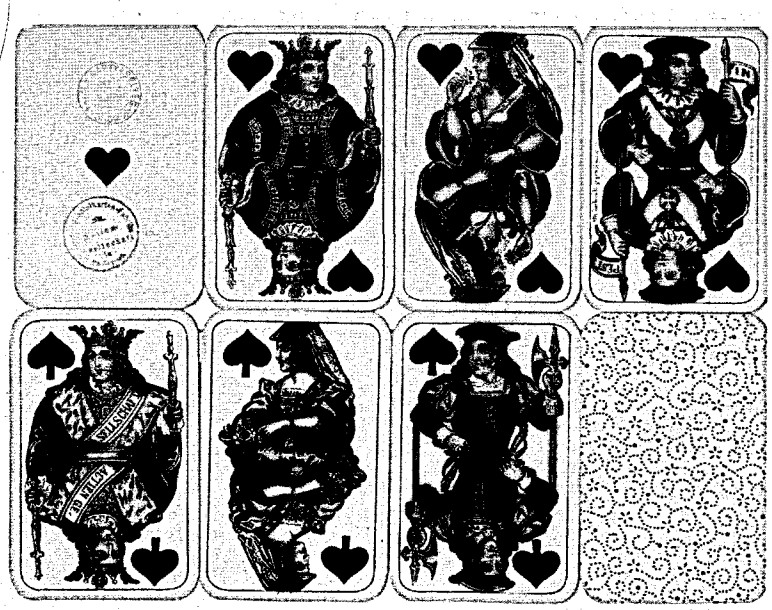

Dokumentum: A francia sorozatjelű bécsi képes kártya egyik hazárdjátéka a baccarat (bakk) volt. (Első Magyar Kártyagyár Rt., Budapest, 1890 k.)

Ujházi Ede

Ujházi Ede (Ujházi Eduárd) Debrecenben született 1842. január 28-én,[1] és Budapesten hunyt el 1915. november 5-én.[2] Apja Ujházy Bernát orvossebész, anyja Bock Eleonóra.[3]

A Nemzeti Színház örökös színésze, az Országos Színművészeti Akadémia tanára.

*

Köztudott, hogy Ujházi Ede, a Nemzeti Színház egykori legendás színésze élt-halt a kalabriászért, azaz az alsóspartikért. Számos visszaemlékezés örökítette meg kártyacsatáit, melyekre a kedvenc kávéházaiban került sor. Alsózott a New York kávéházban, „az aranybarnával tapétázott »hölgyszalonban«",[4] a Pannónia kávéházban, a Japán kávéházban vagy a városligeti Wampeticsben. A New York kávéházban híres volt az Ujházi-asztal, melyhez gyakran ült le Ambrus Zoltán, Bródy Sándor és Heltai Jenő is. A Pannónia kávéházban pedig gyakori vendégei voltak egymásnak Ady Endrével, akivel a színész nagyváradi szereplése óta maradt fenn a barátsága.[5] A sors fintora, hogy a színész szinte önmagát alakította 1895-ben a Somossy Orfeumban, a nagy sikert arató *A kalabriasz parti* című bohózatban. Hogy mennyire szenvedélyévé vált a kártya, arról meséljen nekünk a színpad világát oly jól ismerő Liptay Károly: *„Nagyon szeretett kártyázni és néha már a harmadikat csöngette a színpadi ügyelő, amikor a közeli előkelő kávéházból, vagy klubból megérkezett a mester loholva az öltözőjébe. Az öltöztető-szabója egy pillanat alatt*

ráadta a színpadi ruhát, közben a mester beledöfte két ujját a színpadi arcfestékbe és két kipróbált pontot nyomott a szemöldöke fölé és már a következő percben megszólalt a rivalda előtt az ő nagyszerű hangján, amelynél engedelmesebb instrumentum talán sohasem volt...”[6]

*

Az egykori Pannónia kávéházban gyakori vendég volt a művész, akinek alsóspartija évekig tartott.

„Itt folyt minden délután Budapest leglegendásabb kalábriász-partija, akkor még úgy hívták az alsóst. Minden délután elsőnek Ujházy Ede, a legendás »mester« jött be, szájasarkában az elmaradhatatlan szivarvég fityegett. – Nincsenek még itt a »marhák« – ez volt az első szava. A »marhák« alatt szokásos kalábriász-partnereit értette. Persze, a világon senki nem sértődött meg ezen, hiszen mindenkit így hívott. »Marha, adj egy pohár vizet«. »Marha, fizetni!« Isten tudja, ez olyan kedvesség volt tőle. Náday Béla, Ivánfi Jenő, Ambrus Zoltán, ezek voltak a mester partnerei. A füstöt vágni lehetett és gyakran feldördült a mester hangja: marha, kihajtottad az ultimómat.”

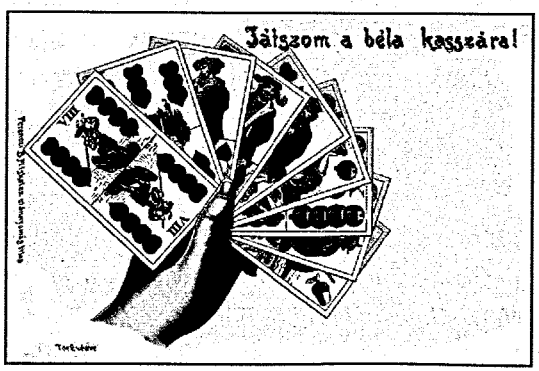

Dokumentum: „Játszom a béla kasszára!” Levelezőlap, 1901.

Dokumentum: Balról a negyedik Nagy Endre, a jobbszélen pedig Ujházi Ede Hatvani Károly vendéglős Akácfa utca 7. szám alatti vendéglőjében, az épület Dohány utcai sarkán. *Közölve: Uj Idők,* 1902. november 30. VIII. évfolyam, 49. szám, 70. old. (Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/UjIdok_1902_2/?pg=508&layout=s)

Közölve: „»Főurak« nyilatkoznak” *Tolnai Világlapja,* 1936. május 21. 21. szám, 33. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/TolnaiVilaglapja_1936_02/?query=moln%C3%A1r%20ferenc%20%C3%ADr%C3%B3%20als%C3%B3st%20j%C3%A1tszott&pg=384&layout=s

Jegyzetek

1 Az 1914. évi házassági anyakönyve (jelzet: HU BFL XXXIII.1.a 1914. évi VII. kerületi 337. folyószám alatti bejegyzés), valamint a debreceni 1849. évi Tiszántúli ref. egyházkerület keresztelési anyakönyve szerint a művész születési dátuma 1842. január 28-a volt. A szülők a hétéves Eduárd mellett a négyéves Izidor nevű fiúkat is ekkor keresztelték meg.

2 Ujházi Ede halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: BFL XXXIII.1.a. 1915. évi VII. kerületi 1792. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzés. Online

forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-DT73-YGC?i=67&wc=92QN-L27%3A40678301%2C54933001%2C1077283805&cc=1452460

3 A szülők 1854. március 1-jén felvették a keresztséget, a nevük Ujházi Károly és Bock Mária lett (Tiszántúli ref. egyházkerület 1854. évi keresztelési anyakönyve 270-271. folyószám alatti bejegyzése).

4 Hunyady Sándor: *Családi album. Önéletrajz, 1934.* Budapest, Noran, 2000, 77. old.

5 Ady Endre levele Brüll Bertának (Budapest, 1903. december 11.) Online forrás: http://mek.oszk.hu/05500/05565/html/al0112.html

6 *Magyar Színművészeti Lexikon. A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája.* IV. kötet. Szerkesztette Schöplin Aladár. Budapest, az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, 1931, 386. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Lexikon_MagyarSzinmuveszetiLexikon_04/?query=ujh%C3%A1zi%20ede&pg=489&layout=s

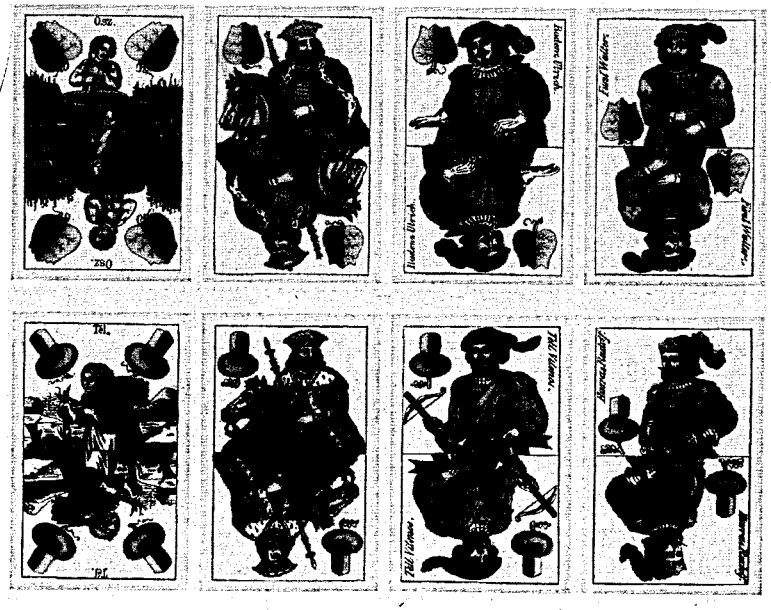

Dokumentum: Német sorozatjelű Tell kártya (magyar kártya), mellyel alsóst (kalábriász) is játszottak. (Első Magyar Kártyagyár Részvénytársulat, Budapest, 1890 k.)

Molnár Ferenc

Molnár Ferenc (Neumann Ferenc)[1] 1878. január 12-én született Budapesten, és 1952. április 1-jén halt meg New Yorkban. Apja Neumann Mór orvos, anyja Wallfisch Jozefa.

Író, publicista, színpadi szerző.

*

Molnár Ferenc mindennapos vendég volt az Otthon-körben. Hunyadi Sándor a *Családi album* című önéletírásában megjegyzi, hogy az Otthon garderobjának állandó vendége volt az író a friss monoklijával.[2] Aztán hűtlen lett a Körhöz, és átment a Fészekbe, ahol valóságos vagyont szerzett alsósban, azaz sokszor elvitte magával a „bankot". Az itteni partik közül a legnevezetesebb 1920-ban kezdődött és 1925-ben ért véget. *„Az ötéves kártyapartinak, amelynek hire akkor az egész városban elterjedt, állandó tagjai voltak. Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Beöthy László, Keéri Szántó Imre, Incze Sándor, Bruckstein Rezső, Jób Dániel és Roboz Imre. Négyes alsós volt és az játszott, aki korábban érkezett, a többi kibicelt."*[3] A Fészekben már sokakban felmerült, hogy többedmagával Molnárt is megörökítik egy kártyalapon.[4] Az éjszakába nyúló kártyapartikon gyakran Molnár Ferenc is kibicelt. Történt egyszer, hogy *„Molnár Ferenc, aki most az Olympia berlini bemutatóját készíti elő, Heltai Jenőnek kibicelt. Később Marton Miska elálmosodott, lefeküdt aludni és a helyét Molnár Ferenc vette át. Egy darabig folyt a játék, egyszerre azonban Molnár lecsapta a lapokat és Marton Miskára*

sandítva igy szólt: »Azt már hallottam, hogy valaki nem tudott aludni a kártyások miatt, – ez az első eset, amikor nem lehet kártyázni az alvó miatt!«"[5] Az Andrássy úti Japán kávéháznak is gyakori vendége volt elmaradhatatlan társaival, Bródy Sándorral és Heltai Jenővel. Ők is a pesti éjszaka törzsvendégei voltak, mint Ady Endre, Krúdy Gyula vagy Rejtő Jenő.

*

Molnár Ferenc a kártyázásról:
„Nálunk a kártya nem szórakozás, nem is pénzkereset vagy nyereséghajhászás (ezt is nehezen fogja elhinni, aki nem kártyás), nem is rossz szokás, hanem egyszerűen narkotikum. A kávéház

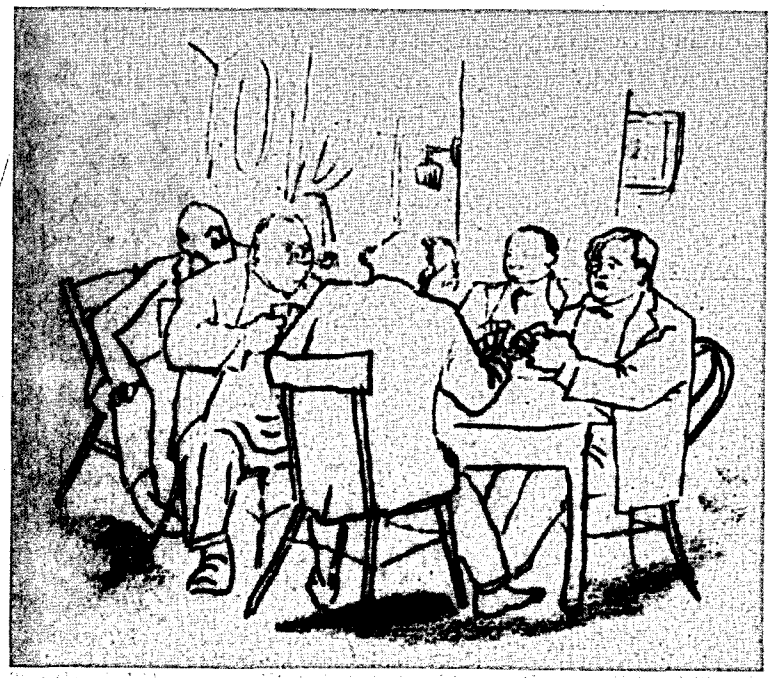

Dokumentum: Molnár Ferenc és a nagy alsós kártyaparti résztvevői (Gedő rajza. *Közölve: Színházi Élet,* 1930, 30. szám, 12. old. (Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinhaziElet_1930_30/?pg=13&layout=s)

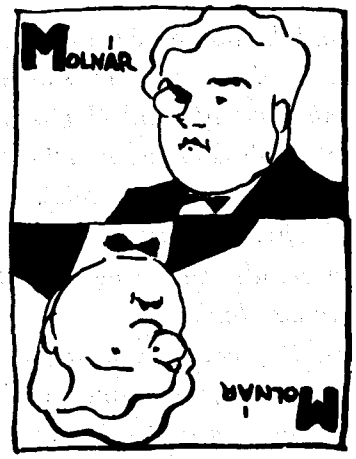

Dokumentum: A Molnár Ferenc-féle kártyalap (Gedő rajza). *Közölve: Színházi Élet,* 1930, 4. szám, 83. old. (Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinhaziElet_1930_04/?pg=84&layout=s)

nálunk kártyaház, és a kaszinó kártya-kaszinó, mert az életünkből ellopták az egyéb örömöket. Kártyázunk, mert szegények vagyunk, s mert az a két fajta, amely Budapest lakosságát kitesz.... tehetségesebb, okosabb, élnivágyóbb és az élet élvezésében elfinomodottabb, mintsem hogy elég legyen neki az életből az, amit Budapest nyújt azért a pénzért, amennyi ennek a két fajtának van.

Mert ne tévesszük össze a milliomos mágnások és a milliomos bankárok kártyázását, ami gazdag emberek nemzetközi szórakozása, az Oblattok kártyázásával. Nálunk a dolgos, rendes, sőt szegény polgári osztály kártyázik, oly mértékben, mint sehol a világon. Kártyázik, mert az idegizgalom, amit a kártya nyújt, könnyebben hozzáférhető, mint az az idegizgalom, amit az automobil sebes száguldása ad, vagy az, amit egy szép regény olvasása nyújt. Az automobilhoz több pénz, a regényhez több idő kellene, mint amennyi van.

Az izgalméhség pedig kultúrtünet, nem szégyellnivaló aljasság, mint kenetesek hirdetik. S miután az életnek én és ön, szíves olvasó, Pesten, évtizedes gazságok, politikai helyzetünk és e kettőből fakadó kabátos nyomor miatt körülbelül csak a felét

kapjuk s miután én és ön, szíves olvasó, épp oly kultúremberek vagyunk, mint a párizsiak és a berliniek, s épp úgy annyi izgalommal akarunk élni, mint azok, s miután nekem és önnek, szíves olvasó nincs annyi pénzünk, mint a párizsi írónak és a párizsi olvasónak – tehát fél életet kapunk, holott az egészet akarjuk –, keressük a vigasztalást, a napjaink teljességét, az idegrendszerünk magasabb izgalmait, ott, ahol találjuk, a kártyaasztalnál.

...Ott pénzt nyerek s a pénzzel egy adag életet: színházat, nőt, ruhát, ételt, kocsist, meleget, édességet és fényt. Minden forint egy kis darab egész élet, és azt nem kell magyaráznom, ugye, hogy ez az amitől a legjobban be lehet rúgni.

Többet, nagyobbat, drágábbat nem lehet veszíteni sem, mint ezt. A carreau kilences tehát rám nézve adott pillanatban az egyetlen nagy és örök szerelemnek, az életnek egy csókját jelenti s az adott pillanatban épp úgy megnyerhetem ezt a csókot, mint ahogy elveszíthetem – mondja meg mindenki, akinek a szívében van megbocsátás más emberek számára: nem érthető az, hogy az ilyen pillanatokból összerakott óra minden egyebet elfeledtet és kárpótol?

Mondja meg mindenki, hogy egyénenkint elítélendő-e a kártyás ahelyett, hogy magát az egész kártyázást vizsgálnók meg és a kártyázó tömeget épp úgy sajnálnók és megsiratnók, mint a rothasztó munkában sínylődő rabszolgákat, vagy az italtól elzüllött szomorú szerelmest?

A kártyaszobák a mi ópiumbarlangjaink, ahol jobb és szebb életre tehetséges emberek kábulatot szívnak magukba."

Közölve: Molnár Ferenc: *Ma tegnap, tegnapelőtt.* (Vasárnapi krónikák.) Budapest, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata, 1912, 67–73. old.

Jegyzetek

1 Neumann Ferenc vezetékneve a 81874/9537. sz. belügyminiszteri engedéllyel változott Molnárra (1896. február 18.).

2 Hunyady Sándor: „Családi album." 6. fejezet. *Színházi Élet,* 1933, 22. szám, 98. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinhaziElet_1933_22/?query=k%C3%A1rtya%20moln%C3%A1r%20ferenc&pg=85&layout=s

3 *„Ennek az alsóspartinak, megvolt a maga frappáns poenje, legellenállhatatlanabb poenje az a bankett volt, amelyet öt esztendei fennállása alkalmából rendeztek. Erre a bankettre hetekig folyt a készülődés. A játékosok külön pinkába tettek bizonyos összeget, amely a bankett céljait szolgálta... A Fészek nagytermét erre az alkalomra pompásan feldíszítették. Megjelenés csak frakkban. Nőnek nem volt szabad résztvenni a banketten. 1925. január 13-án volt a nevezetes bankett, amelyen körülbelül ötvenen vettek részt."* Közölve: Barabás Loránt: „A Fészek leghíresebb anekdotái." *Színházi Élet,* 1930, 30. szám, 12–13. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinhaziElet_1930_30/?query=%22moln%C3%A1r%20ferenc%22%20als%C3%B3st%20j%C3%A1tszott&pg=14&layout=s

4 „A római és a keresztrejtvény házasságot kötöttek." *Színházi Élet,* 1930, 4. szám, 83. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinhaziElet_1930_04/?query=k%C3%A1rtya%20moln%C3%A1r%20ferenc&pg=83&layout=s

5 „Maga csak tudja" (rovat). *Színházi Élet,* 1928, 41. szám, 33–34. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinhaziElet_1928_41/?query=k%C3%A1rtya%20moln%C3%A1r%20ferenc&pg=34&layout=s

Nagy Lajos

Nagy Lajos a Bács-Kiskun megyei Apostagon született 1883. február 5-én, és Budapesten hunyt el 1954. október 28-án. Anyja Nagy Júlia.

Kossuth-díjas író (1948), publicista.

*

Rejtő Jenő és Ottlik Géza mellett Nagy Lajos volt talán a legszenvedélyesebb kártyázó magyar író. Ha belelapozunk *A lázadó ember* és *A menekülő ember* című önéletírásába, szinte minden fejezet tartalmaz olyan bejegyzéseket, utalásokat, amelyek az író kártyaszenvedélyére utalnak. Nagy Lajos kávéházi író volt, aki élete nagy részét a főváros nyüzsgő, kavargó kávéházaiban töltötte. Ott alkotott, ott élt, ott ismerkedett, ott cserélt eszmét több vendéggel. *„A kávéházba járás olyan szenvedélyemmé vált, mint némelyeknek a bódítószerek szedése: elkezdése után sohase tudtam róla lemondani..."*[1] Kártyapartnerei közül József Attilával gyakran éjszakáról éjszakára kártyázott. A reggelig tartó kártyacsatáikra a Japán kávéházban került sor. Szántó Judit keserűen jegyzi meg naplójában, hogy a költő gyakran még a házbérüket is eljátszotta egy-egy ilyen „kártyázós éjszakán".[2] Nagy Lajos a sakkjátékban is jeleskedett. Már gimnazista korában nagy jövőt jósoltak neki. *„Komolyan három-négy évig foglalkoztam a sakkal. Híres diáksakkozó voltam, mindenkit, akivel összekerültem, diákot, felnőttet, megvertem. Kezdtem gyakorolni a tábla nélkül való játékot. Mindjárt az első játszmát megnyertem. Azután azt kezdtem próbálni, hogy több játszmát vezessek egyidejűleg... Ekkor hatodikos gimnazista voltam."*[3] A kávéházi sakkpartikon az erős középmezőnybe tartozott. *„Az Úr 1921. esztendejében azt kell mondanunk, hogy boldogok a sakkozók, ők csak sakkoznak és semmi gonosztettet nem cselekszenek"* – ezzel a mondattal zárta az író a „Sakkozók" című írását, melyben a Gellért Szállóban tartott szeptemberi nemzetközi sakkversenyről, és az azon részt vevő világhírű Alexandr Aljechin sakkmester játékáról tudósított.[4]

Dokumentum: Nagy Lajos, felesége, Szegedi Boris és Sztrókay Kálmán kártyázik. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum, Művészeti és Relikviatár/Fotógyűjtemény F.4740.

*

„A lórumjáték, amelyen egy esztendőn át szakadatlanul jelentékeny pénzt nyertem, a kommün bukása után megszűnt, újra elkezdtek az Otthonban bakkarázni. A baccarat ugyanis hazárdjáték,[5] *mindkét forradalom alatt szünetelt. Az ellenforradalom első napjaiban áthozták a baccarat-asztalt a lomtárból, és újra felállították a baccarat céljára szolgáló külön teremben. Mindenki tódult ebbe a terembe, mihelyt a játék megkezdődött. A nemjátszók is odamentek nézni a játékot, sőt gyönyörködni*

benne... Én eltörpültem a többi kártyás mellett, a Tarján-félék mellett, ügyességben, kitartásban, ravaszkodásban, de azért kis összegeket majdnem mindig nyertem. A szakadatlan kártyázás rengeteg időmet emésztette fel, mialatt kártyáztam, megtanulhattam volna két nyelvet, vagy százait olvashattam volna el a könyveknek. Az írásról is ábrándoztam, mert kinek, hova írhattam volna?"

Közölve: Nagy Lajos: *A menekülő ember.* Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 171–172., 175. old.

Jegyzetek

1 Nagy Lajos: *A lázadó ember.* Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 223. old.
2 Szántó Judit: *Napló és emlékezés.* Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó – Petőfi Irodalmi Múzeum, 1986, 149. old. /Irodalmi Múzeum/
3 Nagy Lajos: *A lázadó ember.* Budapest, Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 106–107. old.
4 Nagy Lajos: „Sakkozók." (Figyelő) *Nyugat,* 1921. október, 19. szám, Online forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00022/00302/09201.htm
5 Tábori Kornél: *Baccarat. Fővárosi és vidéki klubbok rejtelmei.* Budapest, A Nagyharang Kiadóhivatala, 1912, 128. old. Véleménye szerint a hazardírozóknak már el sem kell bújniuk a kártyabarlangba, elég, ha beiratkoznak egy klubba vagy kaszinóba. Szinte az összes budapesti kaszinó a bakkaratból élt. A Nemzeti és az Országos Kaszinók mellett működött az Erzsébet Kör, mely a Royal Szállóban volt, az Otthon Kör, valamint a Fészek, ahol írók, újságírók és művészek kártyáztak.

Rejtő Jenő

Rejtő Jenő (Reich Jenő) Budapesten született 1905. március 29-én.[1] A munkaszolgálatosként elhurcolt író a Voronyezsi területen lévő Jevdokovóban hunyt el.[2] Halálának időpontja máig vitatott. A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattárában őrzött 746.139/22.v-1943 név szerinti veszteségi kartonja szerint halálának helye és időpontja: Jevdokovo, 1943. január 1., kiegészítve a következő megjegyzéssel: „Az 1. bev. közp. pság. 1944. X. 5-én kelt 6433/bvk.-1944. sz alatt felterjesztett jegyzőkönyvek alapján nem halt meg, hanem eltűnt." Apja Reich Áron[3] papírkereskedő, anyja Wolf Ilona.

Író, kabaré-, és színpadi szerző.

*

A Reich családban benne volt a játék szenvedélye. Az író apja, valamint a fiútestvérei is a kártya és sakkjáték bűvöletében éltek. Bátyjai közül Reich Lajos Egri Lajos néven lett sakkmester, Reich Gyula pedig Révai Gyula néven versenybridzs-játékos. Az író ideje nagy részében kávéházakban üldögélt, ott élt, beszélgetett és kártyázott. A harmincas években a legfőbb törzshelye a Japán kávéház volt, ahol egyesek szerint tíz- és tizennégylapos römit játszott,[4] de gyakori vendég volt a baccarat-asztaloknál (chemin de fer) is.[5] Sajnos a bátyjai profizmusa nem volt jellemző rá, többet veszített, mint nyert. Minden pénze itt úszott el. Ahogy Kellér írja: *„a friss honoráriummal kártyaklubba sietett, ahol tíz perc alatt elúszott embertelen erőfeszítésének teljes ered-*

Dokumentum: Karinthy Frigyes, Salamon Béla és Rejtő Jenő közvetlenül Karinthy halála előtt Siófokon. (A kép bal szélén egy ismeretlen.) *Jelzet:* PIM Fotótár, F.5222. 766496

ménye... egy skatulya gyufát sem vásárolt belőle a szerző.[6] *Mindez hidegen hagyta, rohant előlegért, és újat írt."* Életrajzának kutatója, Thuróczi Gergely szerint hatalmas vagyont játszott el, ötvenezer pengőt, azaz 70-80 millió forintot. Barátja, állandó kártyapartnere, Karinthy Frigyes élete utolsó napjait Rejtővel töltötte Siófokon, a Vitéz Panzióban, ahol, a visszaemlékezések szerint, az utolsó játszmáikat játszották.

*

Hagyatékában két levele maradt fenn, melyet női kártyapartnereinek írt. A levelek ugyanazon a napon, azaz 1927. április 14-én íródtak, és sosem küldte el őket. A két hölgy valószínűleg ugyanabban a kártyapartiban volt partnere Rejtőnek. Az egyikben, melyet egy Irmus nevű hölgynek címzett, kedélyesen, évődve emlegeti a 40 filléres kártyaadósságát, és szemet huny a ráaggatott „inkorrekt" jelző miatt. A másik levél címzettje ismeretlen, hangvétele pedig arrogáns. Hevesen tiltakozik az őt szintén inkorrektnek nevező ismeretlen hölgy vádjával szemben, akinek a stílusa hagy némi kívánnivalót maga után.

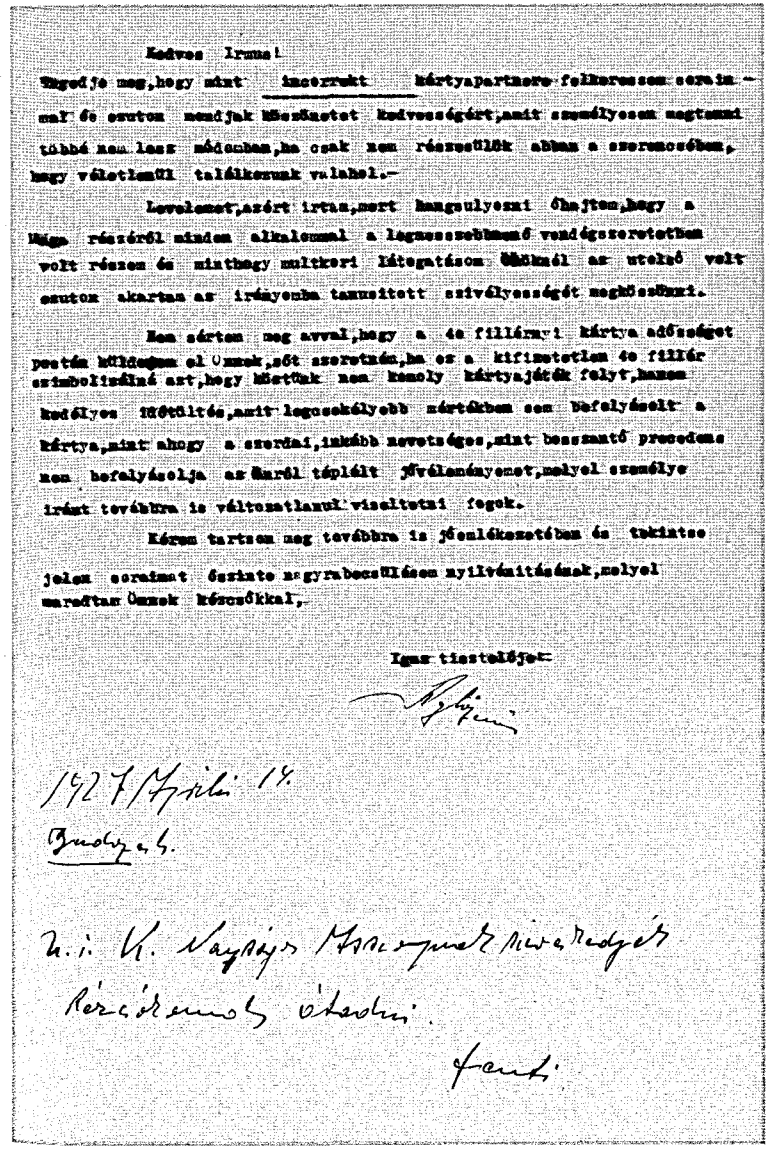

Kedves Irmus!

Engedje meg, hogy mint inkorrekt kártyapartnere felkeresem szerénymal és ezutton mondjak köszönetet kedvességért, amit személyesem megtenni többé nem lesz módomban, ha csak nem résztvesszük abban a szerencsében, hogy véletlenül találkozunk valahol.–

Levelemet, azért írtam, mert hangsulyozni óhajtom, hogy a Maga részéről minden alkalommal a legnagyszerbbmenő vendégszeretetben volt részem és minthogy multkori látogatásom óhtnál az utolsó volt ezutton akartam az irányomba tanusitott szivélyességét megköszönni.

Nem sértem meg avval, hogy a 40 fillérnyi kártya adósságot postán küldöttem el Önnek, sőt szeretném, ha ez a kifinomotlem 40 fillér szimbolizálná azt, hogy köztünk nem komoly kártyajátékk folyt, hanem kedélyes időtöltés, amit legcsekélyebb mértékben sem befolyásolt a kártya, mint ahogy a szerdai, inkább nevetséges, mint bosszantó precedens nem befolyásolja az Önről táplált jóvélemányemet, melyel személye iránt továbbra is változatlanul viseltetni fogok.

Kérem tartson meg továbbra is jóemlékezetében és tekintse jelen soraimat őszinte megyrabecsülésem nyilvánitásának, melyel maradtam Önnek köszönettel,

Igaz tisztelője:

Rejtő

1927 Április 14.

Budapest.

n. i. K. Nagyságos Asszonynak Nivea Kedvelő

Rézcikkemnek átadni.

Jenő

Dokumentum: Rejtő Jenő szemrehányó levele az egyik női kártyapartnerének (1927. április 14.) *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár – Rejtő Jenő hagyatéka (Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/SzinhaziElet_1935_48/?pg=41&layout=s&query=rejt%C5%91%20jen%C5%91)

Jegyzetek

1 Születése bejegyezve a Budapest VII. ker. polgári születési akv. 976/1905. folyószáma alatt (1925 kötet). Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6RC9-G2V?i=181&cc=1452460

2 A nagykátai gyűjtőtáborból indult el 1942. november 27-én a Szovjetunió által megszállt területre, a 101/19-es munkaszolgálatos század tagjaként. A halál egy Jevdokovo nevű településen érte utol, mely 90 km-re található Voronyezstől.

3 Rejtő Jenőnek volt egy kisgyermekkorban elhunyt lánytestvére is, Reich Kornélia. Jelzet: HU BFL XXXIII.1.a. 1908. évi VI. kerületi 1657. folyószám alatti születési anyakönyvi bejegyzés. Halálesete az 1910. évi szegedi I. kerületi halotti anyakönyvben található a 1673 folyószám alatt. (Haláleset napja: 1910. 11. 20.)

4 Hámori Tibor: *Rejtő Jenő rejtélyes élete.* Budapest, Szerzői magánkiadás, 1999, 74. old.

5 Karinthy Ferenc: *Szabadrablás.* Karcolatok. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983, 35. old. In: Howard.

6 Kellér Andor: „Két pár cipő." In: Uő: *A titkos lakó.* Budapest, 1962, 86. o.

Dokumentum: A képen Rejtő Jenő, Rott Sándor és Salamon Béla látható az egyik Andrássy úti kávéházban. *Színházi Élet,* 1935. november 24–30. XXV. évfolyam, 48. szám, 46. old. (Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szinhazi Elet_1935_48/?pg=41&layout=s&query=rejt%C5%91%20jen%C5%9

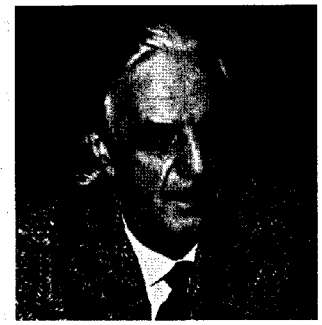

Ottlik Géza

Ottlik Géza (Ottlik Géza János Lóránt) 1912. május 9-én született Budapesten,[1] és ugyanitt hunyt el 1990. október 9-én.[2] Apja Ottlik Géza Imre Dezső miniszteri osztálytanácsos, cs. és kir. kamarás, anyja Cs. Szabó Erzsébet.

Publicista, műfordító, József Attila- (1981) és Kossuth-díjas (1985) író.

*

Ottlik Géza, a Magyar Sakkszövetség tiszteletbeli örökös tagja[3] mindig is kamatoztatta matematikusi gondolkodását a kártyajátékokban, és nemzetközi tekintélyre tett szert. Úgy emlegette őt a szakma, mint a magyar bridzs világhírű csillagát. A Magyar Bridzsszövetség hivatalos lapja, *A Magyar Bridge* 1933. decemberi száma[4] arról tudósított, hogy a mindössze 21 éves író, mint a BEAC junior csapatának leigazolt játékosa, „kiváló kategóriában" végzett *A Magyar Bridge* pontversenyében, ugyanakkor az egyéni mesterversenyen is előkelő eredményt ért el. Ettől kezdve sorozatban aratta sikereit a különböző országos és nemzetközi versenyeken. A *Magyar Bridzsélet* 1937. januári számából megtudhatjuk, hogy Ottlik Géza országos és mezőnygyőztese lett a több jeles külföldi versenyző részvételével megrendezett technikai versenynek.[5] Ugyanebben az évben Kovács Lászlóval megnyerte a *Bridge World Olympic* páros problémaversenyét is, melyet az egész világon egyszerre játszottak le 3500 páros részvételével. 1971-ben szintén Kovács

Dokumentum: Ottlik Géza a Margitszigeten rendezett bridzsversenyen a játékasztalnál. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti gyűjtemény, leltári szám: F.15962.

Lászlóval nyeri meg Budapesten a Butler-párosbajnokságot.[6] A bridzsirodalom terén is kitűnt tehetségével. A Nemzetközi Bridzs Akadémia az 1968. évi nagydíját Ottlik Gézának adományozta, a *Bridge World* 1967. decemberi számában megjelent és utólag a francia és német bridzs-szaklapban is közölt „The Quest" című cikkért.[7] Ebben a munkájában Ottlik lejátszási problémákat vizsgált. A *Bridge World* 1974 márciusi számában újabb cikksorozat jelent meg az írótól („Átmenet váltásos beszorításról").[8] Később Hugh Kelsey-vel angol nyelven könyvet írt a bridzsjátékról: címe *Adventures in Card Play,* 1979-ben jelent meg.[9] Ezt a kötetet *Kalandos hajózás a bridzs ismeretlen vizein* címen 1997-ben magyarul is kiadták. Elsősorban azért vált híressé a kötet, mert a versenybridzsben eddig ismeretlen kombinációkat és taktikákat mutatott be. Az író kezdetektől részt vett a Magyar Bridzsszövetség hivatalos lapjának, az 1933. december 1-jén induló *Magyar bridzsélet*nek a szerkesztésében.

Ekkor indította a *Magyar Hírlap* bridzsrovatát is, melyet 1936-tól az *Új Magyarság* című lapban szerkesztett tovább. Az 1959-ben újrainduló *Bridzsélet* szerkesztőbizottságában is jelen volt.

*

Ottlik-interjú: „Az ember igénye némi világosságra"

Az év elején adták ki Londonban angol nyelvű bridzskönyvét. Miben rejlik a bridzs varázsa?

Angolul olyasmit írtam erről, hogy az emberben egy türelmetlen szomjúság él, sürgető igény, némi világosságra. A valóság roppant szőtteséből legalább egy tenyérnyi helyet szeretne tisztán látni, teljesen megérteni. A kicsi gyermek, mihelyt tudomást szerzett arról a használható hipotézisünkről, hogy a dolgoknak okuk van, faggatni kezd bennünket, mindennek az okáról, ami csak

A következő leosztás legyen feladvány:

♠ K
♡ A K D 10 6 3
◇ A 5
♣ B 9 8 4

É
Ny K
D

♠ A 8 5 4
♡ 7
◇ K 8 7 4 2
♣ D 10 5

Osztó: Nyugat, Észak-Dél bellben

Ny	*É*	*K*	*D*
2♠*	kontra	passz	2 szan
passz	3 szan	körpassz	

**gyenge*

Nyugat pikk dáma indulását az asztal királyával ütjük, és kipróbáljuk a kőrt. Amikor a második menetre pikket dobunk, Nyugat is ezt teszi. Hogyan tovább?

Dokumentum: Ottlik Géza bridzskötetének egyik elhíresült feladványa. Ottlik Géza – Hugh Walter Kelsey: *Kalandos hajózás a birdzs ismeretlen vizein* (ford. Homonnay Géza és Kelen Károly). Budapest, Európa, 1997, 258. old.

az eszébe jut, aztán, logikusan, ezeknek az okoknak az okairól, s véget nem érő „Miért?"-jeinek sorozatára hamar kimerülnek a válaszaink. „Csak!" és „Eredj játszani." Egy bridzsjátszma, ha mégoly absztrakt is, része a valóságnak, paránya. S abban különbözik a többi részétől, hogy itt végére tudunk járni a „miért"-ek láncának. Teljesen tisztázható, megérthető, hogy igazában mi történt, hogyan és miért, ha nem sajnáljuk rá a fáradságot. Ami engem vonz benne, az a kutatás, felfedezés lehetősége: a bridzs új játék, nincs „kijátszva", kimerítve, technikájának még vannak ismeretlen területei. (Ez is matematika, persze csak embrió-matematika... de igazi, „tiszta".)

Forrás: Ottlik Géza: Hosszú beszélgetés Hornyik Miklóssal. In: *Próza.* Budapest, Magvető Kiadó, 1980, 273–274. old.

Jegyzetek

1 Jelzet: Budapest Főváros Levéltára: XXXIII. 1. a. II. kerületi 1912. évi születési anyakönyv 1009. folyószám alatti bejegyzés [208. kötet].
2 Halotti anyakönyvi utólagos bejegyzés: 302/1990.
3 A Sakkszövetség 1984-ben választotta Ottlikot tiszteletbeli örökös taggá.
4 Közölve: *A Magyar Bridzs,* 1933. december 1. I. évfolyam, 14. szám, 175. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BridzsElet_1933/?query=ottlik%20g%C3%A9za&pg=174&layout=s
5 „A magyar bridzsélet egyéni versenye." Közölve: *Magyar Bridzsélet,* 1937. február 1. V. évfolyam, 3. szám. 26. old. Online forrás: http://www.bridzs.hu/bridzseletarchivum/BridzsElet_1937.pdf
6 Közölve: *Bridzsélet,* 1971. április–május, XIII. évfolyam, 70. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BridzsElet_1971/?query=ottlik&pg=65&layout=s
7 A cikk „Felderítés" címen jelent meg a lap 1976. július–augusztusi számában.
8 Albert Dormer, a Nemzetközi Bridzssajtó /IBPA/ bulletinjének szerkesztője következőképpen nyilatkozott a cikksorozatról: *„Ottlik cikkeinek gondolata annyira mélyen szántó, hogy olvasóinknak talán csak 20 százaléka tudja azt minden vonatkozásában felfogni. Mégis úgy véltem, a tanulmány olyan jelentős, hogy nem engedhetjük át a közlés elsőbbségét másik szaklapnak."* Közölve: *Bridzsélet,* 1976. október, XVI. évfolyam, 204. old.
9 *Adventures in Card Play* by Geza Ottlik and H. W. Kelsey. London, Gollanz, 1979.

MŰKEDVELŐK – MŰMÍVELŐK

ZENEKEDVELŐK

„»Meg kell vetnem a világot, mert nem sejti, hogy a Zene magasabb megnyilatkozás, mint minden bölcsesség és filozófia.« Száz esztendeje múlt, hogy Beethoven ezeket mondta, a világ azonban máig sincsen az ő véleményén, bár egyébként sok tekintetben megváltozott... Be kellett látnunk, hogy a tudományok egymagukban nemigen fogják megváltani az emberiséget, de szó lehet róla, hogy a művészetek társaságában elviselhetővé teszik az életet: amely belátás a kultúrélet jelenségeiben figyelemmel is kísérhető."

(Csáth Géza)

Berzsenyi Dániel

Berzsenyi Dániel a Vas megyei Egyházashetyén született 1776. május 7-én, és Niklán hunyt el 1836. február 24-én. Apja Berzsenyi Lajos földbirtokos, ügyvéd, anyja Thulmon Rozália.

Költő, a Magyar Tudós Társaság filozófiai osztályának vidéki rendes tagja (1830).

*

Igaz, nem játszott semmiféle hangszeren a költő, de annál nagyobb rajongója volt Bihari Jánosnak, a legendás cigányprímásnak, a verbunkos zene legnagyobb hazai képviselőjének. Hogy mióta ismerte a költő Biharit, nem tudjuk, de rajongott érte, ami nagy csalódást okozott a pesti költőtársainak. Kazinczy Ferenc és Szemere Pál sokat várt a költő 1810. március végén tett pesti utazásától. Szerették volna, ha meglátogatja Virág Benedeket[1] vagy más nevesebb költőtársát. Szemere két színházi látogatást is megemlít, a magyar társulatét március 29-én és a német színházét március 30-án. Az előbbi esetében, feltételezések szerint, Berzsenyi[2] Bihari magyar zenéjét hiányolta, amikor August von Kotzebue darabját nézték meg.[3] Bihari verbunkosa mindent felülírt számára. Még a rá váró barátait is elhanyagolta a neves hegedűvirtuóz játéka miatt. Amikor Szemere Pál, Horvát István, Vitkovics Mihály és Kölcsey Ferenc társaságában betért a Fehérhajó utcai *Paradicsom* kávéházba, teljesen megfeledkezett róluk. Szemere Pál leveléből, melyben beszámol Kazinczynak Berzsenyi látogatásáról, megismerhetjük e nevezetes kávéházi

délután történetét is.[4] Amikor Vitkovics megemlítette a társaságnak, hogy itt van Bihari: *„azonnal felkele Berzsenyi 's Vitkovics őtet a másik szobában hegedülő Biharihoz vala kéntelen tüstént vezetni."*[5] Ezek után keserűen jegyezte meg Szemere a levelében, hogy *„Berzsenyi legfőbb hibája civilizálatlansága, hogy fontosabbnak tartja Biharit Virágnál, hogy inkább eszik somogyi perecet és szalámit, mint hogy verseket olvasson-hallgasson."*[6] Mindenesetre Berzsenyi még a húsz évvel későbbi akadémiai székfoglalójában, a *Poétai harmonistikájában* is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy: *„A magyar muzsikának ezen igen ideális charakteréből jött az, hogy Biharinak még halotti nótájából is kimosolyg a táncütés."*[7]

Kazinczy Ferenc utalva a költő pesti látogatására, megjegyzi hozzá írt levelében, hogy: *„Végre tegnap vevém Szemerénknek 16-lapnyi levelét, 's látlak vele a hídon, látlak somogyi pereczed és salamid körül, látlak Biharit hallgatva."*[8]

*

Szemere Pál Kazinczy Ferecnek írt levele, 1810. április 27, Pest (1726. levél)

„(1810. márc. 29. a budai hét Electoroknál ebédkor) Literatori beszélgetésünket eggy Violint-játszó német szakasztottá félbe, a' ki az ebéd mellé egynehány nótákat huzott. Épen arra emlékeztettem Berzsenyit, hogy Virágot jó lenne meglátogatni, minthogy nem messze lakik, midőn Berzsenyi a' német musikussal meg nem elégedve azt kérdé tőlünk: Itt van-e most Bihari? Ugyan hol lehetne megkapnunk? — Azt estve megkaphatjuk, ha tetszik. Most ebéd után Virágot látogassuk meg. – »'S hol szokott Bihari muzsikálni?«... (Ugyanaznap a Magyar theatrumban) »Be kár, így szólla a' theatrumban (Berzsenyi), *be kár ez*

Dokumentum: Bihari János zeneszerző, hegedűművész (Bánki János festménye, 1820.)

Közölve: Markó Miklós: *Cigányzenészek albuma. 80 elhalt és 320 fővárosi és vidéki és külföldi prímás és jelesebb zenekari tagok arcképével, 56 zenekar képével, rajzokkal több mint 500 segédzenész arcképével.* Budapest, szerző saját kiadása, 1927, 13. oldal.

a' németekből álló muzsika. Miért nem fogadják meg inkább Biharit?...« (1810. márc. 30.) A német Ritter-Schauspiel után a' Paradicsomba (pesti vendégfogadó) *tértünk be. Ott leltük Vitkovics és Kölcsey barátainkat. Vitkovics első beléptemkor ezt sugá nekem: Itt van Horvát* (István) *is, de titkon akar lenni, el ne áruld. Ekkor Berzsenyi, Vitkovics, Horvát, Kölcsey 's én asztalt foglaltunk s leültünk. Alig mondá ki Vitkovics Berzsenyi előtt ezt a' szót: Itt van Bihari, azonnal felkele Berzsenyi 's Vitkovics őtet a' másik szobában hegedülő Biharihoz vala kéntelen tüstént vezetni. Berzsenyi Biharival sokáig hegedültetett 's annyira el volt ragadtatva Bihari által, hogy a más szobában utána várakozókról egészen elfelejtkezett. Vitkovics 's én, a' kik eddig Berzsenyi kedvéért hallgattuk Biharit, megunatkozánk 's visszamentünk társainkhoz 's Berzsenyit egyedül hagytuk Musikásával. Horvát engemet pirongatni kezdett, hogy miért vittem el Berzsenyit Virághoz 's más Literátorokhoz; és, hogy miért nem adtam né-*

kie tudtára azt, hogy Berzsenyi már elérkezett? — Végre bejött Berzsenyi s hegedültette Biharit. Nekünk vacsorát akart parancsolni: mi már utána voltunk. – »De legalább isznak eggy két pohár bort az Urak? Bort ide! Te pedig Bihari húzd! Énnekem a' muzsika csak magyar nóta legyen, igen tetszik...« A borok megérkeztek. Horvát Kazinczy Eugénia és Thalia egészségökért ivott 's utána a' társaság; 's Bihari tust rántott. Ez nagyon tetszett Horvát és Vitkovicsnak 's Biharit megajándékozák. – Kölcsey talán most is Sonetti reimról gondolkozik? Mért nem szóll már egyszer, monda Horvát. No éljenek a' Sonettek! Bihari a' Sonetteknek tust húzott..."

Közölve: Kazinczy Ferenc levelezése. VII. kötet. 1809. október 1. – 1810. június 30. Közzéteszi Váczy János. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1896, 402., 406–407. old. (Kazinczy Ferenc Összes Művei)

Jegyzetek

1 Berzsenyi később azzal védekezik Kazinczynak írott levelében, hogy: *„Utazásomnak alkalmatlan ideje és a' Dunavíz úgy megbágyadjasztottak engem, hogy a' te derék Pesti barátaid társalkodásának gyönyörűségét nem érezhettem eléggé; oly lankadt lettem, hogy még Virágot sem kívántam látni."* Közölve: Berzsenyi Dániel levele Kazinczy Ferencnek, Mikla, 8-va Apr. 1810. *Kazinczy Ferencz összes művei,* Harmadik osztály. Levelezés. VII. kötet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1896, 359. old.

2 A levél színháztörténeti adatai Kerényi Ferenc szerint nem felelnek meg a valóságnak: *„A teljes levél alapján 1810. március 29-re tehető színházlátogatás napján a magyar társulat a Hamlet-et játszotta, éppen Kazinczy fordításában, a németek a Rondellában egy Dalayrac-vígopera bemutatóját tartották. (Ugyanígy nem igazolható a másnapi »Ritterschauspiel« megtekintése a német színházban.) Tisztázásra vár, miért egy hónap múltán és Kazinczy ismételt sürgetésére vállalkozott csupán Szemere a beszámolóra, miért hallgatott a Hamlet pesti előadásáról." A vándorszínészettől a Nemzeti Színházig.* Válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Kerényi Ferenc. (Magyar Levelestár) Online forrás: http://mek.oszk.hu/07200/07273/html/#levj46

3 Pedig Berzsenyi lelkesedett *„...tanits meg, kérlek, mellyek azok a hibák mellyekért Kotzebue mind Tőled mind egyebektöl olly igen gáncsoltatik s mutasd meg hol s mint vét az izlésnek és mesterségnek törvényei ellen, mert én ezt az embert anynyira szeretem, hogy az ő hibájinak megismérésére elégtelen vagyok."* Berzsenyi Dániel levele Döbrentei Gábornak, Mikla, december 3d.1815.

4 Szemere Páltól Kazinczynak, 1810. április 27. Pest. In: *Kazinczy Ferencz összes művei,* Harmadik osztály. Levelezés. Közzéteszi Dr. Váczi János. VII. kötet. 1809. október 1. – 1810. június 30. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1896, 1726. lev. 402. old. Online forrás: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/101330/KazLev07.pdf?sequence=1&isAllowed=y

5 Uo. 403. old.

6 Uo. 402–403. old.

7 „Poétai Harmonistika. 1833. XX. Szomorú és víg költészetek." In: *Berzsenyi Dániel munkái. Költemények, Poétai Harmonistika.* Kapi Béla bevezetésével. Budapest, Kisfaludy Társaság megbízásából kiadja a Franklin Társulat, 1928, 200 old. (Élő könyvek – Magyar Klasszikusok, IV. kötet).

8 Kazinczy Ferenc levele Berzsenyi Dánielnek. Széphalom, Május, 16d. 1810. In: *Kazinczy Ferencz összes művei,* Harmadik osztály. Levelezés. VII. kötet, 1809. október 1. – 1810. június 30. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1896.

Bolyai János

Bolyai János már tízéves korától vonósnégyesben játszott Marosvásárhelyen, de korabeli források szerint később is kamarazenélt a jeles tudós. Négy évig tartózkodott a Bécsi Katonai Akadémia növendékeként Bécsben, melynek zenei élete is hatott rá. Ekkor is, ha szerét ejthette, hegedült. Életrajzírói szerint sikere volt a város művészeti életében. Életrajzi adatok szerint mikor Domáldról visszaköltözött Marosvásárhelyre, az Apollóteremben tartott 1843. május 14-ei jótékonysági koncerten szerepelt.[1] Előszeretettel játszotta Európa legjobb hegedűsének, Niccolò Paganininek a darabjait. Ugyanígy szerepelt 1856. május 16-án Marosvásárhelyen a Vörösmarty özvegye és árván maradt gyermekei segélyezésére rendezett ünnepségen.[2] Ellentmondóak az adatok arra vonatkozóan, hogy Bolyai ekkor mit adott elő. Egyes források szerint Carl Maria von Weber *Preciosa* és *A bűvös vadász* című műveiből adott elő részleteket, melyeket Paganini A-dúr változataival egészített ki.[3] Hosszabb terjedelmű *Muzsika-tan* című művében szerényen jegyezte meg, hogy a zenei tudása kevés, többek között azért, mert nem szán elegendő időt a gyakorlásra. Kedvenc zenészét, Paganinit idézi művében, aki szerint nem elég a tehetség, mindennap legalább két órát kell zenélni, hogy valódi műélvezetet adjon nemcsak magának, hanem másoknak is. A világhírű matematikus a hegedűt minden más hangszernél nemesebbnek tartotta, mert, mint írta: *„bizonyos fokán a művészségnek alul, mellyel zongora, flóta, klarinet... tűrhető, sőt szép előadás szereztethetik, a hegedű*

fület marcangoló s lelket széttépő éktelen hangokat ad, s egész becsit ezen egyszerű, nemes hangszernek csak rajtai teljes hatalom és uradalom tüntethetik fényes világban elő.”[4] Nem csoda, hogy kedvenc zeneműve Paganini I. (D-dúr) hegedűverseny, op. 6. volt.

*

„Én kevességem kezdettem a hegedűt 7 éves koromban (gyenge szász tanítótól bevezetve), sok tehetséggel, kevés gyakorlással, úgyhogy a gyermeki évekből kikelve (mialatt mint M[aros]vásárhelyt lehetett akkor, többnyire öngyakorlás által tanulgatva valamit) a cs[ászári] k[irályi] inzsenyiőr akad[émiá]ban kevés időt fordíthattam muzsikára; erősen ritkán játszottam 4-szerűben (2-dik hegedűt); a nagyvilágba lépve pedig nagy helyekre lévén bemenetem s fényes gyülekezetek előtt alkalmom, valamit tudva vagy egy éldeletes órát szerezni, azáltal ösztönöződve, fölébredve keveset, inkább elévettem a hegedűt; miután nyugalomba lép-

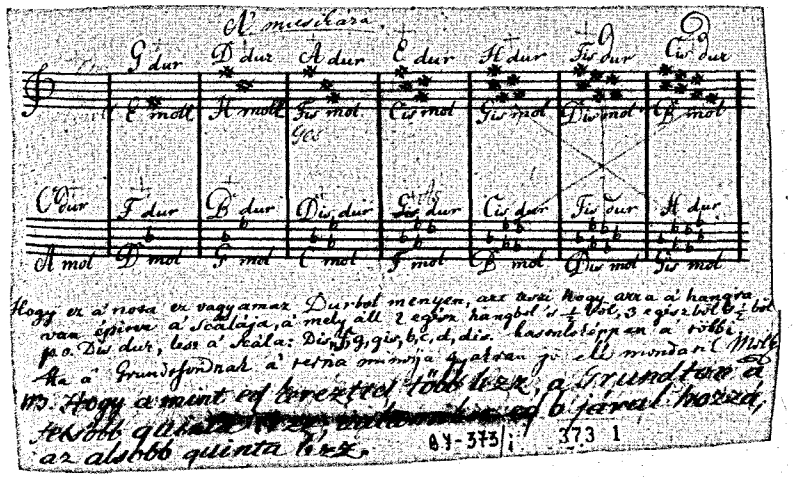

Dokumentum: Bolyai János zeneelméleti és hangtani írásai. *Jelzet:* Teleki–Bolyai Könyvtár. BJ-373_1.

vén [...] bármily erősen szeretem, mélyen érzem, gyönyörködöm, éldelem a szép muzsikát, kivált ha sokkal [...] művészt van szerencsém hallani kevés magamnál, mégis a tan isteni szépségéhez képest (csak úgy adassék elő, mint kell) még az is (egészen) elenyészik, mi okból, mind a muzsikát félretettem, mind sok érzéki gyönyörről lemondottam [...] Így [a] hegedűt 10 év óta (vagy egy elhabart táncnótát, vagy – ritkán s inkább csak valami vendégem kívánságára – egyebet) csaknem merőbe s szinte úgy véltem örökre a falra függesztett hegedűt véteti megint – alkalom megint – elő; minél a többek kívánságának ellene nem állhatván (meg nem szeghetvén), sőt önvonzalomból is örömest teljesítvén – újra elővettem [...]"

Közölve: Benkő András: *A Bolyaiak zeneelmélete. Bolyai Farkas zenészeti dolgozata. Bolyai János Muzsika-tana.* In: Bolyai János: *Muzsika-tan.* (Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1975, 154. old.)[5]

Jegyzetek

1 Jelzet: Csike István levele Bodor Pálnak, Derse, 1818. márc. 16. Jelzet: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kézirattár, Bolyai-gyűjtemény (MTAKK BGy) K 25/61.

2 Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai.* 2. kiad. Bukarest, Kriterion, 1972, 224. old.

3 Jelzet: Teleki–Bolyai Könyvtár (Marosvásárhely), Bolyai-gyűjtemény (TBK BGy) 244/1, 1v, 420/1v.

4 Benkő András: „A Bolyaiak zenelemélete. Bolyai Farkas zenészeti dolgozata. Bolyai János Muzsika-tana." In: Bolyai János: *Muzsika-tan.* (Bukarest, 1975, Kriterion Könyvkiadó, 154. old.). Online forrás: http://real-eod.mtak.hu/1237/1/04814.pdf

5 Online forrás: http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/nyomhagy

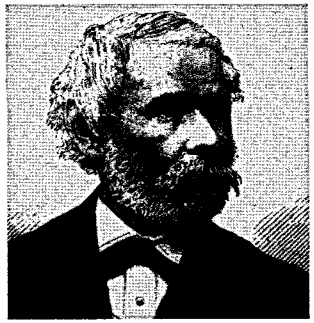

Arany János

Arany János Nagyszalontán született 1817. március 2-án, és Budapesten hunyt el 1882. október 22-én.[1] Apja Arany György földműves, anyja Megyeri Sára.

Költő, műfordító, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, levelező és rendes (1858), tiszteletbeli (1879), „titoknok" főtitkára (1865–1879), tiszteletbeli főtitkára (1879–1882).

*

„A halálnak kellett leleplezni a titkot, hogy Arany, a nagy szóköltő, zenedalok írásával is foglalkozott. Erről a napisajtó már a gyásznapok alatt értesitette a közönséget; arról is, hogy az elhunyt a dalokat nekem adta – ha ugy tetszik – kidolgozás végett. A hir, miután Aranyt e téren a közönség épen nem, sőt barátainak sem mindenike ismerte, nagy meglepetést keltvén, ezóta mindenki vágyik ismerni és birni a dalokat, a nagy szellem utolsó érzeményeit, melyeket életében nem akart nyilvánosságra hozni..." – írta Bartalus István zenetörténész, zeneesztéta és népdalgyűjtő a költő Petőfi Sándor, Amade László és a saját verseire költött dalokat bemutató kötet előszavában. Arany 1871 és 1874 között jegyezte le Bartalus felkérésére a népdalgyűjteményét, melyből a neves zeneesztéta 19 dallamot meg is jelentetett 1884-ben *Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire*[2] címmel. Az idézett könyv előszavából azt is megtudhatjuk, hogy Arany János kisújszállási tanítóskodása idején kezdett el zongorázni autodidakta módon, egy év elteltével azonban abba-

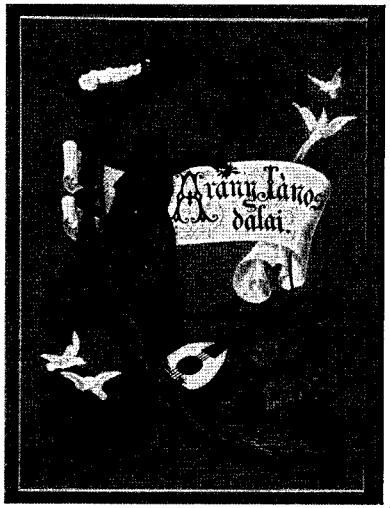

Dokumentum: Arany János „A hegedű száraz fája" című saját költeményére írt zenéje. In: *Arany János dalai Petőfi, Amadé és saját költeményeire.* Énekre és önálló zongorára feldolgozta Bartalus István. Budapest, 1884, 50–51. old.

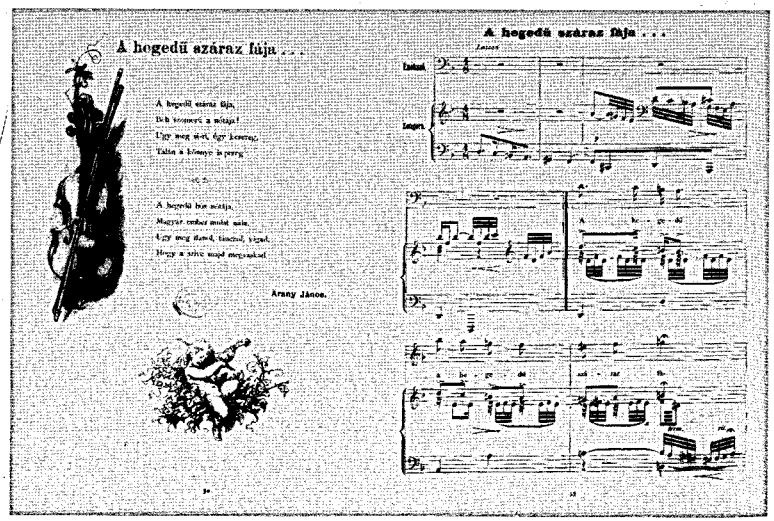

hagyta zenei tanulmányait.[3] Emellett tamburán,[4] sőt gitáron is tudott játszani.[5] Az 1877-ben írt költeménye, a *„Tamburás öreg úr"* megörökítette, hogy gyakran vigasztalásul játszott Arany a tamburáján. Voinovich Gézának a költőről írt életrajzában olvashatjuk, hogy Bartalus szerint Arany *„akármelyik népdalunkat eljátszotta tizenkét létra-nemben".*[6] A zene iránti érdeklődése kiterjedt a népdalok gyűjtésére is, melyet saját kezűleg jegyzett le. Huszonhat zenemű komponálása is fűződik a nevéhez. Zenetanulmányai később költészetén is nyomot hagytak. 1883. január 31-én a *Harmónia*[7] című zenei közlöny számolt be arról, hogy a Kisfaludy Társaság ülésén bemutatták a költő dalait. A zsúfolásig megtelt teremben Bartalus zongorakísérete mellett mutatták be a költő dalait Láng Fülöp énekes előadásában. Vegyeskarra írt zeneművei közül többet is meghallgathattak a nézők: *A tudós macskája, A szép fényes katonának* és a *Csokonai.*[8]

Arany kottás kéziratát 148 dallejegyzéssel a Kisfaludy Társaság szerette volna kiadni, de az eredeti kéziratot csak 1952-ben adták ki *Arany János népdalgyűjteménye* címmel, Kodály Zoltán és Gyulai Ágost irodalomtörténész jegyzeteivel.[9] A kötet a költő saját szerzeményeit is közzétette.

*

A dallal, a zenével tanulmányaiban is foglalkozott Arany János. „A magyar népdal az irodalomban" című tanulmányában viszszatekint a népdal történeti múltjára és az irodalomra gyakorolt hatására:

„...A népdal is azon időben tárgyaira nézve dúsabb, többféle volt, a dolog természete hozza magával. A nép, az Árpád vezérek, első királyok népe szabad nemzet vala, csak kevesen és apránkint sűlyedtek szolgaságba: de még így is, a mozgalmas nemzeti, hadi élet vegyes házbeli királyaink alatt, később a hajdúvilág, a kuruc-labanc villongás, mely nemcsak szeme előtt folyt a népnek; hanem benne mozgott, benne lélegzett, hozzákötötte reményeit, vágyait, szerencséjét: bizonnyal nem csupán oly dalok nemzője volt, melyek tárgya a pásztori vagy földműves élet körén

felül csak holmi zsiványkalandokhoz bírt volna emelkedni. Azt sem kell felednünk, hogy midőn ama régibb korban népdal forog szóban, semmi ok egyedül a köznépre szorítkozni. A harcias, vagyonos nemesség, az írástudatlan paraszt urak nem valának még kifejlődve annyira az eredeti naiv állapotból, hogy közöttök egyéb dal, mint a népies, kelendő lehetett volna. Egyfelől néhány írástudó, elszigetelt, irodalmi kísérletekkel; másfelől a nemzet egésze, erőteljes naiv állapotban, szabad ég alatt, a cselekvés mezején: ím ez a magyarság képe jóformán a mohácsi vészig, sőt némi módosítással még azután is. Ami az iskolán kívül, vagy ha tetszik, alul zeng, az mind népies: de ez utóbbi kiterjed aztán az egészre: bizony az ily népdal, tárgyaiban sem volt oly szűkkörű, mint a mai. Formái változatosságát pedig már maga a tárgy sokfélesége föltételezi. Az elbeszélő költemény másképp mozog, mint a dal. S a harci dal, az induló, a győzelmi ének szintén másképp, mint a szerelmes. Csak egy pillantás aránylag régi dalainkra meggyőz erről. Míg alig van ritmus a mai népdalban, melyet pár századdal előbb már föl ne találnánk: viszont több forma jön elő a régiségben, melyek ritmusa nem zeng már nekünk. Tinódi nagy választékú dallamai, bármennyire eredetiséget tegyünk is fel szerzőjükről, népáriákban kellett, hogy gyökerezzenek. S azon néhány melódia is, mely, úgy lehet, II. Józsefnél nem régibb korból maradt ránk, tanúsítja, hogy hangmenet és ritmus mennyire különböző és változatosb volt csak a múlt század végén is, mint napjainkban. E dallamoknak kétségkívül megfelelt a dal szövege, s a formák oly sokféleségét öltötte magára, mely a mai, öt-hat alaptételre szállítható népdalformáktól igen előnyösen különböző..."

Közölve: „A magyar népdal az irodalomban." In: *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése.* Prózai dolgozatok. II. kötet. Budapest, Kiadja Ráth Mór. 1889, 12–13. old. Online forrás: http://mek.niif.hu/08300/08301/pdf/arany2.pdf

Jegyzetek

1 Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS64-F8SQ

2 *Arany János dalai, Petőfi, Amadé és saját költeményeire.* Énekre és önálló zongorára feldolgozta Bartalus István; ill. Gyulay László. Budapest, Révai Testvérek, 1884, 76. old.

3 Arany János érdekes megjegyzése olvasható Bartalus István „Wagner Richard és hangversenye" című tanulmánya után. A költő valójában elmarasztalja a jövő operáját: *„Nem kívánunk tisztelt referensünkkel vitatkozni, örömest elismerjük Wagner kitűnő tehetségét, sőt operareformja is úgy tűnik fel előttünk mint egy s más tekintetben üdvös reactio a jelenkori opera túlzásai ellen. Azonban a jövő operájának, a mennyire elméletből ismerjük, nem ígérhetünk nagy jövőt, mert a szavalati drámával kíván versenyezni, mire képtelen, s mert e miatt kénytelen megbénitni azt is, a mit mint opera elérhetne."* *Koszorú,* 1863. július–december, 1. évfolyam, 7. szám, 166. old. A költő megjegyzésére reagált a zenei szakma. Arany a *Koszorú*ban válaszolt: *„A »Zenészeti Lapok«-nak", „Végszó a Zenészeti Lapoknak"* (Közölve: *Koszorú,* 1863. szeptember 6. második félév, 10. szám, 238. old.; 1863. szeptember 20. második félév, 12. szám, 285. old.)

4 A 70-es évek elején, miután névnapján baráti körben megemlítette gitártudását, Salamon Ferenc történész megajándékozta őt egy „tamburával". Ezen hallás után gyakran játszott magyar népdalokat, sokakat ezek közül le is jegyzett.

5 Kéky Lajos említette 1927-ben a *Könybarátok Lapjá*ban, hogy a Kisfaludy Társaság ereklyetárában: *„Ott látjuk az ereklyék közt a »tamburás öreg úr« hangszerét, egy csinos, gyöngyház-berakásos, hathúrú gitárt, melyet Peter Teufelsdorfer készített »in Pest«."* Közölve: *Könyvbarátok Lapja,* Szerkesztette Sikabonyi Antal. Singer és Wolfner, 1927. október–december, 1. évfolyam, 1. szám, 55. old. Online forrás: http://epa.niif.hu/02600/02697/00001/pdf/EPA02697_konyvbaratok_lapja_1927_01_01_052-056.pdf

6 Voinovich Géza: *Arany János életrajza.* 1860–1882. III. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, Új folyam, 1938, 330. old. Online forrás: http://real-eod.mtak.hu/3141/3/MTA_Konyvek_114969_3_000803773.pdf

7 „Arany János mint zeneszerző." *Harmónia.* Zenészeti Közlöny. 1883. február 5., 5. szám,

8 Papp Viktor: „Arany János és a zene." (Székfoglaló. Felolvasta az 1932. október 5-én tartott ülésen) A Kisfaludy Társaság évlapjai, 59. kötet, 1933–1936. 192. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/KisfaludyTarsasagEvlapjai_1933-1936/?query=mint%20zeneszerz%C5%91&pg=193&layout=s

9 *Arany János népdalgyűjteménye.* Szerkesztő Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952.

Gárdonyi Géza

Gárdonyi Géza (Ziegler Géza Sándor)[1] Gárdony-Agárdpusztán született 1863. augusztus 3-án.[2] 1922. október 30-án hunyt el Egerben.[3] Apja Ziegler Sándor uradalmi gépész, anyja Nagy Terézia.

Író, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1910) és tiszteletbeli (1920) tagja.

*

Gárdonyi Gézát mindvégig szoros kapcsolat fűzte a zenéhez. Többféle hangszeren játszott: hegedűn, zongorán, cimbalmon és orgonán. Emellett dalokat szerzett, szövegkönyvet[4] írt és több zenetörténeti cikke is megjelent. A „Fel nagy örömre" című karácsonyi éneke a legismertebb műve. Írt hegedűdarabot is, melyet a bécsi zeneműkereskedőknek is elküldött Bécsbe, hogy adják ki. *Naplójában* azonban szomorúan említi, hogy: *„Délután levelet kaptam két bécsi zeneműkereskedéstől, melyben azt írják, hogy hegedűdarabomat nem adhatják ki, mert nem kellenek. Pang az üzlet. Bánom, hogy ingyen nem ajánlottam fel, mert az első műveket nem szokták díjazni."*[5] Hogy komolyan foglalkozott a hegedüléssel, azt az is bizonyítja, hogy hagyatékában több hegedüléssel kapcsolatos gyakorlati és elméleti külföldi és magyar szakkönyv,[6] valamint kotta is fennmaradt. A hegedülés gyakorlati problémái mellett az elméletiek is érdekelték. Dankó Pistával való barátságát számos levél és dal is bizonyítja, utóbbiakhoz az író írt szöveget. Csongor Győző gyűjtése szerint Gárdonyi

huszonöt Dankó Pista által komponált dalhoz írt szöveget. Ismeretség fűzte Erkel Ferenchez is. Az Egri Érseki Római Katolikus Tanítóképző Intézetben kapott zenei nevelést. A *Tanítóbarát* című lapban szeretettel emlegette egykori hegedűtanárát, Zsasskovszky Ferencet: *„Mint képezdei zenetanárt tanítványai igen szerették, mert kivált a tehetségesebbek és igyekezőbbek igen sokat tanultak tőle."* Több írásában is kitért arra, hogy a zenélés, a hegedülés mennyire fontos számára. A naplójában is több bejegyzés utal erre: *„Nepomuki első és második hetét elhegedültem. 5-én vettem ugyanis az Ányos-hegedűt, és a Sauret-kottákat, amelyek a hegedűművészetnek új világát nyitották meg előttem."*[7] A *Földre néző szem, égre néző lélek. Intelmek fiaimhoz* című művében pedig következőképpen fogalmazza meg a zene lényegét: *„A földi zene összesen 7 oktáv. Zenének kell lennie a másvilágon is. – Hány oktáv ottan? Mi a hangok végtelensége? Milyen csak tízszer hét oktáv is? Talán az égi basszusból lehet fogalmunk, mikor a mennydörgést halljuk."*[8]

Dokumentumok: Kották, zenei feljegyzések borítói Gárdonyi hagyatékából: Ányos Laci *„Elszakadok tőled, mint ágtól a levél"* című nótájának borítója (leltári szám: 6812; 6812-1). *„Kossuth-nóta". Csárdajelenet* (1891 körül) (leltári szám: 6869). Antonio Bazzini *La Sonnambula* című (1831) operájának borítója (leltári szám: 6914; 6869-1) *Jelzet:* Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény.

Gárdonyi Géza hagyatékában 59 Dankó-féle kézirat található. Levélváltásukból kiderül, hogy barátságukat nemcsak a zene kötötte össze, hanem a személyes kötődés, a kölcsönös érdeklődés és az egymás iránti aggódás. Levelében az író megnyugtatja zenész barátját Lányi Géza cimbalmos iránti féltékenysége miatt, aki őt többször is kompromittálta:

„Kedves Pista!

97. febr. 22.

Legjobb, ha te nem jársz fel Budapestre, mert neked a világ 3 részből áll. Az egyik Lányi Géza, a másik a Pósa-asztal, a harmadik a többi. Lányi Géza az úristen, a Pósa-asztal a mennyország, a többi a csőcselék. Te pedig magad, a munkáid által a világ és minden idők első cigánya volnál, de nem vagy, mert bolond vagy, ostoba vagy és még keress össze valami száz jelzőt a gyönge elméjűség kifejezésére és rakd magadra, valahányszor Lányi Gézáról gondolkozol.

Mert te nem tudsz fölemelkedni önmagadhoz. Te nem tudod azt megérteni, hogy Gellért-hegy nem tarthat a kavicstól, hogy az túlnövi, s az elefánt nem nézheti versenytársának a szúnyogot. Te, ha már egy kótát sem írsz többet, olyan nagy és egyedülálló, kimagasló alak vagy a magyar népdalköltészetben, hogy téged nem kicsinyíthet meg az ország minden cigánya és minden klavérmajsztere együttvéve. Hát, mit akarsz? Azt, hogy ahol te vagy, ott egy vacsora hőse ne legyen más, mint te? Mikor már az egész országot meghódítottad, akkor egy asztal területéért akarsz hadakozni?

Az az asztal jól tudja, hogy te ki vagy, és ha te egy estén nem hegedülsz neki, azzal nem hervadt el minden koszorúd egyszerre. Meg a többi nótacsináló értéke is meg van becsülve. Csak azt ne feledd, hogy az asztaltársaságoknál mindig az van előnyben, aki

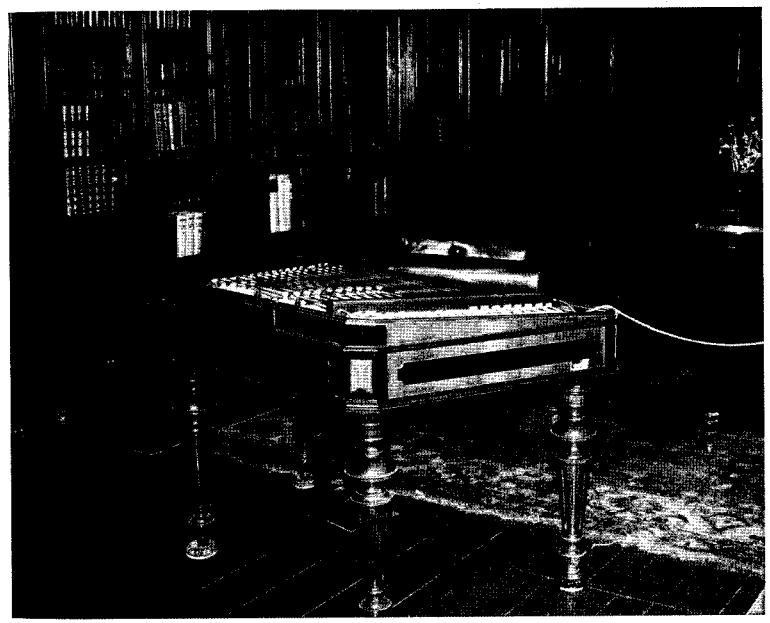

Dokumentum: Gárdonyi Géza cimbalomjának a fotója. *Jelzet:* Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény – Leltári szám: B.74.123.1.

ott többször eszik és iszik. De asztaltársaság nagy embert nem tehet kicsivé, és kis embernek még észt nem adhat.

Hát ne járj te, Pista Budapestre, mert a te fejedben egy isten lakik meg egy szamár, s mikor te feljössz az istent mindig otthon hagyod. A nótát megkaptam és köszönöm...

Kedves feleségednek kezét csókolom, neked pedig bölcs vidámságot kívánok:

Gárdonyi"

Közölve: Kőhegyi Mihály: „Gárdonyi Géza két levele Dankó Pistához." Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis 5. Szerkesztő Bakó Ferenc. Eger, 1967, 267. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HEVE_agria05/?pg=268&layout=s

Jegyzetek

1 A 1897. évi belügyminisztériumi 111922. számú engedély alapján „Gárdonyi"-ra változtatta a nevét.
2 Jelzet: MNL OL, Filmtár, Gárdony, Római katolikus anyakönyvek, A 520, Vegyes anyakönyvek (1857–1874).
3 Online forrás: https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-1942-20973-17176-35
4 *A paradicsom* című operett szövegkönyvét, melyet Barna Izsó szerzett, Gárdonyi Géza írta. Emellett 1890-ben a Műbarátok Köre operaszöveg-pályázatot hirdetett. Ezen a pályázaton az *Árgyélus* című Gárdonyi-librettó díjat nyert.
5 Ziegler Géza fiatalkori naplójegyzetei 1878–1886. Gárdonyi Géza 1883. február 23-i bejegyzése. Jelzet: Dobó István Vármúzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény – Leltári szám: B 75.217.1.
6 Huber Károly, Karl Schöders, Késmárki Árpád, Pierre Baillot, Charles-Auguste de Beriot, Otto Rupertus, Fritz Meyer és Hans Diestel zenei szakkönyvei.
7 Gárdonyi Géza: *Titkosnapló*. Válogatta és a bevezető tanulmányt írta Z. Szalai Sándor. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974, 26. old.
8 Online forrás: http://www.brody.iif.hu/gardonyi/foldre/zene.htm

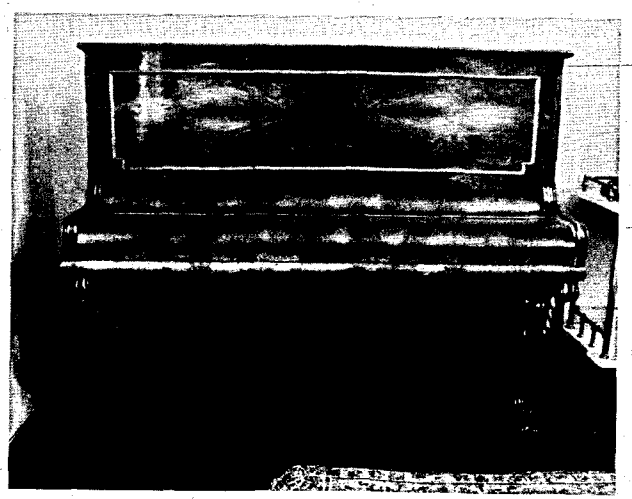

Dokumentum: Gárdonyi Géza zongorájának fotója. *Jelzet:* Dobó István Vármúzeum, Irodalomtörténeti Gyűjtemény – Leltári szám: B.74.26.1.

Tersánszky Józsi Jenő

Tersánszky Józsi Jenő (Tersánszki József Jenő) 1888. szeptember 13-án született Nagybányán.[1] Budapesten, a János Kórházban érte a halál 1969. június 12-én. Apja Tersánszki Jakab bányaigazgató, anyja Fox Etelka.

Kossuth-díjas író (1949).

*

Középiskolás korában hat évig énekelt az iskolai énekkarban. A zene iránti érdeklődése élete végéig megmaradt. Mindemellett többféle hangszeren is játszott: gitáron, furulyán, tangóharmónikán stb. Írt népi énekeket, dalokat, zenés jeleneteket és kisoperákat is. A háború után zenehumoristaként vidám, játékos, zenés, sőt táncos műfajokban lépett fel, de szervezett regős együttest is kobozzal és lanttal, melynek zenéjét és szövegét ő írta. 1931. október 1-jén alakult meg a Képeskönyv Kabaré nevű vállalkozása, mely a *Nyugat*-barátok irodalmi szalonja keretében nyílt meg. Tersánszky maga is fellépett a kabarében, melynek repertoárja zenés, táncos apró jelenetek, műhelynéven perc-operák sorozata volt. *„Díszletének én találtam ki egy nagy képeskönyvet. Ez tulajdonképpen egy kezdetleges eszközökkel megoldott, kis forgószínpad. Saját kezűleg tákoltam össze. A kabaré zenéje, szövege, táncai, rendezése mind sajátom. Tetejébe gitárral kísérve magam, mint színész és énekes is szereplek benne...* Saját bevallása szerint a kabaréjában előadott dalok *„a magyar játékos szellemnek olyan kincseire vannak építve,*

Dokumentum: Tersánszky Józsi Jenő a kétágú furulyájával a Képeskönyv Kabaré előadójaként (Escher János fotója). *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: F.5274.

amiket a legbiztosabb hely őrzött meg. Hogy mi ez? Nem múzeum, nem tanároktól ellenőrzött gyűjtés, bőrkötésekben. Nem! Hanem a magyar élet szemetesládája. Minden egyes kis jelenet ritmikája, lendülete vagy olyan eredeti malackodásoké, amik ájulásba döntik a társadalmi illemkódex olvasóit, vagy pedig olyan együgyű szólásoké és rigmusoké, amiknek értelmét csak a magyar régmúlt ismerete adhatja meg."[2] Énekesi, hangszeres muzsikusi, zenehumorista és parodista tevékenységét később is folytatta a rádióban.

*

„Színészi és zenészi szereplésem közben különös fenomenitást fedeztem föl magamban. Bármilyen dallamot két szólamban tudok elfütyölni. Ha még az ujjaimat is segítségül veszem, akkor tökéletesen utánzom két fuvolának a játékát.

Mármost keresnem kell egy olyan hangszert, amelyik megértesse a közönségnek zenét nem értő felével is, mit csinálok. Rátaláltam a calura nevű kettős furulyára, egy hangszerüzletben.

Én ezek egyikének múzeumi hitelesítésű rekonstrukcióján elfújtam, két szólamban, egy mai magyar dalocskát. Egyáltalán, a kettős sípnak valószínűleg egyetlen avatott kezelője vagyok a világon."

Közölve: „Kozmopolita szemét vagy népművészet." In: Tersánszky Józsi Jenő: *Életem regényei. Tersánszky Józsi Jenő elmélkedései magáról és a kortársakról.* Budapest, Magvető, 1968, 376. old. Online http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=-1&docId=509&secId=45881&limit=10&pageSet=1

Jegyzetek

1 Lelőhely: A nagybányai római katolikus egyház kereszteltjeinek anyakönyve az 1888. évről. Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár 1888. évi (Nagybánya) 86. folyószám alatti bejegyzés, továbbá: PIM 4330/224/1.

2 „Kozmopolita szemét vagy népművészet" (1954). In: Tersánszky Józsi Jenő: *Életem regényei. Tersánszky Józsi Jenő elmélkedései magáról és a kortársakról.* Budapest, Magvető, 1968, 368. old. Online forrás: http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000509&secId=0000045881&mainContent=true

Dokumentum: Tersánszky Józsi Jenő gitárral, mint orosz zenész, a Képeskönyv Kabaré előadójaként. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: F.5272.

Csáth Géza

Csáth Géza (Brenner József) Szabadkán született 1887. február 13-án,[1] és 1919. szeptember 13-án hunyt el Szabadkán. Apja id. Brenner József ügyvéd, anyja Decsy Etelka.

Író, pszichiáter, orvos, zenekritikus.

*

„Nem hazugság azt mondani, hogy az embernek több köze van a zenéhez, mint a többi művészethez" – vallja Csáth Géza „A zenéről" című írásában.[2] Az 1897 és 1904 között írt naplósorozata dokumentálja zenei fejlődésnek állomásait. Az első naplójából, melyet még gimnazistaként vetett papírra, megtudhatjuk, hogy 1899. június 1-jén kezdte az első „rendszeres" hegedűóráit Pollák (Pécsi) Károly tanár mellett.[3] Feljegyzéseiből az is kiderül, hogy zongorázni is tanult. Rendszeresen szerepelt a szabadkai főgimnázium hangversenyein. 1902. február 16-án a Jámbor Pál-matinén[4] Charles Dancla *Resignation* című szerzeményét játszotta hegedűn Maczák Manó zongoraművész kíséretével.[5] 1904 szeptemberében felvételizett a budapesti Zeneakadémia hegedű és zeneszerzés szakára, a vizsgán saját művét, a *Szeptember* című hegedűdarabját[6] adta elő. Bár felvételi vizsgája nem sikerült, a zene iránti érdeklődése mindvégig megmaradt. Mintegy nyolcvan zeneművet írt,[7] melyek jó része dal és megzenésített vers (Csokonai, Vörösmarty, Tompa, Reviczky, Ady, Gárdonyi, Kosztolányi stb.), de hangszeres műveket is írt hegedűre és zongorára.[8] Unokatestvére, Kosztolányi Dezső versét,

az „Üllői úti fák"-at elsőként zenésítette meg. 1904-től a megyei és a fővárosi lapokban[9] rendszeresen jelentek meg zenekritikái, zenével kapcsolatos publicisztikai írásai, hangverseny-, opera-, és dalestek bemutatóiról szóló tudósításai és zeneelméleti tanulmányai. Zenekritikusi karrierje a *Budapesti Napló*ban indult el, amelynek 1906 őszétől 1909 tavaszáig volt munkatársa, majd pedig az 1910 márciusában induló *Világ* című lapban jelentek meg zenei kritikái. Bartók Béla mellett Kodály Zoltán művei testesítették meg a számára a „magyar" zenét, melyet, ahogy azt többször is kifejtette, nem külsőségekkel fejeztek ki, nem „nemzetiszínű ritmikával és motívumokkal", hanem a hangulatokkal, érzésekkel és a gondolatokkal. Weiner Leóval, akihez egyetemista korától barátság kötötte, rendszeresen megosztotta zenével kapcsolatos nézeteit és kritikáit. Írásaiban a magyar szimfonikus zene legnagyobb ígéretének tartotta őt. Nem véletlen, hogy a zeneszerző az írónak ajánlotta diplomaművét: „Zseniális barátomnak, Csáth Gézának".

Pucciniről írt tanulmánya könyv formában is megjelent.[10] Az 1911–1912-es zenei évad után jelent meg a *Zeneszerző portrék* című könyve.[11]

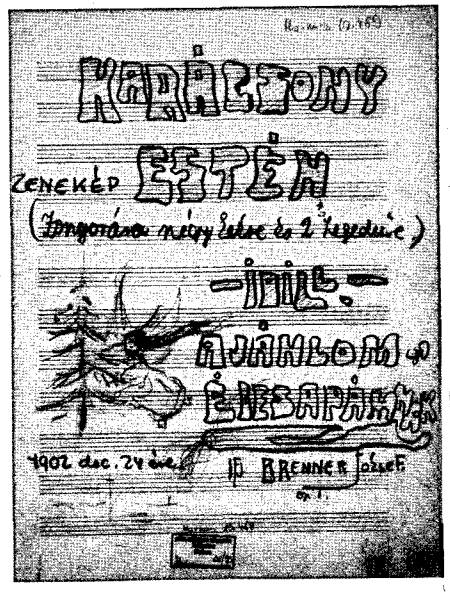

Dokumentum: „Zenekép karácsony estén. Zongora négy kézre és 2 hegedűre". Ajánlom édesapámnak. 1902. dec. 24-ére. ifj. Brenner József. *Jelzet:* OSZK Zeneműtár. Ms.mus. 10.469.

Elsőként ismerte fel Bartók Béla zenéjének újszerűségét és jelentőségét.[12] A *Nyugat*ban többször is méltatta művészetét.

„Van egy zenekarra és zongorára írott Scherzója. Merész, fiatalos, vadul jókedvű muzsika. A filharmonikusok műsoráról négy év előtt rendkívüli technikai nehézségei miatt kellett levenni. A hegedűsök arról panaszkodtak, hogy leesik a jobbkarjuk és a próbák után izomlázat kapnak, a fúvók, hogy elfogy a tüdejük, a nagybőgősök, hogy a hüvelykujjuk letörik. Emiatt maradt el a Scherzo előadása. És Bartóknak, mint zeneszerzőnek a sorsát egyelőre jellemezte az eset. Bartók nem okult belőle, nem írt könnyebben előadható muzsikát ezután se és nem mondott le az énjéről. Mert megtalálta az énjét, ezt a sajátságos ifjú, stilizálásokra hajlamos és romantikát kedvelő magyar pszichét. Muzsikájának fajisága innen kezdve nem annyira magyar, mint inkább a székely népzenéből táplálkozik. Bartók, aki mint etnográfus kutató is jelentős szolgálatokat tett a magyar muzsika ügyének, azt látta, hogy Magyarországon az eredeti fajiságot a cigány befolyás elrontotta és ez különösen az Alföldön végre egészen el is vesztette eredeti jellemét. A székelyek, csángók, dunántúliak népdalaiban ellenben megmaradtak a kontrapunktos felhasználásra sokkal inkább alkalmas ősi faji elemek. Hogyan használja fel ezeket Bartók? Káprázatos szellemességgel. Aki az ő szvitjét hallotta – a Wiener Concertverein két év előtt mutatta be és három tételét a Zeneakadémia megnyitó hangversenyén játszották a múlt májusban –, el nem feledi. Hangzásban csupa izgalom. Új, sohase hallott hangszínek, vad, erőszakos ritmusok, amelyeknek lüktetése Petőfi hetvenkedő harsány poémáira emlékeztet. Mint hangsorokból álló tüzes rakéták röppennek szerte a zenekarból az új intim és merész ötletek. Különös hangulatvilágban érezzük magunkat. Borgőzök, sikoltozó mámor, izmos férfikarok, sok meleg és rikító szín. Cikornyás káromkodások repülnek a levegőbe, fokosok csillognak és az asztal alá kiömlött borhoz vér keveredik. Hasonlít ez a fantáziabirodalom az Ady Endrééhez. Csakhogy Bartók vidámabb, egészségesebb. Az ő szarkazmusa derültebb. – (Igen, szarkazmus van a zenéjében.) – De hasonlítanak ők abban is, hogy mind a ketten vérbeli lírikusok, s a művészetük egyaránt fanatikus, szívós kifejezése és kifejezésre törekvése az énjüknek. Nem elégszenek meg a kifejezés konvencionális eszközeivel, hanem új eszközöket és a kifejezés új módjait eszelik ki. Azaz nem, kieszelésről nem szabad beszélni; mert megnyilatkozásuk egyaránt őszinte, sőt szinte ösztönszerű."

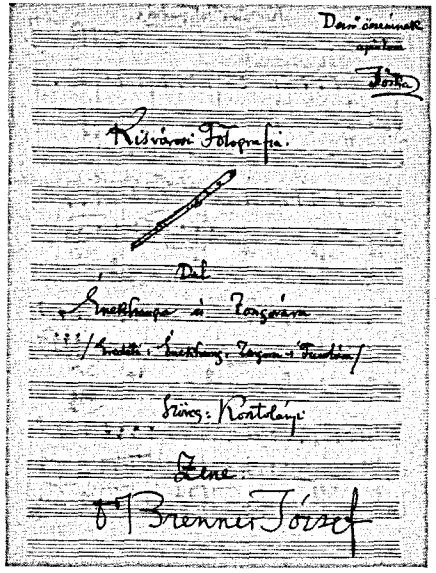

Dokumentum: „Kisvárosi Fotográfia". Dezső öcsémnek ajánlom, Jóska. Dal énekhangra és zongorára. Szöveg: Kosztolányi, zene: dr. Brenner József. *Jelzet:* OSZK Zeneműtár Ms.mus. 10.508/a.

Dokumentum: „Volt egyszer egy kislány". Zongorára alkalmazta: Brenner József. *Jelzet:* OSZK Zeneműtár Ms.mus. 5081

Közölve: Csáth Géza: „Bartók Béla." (Figyelő) *Nyugat*, 1908. 9. szám. Online forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00022/00009/00213.htm

Jegyzetek

1 Szabadkai Szent Teréz róm. kath. egyház kereszteltek anyakönyve 1887. évről, 233. folyószám. Másolat lelőhelye: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára: Fond 457/1 Csáth Géza személyi iratai.

2 Csáth Géza: „Ismeretlen házban." II. kötet. Kritikák, tanulmányok, cikkek. Összegyűjtötte Dér Zoltán. In: *Írások a zenéről.* Online forrás: http://mek.oszk.hu/04900/04922/html/#3

3 Ifj. Brenner József (Csáth Géza): *Napló. 1897–1899.* Sajtó alá rendezte Dér Zoltán. Szabadka, Szabadegyetem, 2005, 116. old. (Életjel könyvek 116). Korábban egy ún. Berán nevű zongoraművész-zeneszerző oktatta, aki a szabadkai városi zeneiskolában tanított.

4 A szabadkai gimnázium egykori igazgatójának síremlékére történő gyűjtés miatt rendezték a matinét. 1903. március 1-jén a gimnáziumban tartott jótékonysági koncerten pedig előadták a „Honvágy" című darabját, melyet négy hegedűre írt.

5 A *Bácskai Hírlap* beszámolója szerint: *„Brenner József VII. o. t. kiválóan szép hegedűjátéka ragadta bámulatba a közönséget. Meleg tónus és szép technika jellemezték a fiatal művész játékát."*

6 Ifj. Brenner József: „Szeptember. Hangulatkép hegedűre." (1904. szeptember előtt) Közölve: Brenner József (Csáth Géza): *Napló. 1906–1911.* Sajtó alá rendezte Beszédes Valéria. Szabadka, Szabadegyetem, 2007, 8–9. old. (Életjel könyvek 122).

7 Pl. Csáth Géza: *Pean* (zongora, hegedű), *Noturno* (zongora, hegedű).

8 A Dér Zoltán által összeállított bibliográfia részletesen közli az író zenével kapcsolatos cikkeit és műveinek adatait is: http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1009/csath_bibliografia.pdf. Továbbá: Kelemen Éva: *Művészetek vándora. A zeneszerző Csáth Géza* című kötetében összeállította az író zenei repertoárjának, fellépéseinek, az általa hallgatott és ismert zeneműveknek és zenei írásainak a jegyzékét. Budapest, Magyar Kultúra Kiadó, 2015, 125–258. old.

9 *Bácskai Hírlap, Magyar Szemle, Budapesti Napló, A Polgár, Világ, Népszava, Vasárnapi Újság, Élet* stb.

10 Csáth Géza: *Puccini.* Budapest, Jókai Könyvnyomda, 1908, 32. old.

11 Csáth Géza: *Zeneszerző portrék.* Budapest, Politzer, 1911, 36. old. (Modern Könyvtár 74. sz.)

12 Ő volt a „modern Bartók első magyar zenekritikusa" – vallotta Demény János, a Bartók életmű nagy értője, méltatója és publikálója.

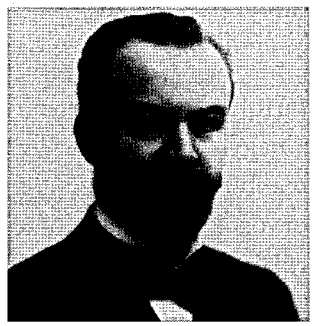

Bókay János, ifj.

Ifj. Bókay János (Bókay Zoltán János) Pesten született 1858. április 19-én,[1] és Budapesten hunyt el 1937. július 6-án. Apja id. Bókay János (Bock János), igazgató-főorvos, a gyermekgyógyászat megteremtője, egyetemi tanár, anyja Szabó Judit.

A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1923), egyetemi tanár.

*

„Az orvos nehéz foglalkozásának közepette szomjazik arra, hogy szórakozást leljen, s ezt a legtöbbször meg is találja a művészetek egyik, vagy másik ágának kultuszában. S a szépművészetek közül talán a zene az, mely leginkább üdíti a lelkünket nehéz napi foglalkozásunk után." – nyilatkozta ifj. Bókay János 1922-ben a Budapesti Orvosok Kamarazene Együttesének alakuló ülésén.[2] A világhírű orvost már gyermekkorában lekötötte a zene, különösen a zongorajáték. Még Zichy Géza zongoraművész is elismerte a tehetségét. Bókay zene iránti érdeklődése élete végéig megmaradt. Zenét is szerzett: dalokat komponált, négyszólamú és vegyeskarra ír műveket.

Az *Orvosi Hetilap* vegyes hírei számtalanszor említik a zeneműveit, amiket a Kamarazeneegyesület házi hangversenyein mutattak be: 1927. május 18-án az Orvosegyesület Semmelweis termében Győri Pál adta elő a professzor Heine verseire írt dalait,[3] az 1932. március 19-én megrendezett Haydn emlékhangversenyen pedig mint a Kamarazeneegyesület elnöke

tartott előadást a zeneszerzőről, ugyanitt a dalaival emlékezett a nagy zeneszerzőre.[4] A Kis Akadémiában 1934. február 19-én újabb zenekompozícióit mutatták be,[5] majd előadást tartott az orvosok zenei hajlamáról „Az orvosi és zenei kettős képességről és néhány kettős képességű orvosról" címmel.[6] 1935. május 26-án a Zeneművészeti Főiskola kamaratermében az „Ó, mért oly későn" (Ich wolt, meine Schmerzen), az „Olyan vagy, mint a rózsa" (Du hast Diamanten und Perlen) és a „Merengés" című

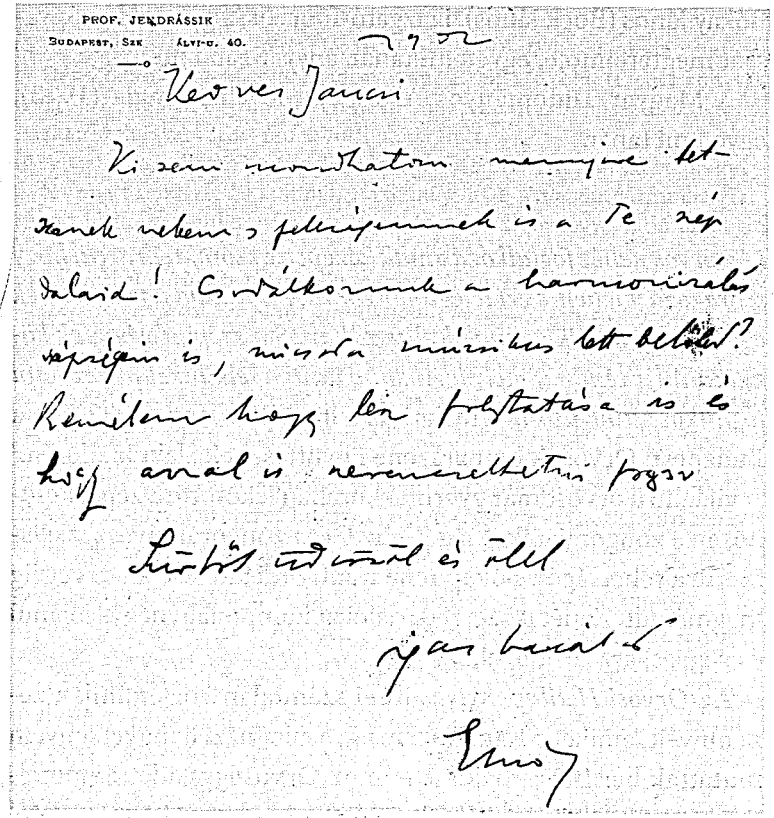
PROF. JENDRÁSSIK
BUDAPEST, SZÉKELY-U. 40.

1902

Kedves Jancsi

Ki szem nemzhatom mennyire tet-
szenek nekem s feleségemnek is a Te szép
dalaid! Csodálkozunk a harmonizálás
szépségein is, miszerint muzikus lett belőled?
Reménem hogy ben folytatása is és
hogy azzal is szerencsétlenítsd fogsz

Szívélyes üdvözöl és áldd

igaz barátod

Ernő

Dokumentum: Prof. Jendrassik Ernő levele Prof. Dr. Bókay János egyetemi tanárnak (1902). *Jelzet:* Semmelweis Egyetem I. számú Gyermekklinika könyvtárának levéltári anyaga 309. fond. 1. doboz, Bókay János junior személyes iratai.

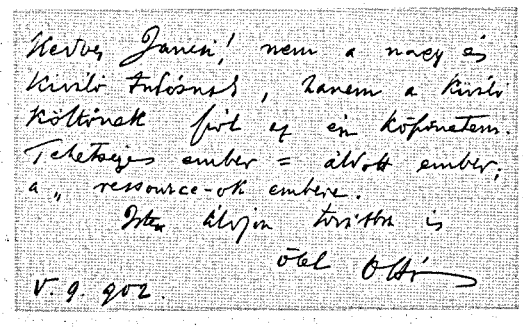
Kedves Jancsi! nem a nagy és
kiváló tudósnak, hanem a kiváló
Költőnek fiát az én kollégámat.
Tehetős ember = áldott ember;
a „ressource-ok emberé.
Isten áldja tisztra is
szível Ottó
V. 9. 902.

Dokumentum: Dr. Petrik Ottó egyetemi tanár vizitcédulája Prof. Dr. Bókay János egyetemi tanárnak. *Jelzet:* Semmelweis Egyetem I. számú Gyermekklinika könyvtárának levéltári anyaga 309. fond. 1. doboz, Bókay János junior személyes iratai.

műve került bemutatásra Wein Gábor gordonka-előadásában.[7] Bókay írt néhány zenei vonatkozású tanulmányt is többek között Mozartról,[8] Beethovenről, Haydnról[9] és Schubertről.

Barátja volt a világhírű zeneszerzőnek, zongoraművésznek, karmesternek, a Zeneakadémia egykori igazgatójának, Dohnányi Ernőnek. *„Termékeny örökség a Bókayak öröksége. Áldását a zeneélet együttélvezi az orvostudománnyal. És ha egykor teljes egészében kiépül a magyar zenekultúra nagy »Resonanzboden«-je: az építők névsorában az elsők között fogják emlegetni Bókay János nevét"* – ezekkel a mondatokkal búcsúzott tőle Tóth Aladár a *Pesti Napló*ban.[10]

*

Részlet ifj. Bókay János cikkéből:

„Tapasztalásból mondhatom, hogy az orvos nehéz foglalkozása között ösztönösen vágyakozik arra, hogy a nyomasztó realitások elől menekülve, valamilyen lelki megnyugvást, enyhülést leljen, amit a legtöbbször meg is talál a művészetnek egyik, vagy másik művelésében. S az egyes ágak közül talán a zene az, amely

nehéz napi foglalkozásunk után leginkább üdíti a lelkünket. Ha a filhamóniusok koncertjeit és kamarazenészeink estéit látogatjuk, majd minden sorban látunk ismerős kartársakat, kik velünk együtt áhítattal hallgatják és élvezik az előadást, és úgy érezzük, hogy ezeknek a zeneértő, zenekedvelő kartársakhoz mintha jobban is vonzódnánk, mintha a kapocs, amely énünket velük összefűzi, szorosabbra is húzódnék össze, s ha egyik-másik egy-egy jelentősebb hangversenyen nincs jelen, magunkban szinte szemrehányással illetjük. Az orvosok a zenéhez mindig közel állottak...

A kérdés tehát, amelyet néhány példával meg akarok világítani, ha nem is tudok határozottan választ adni rá, így hangzik: van-e egyáltalán szoros értelemben vett kettős – orvosi és zenei –

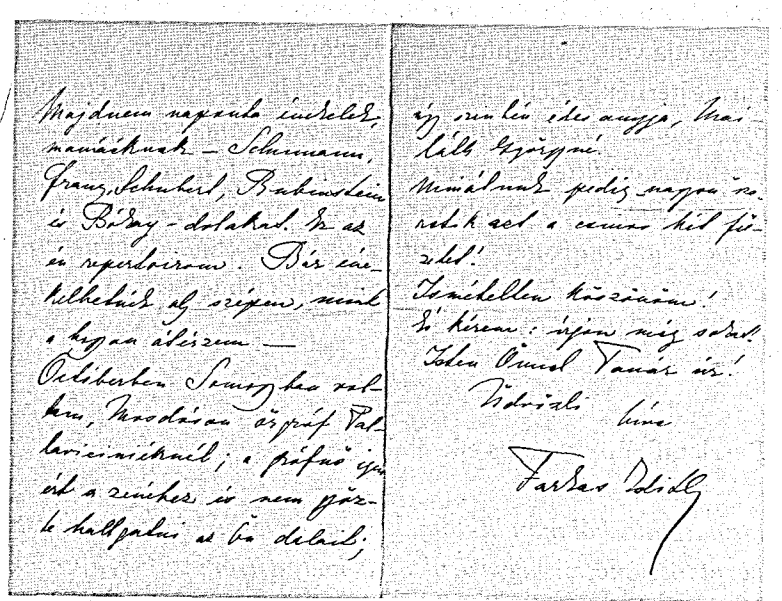

Dokumentum: Farkas Edith író, a Szociális Missziótársulat alapítójának levele Prof. Dr. Bókay János egyetemi tanárnak. *Jelzet:* SOTE Levéltár 53/a I. számú Gyermekklinika könyvtára 1. doboz.

képesség. A példák egész sora mutatja, hogy van. Bár közeli a feltevés, hogy a két képesség közül csak az egyik az igazi, a született, a másik csupán szerzett. S ha ez csakugyan igaz, szinte kétségtelennek látszik, hogy az orvos-muzsikusok igaz képessége a zenei, minthogy a született művészi hajlam erősebb a tudományosnál. Sok olyan szülő van ugyanis, aki a gyermekét, bár látja annak művészi hajlamát, inkább tereli a biztosabb jövőt ígérő „reális" pályákra, mint a művészire. Könnyen lehetséges, hogy ezekből a gyerekekből lesznek azután az orvos-muzsikusok. A született és erőszakosan elfojtott zenei tehetség ugyanis végül kitör belőlük. Ezt a feltevést nem cáfolja meg az sem, hogy az orvos-muzsikusok között sok egészen kiváló orvos akadt, aki sokkal kitűnőbb orvos volt, mint muzsikus. Meggyőződésem ugyanis, hogy a tehetség bizonyos fokig univerzális: hogy egy zseniális ember, bármilyen pályára tereli a sors – talán éppen csak a művészi pályákat kivéve – kiválót fog alkotni akkor is, ha nem született arra a pályára. Nagy kérdés azonban, hogy ezek a kiváló orvos-muzsikusok egyenesen zenei pályára lépnek és kora gyerekségüknél fogva kiművelik zenei hajlamukat, nem alkotnak-e a zenei téren kiválóbbat, mint az orvosi pályájukon. És alig hiszem, hogy ha eredetileg muzsikusokká váltak, valaha is felébredt volna bennük az orvosi pálya itánti nosztalgia, ami megint csak azt bizonyítja, hogy született hajlamuk a zenei pályára predesztinála őket.

De mindez nem cáfolja azt, hogy csodálatosan összefér egymással a két tehetség, s azok az orvosok, akik nem születettek muzsikusoknak, biznyos fokig zenei hajlamot mutatnak, sőt amatőr művelői a zenének. És itt, ezeknél az orvosoknál lép előtérbe a már említett pszichológiai ok: hogy t.i. az orvos nehéz napi foglalkozása után, amelyben úgyszólván folyton harcban áll a halállal, szomjazik üdítésül a nemes szórakozásra, s ezt elsősorban és kielégítőbben a zenei művelődésben találja meg..."

Közölve: Dr Bókay János: *Az orvosi és zenei kettős képességről és néhány kettős képességű orvosról.* Budapest, 1933. Kis Akadémia kiadása, 5, 7–8. old. (A Kis Akadémia Könyvtára VIII. kötet)

Jegyzetek

1 Bókay János 1858. évi 22. folyószám alatti keresztelési anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL XV 20.2 A6 0238 (Budapesti Evangélikus Egyházközségek – Budapest, Deák tér).

2 Bókay János: „Elnöki megnyitó a Budapesti Orvosok Kamarazene Egyesületének alakuló ülésén." *Orvosi Hetilap,* 1922, 60., 481–483. old.

3 A Budapesti Orvosok Kamarazeneegyesülete 1927. május 18-án tartott hangversenye. *Orvosi Hetilap,* 1927. május 15., 71. évfolyam, 20. szám, 570. old.

4 A Budapesti Orvosok Kamarazeneegyesülete 1935. április 12- én tartott hangversenye. *Orvosi Hetilap,* 1935. április 6. 79. évfolyam, 14. szám, 391. old.

5 Gorka Tivadar: „Három kiváló orvos-zenész". *Orvosi Hetilap,* 1986. február 9. 127. évfolyam, 6. szám, 347–348. old.

6 Bókay János: „Az orvosi és zenei kettős képességről és néhány kettős képességű orvosról". Budapest, *Kis Akadémia,* 1933, 23 old. (A Kis Akadémia könyvtára VIII.)

7 A Budapesti Orvosok Kamarazeneegyesülete 1935. május 26-án tartott hangversenye. *Orvosi Hetilap,* 1935. május. 25., 79. évfolyam, 21. szám, 599. old.

8 Bókay János: „Mozart halálának oka". *Orvosi Hetilap,* 1906. január 21., 50. évfolyam, 3. szám, 233–234. old.

9 Bókay János: „Haydn Józsefről orvosi vonatkozásban 200-ik születési évfordulóján". Közölve: *Orvosi Hetilap,* 1932. március 26. 76. évfolyam, 12. szám, 260–263. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/OrvosiHetilap_1932_03/?pg=82&layout=s&query=b%C3%B3kay%20j%C3%A1nos

10 Tóth Aladár: „Az orvos és a muzsika. Bókay János emlékezetére". *Pesti Napló,* 1937. július 11. 88. évfolyam, 155. szám, 22. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiNaplo_1937_07/?query=b%C3%B3kay%20j%C3%A1nos%20eml%C3%A9kezet%C3%A9re&pg=237&layout=s

Kondor Béla

Kondor Béla (Kondor Béla Ferenc) Pestlőrincen született 1931. február 17-én, és Budapesten hunyt el 1972. december 12-én.[1] Apja Kondor Béla szfőv. közp. gondnok, anyja Szedő Erzsébet. Kossuth-díjas festőművész (posztumusz 1990), grafikus, költő.

*

Kondor Béla a festészeten, a grafikán, a fotózáson és a költészeten kívül a zenével is foglalkozott, *„mely a transzcendenciát jelentette számára, a jóra való törekvésének szimbólumát, mindazt, amit az életben nem lehet elérni."*[2] Kikapcsolódást jelentett számára a zenehallgatás és a zenélés. A Bécsi utcai műtermében, mely a Főnix házak egyikében volt, hangszerek között élt. Volt egy kis asztali zongorája (clavichord), harmóniuma, elektromos, billentyűs hangszere (claviset) és többek között egy blockflőtéje. De maga is készített hangszereket, például citerát,[3] vagy kéthúros, dutárra emlékeztető pengetős hangszereket. Gyermekkorában zongorázni is tanult. Később improvizatív zenei műveket alkotott és adott elő. *„Többnyire az általa megadott gondolatot bontotta ki minden variációban"* – emlékezett vissza második felesége, Bagi Éva. Zenéjével gyakran kísért szavalatot[4] és éneket, melynek során *„különféle hangszereket használt, elsősorban billentyűsöket, és azokat is váltotta egy új lehetőség kedvéért. Közben metronómot és különböző zajokat is... Hatásában nem impresszionisztikus leíró, vagy »festői« effektusokra törekvő,*

hanem tartalmában konkrét, gondolati zenét teremtett."[5] Zenei alkotásait magnón rögzítette és gyakran tovább variálta. A zene iránti vonzódása a festményein, az illusztrációin és grafikáin is érezhető volt. Bartók Béláról készült képei, csakúgy, mint a *Dal*, a *Hangzavar* vagy a *Gitáros férfi* arról tanúskodnak, hogy a zene legalább olyan fontos volt számára, mint a képzőművészet vagy a költészet.

*

Erdély Miklós, a művész egykori barátja egy interjúban ekként emlékezik vissza Kondor Béla zeneiségére:

Dokumentum: Kondor Béla harmóniuma. (Molnár Edit fotója). Béla Duranci: *Önéletrajz Kondor Bélával. Naplójegyzetek 1962–2008.* Miskolc, MissionArt Galéria, Miskolci Galéria Városi Művészeti Múzeum Nkft. 2013, 153. old.

Dokumentum: Kondor Béla egyik különleges hangszere, a tökduda. *Magyar Ifjúság,* 1972/7, 13. old.

„Bizonyos részletekben a váratlanságot annyira tudta hozni zenében, képzőművészetben és versben egyaránt, és életmódban is, hogy teljesen kiszámíthatatlan volt... Nagyon nehéz volt a beszédstílusát kiismerni, nekem évtizedekig tartott. Egyáltalán nem lehetett rá válaszolni, sajátos logika szerint épült. Ennek a beszédstílusnak a tiszta megnyilvánulását az orgonaműveiben – amik kevéssé közismertek – lehet megtapasztalni. Autodidakta módon ugyanis elég tökéletesen megtanult zongorázni, és amint műteremhez jutott, rögtön beszerzett egy harmóniumot, majd később egy orgonát (tulajdonképpen nem orgonát, az is egy nagyon nagy harmónium volt, de lábbasszus volt rajta, azért hasonlított már szinte az orgonához), és azon korlátlanul tudott improvizálni. Mindezek az improvizációk nagyon is összefüggenek, hiszen tudjátok, a költészettel is foglalkozott elég erélyesen, festészettel is és a zenével legalább ugyanolyan intenzitással foglalkozott, csak ez már végképp sok volt, hiszen már a költészetét se nagyon tudta megemészteni az egycsatornás kultúrrendszerünk."

Közölve: Erdély Miklós: *Kondor Béla, a korszak és az avantgárd.* Online forrás: http://artpool.hu/Erdely/Kondor.html

Jegyzetek

1 Kondor Béla 1972. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL XXXI-II.1.a. 1972. évi V. kerületi 342. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzés. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9PB6-WS4?i=69&wc=92SY-SPF%3A40678301%2C51334101%2C45621101&cc=1452460

2 „Kondor Béla és a zene". Tóbiás Áron beszélgetése Bagi Évával. *Művészet, 1980. 11. évfolyam, 7. szám, 39–43. old.*

3 Molnár Edit: „Kondor Béla." *Kortárs,* 1990. XXXIV. évfolyam, 3. szám, 110. old.

4 Bagi Éva, Kondor Béla második felesége visszaemlékezése Kondor Béla improvizatív zenéjére: *„Verseit is mondtam magnetofonra, ő pedig zenével egészítette ki, támasztotta alá költői mondanivalóját... Nyugodtan és kibontva, »beszélve« játszott, mint amikor valaki minden gondolatát fennhangon igyekszik elmondani. Így a muzsika egy végtelen belső monológ hatását keltette."*

5 Uo. 139. old.

MŰKEDVELŐK – MŰMVELŐK

RAJZOLÓK, FESTŐK, FARAGÓK

„Bárhol megbolygatjuk a világot, a legcsodálatosabb harmóniát találjuk. Jó lenne, ha a létnek, az életnek egy felsőbbrendű harmóniáját egy művészetet értő kutató vagy a tudomány modern eredményeit értő vagy legalábbis valamennyire sejtő művész magában egyesíteni tudná."

(Szentágothai János)

Rákóczi Ferenc

Lux Kálmán építész tervei alapján építették meg 1940 és 1943 között Kassán, a Hóhér-bástya udvarán az ún. Rodostói-házat. Az emlékhely Rákóczi Ferenc tekirdagi házának egyik felét mutatja be, melyet az eredeti helyszínről szállítottak ide. A tárlat legérdekesebb része a fejedelem ebédlője.[1] Az itt látható bútorok egy részét maga a fejedelem készítette. Furcsa kettősség, hogy Kassán van az eredeti bútorzat az újonnan épített és az eredetihez hűen hasonlító házban, a Rodostóban lévő eredeti házban pedig a kiállított tárgyak másolatát láthatjuk. A Magyar Nemzeti Múzeum *A Rákóczi-szabadságharc kora* című állandó kiállításán látható egyik mesterműve, egy festett és faragott, magas támlájú karosszék, melyet a fejedelem a házi kápolnájában használhatott. Az értékes bútort Thaly Kálmán fedezte fel.[2] Készített más berendezési tárgyakat is. Hat gyertyatartó maradt fenn, melyet saját kezűleg készített. Mindemellett néhány rajza is fennmaradt az utókornak.

*

Mikes Kelemen, a száműzetésben Rákóczi hűséges társa egy törökországi levelében a következőképpen emlékszik vissza a fejedelem egyik kedvenc időtöltésére:

„...ebben az országban mit lehet tanulni, azt tudjuk. Sohult pedig úgy el nem unja az ember magát, mint itt, mert semmi

üsmeretséget nem vehet, senkihez nem mehet, és hacsak valamiben nem szereti magát foglalni, mindenkor a nagy unadalomban forog. Hogy pediglen minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, arra az Isten ajándéka kévántatik. Mert ebédig az olvasásban és az írásban tölté az időt, ebéd után pedig, aki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember, vagy fúr, vagy farag, vagy az esztergában dolgozik, és az ő gyönyörű szakálla sokszor tele forgáccsal, hogy maga is neveti magát, és úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyerét. Őtet minden csudálja, ő pedig neveti az olyat, aki azon panaszol-

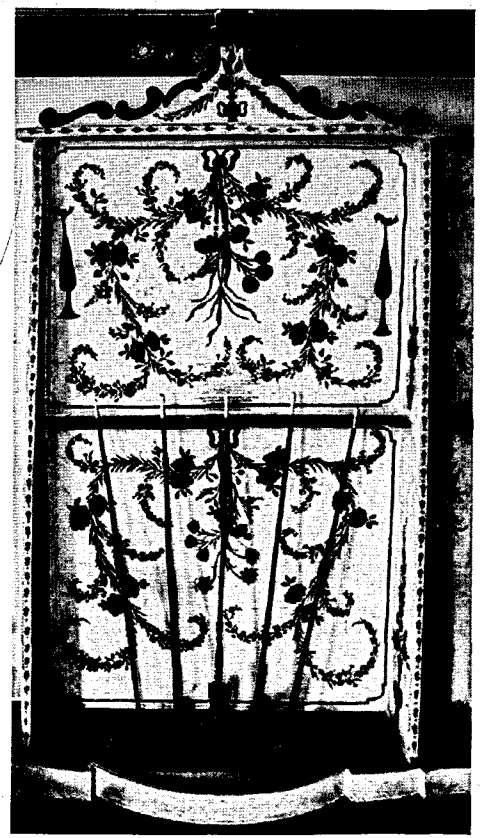

Dokumentum: A híres rodostói ebédlő festett szekrénye, melyet a fejedelem festett. *Lelőhely:* Kassa, Rodostói-ház, Hóhér-bástya udvara.

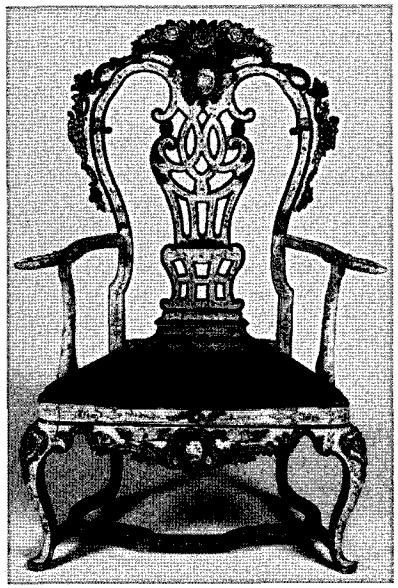

Dokumentum: A fejedelem által készített karosszék. A széket a fejedelem házi kápolnájában használta. *Lelőhely:* Magyar Nemzeti Múzeum, tt-b1_1967_89.

kodik, hogy elunja magát. Ritka, édes néném, aki így tudja az időhöz alkalmaztatni magát, mind pedig, hogy úgy mondjam, az időt magához alkalmaztatni."

Közölve: Mikes Kelemen 88. számú levele. 1728. március 24-én kelt Rodostóban. Mikes Kelemen: *Törökországi levelek.* Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Császár Elemér. Budapest, 1905, Franklin-Társulat kiadása, 160–161. o.

Jegyzetek

1 Az ebédlőről 1906-ban készült felvételek a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában vannak. Leltári szám: 2838/1958 fk és 143/1948 fk

2 Online forrás: https://mnm.hu/hu/kiallitasok/magyarorszag-tortenete-ii/rakoczi-szabadsagharc-kora

Kisfaludy Károly

Kisfaludy Károly 1788. február 5-én született a Győr-Sopron megyei Téten, és Pesten hunyt el 1830. november 21-én.[1] Apja Kisfaludy Mihály, Győr vármegye főbírája, anyja Sándorfy Anna. Kisfaludy Sándor költő testvére.

Költő, drámaíró, a Magyar Tudós Társaság nyelvtudományi osztályának rendes tagja (1830).

*

Kisfaludy Károly 1812-ben Bécsbe ment, ahol többnyire festészetből (szelence- és portréfestés)[2] tartotta fenn magát. Bécsi éveiről keveset tudunk, mivel feljegyzései nem árulnak el tényleges adatokat. Az akadémiai képzésével kapcsolatban is sok a bizonytalanság. Bár a leveleiből az derül ki, hogy rövid ideig részt vett a Képzőművészeti Akadémia képzésén, de arra nincs egyértelmű bizonyíték, hogy hivatalosan is beiratkozott volna a kurzusokra.[3] Feltételezhető, hogy az akkor Bécsben élő Johann Blaschke rézmetszőtől tanulta meg a metszés tudományát. Rövid ideig Olaszországban tartózkodott, ahonnan később visszatért Bécsbe. Bécsi házigazdáján, Martin Schärmeren keresztül[4] Franz Schubert köréhez csatlakozott. A kor ízlésének megfelelően a romantikus tájképektől a portrékon keresztül a népies életképig sokféle témát örökített meg. François Pascal Simon Gérard „Ossián" című képéről készült másolata („Ossian keservei") pedig az egyik legsikerültebb alkotása. 1817-ben telepedett le Magyarországon, és aktív szervezője lett a művészeti-

Dokumentum: Kisfaludy Károly: „Osszián keservei" (1822 után). *Lelőhely:* Magyar Nemzeti Galéria, leltári szám: 72.97T, 19–20. századi Gyűjtemény / Festészeti Osztály.

irodalmi életnek. Szerkesztője lett az 1821. november 22-én induló *Aurora Hazai Almanach*nak, mely tizenhat éven át tudósított a hazai irodalmi és művészeti életről. A zsebkönyvet történelmi és irodalmi illusztrációk díszítették, melyek között Moritz von Schwind, Michael Hoffmann, Blasius Höfel, Josef Axmann, Martin Schärmer és Johann Blaschke munkái mellett Kisfaludy Károly alkotásai is láthatóak. Az 1926. évi kiadványt is saját rajzai díszítették. Illusztrációi és képszerkesztői munkássága jelentősebb, mint a festészeti öröksége.[5] 1921-ben emléktárlatot rendeztek alkotásaiból az Ernst Múzeumban. Több munkáját őrzi a Magyar Nemzeti Galéria. A költő hagyatékából az is kiderül, hogy szenvedélyes műgyűjtő volt, évtizedeken keresztül

foglalkozott képvásárlással. Képgyűjteményét híres festők munkáinak másolataival is gazdagította (Adrien van Ostade, Antonio Allegri da Correggio). Így halála után jelentős kép-, rajz-, metszetgyűjteményt és litográfiai sorozatokat hagyott hátra a Váci utcai Kappel-házban.[6] Az árverési jegyzék szerint legalább másfélezer tételre tehető a költő művészi hagyatéka, megcáfolva azt a tévhitet, hogy nélkülözve, szegénységben hunyt el.[7] Lyka Károly korának legtehetségesebb tájképfestőjének tartotta, s csak Markó Károly művészi tehetségét mérte hozzá.[8]

*

Kisfaludy Károly levele Farkas Gábornéhoz

„Pozsony, 10-ik június (1812)

Kedves Trézsim!

...Te valál mindeddig balsorsomnak foganatos biztatója. A te emlékezeted tárta meg talán olyik gondatlan lépéstül, mely utóbb is szerencsétlenségemre vált volna. Most is drága leveled új erőt ád a változhatatlan környülállással küszködni és napjaimat, ha mindjárt nem is rózsás után, legalább csendesen folytatni. Vedd jó lélek köszönetemet jótévö szerelmedért és azon bizonyítást, hogy ha bár némely cselekedet ellenem mutat, belső érdemem mégis feltártam és szívem teljes bizodalommal hozzád közelíthet. A világ hajlékony ítéletéről nem sokat gondolván, magamban új világot termesztek. Néked egyedül leírom éltemet; fontold meg; és ítélj azután tetteimről.

Bécsben lévén, hogy passust Muszkaországba nem kaphattam – (és ha a nélkül elmentem volna, a néhai visszajövetelt elvesztettem volna) nem vala szándékom ott hiába élni és költeni; mert általláttam magam, hogy mennyire tarthat – de valamire magamat adni feltett czélom vala. A pictura régi kívánságom felébredt bennem, és magamat egészen reá szenteltem. A ki Bécs-

Dokumentum: Kisfaludy Károly: „Éjjeli szélvész" (1820ca). *Lelőhely:* Magyar Nemzeti Galéria, leltári szám: 3173, 19–20. századi Gyűjtemény / Festészeti Osztály.

be nálam volt és igazat szól, nem tagadhatja nagy előmenetelem és fáradhatatlan iparkodásom. De végre mégis adósságra szorultam, mert egy oly mesterség minden ágának megtanulása sok időt kíván.

Az Akadémiát elhagyván jól élhettem volna mindjárt, hacsak egy kis segítség lett volna a sokféle drága eszköznek megszerzéséhez – még most is azon szenvedek. Mert nagy munkába nem kaphatok, és a képirás, kivált, ha az ember érdemét fent tartani akarja, csak alig alig táplál.

Ha akkor nekem az öreg úr csak kevéssel segített volna; hát most egynéhány ezer forintom a zsebembe volna, és minden adósságomat kifizettem volna. De hogy, midőn így a keresetem ételemet csak szorosan adhatja? Az öreg úr azt írja, hogy szégyenli, hogy egy Kisfaludy piktorrá lett: egy más országban herczegek is azután élnek, és nékem, mint pictornak mindig any-

Dokumentum: Kisfaludy Károly: „Kisfaludy Szent László a cserhalmi ütközetben" (1826–1830). *Lelőhely:* Magyar Nemzeti Galéria, leltári szám: 58.267, 19–20. századi Gyűjtemény / Festészeti Osztály.

nyi böcsületem vagyon minden pallérozott nemzetnél, mint egy szegény hadi tisztnek – elől tévén, ha a mesterség nemes ágát űzöm, melyhez nem mindennapi tudomány, meleg szív és egyedül csak kevés embernek adatott talentum, tüzes phantasia, egy szóval nem közönséges elme kívántatik. Pirulás nélkül merem mondani, hogy némely adomány e szép mesterséghez bennem feltaláltatott, és ki még ezután esmért, lépésemet nem vádolta. – Segítség egyedül hibázik, mert hogy mernék egy nagy képbe kapni, melylyel büszkén a halhatatlanságért küszködnék, hogy emelhetném fel magamat, midőn hitvány tanulatlan emberek módjára a kenyérért kell dolgoznom..."

Közölve: Kisfaludy Károly Összes Művei négy kötetben III–IV. kötet (3. könyv: Vegyes iratok, fordítások, levelek). Szerkesztette

Horváth Cyrill. Budapest, Magyar Könyvkiadó Intézet, 1899, 567. old. Online forrás: http://mandadb.hu/common/file-servlet/document/477139/default/doc_url/ozdvk060_000028_3.pdf

Jegyzetek

1 Kisfaludy Károly 1830. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL HU BFL XV.20.2 A129 Ferences plébánia.

2 Szvoboda Dománszky Gabriella: „Kisfaludy Sándor az első magyar romantikus festő." In: *Emlékülés Kisfaludy Károly halálának 175. évfordulóján.* Szerkesztette Tóth László. Arrabona 43/2. szám, Győr, Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága kiadása, 2005, 71. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_GYMS_ARABONA43_2/?pg=72&layout=s&query=az%20akad%C3%A9mi%C3%A1t

3 Kisfaludy Károly neve nem található sem Fleischer Gyula *Magyarok a Bécsi Képzőművészeti Akadémián* című kötetében (Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1935,108. old.), mely az Akadémia magyar növendékeinek személyi és tanulmányi adatait gyűjtötte össze 1726-tól 1900-ig (online forrás: http://real-eod.mtak.hu/4190/1/MTA_Konyvek_266657_000872864.pdf), sem az ELTE Levéltárának külföldi akadémiákon, közöttük a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanuló hallgatóinak névsorában: https://konyvtar.elte.hu/hu/kulfoldi-egyetemjaras. A „Kisfaludy Károly az Aurora képszerkesztője és illusztrátora" című tanulmányban viszont azt olvashatjuk, hogy a költő Johann Blaschke tanítványaként Josef Axmannal együtt járt az Akadémiára, ahol rézmetszést is tanult. Közölve: Vayerné Zibolen Ágnes: „Kisfaludy Károly az Aurora képszerkesztője és illusztrátora." *Művészettörténeti Értesítő,* 1967. XVI. évfolyam, 1. szám, 154. old. Online forrás: http://real-j.mtak.hu/522/1/MUVTORTERT_16_1967.pdf

4 Martin Schärmer illusztrálta többek között az *Aurora* első számait.

5 Vayerné Zibolen Ágnes: „Kisfaludy Károly az Aurora képszerkesztője és illusztrátora." *Művészettörténeti Értesítő,* 1967, 151–176.

6 Viszota Gyula: *Kisfaludy Károly hagyatéka.* A Kisfaludy Társaság Évlapjai. XXXVIII. kötet. Bp., 1903–4. 81.

7 Vayerné Zibolen Ágnes: *Kisfaludy Károly képgyűjteménye.* Baróti Dezső szerk.: A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 8. 1969–70 (Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda Kiadó, Budapest, 1969). 169. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Evk_08/?query=kisfaludy%20k%C3%A1roly&pg=170&layout=s

8 Lyka Károly: „Kisfaludy Károly mint festő." *Magyar Művészet,* 1930. VI. évfolyam, 9–10. szám, 605–606. old. Online forrás: http://www.mke.hu/intranet/mamuv/06/page/mm06-605.htm

Deák Ferenc

Deák Ferenc (Deák Ferenc Antal) Söjtörön született 1803. október 17-én,[1] és Budapesten hunyt el 1876. január 28-án. Apja id. Deák Ferenc földbirtokos, anyja Sibrik Erzsébet.

Politikus, országgyűlési képviselő, az első felelős magyar kormány igazságügyi minisztere, 1839-től a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagja, 1855-től pedig a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsának a tagja.

*

A politikusnak már gyermekkorában megmutatkozott fafaragó tehetsége. Különböző anyagokat használt fel a munkája során: fa, csont, gyümölcsök magvai stb. Zalában egész kis műhelyt rendezett be magának, és nagyobb bútor készítésére is alkalmas szerszámkészletet gyűjtött össze a műhelyében, melyekből Pestre már csak néhányat hozhatott magával.

Bútorokat és különböző használati tárgyakat készített, asztalt, zsámolyt, fűszerszekrénykét, famozsarat, rokkát, tálcát, majdnem olyan ügyesen, mint egy tanult asztalos. Nagy előszeretettel faragott pipákat, dísz-, és emléktárgyakat, különböző figurákat. *„Faragott botjai közül az egyik botfő gyíkot ábrázol, amint fölmászik a faágra. Az állat természetes tartása, gerincének könnyedén hajló íve, pikkelyeinek aprólékos élethűsége a formák és vonalak iránti meglátó készségre és a faragó kés ügyes kezelésére vall. A másik botra, amelyet Bónis Sámuelnek ajándékozott, a kehidai boltos, Baroch fejét faragta ki. Saját dombor-*

művű arcképét is megfaragta egy fatálcára. A sakkjáték, amelyet Freyseisen Gyula munkácsi földbirtokosnak ajándékozott, tizenhat parasztot ábrázolt: lengyel paraszt egyenes kaszával, tiroli a jellegzetes kalappal és ruházatban, montenegrói övében jatagánnal, drótostót szűrben, hajdú buzogánnyal, francia paraszt provencei népviseletben stb."[2]

Szépen kifaragott sakkbábukkal lepte meg például Freyseisen Gyulát, aki ügyes vadász lévén, medvebőrrel ajándékozta meg. Visszaemlékezések[3] szerint még az országgyűlés ülésezései közben sem hagyott fel a faragással, amely, mint írta Nyáry Pálnak, lecsillapította lelkét, mint az orvosság.[4]

*

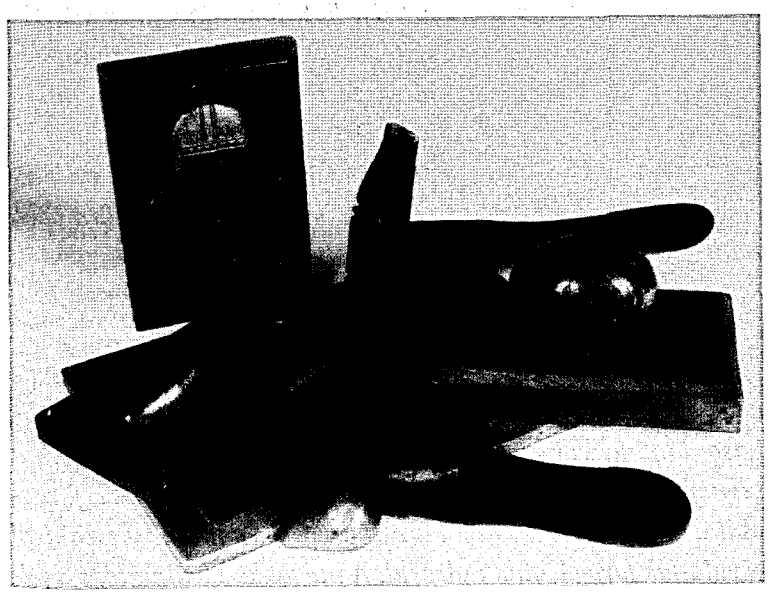

Dokumentum: Deák Ferenc faragványai. *Jelzet:* Címeres faragvány, levélnehezék. Göcseji Múzeum, ltsz.:1963.34.1. Fakalapács. Göcseji Múzeum, ltsz.: 1967.2.4. Levélnehezék tojással. Göcseji Múzeum, ltsz.:1967.2.1. Levélnehezék papuccsal. Göcseji Múzeum, ltsz.: 1967.2.2. Körte. Göcseji Múzeum, ltsz.: 1963.34.2. Papucs. Göcseji Múzeum, ltsz.: 1967.2.3.

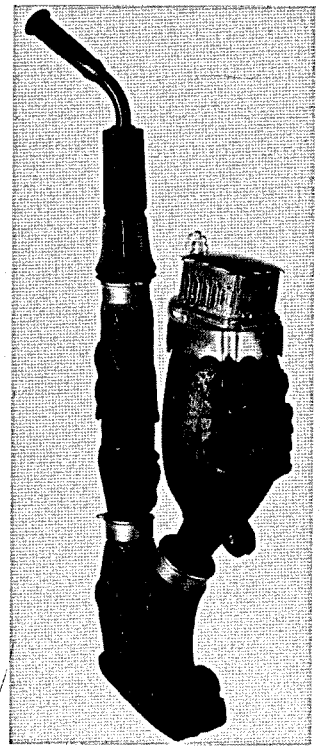

Dokumentum: Feltételezések szerint Deák Ferenc által faragott pipa DF monogram bejegyzéssel. A Történeti Tár Dohányzástörténeti Gyűjteménye őrzi. Ltsz.1962.94.

Gyámleánya, Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona a következő sorokkal emlékezik vissza gyámapja kedvenc hobbijára, melynek szeretete élete utolsó napjaiban sem hagyta el:

„...Kit ne érdekelne a szoba, melyben Deák Ferenc lakott, a ház előtt a hely, hol finom faragványait készíté... Egész gyermekkorában, egy játékszert kapott, az is egy puska volt. De szerzett ő magának vesszőparipákat, kifaragta azok egyik végét különfélképen, sorba állítá őket, mint lovakat szokás és ezeken lovagolt naphosszat. Így kezdődött kedve a faragáshoz, nem unta magát soha, még gyermekkorában sem...

Deák Ferenctől megtagadta az irigy sors a könnyű halált, de a két éves küzdelemben, a martyr szenvedések békén tűrésében, hasonló nagy vonásokat alig lehetne találni. Így közeledtek a szomorú végnapok...Régi kedvenc falusi foglalkozását, a faragcsálást újra fölvéve, s őszi barack magok – emlékek visszahívói – valának faragásainak tárgyai. A magot kettéválasztó, s a félmagot kicsiszolta, kikészíté alkalmazhatásra: melltűnek vagy bot díszítésére, s környezetében soknak adott belőlök emlékül. Életének utolsó előtti napján nekem is adott ily magokat, hogy: adjak belőle annak, ki emlékét halála után becsben tartja."

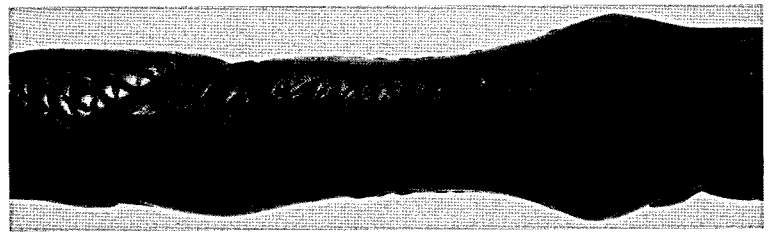

Dokumentum: Deák Ferenc által faragott bot Himfynek felirattal (magántulajdon).

Közölve: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. Írta Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona. Budapest, Pallas és Irodalmi és Nyomdai Rt., 51., 112., 145–146. old. Online forrás: http://mtdaportal.extra.hu/books/szell_kalmanne_emlekeim_deak_ferenc_politikai_es_maganeletebol.pdf

Jegyzetek

1 A söjtöri római katolikus plébánia irattára. A söjtöri r. k. plébánia keresztelési anyakönyve 1803. ZML Mikrofilmtára. A söjtöri r. k. plébánia keresztelési és halotti anyakönyve. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YSYX-WML

2 Egry Irén: *Deák Ferenc.* Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, 1941, 113–114. old. Online forrás: http://mtdaportal.extra.hu/books/egry_iren_deak_ferenc.pdf

3 V. A.: „Deák Ferenc unokahúgának dédunokája őrzi a tárgyi emlékeket." Monitor magazin, 2009. december 17. Online forrás: http://www.monitormagazin.hu/24-ora-hirei/102611

4 Egry Irén: *Deák Ferenc.* Történeti arckép. Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt. Kiadása, 1941, 174. old. Online forrás: http://mtdaportal.extra.hu/books/egry_iren_deak_ferenc.pdf

Madách Imre

Madách Imre a Nógrád megyei Alsósztregován született 1823. január 21-én, és Alsósztregován halt meg 1864. október 5-én. Apja Madách Imre cs. kir. kamarás és földbirtokos, anyja Majthényi Anna.

Költő, író és jogász.

*

Madách Imre rajzai és festményei életének lényeges kísérői. A családi levelezésben, visszaemlékezésekben gyakran emlegette kedvenc foglalatosságát. Első gyermekkori rajzai 1838-ban készültek, egy évvel később pedig már az olajfestéssel is próbálkozott.[1] A képeinek témája igen eltérő, a kor ízlésének megfelelően a romantikus tájaktól (patakpart, kastély, vár, várrom, kálváriadomb, temető, hegyorom, vízimalom stb.) a történelmi alakokig („Zrínyi Miklós", „Corvin János", „Szent Imre", „Görgei álma",) sok mindent megörökített. Szeretett portrékat is rajzolni családtagjairól, rokonairól, szerelmeiről és ismerőseiről, de karikatúrákat és humoros rajzokat is („Isten hozta", „Servus collega", „Egy jovialis gyermek", „Csendélet", „Tanóra") kedvvel készített. Alsósztregován, a katolikus templom „Mária mennybemenetele" című oltárképének restaurálásban is részt vett, ahogy azt unokaöccse, Balogh Károly is megörökítette a visszaemlékezésében: *„Szerény kis templom volt az ott a faluvégen, nem is volt annak pajtaszerű hajójában s egy lépcsőfokkal magasabb szentélyében semmi misztikus borongás. Három nagy ablaka árasztja be a külső világosságot fehérre meszelt falaira. Egyszerű kis oltár egy-egy fából faragott szenttel s pár barokk angyal fejecskével a két oldalán. Felette Mária mennybe menetele, gyarló kivitelben, Madách Imre javítgatott rajta s újította meg egyes részeit. Egy napon aztán nekem is kezembe nyomta az ecsetet, s útmutatása mellett a mellékoltáron szent Anna képét kellett befejeznem. A körvonalakat s a kép egy részét ő festette meg."*[2] Kiemelkedő alkotásai a „Sixtus pápa" képe, melyet Raffaello „Sixtusi Madonná"-jának pápa mellékalakjáról másolt, a „Calliope", az „Ámor" és a „Zrínyi". Egyetlen publikált képe a „Trencsini, másként teplici fürdők" című ismeretterjesztő írás mellékleteként jelent meg 1841. június 13-án a *Regélő*ben.[3] A költőnek hozzávetőlegesen 70 ceruza- és tusrajza, valamint 8 olajfestménye[4] maradt fenn.

Dokumentum: „Női fej", 1851. (olajfestmény). *Jelzet:* Magyar Nemzeti Múzeum: 1935/104. ltsz.

*

Balogh Károly a következő sorokkal emlékezik vissza nagybátyja, Madách Imre rajzaira, azokra az órákra, amikor toll helyett ecsetet fogott a kezébe:

„Voltak aztán órái az estnek, mikor nagybátyám szórakozásul a toll helyett rajzirónt véve kezébe, papírra vetett néhány vonással egy-egy alakot, az életből vett vagy képzeletből hevenyészett egy-egy jelenetet. Mi, fiúk kíváncsian lestük ilyenkor kezének minden mozdulatát, lestük, hogyan alakul ki azokból kép.

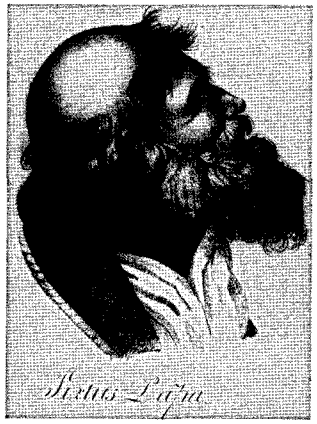

Dokumentum: „Sixtus pápa", 1839. *Jelzet:* Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár: Analekta 3847. (ceruzarajz) „Mad. I. 1839." szignóval.

„S mikor egyik-másik jellemzően torzított alakban, hosszú bajuszával a nagybácsit, majd Anna testvéremet,[5] *vagy éppen magunkat ismertük fel – kitört belőlünk a jóízű nevetés; néha meg bizonyos borzalommal töltött el a pusztaság felett, kuszált hajjal, seprűnyélen száguldó boszorkány, a felhők közt bujkáló hold, mely temetőre veti halvány világát. Sokszor merítette rajzainak tárgyát ily borongó hangulatokból. Az évek hosszú sora után ismét lapoztam a rajzok között. Mennyi emlék fűződött ezekhez! (Nagyobb részük, úgy tudom, azóta a Madách-emlékekkel a múzeumba került.)*[6] *S kibontakoztak ismét a múlt homályából a régi idők – a régi emberek. Előveszek ismét néhányat a sárguló lapokból, s felidézem az emlékeket, melyek azokban megörökítve vannak."*

Közölve: „A nagybácsi és az unokahúg." In: Balogh Károly: *Gyermekkorom emlékei. Nagyanyám, Madáchné Majthényi Anna emlékének szentelve.* A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta: Andor Csaba. Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 1996, 74. old. Online forrás: http://madach.hu/old/eletrajzok/Balogh%20K.%20Gyermekkorom%20emlekei.pdf

Jegyzetek

1 Édesanyjához írt leveléből megtudhatjuk, hogy 1839 januárjában kezdett olajfestéssel foglalkozni.

2 Közölve: „Húsvét". In: Balogh Károly: *Gyermekkorom emlékei. Nagyanyám, Madáchné Majthényi Anna emlékének szentelve.* A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta: Andor Csaba. Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 1996, 112. old. Online forrás: http://madach.hu/old/eletrajzok/Balogh%20K.%20Gyermekkorom%20emlekei.pdf

3 *Regélő.* Szépművészeti Első Magyar Folyóirat. 1841. I. félév 47–48. sz. jún. 13–17. (Ország-, 's Népismertetés)

4 Kb. 70 rajza az OSZK Kézirattárában, a Salgótarjáni Megyei Múzeumban, a Petőfi Irodalmi Múzeumban és a győri Xantus János Múzeumban van. Festményei a Magyar Nemzeti Múzeum, a Petőfi Irodalmi Múzeum és a balassagyarmati Palóc Múzeum tulajdonában vannak. Továbbá „Szent Imre" képe az alsósztregovai katolikus templom sekrestyéjében és a „Görgei álma" Balassagyarmaton, dr. Csekey László tulajdonban található. Nagyné Nemes Györgyi – Andor Csaba: „Madách Imre képeinek sorsa." In: *Madách Imre rajzai és festményei. Képek egy életmű hátteréről.* Balassagyarmat–Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 1997, 122. o.

5 Huszár Annát kétszer is megörökítette az író a festményein. Jelzet: OSzK Kézirattára. Analekta 3847.

6 Özv. Madách Aladárné Fekete Mária a teljes Madách-hagyatékot eladta a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Madách rajzai azonban csak 1930-ban kerültek a Kézirattárba, Lisznyai Kálmán hagyatékának részeként. (A szerk.)

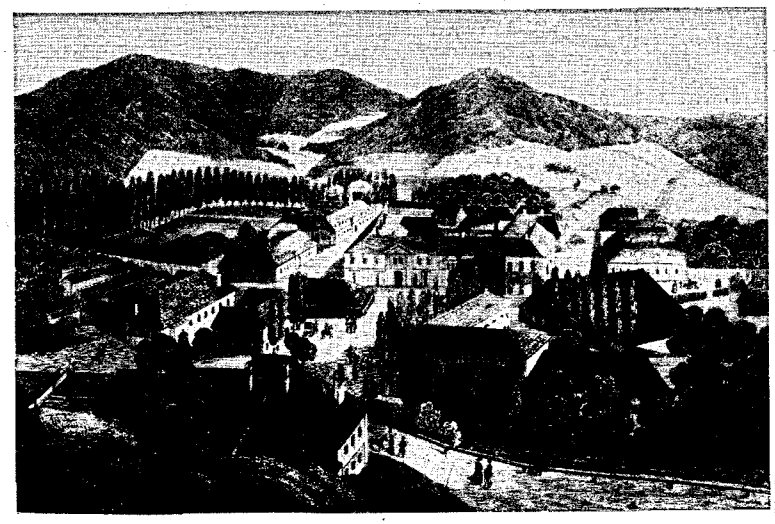

Dokumentum: Madách Imrének a trencsényi fürdőről készült rajza a „Trencsini, másként teplici fürdők" című tanulmány mellékleteként (Kohlman metszete). *Regélő.* Szépművészeti Első Magyar Folyóirat, 1841. június 13. Kilencedik évi folyamat, 47. szám, számozatlan oldal. Online forrás: http://fulltext.lib.unideb.hu/journals/bin/tibi.cgi?fi=reg&ev=1841&sz=047

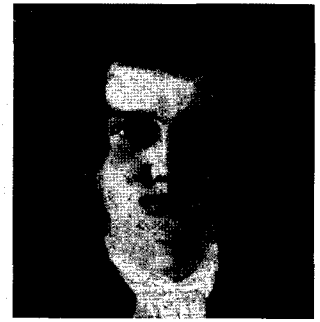

Jókai Mór

Jókai Mórról már kisgyermekkorában kiderült, hogy szinte minden érdekelte. Nyitott volt nemcsak a természettudományok, hanem a művészetek felé is. A képzőművészet különösen kedves volt számára, ezt bizonyítják azok a rajzok, akvarellek, olajfestmények és különböző faragások, szobrocskák, melyeket már gyermekkorától készített. Hogy mi hajtotta alapvetően az írói pálya felé, arra Jókai a következő választ adja: *„Aki tovább akart tanulni, annak Bécsbe kellett menni, ott volt festőakadémia. Nekem azonban fiskálissá kellett lennem, hogy legyen miből megélnem. Maga a portréfestés nagyon vékonyan ereszt."*[1] A Komáromi Református Kollégium diákjaként, 1837 és 1840 között, az egykori Szent András utcában lévő Közönséges Rajzoskolát[2] is látogatta, ahol Orbán Gábor festő és grafikus tanítványa volt.[3] A rajzolással és a festéssel később sem hagyott fel. Orlay Petrich Soma festőművész, akivel együtt töltötte diákkorát Pápán, különösen a színek iránti érzékét és tehetségét emelte ki: *„Néha, ha időnk engedte, Jókaival ketten rajzolgattunk szűk szobánkban, nagy súlyt fektettünk a színek egymásra gyakorló vegyi hatására, ebben Jókai volt a mester, ő tudta, hogy milyen színeket szabad csak egymásra keverni, hogy azok meg ne változzanak, s müveink örök időkre megtartsák frissességüket."*[4] Az arcok meg-

Dokumentum: „Jókai Mór önarcképe 18 éves korából", 1843. *Közölve: Egy ember, akit még eddig nem ismertünk.* A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa. Szerkesztette Csorba Csilla. Budapest, 2004, Petőfi Irodalmi Múzeum, 138. o. Jelzet: Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tára: Lt. sz. 61.1022.1.

örökítéséhez különös érzéke volt. Mikszáth Kálmán szerint Jókai Pápán *„a rajzban annyira előre haladott, hogy az arczokat egypár vonással pontos hűséggel veti papírra, a festésben pedig minden nap gyakorolja magát, új szinezési mód kitalálásán töri a fejét, s festékeit maga csinálja"*.[5] Önarcképei, valamint a családtagjairól, barátairól és egykori ismerőseiről készült sorozata is ezt bizonyítja. Kialakította azt a módszert, hogy bárhol járt, élményeit, impresszióit kis jegyzetfüzetekben jegyezte vagy rajzolta le, így számtalan ábrázolása maradt fenn. Vayerné Zibolen Ágnes készítette el az író alkotásairól a katalógust.[6] Számos tanulmány foglalkozik az író festő-, és rajztehetségével.[7]

*

1895-ben papírra vetett önéletírásában az író ekként vall a festészet iránti vonzalmáról:

„...Már gyermekkoromban hajlamokat árultam el a festészethez és költészethez: eléggé jól talált arczképeket rajzoltam és festettem ismerősökről és városi kitűnőségekről, később nagy előszeretettel szép hölgyekről miniatürben; saját gyermekkori arczképem (tükörből festve) most is megvan nálam. Kilenc éves koromban két versem jelent meg a hírlapokban.

Dokumentum: „Vály Ferencné Jókay Eszter", 1842–1845. *Közölve: Egy ember, akit még eddig nem ismertünk.* A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa. Szerkesztette Csorba Csilla. Budapest, 2004, Petőfi Irodalmi Múzeum, 140. o. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tára: Lt. sz. 61.1013.1.

Dokumentum: Törölköző női akt. *Közölve: Egy ember, akit még eddig nem ismertünk.* A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa. Szerkesztette Csorba Csilla. Budapest, 2004, Petőfi Irodalmi Múzeum, 143. o. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tára: Lt. sz. R 62.338

De azért nem helyes adat az, mintha én előbb festői életpályára készültem volna, s később tértem volna át a költőire. Az én ifjúkoromban se a festést, se a költést nem tekintették életpályának: mind a kettő »nobel passio« volt, ami az embernek nimbuszt ígért, de betevő falatot nem. Honoráriumot senki sem fizetett s kész munkát csak úgy adhatott ki a költő, ha mecénást kapott, aki dedikáció fejében fedezte a nyomtatás költségét. A könyvét azután kioszthatta az ismerőseinek; ha pedig megtörtént az az eset, hogy egy piktornak festményért pénzt adtak, úgy az bizonyosan boltcímer volt..."

Közölve: Jókai Mór: *Írói arcképek.* Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1955, 57–72. old.

Jegyzetek

1 Jókai Mór: *Volt – van – és lesz. Az Est Hármaskönyve.* A százéves Jókai emléke. 1925, 117. old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/12400/12424/12424.pdf

2 Közölve: *Művészet.* Szerkesztette Lyka Károly, 1912. Tizenegyedik évfolyam, hetedik szám, 456. old. Online forrás: http://www.mke.hu/lyka/11282-288-kronika.htm

3 Szinnyei József, aki szintén a komáromi rajztanoda növendéke volt, megemlíti naplójában, hogy: *„Midőn később Jókai Mór is ebbe a rajziskolába járt és olajba festett egy várat, melyet én irígy szemmel néztem, minden további sikerről lemondván, abbahagytam a rajzolást. E helyett egy német kanonírtól szépírást tanultam."*

4 Orlai Petrich Soma: „Adatok Petőfi életéhez" II. *Budapesti Szemle,* 1879, 19. kötet, XXXVIII. szám, 343 old.

5 Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór és kora.* Budapest, Akadémia Kiadó, 1961, 49. old.

6 Vayerné Zibolen Ágnes: *Jókai képzőművészeti munkássága.* Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1962, 61–85. old.

7 Például: E. Csorba Csilla: „Jókai »Ingres hegedűje«". (A festő Jókai és a tardonai önarcképek). In: Kerényi Ferenc – Nagy Miklós szerk.: *Az élő Jókai.* Tanulmányok (Petőfi Irodalmi Múzeum–Népművelési Propaganda Iroda Kiadó, Budapest, 1981); L. Petrovics Elek: „Jókai, a festő", in: *Az Est Hármaskönyve,* Bp., 1925; Kampis Antal: „Jókai Mór rajzai," *Művészet,* 1962. február; Szekeres László: „A festő Jókai," *Új Tükör,* 1977. január 23. Szij Béla: *Jókai Mór képzőművészeti érdeklődése.* Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 18. (Veszprém, 1986.)

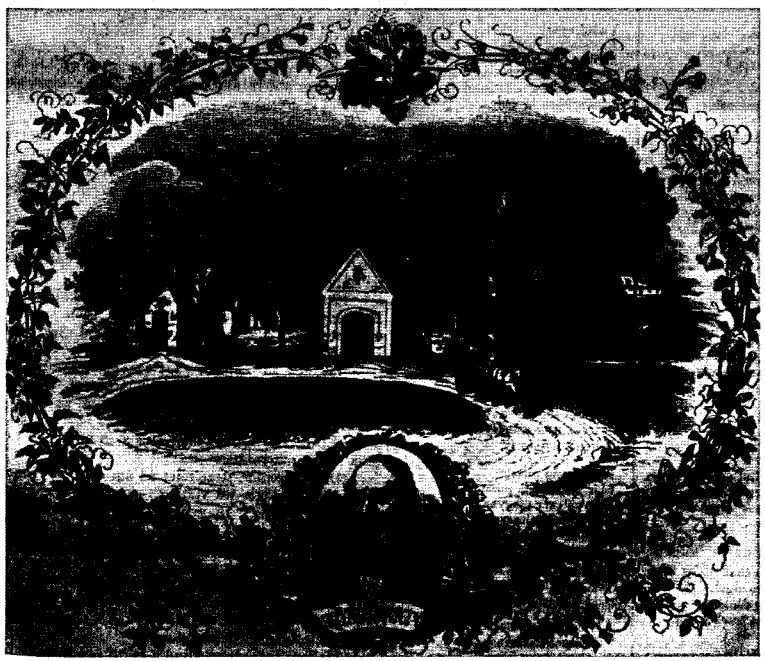

Dokumentum: Vörösmarty Mihály nyéki háza 1856-ból. *Közölve: Vasárnapi Újság,* 1856. július 6. 27. szám, 229. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/VasarnapiUjsag_1856/?query=V%C3%B6r%C3%B6smarty%20laka%20Ny%C3%A9ken&pg=236&layout=s

Jászai Mari

Jászai Mari (Kripl Mária Anna) 1850. február 24-én született[1] a Komárom megyei Ászáron, és Budapesten hunyt el 1926. október 5-én.[2] Apja Kripl József hajdú, anyja Keszei Juli.

Színésznő, a Nemzeti Színház örökös tagja.

*

A neves tragika nemcsak színészi tehetségével, hanem műveltségével is kiemelkedett a pályatársai közül. Lehel Istvánnak, aki Jászai biográfusa és emlékiratainak sajtó alá rendezője volt, a művésznő temetésén elmondott gyászbeszédéből megtudhatjuk, hogy eredeti francia nyelven olvasgatta kedvenc filozófusa, Montaigne *Esszé*it. Rendkívüli olvasottsága és széles műveltsége mellett kitűnő kézügyessége is volt. Lefestette magának az általa csodált legnagyobb magyar, Széchenyi István arcképét.[3] S hogy mennyire sokat jelentett számára a politikus, azt az is bizonyítja, hogy 1926-ban írt rövidke végrendeletében kétszer is megemlékezik a hozzá kötődő legfontosabb emléktárgyairól, a négysoros aranyláncáról a Széchenyi-medalionnal és „legértékesebb könyvéről és büszkeségéről", amelyben a neve is szerepel, *Széchenyi levelei és naplójá*ról. A színésznő festette Széchenyi-portré eredetileg a rábatamási Jászai-ház emlékszobájában volt 2005 végéig, amikor is kirabolták a házat, és ezt a képet is elvitték a Jászai-albumokkal együtt.[4] Zarándokhely volt számára a nagycenki sírbolt, melyet minden évben meglátogatott.

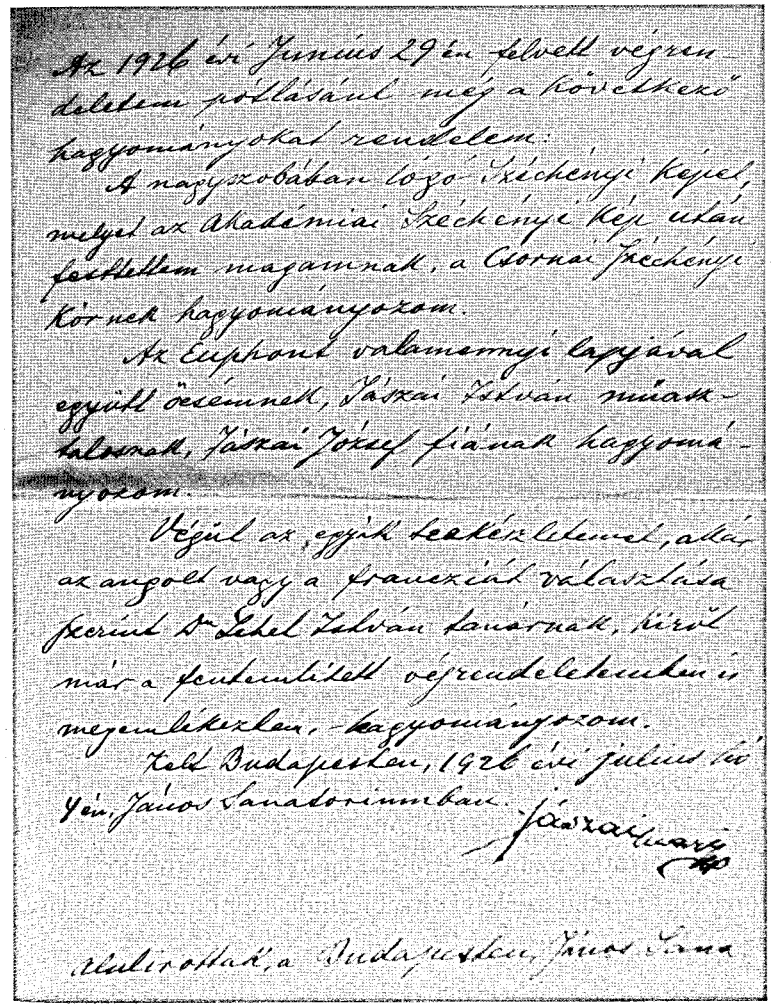
Az 1926 évi Junius 29 én felvett végrendeletem pótlásául még a következő hagyományokat rendelem:
A nagyszobában lógó Széchenyi képet, melyet az Akadémiai Széchenyi Kép után festettem magamnak, a Csornai Széchenyi Kör nek hagyományozom.
Az Euphonia valamennyi lapjával együtt öcsémnek, Jászai István munkatársnak, Jászai József fiának hagyományozom.
Végül az egyik tankönyvemet, akár az angolt vagy a francia-t választja percint Dr Lehel István tanárnak, kiről már a fentemlített végrendeletemben is megemlékezem, hagyományozom.
Kelt Budapesten, 1926 évi julius hó 7 én, János Sanatoriumban. Jászai Mari
Aláírottak, a Budapesten, János Sana

Dokumentum: Jászai Mari 1926-ban írt pótvégrendelete, melyben az általa festett Széchenyi-képről hagyatkozik. Eredeti végrendelet lelőhelye: Budapest Főváros Levéltára: VII. 12. e. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek, üi. sz. V.(I)5027/1926.

Dokumentum: A Jászai Mari által festett Széchenyi István-portré. Eredeti lelőhelye: Rábatamási Jászai Mari Emlékház.

A 1910. április 8-i Széchenyi halálának ötvenedik évfordulójára megrendezett ünnepségekre készülve azt nyilatkozta a politikusról, hogy: *„...nekem Széchenyi István áll az oltáromon, a képét viselem és minden esztendőben elzarándokolok a szentséges sírjához Nagycenken, mely az én lelkem Mekkája."*[5]

*

Jászai Mari az emlékirataiban is írja, hogy Petőfi és Görgei mellett számára a legértékesebb embernek és hazafinak Széchenyi Istvánt tartotta. Szinte plátói szerelem fűzte a grófhoz. A rajongásig szeretett szellemi társat férfiideálként mutatja be visszaemlékezésében:

„Itthon letérdeltem az én édes szentem előtt, a drága szent mártírom előtt, és beszéltem vele:

– Ilyen népért kár volt a szívednek úgy sajognia, Széchenyi István! Hiszen ez a nép nem törődik magamagával, hát miért törődjék vele más?

Napról napra jobban érzem, hogy ez a nagy férfi, ez a férfiak férfia az enyém, és én az övé. Amennyire megértem, annyira az enyém. Én pedig úgy megértem, mint senki más. Tehát senki másé sem annyira, mint az enyém.

Nem szerettem soha senkit úgy, mint Széchenyit. Ezért nem tudtam férfit igazán soha szeretni. Csak szeretkeztem velük. Az Ő számára maradt meg a szívem tisztán, forrón, hogy Övele az egeket járjam ötvenesztendős koromban. Erre a férfiideálra várt az én eldarabolt, ezerszer megalázott szívem, hogy végre, véglegesen Ő költözzék bele."

Közölve: Jászai Mari emlékiratai. Szerkesztette és az utószót írta Lukácsy Sándor. Budapest, Magyar Könyvklub, 1994, 121. old.

Jegyzetek

1 Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-MMN1-6
2 Jelzet: Budapest Főváros Levéltára: XXXIII. 1. a. I. kerületi 1926. évi halotti anyakönyv 2057. folyószám alatti bejegyzés.[132. kötet]
3 Jelzet: Budapest Főváros Levéltára: VII. 12. e. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság. Kihirdetett végrendeletek (1926) [ügyszám: V.(I)5027]. Közölve: *Testamentum. Magyar végrendeletek gyűjteménye.* Szerkesztette Csiffáry Gabriella. Budapest, Vince Kiadó, 2006, 385–386. old.
4 A fotó, mely a művésznő által festett festményről készült, szerencsénkre fennmaradt, de technikailag gyenge minőségű, mert egy nagyobb képből lett kinagyítva. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani a felvételért Jászai Mari leszármazottjának, Keserű Katalin művészettörténésznek.
5 *Nemzetőr,* 1910. március 16.

Szentágothai János

Szentágothai János[1] (Schimert János Márton) Pestújhelyen született 1912. október 31-én,[2] és Budapesten hunyt el 1994. szeptember 8-án.[3] Apja dr. Schimert János Gusztáv orvos, anyja Antal Margit Erzsébet Ilona Katalin.

Kossuth-díjas anatómus (1950), egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1948), rendes (1967) tagja, alelnöke (1976), mb. elnöke (1977), végül 1977–1985 között választott elnöke. A Budapesti Orvostudományi Egyetem Anatómiai Intézetének igazgatója.

*

A világhírű agykutató *Az ember anatómiájának atlasza* című könyvét, melyet Kiss Ferenccel közösen készített, a saját illusztrációival látta el szinte művészi módon. Ugyanígy rajzaival szemléltette a *Funkcionális anatómia* című egyetemi tankönyvét. Kitűnő grafikai készsége volt. A rajzoláson kívül festett is, leginkább akvarelleket. Egykori tanítványa, Flerkó Béla professzor írta róla, hogy *„festőművészi adottságait mecseki barangolásaink alkalmával regisztrálhattuk, amikor 25-30 perc alatt készített kiemelkedő posztimpresszionista akvarelleket."*[4] Műkedvelő festészetét Vadas József művészettörténész a következőképpen elemzi: *„...finom tónusokkal átitatott tájképek, nem holmi »amatőr« munkák (a »profikkal« szembeállítva). Kerek a kompozíció, nagyvonalú az előadásmód, nincs szükségük tehát mentségre. De ami a lényegesebb, és ami számomra is ér-*

Dokumentum: Szentágothai János tájat fest (online forrás: http://archiv.evangelikus.hu/aktualis/uj-kiallitas-nyilik-az-evangelikus-orszagos-muzeumban-2013-egy-20.-szazadi-polihisztor.-szentagothai-janos-akvarelljei)

dekessé-vonzóvá teszi őket: egy olyan ember lelke nyilvánul meg bennük, aki élvezi azt, amit csinál. Aki örömét leli a természet szépségeinek megörökítésében. Mi sem természetesebb, hogy élményeit meg akarja osztani velünk."[5] Nyitott volt a művészetre. Népszerű volt a magyar televízióban az 1978-ban bemutatásra kerülő nyolcrészes anatómiai sorozata, mely az emberi testről, s annak működéséről szólt. Első előadásában az anatómiai tudás és ábrázolás fejlődését mutatta be művészeti alkotásokon keresztül a barlangrajzoktól kezdve Leonardo da Vinci és Dürer alkotásain át Klee-ig illetve Picassóig.[6] Még a tudományos kutatási eredményekben is művészetet látott. Az „Ulyssesként az agy körül" című vallomásában írja az idegsejtekkel kapcsolatban, hogy: *„Nem ilyen gyarló toll kellene hozzá leírni az élményt, amikor pár nap múlva sárga alapon előtted voltak azok a csodálatos sokágú idegsejtek és finom nyúlványaik összefonódásából keletkezett gyönyörű minták, amilyenekhez hasonlót a világ*

egyetlen textilművésze sem gondolhat ki."[7] Festményeiből „Egy 20. századi polihisztor – Szentágothai János akvarelljei" címmel nyílt kiállítás az Evangélikus Országos Múzeumban 2013. április 11-én.

*

„Az én számomra majdhogynem elsődleges szerepe volt a művészetnek. Egy kicsit pályát tévesztett művésznek is érzem magamat, annak ellenére – s ezt annak idején persze, felmértem, hogy képességeim nem elegendőek ahhoz, hogy alkotóművészként érvényesüljek. Én legszívesebben színész vagy pláne, operaénekes lettem volna, csakhát ronda a hangom, és a hallásom sem elég jó. Az összes tudományos érdememet odaadnám azért, ha egyszer kiállhatnék a Metropolitan-ben az Aidá-val, vagy a Rigolettót elénekelni. De nem ment. Talán, ha nagyon komolyan foglalkoztam volna festészettel, egy gyenge közepes szintre elérhettem volna – talán: de ezzel nem lettem volna elégedett... Abban, hogy én az anatómus szakmát választottam, és az idegrendszerrel foglalkoztam, erősen közrejátszott egy művészi látásmód. Ahogy egy őszi fát sem tudok úgy nézni, hogy a legmélyebb elragadtatás el ne fogjon, ugyanúgy éreztem ezt az idegsejtek gyönyörű elágazódásait látva. Vallom, hogy a legsematikusabb ábrázolásokba is kell, hogy szoruljon valamiféle művészi vonás, mint ahogy maga az oktatás is egy művészet; ezért is vagyok szomorú, hogy a professzori előadásokat annyira leértékelték. Visszatérve: a jó anatómiai ábrázolás titka, hogy részben hasonlítson a valódihoz, ugyanakkor az elvet is kellő egyszerűsítéssel adja vissza – nos, kérem szépen, mindezt elérni valóságos művészet [...] Érdekes probléma: az emberi test ábrázolása a történelem folyamán. Már az első emberi ábrázolásokban jelen van a természetesnek a megjelenítése és valami szimbolikusnak az érzékeltetése. A legkorábbi barlangrajzoknál az, ami emberre vonatkozik, jórészt

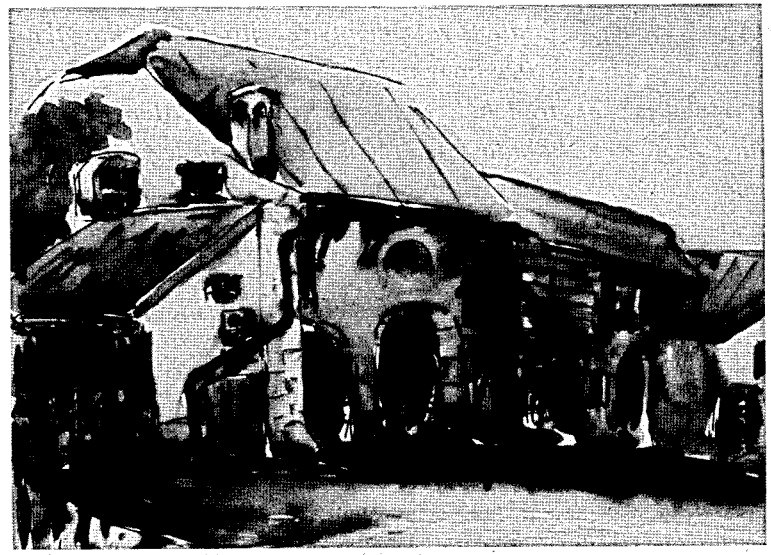

Dokumentum: „Falusi ház Svájcban". *Közölve:* a *Szentágothai János ünneplése* című könyvben. Szerkesztette és tervezte Szántó Tibor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987, 9. old.

szimbolikus – szexuális, mágikus vonatkozásokban –, az állatokat azonban elképesztő természetességgel ábrázolták. Tehát a képzőművészet legkezdetibb fokán megtalálható ez a két elem: az eredeti dolgokat bemutató volta és a mögötte rejlő jelentőség [...] Nekem valahogy mindig az az érzésem: a művészek képesek voltak előrejelezni a történéseket. Most hirtelen Radnóti költészete jut eszembe. Épp ezért szomorú vagyok, hogy a mai világban erre oly kevéssé figyelünk oda. Ugyanakkor azt is hiszem, hogy a művészet és a tudomány az emberi elme két teljesen párhuzamosan futó vágánya, és ezek a párhuzamosságok sokkal mélyebbek és eredetibbek, mint azt a felszínről látjuk.

Bárhol megbolygatjuk a világot, a legcsodálatosabb harmóniát találjuk.

Jó lenne, ha a létnek, az életnek egy felsőbbrendű harmóniáját egy művészetet értő kutató vagy a tudomány modern eredmé-

nyeit értő vagy legalábbis valamennyire sejtő művész magában egyesíteni tudná... De hogy a mai, nagyon specializált tudományban mennyire lehet ezt az ideált megközelíteni, az már nagyon kérdéses. Boldognak érzem magam, ha legalább egyes pontokon megsejtek valamit a művészet és a tudomány alaptörekvéseinek az egységéből."

Közölve: Méhes Károly: „A művészet és a tudomány párhuzamosan futnak. Beszélgetés Szentágothai János professzorral." *Új Dunántúli Napló,* 1992. május 9. 9. old.

Jegyzetek

1 Vezetéknevét a magyar királyi belügyminiszter a 334.437/1940 II. a. sz. engedélyével változtatta Szentágothaira. (38/1940 UB)
2 Schimert János Márton 1912. évi születési anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: BFL XXXIII.1.a. XV. kerületi 1912. évi 218. sz. a. születési anyakönyvi bejegyzés (5126. kötet).
3 Szentágothai János Márton 1994. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. XII. kerület 1994. évi 3162. folyószám alatti bejegyzés (321/1994 UB).
4 Flerkó Béla: *Szentágothai János.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1998. (A múlt magyar tudósai). Online forrás: http://www.orvostortenelem.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/5.1.7/szentagothai_janos_flerko_bela.pdf
5 Vadas József: „Szentágothai János akvarelljeiről..." In: *Szentágothai János ünneplése.* Szerkesztette és tervezte Szántó Tibor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987, 8. old.
6 Online forrás: https://www.youtube.com/watch?v=j7qU1nFfqWE
7 Szentágothai János: „Ulyssesként az agy körül." (Tudóssors) *Természet Világa,* 1994. január, 125. évfolyam, 1. füzet, 7. old. Online forrás: http://www.termeszetvilaga.hu/szentagothai/sz1a.pdf

Tóth Árpád

Tóth Árpád 1886. április 14-én született Aradon, és Budapesten hunyt el 1928. november 7-én.[1] Apja Tóth András szobrász, anyja Molnár Eszter.

Költő, újságíró, műfordító.

*

A költő apja Tóth András szobrászművész volt, és fiait is művészi pályára szánta. Öccse, Zoltán 1906-tól 1908-ig az Iparművészeti Főiskolán végezte tanulmányait díszítő szobrászként.[2]

Tóth Árpád már gyerekkorában is ügyesen rajzolt. A hatéves korában készített rajza alá, mely egy újságot olvasó színészt ábrázolt, apja a következőket írta: *„Ezen vándor, kóbor színészt, ki magát sohasem hagyta lerajzolni vagy lefényképezni, Árpád fiam hat éves korában lopva lerajzolta."*[3] A debreceni Déri Múzeum Irodalmi Tárában két diákkori rajzfüzete is fennmaradt. Az egyik, mely 1894-es keltezésű, jórészt arctanulmányt tartalmaz, míg a másik rajzfüzetben az emberi test részeit örökítette meg, de találhatók benne mitológiai alakok, versillusztrációk, és neves személyek portréi is (Kölcsey Ferenc, Victor Hugo, George Washington).[4] A Debreceni Állami Főreáliskolában eltöltött iskolai évei alatt azonban figyelme egyre inkább az irodalom felé fordult. 1903-ban, nyolcadik osztályosként, önképzőköri elnökké választották.[5] Egyetemistaként a szüleinek és

Dokumentum: Tóth Árpád önarcképe.

testvéreinek, különösen Lehelnek, a legkisebb fiútestvérének küldött leveleit gyakran gazdagította rajzaival.[6] Befutott költőként is szerette a kortársait lerajzolni. Így örökítette meg többek között Móricz Zsigmondot, Füst Milánt és Osvát Ernőt. A portrékon kívül tájképeket, életképeket és önarcképeket is készített. Később, a szanatóriumi kezelései során lányának, Eszternek írt levelek és képeslapok is őrzik szellemes ábrázolásait.[7]

*

Részlet a testvérének, Tóth Lehelnek, vagy ahogy a költő nevezte a nálánál 17 évvel fiatalabb öccsét, Lelikének küldött egyik rajzos levéléből:

„Itt küldünk Lelikének egy automobilt is, Fedák Sári ül rajta... Itt küldünk Lelinek egy pár cocót, nem elevenet, de így legalább nem rúgnak... Kedves Lelike! Amint látod, itt olyan hideg van, hogy még a konflisló is megáll útközben és fújja körmeit, hogy ne fázzék. Az ám! Csókol Árpád bátya."

Dokumentum: Tóth Árpád és Zoltán rajzos levele szüleiknek. (Budapest, 1907. szeptember 22.) A Déri Múzeum gyűjteménye, leltári szám: K.X.74.194.14.1-14.

Jegyzetek

1 Tóth Árpád 1928. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: Hu BFL XXXIII.1.a. 1928. évi I. kerületi 2692. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzés.

Dokumentum: Tóth Árpád rajza: „Budapesti diák-ősfoglalkozások. II: Vadászat." A Déri Múzeum gyűjteménye, leltári szám: K.X.74.134.1.

2 Tóth Zoltán (szül. Arad, 1887. október 11.) a költővel Budapestre jött 1905 őszén, ahol az Iparművészeti Főiskola hallgatója lett. Forrás: Az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola 1908–1909. évi huszonkilencedik iskolai évről. Szerkesztette Fittler Kamill igazgató. Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat, 1909. Online forrás: https://issuu.com/momekonyvtar/docs/1908–1909

3 Julow Viktor: *Tóth Árpád ifjúkori levelei és rajzai.* Szerkesztette Vargha Balázs. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1959 (Petőfi Irodalmi Múzeum–Képzőművészeti Alap Kiadó, Budapest, 1959), 192. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_PIMU_Evk_01/?query=t%C3%B3th%20%C3%A1rp%C3%A1d&pg=97&layout=s

4 Nagy János: *Tóth Árpád Emlékmúzeum Debrecenben.* A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1948–1956. (Debrecen, 1957), 152. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_HAJB_DERI_1948_1956/?pg=157&layout=s&query=t%C3%B3th%20%C3%A1rp%C3%A1d

5 *A Debreceni Állami Főreáliskola harmincegyedik értesítője az 1903–4. iskolai évről.* (Új évfolyam, tizenharmadik szám) Összeállította Fazekas Sándor igazgató, Debrecen. Nyomatott a város könyvnyomdájában, 1904, 57. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Debrecen_05137_allami_foreal_iskola_05167_1903/?pg=56&layout=s&query=%22t%C3%B3th%20%C3%A1rp%C3%A1d%22

6 A költő és testvére, Zoltán 1906 és 1908 között szüleinek írt leveleit és rajzait a Debreceni Déri Múzeum őrzi.

7 Tóth Eszter: *Apu.* Budapest, Móra Könyvkiadó, 1971, 79. old.

Nagy László

Nagy László a Veszprém megyei Felsőiszkázon született 1925. július 17-én,[1] és Budapesten hunyt el 1978. január 30-án. Apja Nagy Béla mintagazda, anyja Vas Erzsébet.

Kossuth-díjas magyar költő (1966), műfordító.

*

A költő már gyermekkorában kitűnt jó rajzkészségével, mely rövid időre meghatározta pályairányultságát. 1946 őszén beiratkozott a Magyar Iparművészeti Főiskola grafikus szakára, ahol Borsos Miklóstól tanulta az alakrajzot. Egy év elteltével átment a Magyar Képzőművészeti Főiskolára festőnek,[2] ahol Kmetty János és Barcsay Jenő lett a mestere.[3] Az 1975. július 24-i naplóbejegyzéséből megtudhatjuk, hogy 1947 decemberében a NÉKOSZ[4] irodalmi és kritikai folyóiratában, a *Valóság*ban Lukácsy Sándor szerkesztő a költő hét versét és egy rajzát, mely egy anyókát ábrázol[5] is közzétette. Rajz- és festői tehetségét később számos kötetben kamatoztatta.[6] A *Szárny és piramis,*[7] valamint a *Kísérlet a bánat ellen* című kötetei[8] további rajzait, rajzkísérleteit és képeit tartalmazzák, melyről Csoóri Sándor a kötet bevezetőjében a következőket írta. *„...A rajzokat nézve első gondolatunk aligha lehet más, mint hogy a hajdan festőnek indult Nagy László még versírás közben is oda-odafigyelt a szomszédban sustorgó múzsa sugdosására, és hogy a Kondor Béla-i testvér tehetség nosztalgiája állandóan kísértette. De gondolhatjuk azt is, hogy szabályos ördögűzés volt*

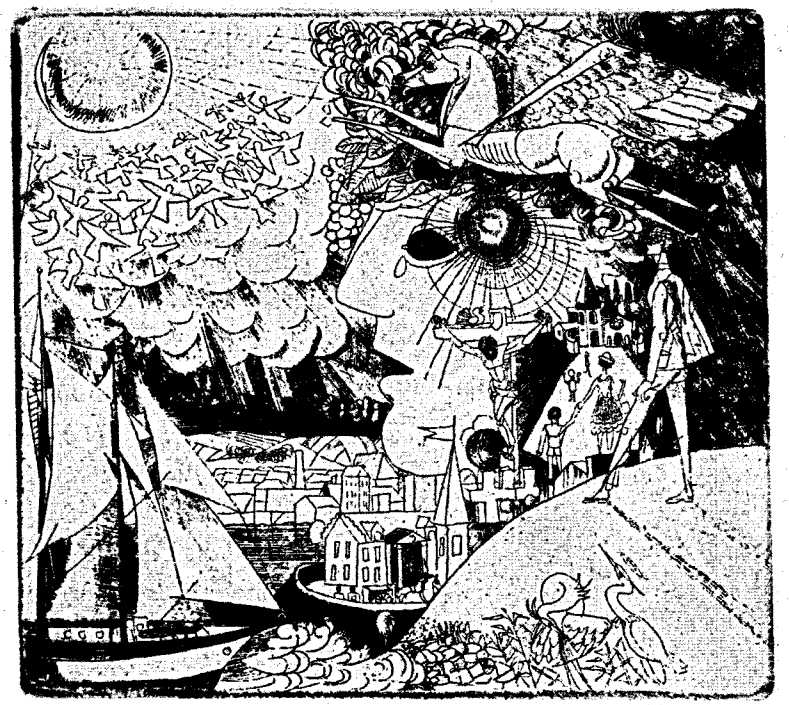

Dokumentum: Nagy László illusztrációja Dylen Thomas *Összegyűjtött versek* című kötetéhez. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1966. oldalszám nélkül.

ez a fölborzolt rajzolási kedv. Ráolvasás a dermedt idegekre: ha kell, hát fölidézi ő még a hegyek mögötti bivalyúristent is, csak fusson ki belőle a tehetetlenség romboló nyavalyája. Féljen és riadozzon inkább, mint tuskósodjon!" Kondor Bélához, de különösen Reich Károlyhoz szellemi rokonság fűzte. *„Együtt kezdtünk, egyszerre indultunk a pályán. Ő grafikusnak készült, s csak később vált költővé. Az útjaink is akkor váltak el, ő is más világba került, meg én is."* – emlékezett vissza Reich Károly, az egykori pályatárs.

A festésen és a rajzoláson kívül Nagy Lászlót a faragás és a bútorkészítés is érdekelte. Maga faragta eszközökkel és szerszámokkal készített időről időre különböző használati,

és emléktárgyakat. Az ún. „bütykölés" kikapcsolódást jelentett számára.

Készített láncot, dobozkát, emléktárgyakat, de szívéhez leginkább a lovacska-szobrok álltak közel.[9] A lovak mindig jelen voltak a művészetében, a verseiben.

„Állandóan a lovacska-szobrok járnak eszemben, miket majd hársfából faragok, festek...

Fűrészelek. Sok bennük a szú, azért válogatnom kell. Lovacskáknak valót is fűrészelek. Igazán, ez a deszka nem való másra, csak szekrénykéknek, lovacskáknak. Dohányzok, szőlőt csipkedek. Hónom alatt deszkával haza. Tepsikkel futkároznak az asszonyok át az úttesten. Húsok sülnek. M. Mariskával, J. Gizivel társalgok, ők is igen készülnek. A cicege kihűlt eléggé, de 4-5 darabot befalok. Alszom. Délután is ki a házhoz. Este faragom a lovakat...

Vágtam kerekeket a lovacska alá..."

Közölve: Krónika-töredék. Nagy László naplója 1975. február 14-től 1978. január 29-ig. Budapest, Helikon Kiadó, 438., 448., 740. old. Online: http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000767&secId=0000070510

Jegyzetek

1 A költő születésének dátuma vitatott, feltehetően 1925. július 14-én látta meg a napvilágot. A bába hanyagsága miatt anyakönyvi bejegyzésre azonban csak július 17-én került sor.

2 A Magyar Képzőművészeti Egyetem adatbázisa szerint 1947-től 1948-ig volt Képzőművészeti Főiskola hallgatója Nagy László. Online forrás: http://www.mke.hu/about/hallgatoi_adatbazis.php/n

3 1948-ban azonban a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán folytatta tovább tanulmányait.

4 Népi Kollégiumok Országos Szövetsége.

5 Közölve: *Valóság,* 1947, III. évfolyam, 12. szám.

Dokumentum: Nagy László: „Tamási Áron portréja". Felirat: „Tamási Áronnak, a pávásnak és a sasosnak szeretettel: Nagy László." *Jelzet:* PIM – Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, Képzőművészeti Szakanyag 2000.58.1

6 Pl. Szécsi Margit: *A trombitákat összesöprik* (versek Nagy László 12 tusrajzával, 1965); Dylan Thomas: *Összegyűjtött versek* (Nagy László 6 cinkkarcával, 1966); Miguel Hernández: *Örökös mennydörgés* (Nagy László 5 tusrajzával, 1967); Szécsi Margit: *Új Heraldika.* Összegyűjtött versek (Nagy László 8 rézkarcával, 1967); Szécsi Margit: *A Nagy Virágvágó Gép* (versek, Nagy László 6 tusrajzával, 1969); *Szárny és piramis.* Versek, rajzok, képek, kéziratok Nagy Lászlótól (82 képpel, 1980). Az Iszkázon lévő Nagy László Emlékházban több festményét is láthatjuk a költőnek.

7 Nagy László: *Szárny és kísérlet.* Versek, rajzok, képek, kéziratok Nagy Lászlótól. Budapest, 1980.

8 Nagy László: *Kísérlet a bánat ellen.* Budapest, Magvető Kiadó, 1980.

9 Bánszky Pál: „A játékkészítő Nagy László." *Forrás,* 1980, 12. évfolyam, 5. szám. 86. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Forras_1980/?query=nagy%20l%C3%A1szl%C3%B3%20falovacska&pg=503&layout=s

KERTÉSZKEDŐK

„Csak kettő maradt meg, amit az én kedves mentorom ojtott a vérembe: a poézis, meg a kertészet. A költészet is lehet, hogy kialszik egyszer. Lehet, hogy el fognak felejteni, mint költőt; de az én szép fáim minden évben ki fognak zöldülni újra, s hirdetni fogják, hogy »kertész« voltam...”

(Jókai Mór)

Fazekas Mihály

Fazekas Mihály 1766 januárjában[1] született Debrecenben, és ugyanitt, szülővárosában hunyt el 1828. február 23-án.[2] Apja Fazekas Mihály gyógykovács, állatorvos, anyja Nagy Mária.

Költő, író, botanikus.

*

„Talám nincs is olyan ember – írja 1807-ben Fazekas Mihály a *Magyar füvész könyv* előszavában –, *aki ha meglát valamely különös fát, fűvet, vagy virágot; annak megnézésében valami gyönyörűségét ne találná, és ne kívánná tudni minek hívják azt?"* S valóban, a költőt is, csakúgy, mint sok kortársát, magával ragadták a botanika rejtelmei. Diószegi Sámuel debreceni református lelkész ismertette meg sógorával, Fazekas Mihállyal a botanikát. A költő maga is nagy kerttel bírt, melynek növényeit és virágait a „vásárra jövő parasztemberekkel" hozatta. Itt figyelte és tanulmányozta az egyes növények növekedését és sajátosságait. A kertjében található növényritkaságokat verselte meg a botanikáért szintén lelkesedő költőbarátja, Csokonai Vitéz Mihály a „Főhadnagy Fazekas úrhoz" című költeményében. 1807 körül születhetett meg Diószegi Sámuelben és a költőben a Kollégium Füvészkertjének gondolata is, melynek, egyes források szerint, először a saját kertje adott otthont.[3] A kertet végül is a Kollégium szomszédságában lévő Pap-tava elmocsarasodott területén alakították ki.[4] A Debreceni Református Kollégium felügyelete alatt lévő Füvészkertet Kerekes Ferenc, a Kol-

légium első ásványtani tanára alapította, melynek indulásához az *Értekezés és kitérések* című művének[5] a bevételeit ajánlotta fel.[6] Az 1840-től 1922-ig működő botanikus füvészkert a diákok természettudományos képzését szolgálta.[7] Csokonaival együtt tagja volt Fazekas Mihály a Földi János vezette Debreceni Körnek is. Részt vett a Diószegi Sámuel által szerkesztett *Magyar fűvész könyv*[8] megírásában is, mely 1807-ben jelent meg. A kötet az első olyan magyar nyelvű növényhatározó, amely Linné rendszere alapján készült, és többnyire hazai növényfajokat ismertet. A praktikus orvosi használatot s tanácsokat fölsoroló szövegen kívül olyan lajstromokat is közöl, amelyekhez Diószegi saját alkotású „növény-nevezeteiről" számol be, és vagy 1500 magyar népies növénynevet jelentésével együtt sorol föl. A nyelvtörténeti szempontból is fontos forrás a növények magyar népies neveit is közli. A könyvben olvasható meghatározások, megőrizve a növények egykori népies elnevezését, mind a mai napig gazdagítják a szókincsünket. A kötethez tartozó *„Orvosi fűvész könyv, mint a' magyar fűvész könyv praktika része"* című fejezet pedig a hétköznapi életben használatos gyógynövények praktikus felhasználását mutatja be.[9]

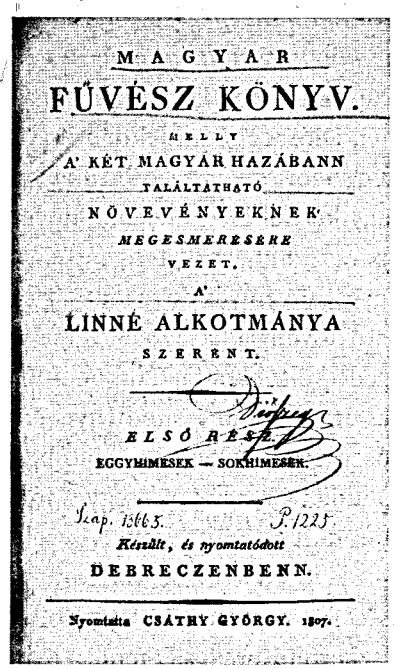
MAGYAR
FÜVÉSZ KÖNYV.
MELLY
A' KÉT MAGYAR HAZÁBANN
TALÁLTATHATÓ
NÖVEVÉNYEKNEK
MEGESMERESSERE
VEZET.
A'
LINNÉ ALKOTMÁNYA
SZERENT.
ELSŐ RESZ.
EGGYHIMESEK — SOKHIMESEK.
Lap. 1665. P. 1225
Készült, és nyomtatódott
DEBRECZENBENN.
Nyomtatta CSATHY GYÖRGY. 1807.

Dokumentum: Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály *Magyar fűvész könyv* című kötetének címoldala. Jelzet: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár: P1225.

SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED

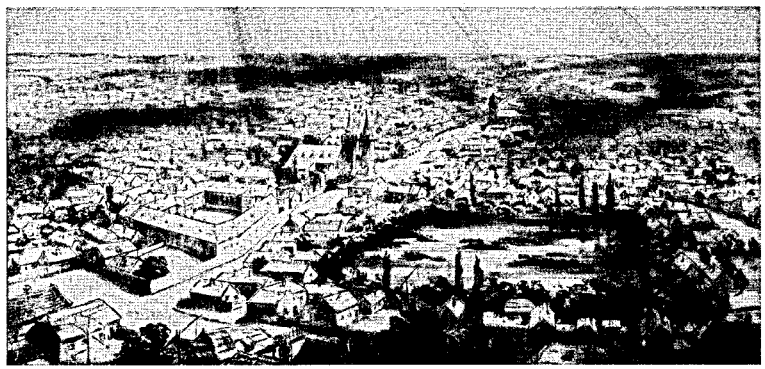

Dokumentum: Az egykori debreceni Pap-tava helyén létesítették a Debreceni Református Kollégium füvészkertjét, melynek létrehozásában a kollégium akkori gondnoka, Fazekas Mihály költő és botanikus is tevékenyen részt vett 1823-ig. *Lelőhely:* Méliusz Juhász Péter Könyvtár Helytörténeti Fotótára.

A *Magyar fűvész könyv* előszavában Fazekas Mihály a botanika tudományának megismerésére szólító szavai még ma is kedvet ébresztenek az olvasóban. A föld növényeit, fáit és virágait rendszerező és bemutató kötet előszavának gyönyörű sorai, stílusa minden valószínűség szerint a költőtől származnak:

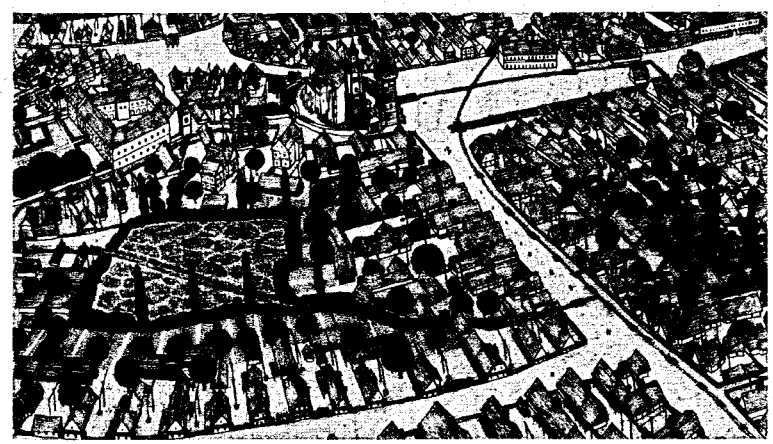

Dokumentum: Szegedi Károly fantáziarajza Debrecen egykori botanikus kertjéről és környékéről. *Közzétéve: Volt egyszer egy Debrecen* című kiállítása (2015. november 18., debreceni Méliusz Könyvtár).

„Ímé itt vagyon a magyar füvésztudományból az első zsenge, azoknak számára, kik a növényeket kedvelik, és azokkal esmérkedni kívánnak.

A természeti dolgok között a plántákkal való esmerkedés az, amellyel kiváltképpen minden lépten-nyomon kínál bennünket a természet. Az állatok elmennek előlünk és nem engedik, hogy velek közelről bánjunk; az ásványoknak nagyobb része nehéz helyen van, a hegyek gyomrába rejtve: de a plánták mindenütt a föld színén, erdőn, mezőn, kertben, hegyen, völgyön, szárazon, vízen, víz alatt, előttünk állanak, és őket tetszésünk szerént vizsgálhatjuk. A több állatoknak elég ha megtalálják ezekben az ő eledeleket, de az emberben az esméretre törekedő ész, amit meglát, azt esmérni és nevéről nevezni kívánja.

Talán nincs is olyan ember, aki ha meglát valamely különös fát, füvet, vagy virágot, annak megnézésében valami gyönyörűségét ne találná, és ne kívánná tudni, minek hívják azt?... Ímé ajánljuk hát és általadunk édes nemzetünknek olyan könyvet, melynek egyenes és egyedülvaló célja az, hogy a fáknak, füveknek és virágoknak esmérésére vezessen."

Közölve: Fazekas Mihály Művei. Szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Julow Viktor, Budapest, 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó, 207–208. o.

Jegyzetek

1 Fazekas Mihályt 1766. január 6-án keresztelték meg, születésének időpontja vitatott. Jelzet: Debrecen ev. ref. egyház anyakönyve. V. kötet 86. lap, 1766. január 6. Fazekas Mihály, Nagy Mária (fia) Mihály. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MJ7R-C

2 Jelzet: Debrecen ev. ref. egyház anyakönyve. LVI. kötet 421. lap. A haláleset bejegyzése 1828. január 25-én történt. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CS6Z-QTKJ

3 Egyes források szerint Kazinczy Ferenc vetette fel 1807-ben a botanikus füvészkert tervét, s eredetileg a városon kívül képzelte el a helyét.

4 „Rektori beszédek." Tartotta az 1927–28. tanévben Dr. Verzár Frigyes egyet. ny. r. tanár, a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem rektora. In: *Debrecen természettudományi múltja.* Debrecen, 1929, 34. old. Online forrás: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/98570/Verz%E1r_Frigyes_Rectori_besz%E9dek.pdf;jsessionid=EC774F1EDA-1E8F3828610716D8C5ECDD?sequence=1

5 Kerekes Ferenc: *Értekezések és kitérések* (Debrecen, 1836).

6 Kormos László – Matkó László: *Tanulmányok és forrásközlések a kollégiumi füvészkert és faiskola történetéhez. A botanikus kert és a faiskola a múlt században.* Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár. 82 o.

7 A Füvészkert megnyitását már nem érhette meg Fazekas Mihály. A kert helyére épült a Déri Múzeum.

8 Teljes címe: *Magyar fűvész könyv melly a' két magyar hazábann találtatható növevényeknek megesmerésére vezet, a' Linné alkotmánya szerent*: Első rész: Eggyhímesek – sokhímesek: Második rész: Kétfőbbhímesek – lopvanöszők [Diószegi Sámuel, Fazekas Mihály]. Debrecenben, nyomtatta Csáthy György, 1807, 608 old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/05600/05605/html/

9 Diószegi Sámuel: *Orvosi fűvész könyv, mint a' magyar fűvész könyv praktika része.* Debrecenben. Nyomtatta Csáthy György, MDCCCXIII.. 396 old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Klasszikus OrvosiKonyvek_057/?pg=2&layout=s

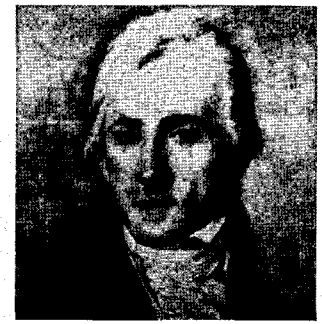

Kazinczy Ferenc

Kazinczy Ferenc 1759. október 27-én született a Bihar megyei Érsemlyén, és 1831. augusztus 23-án hunyt el Felsőregmecen.[1] Apja Kazinczy József táblabíró, anyja Bossányi Zsuzsánna.

Író, költő, műfordító, a nyelvújítás legfőbb alakja, a Magyar Tudós Társaság rendes tagja (1830).

*

Számtalan levél, naplórészlet, rajz és feljegyzés bizonyítja, hogy Kazinczy Ferenc jó gazdaként sokat foglalkozott a kertjével, a földjével és a gyümölcsösével. Fennmaradt tervei és rajzai arról vallanak, hogy mennyire kedves volt számára széphalmi birtoka, melynek terjedelme 190 hektárnyi lehetett.[2] Maga is arról vall Szemere Pálnak írt levelében, hogy: *„Én magamat nem tartom rossz gazdának; nagy kertemben egy fa sincs, melyet ne én ültettem volna, sokat in eigener hoher person, sokat más által, hogy vagy jelen valék, mikor kertészem ültette vagy legalább én mutattam ki a helyét, hová mely fának kell ültettetni; – ha szántatok ott vagyok; ott ha szénát csináltatok, hanem ha a forró meleg vagy a tavaszi szél és eső a szőlő dolgozástól eltilt."*[3] Kertjét angol ízlés szerint akarta kialakítani. Aszalay Jánosnak, Kazinczy alkalmazottjának 1795. évi leveléből megtudhatjuk, hogy a díszkertbe milyen mutatós fákat, bokrokat és díszcserjéket kívánt meghonosítani: ezüstfűz, aranyeső, eperfa, ördögcérna, fürtös bodza, tamariszkusz, mályvacserje, selyemkóró.[4] Szabadulása után azonban mindez nem valósulhatott meg. Érdeklődése azonban

megmaradt a „rendezett" angolkertek iránt,[5] s nagy előszeretettel örökítette meg a neki tetsző kerteket, parkokat és azok építményeit.[6] Közülük többet meg is látogatott (többek között a tatai angolkertet, az Orczy-kertet, a Csáky birtokon lévő hotkóci kertet, Cserey Farkas krasznai kertjét, Wesselény Miklós zsibói birtokát, a Bethlen család Fehér megyei gáldtői kertjét vagy a Gyulai család Hunyad megyei dédácsi és marosnémeti birtokát). A kertek gazdáit és művelőit hasznos tanácsokkal látta el, mert, mint ahogy Kultsár Istvánnak írt egyik levelében kifejtette: *„Nem sokára le fogom írni a' helyet minden szépségével s' megtoldom*

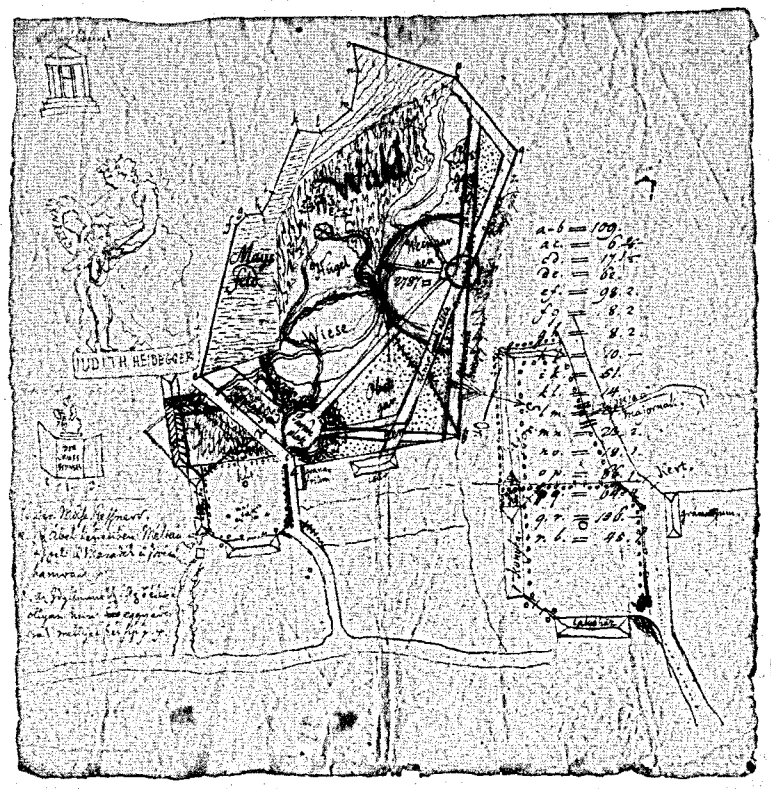

Dokumentum: Kazinczy Ferenc 1. számú tervrajza a birtokáról és leendő kertjéről (1795–1799). *Jelzet:* MTA KIK Kt. M. Ir. Lev. 4r. 212, 5.

az Anglus kertek theoriájával, melly annál szükségesebb, mert most mindent megszállott a' gonosz lélek Anglus kertet ültetni, s' egyik nagyobb bolondságot csinál, mint a másik."[7] Mérgesen jegyezte meg, hogy *„Most mindennek Anglus-kert kell, de alig van valaki, ki tudná, mit kell csinálnia, midőn atyjairól reá maradt kertjének egyenes útjait görbékké hagyja vonatni."* Az Orczy-kertről is elítélően írt naplójában: *„Nem leltem benne annyit mint vártam. Bokrai sok helytt magasra növő fákból vannak ültetve, 's így a' ki közttök sétál, nem zöld árnyat lát hanem holt ágakat".*[8] Nagy híve volt tehát az „angol" kerteknek, különösen azok ízléses és szakszerű kialakításának. 1806-ban is, amikor meglátogatta Csáky Emánuel grófot a hotkóci kastélyában, Cserey Farkasnak számolt be a kastély kertjében tapasztaltakról, melyben, nagy örömére a gróf: *„Anglus kertet akar építeni, akar tud hozzá, akar nem, theoriáját adom az Anglus kerteknek 's tanácsot, hogy mit kell tenni annak, a' ki Anglus kertre vágy."*[9] Kazinczy volt az, aki 1806-ban elsőként közölt kertismertetőt „Hotkócz-Ánglus kertek" címmel.[10] Kertkedvelő és építő főnemeseknek szánt írásában részletesen kifejtette elképzeléseit az angolkert kialakításáról: *„a szép formát kell elérni igyekezni az anglus kertésznek (is) minden csemetéjében, hantjában, bokrában, fáiban s gruppjaiban... fáit s bokrait úgy ülteti, hogy a legmagasbb növésűek hátulra essenek, s azok, amelyek leveleiknek színekre nézve együvé illenek s szép lombjátékot ígérnek, együtt álljanak."*

*

Nem csoda, hogy saját ízlésének megfelelően kívánta kialakítani széphalmi parkját is:

„Ez idén tavasszal kertemnek Toronya felé való kerítését végig ültettem mogyoróval, egyébütt pedig fűzfa karókkal kerteltettem-bé; de a' fűzekből kevés fogamzott-meg a' példátlan szá-

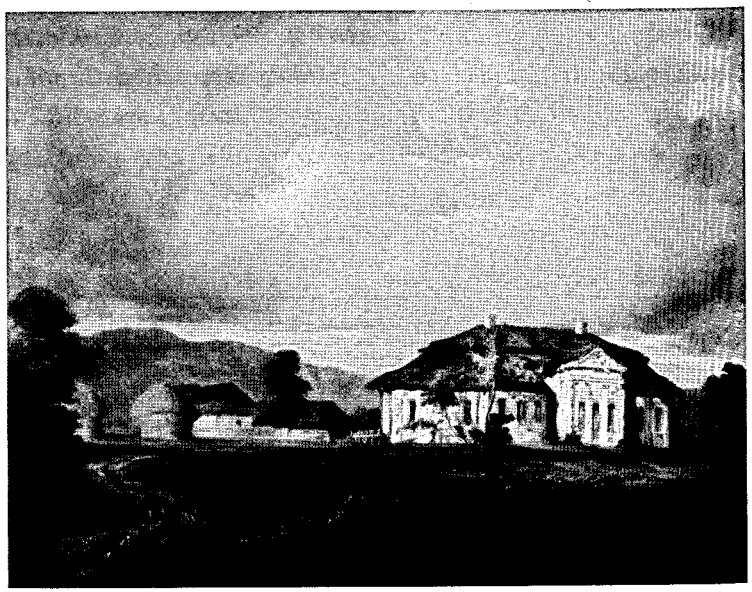

Dokumentum: Jakobey Károly János festménye Kazinczy Ferenc kúriájáról (1858). *Jelzet:* MTA Művészeti Gyűjtemény

radság miatt. A' Bányácskai szegletben levő veresfűzek ez idén már három esztendősök, 's mivel az a' hely nedves, jól megfogamzottak.

24. §. Kertemnek napkeleti része soha trágyázva nem volt; nem csuda tehát, hogy ott az ültetés sikeretlen volt sok ideig. Ezen felűl ott a' szántás miatt olly rettenetes gerendesek voltak a' földek, hogy azt négy esztendei igazítás sem tudta kiegyenesíteni...

32. §. 1810 Decemberben Kázmérból szekeren szilvafiatalokat hozattam, 's elültettem a' Bányácski földekről 's a' ligetből lejövő patak 's a' Szakszon földje mellett. 1810ben oltványaimat is szaporítottam, kiveszvén többnyire azok, a' mellyeket Kassáról a' gróf Schmidegg kertészétől 's eggy faáruló Némettől 1807 és 1808 vettem. – 1809. Ujhelyi Prof. Nováki oltogatott kajszi baraczkokat és almát. A' kertem ajtajában álló Populus Canadensis itt termett 1808ban eggy ágáról azon Regmeczi kertben álló fám-

nak, mellyet a' Pesti Botanicus kertből 1793ban hoztam volt. Populus Italicáimnak két legöregebbjét Regmeczről hozattam-ki. A' Gyászfűzemet 1808. ültettem. A' gyertyán spállért is 1808."

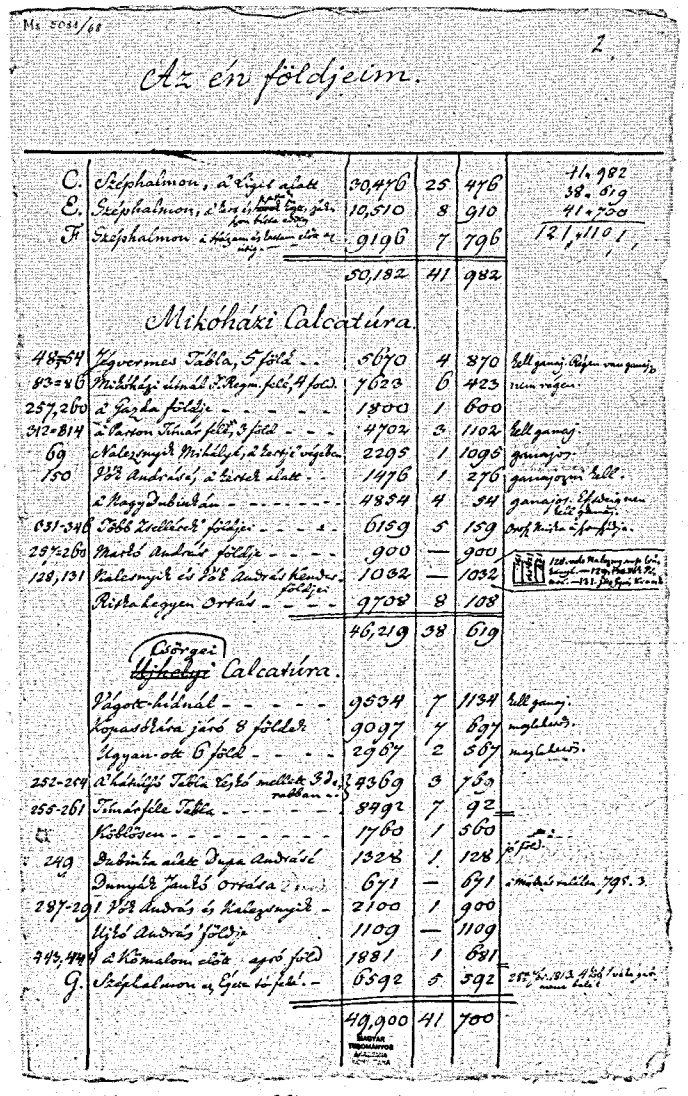
Az én földjeim.

C.	Széphalmon, a' Liget alatt	30,476	25	476	41,982
E.	Széphalmon, a' Ligetben	10,510	8	910	38,619
F	Széphalmon a' Kőszeg és Bem alatt	9196	7	796	121,1101
		50,182	41	982	

Mikóháki Calcatúra.

48-54	Ugyvermes Tábla, 5 föld	5670	4	870	
83-86	Mikóháji alnál a' Regen-féle, 4 föld	7620	6	423	
257,260	a' Fazda földje	1800	1	600	
312-314	a' Barton Tímár-féle, 3 föld	4702	3	1102	
69	Nálezsnyék Mikóhége, a' Kertje végén	2295	1	1096	
150	Id. Andrásé, a' Kertek alatt	1476	1	276	
	a' Nagydubidán	4854	4	94	
131-146	Több Zsellérek' földjei	6159	5	159	
297-260	Martó András földje	900	—	900	
128,131	Nálezsnyék és Id. András Kendr. földjei	1032	—	1032	
	Ripka Legyen Ortás	9708	8	108	
		46,219	38	619	

Csörgei ~~Ujhelyi~~ Calcatúra.

	Vágott-helynél	9534	7	1134	
	kopasdbára járó 8 földek	9097	7	897	
	Ugyan-ott 6 föld	2987	2	587	
252-254	a' Kéthájjó Tábla végső mellett 3 rudban	4369	3	769	
255-261	Tímár-féle Tábla	8492	7	92	
	Kőlőszen	1760	1	560	
249	Dubinka alatt Dugó András	1328	1	128	
	Dunyék Martó Ortása	671	—	671	
287-291	Id. András és Nálezsnyék	2100	1	900	
	Ujló András' földje	1109	—	1109	
343,344	a' Kőmalom alatt agró föld	1881	1	681	
G.	Széphalmon a' Gyan-féle	6392	5	392	
		49,900	41	700	

Dokumentum: Kazinczy Ferenc feljegyzése a birtokairól. Jelzet: MTA KIK Kt. Ms 5081/68.

Közölve: Kazinczy Ferenc Összes művei. Széphalom és házi dolgaim. Írtam ezt 1810. decemberben. Online forrás: http://deba.unideb.hu/deba/kazinczy_muvei/text.php?id=kazinczy_onelet_0169_k&hi=KERTEM

Jegyzetek

1 Kazinczy Ferenc 1831. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: B-A-Z. m. Lt. SFL. IV. 2420. Felsőregmeci református anyakönyvi másodpéldány. 1827–1895. Felsőregmec, 1831. augusztus 23. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939K-RY93-35

2 Orbán László: „Kazinczy széphalmi birtoka". *Irodalomismeret.* Irodalmi, művészeti és múzeológiai folyóirat, 2017. (4). 8–52. old. Online forrás: http://real.mtak.hu/74188/6/8_Orban_Iris_IV_beliv.pdf

3 Kazinczy Ferenc levele Szemere Pálnak, Széphalom, ápr. 19. 1812. (108. levél). In: *Kazinczy Ferenc levelek.* Válogatás és szöveggondozás Szauder Mária. Online: http://mek.oszk.hu/05600/05606/html/#90

4 Aszalay János levele Kazinczy Ferencnek, Pest, 1794. november 6. Jelzet: KazLev. II, 456. lev. 388–389. old.

5 Mohay Borbála. „Kazinczy és az Orczy-kert." *Irodalomtörténet,* 46. (96.) évfolyam, 3. szám (2015.), 259–278. old. http://epa.oszk.hu/02500/02518/00349/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_2015-3_259-278.pdf

6 Híres volt rajz- és metszetgyűjteményéről is, mely később nagyobbrészt a pataki kollégium gyűjteményeibe került.

7 Kazinczy Ferenc levele Kultsár Istvánnak. Széphalom, 22-dik Sept. [1806]. 994. lev. *Kazinczy Ferencz levelezése.* Közzéteszi Dr. Váczi János. IV. kötet. 1806. január 1. – 1807. ápril. 30. Budapest, 1893. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 314–315. old. (Megjelent a Hazai Tudósítások 1806. évf. 28. számában).

8 Kazinczy Ferenc: *Az én naplóm.* (1803. május 8-i bejegyzés). Online forrás: http://epa.oszk.hu/02500/02518/00349/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_2015-3.pdf

9 Kazinczy Ferenc levele Cserey Farkashoz. Széphalom, Septr. 23d. 1806. 996. lev. *Kazinczy Ferencz levelezése.* Közzéteszi Dr. Váczi János. IV. kötet. 1806. január 1. – 1807. ápril. 30. Budapest, 1893. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 316–320. old. Online forrás: http://berszangabor.hu/a-human/12-hum/h08-50-cserey.htm

10 Kazinczy Ferenc (1806) „Hotkócz – Ánglus kertek." *Hazai Tudósítások.* Szerkesztette Kultsár István. 32. sz. 268–271. old. 33. sz. 276–279. old.

Kossuth Lajos

Kossuth Lajos Monokon született 1802. szeptember 19-én, és Torinóban hunyt el 1894. március 20-án. Apja Kossuth László uradalmi ügyész, anyja Weber Karolina.

Magyarország kormányzó elnöke (1849. április 14. – augusztus 11.), pénzügyminiszter (1848. április 7. – szeptember 12.), az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke (1848. szeptember 16. – 1849. április 14.), országgyűlési követ.

*

Hogy mi váltotta ki Kossuth Lajos botanikai érdeklődését? A politikus szomorúan vall erről: *„Sok gond s még több bú nyomja lelkemet. Foglalkoznom kell, hogy a pillanatnyi önfeledésben enyhet találjak. Vonzalmaim a természet tanulmányozására vezetnek. Csak az képes érdekelni, hogy időnként önmagamról megfeledkezzem. Emberekkel nem társalgók, annyira elszoktam tőlük, hogy már nagyon terhemre esik a társalgás. Szeretem, hogy már nem vagyok e tehernek kitéve. Nem ismerek senkit Turinban s azt hiszem, engem sem ismer senki. A visszavonuló ember hamar kiesik a társaság emlékezéséből. Nem zavar senki magányomban."*[1] Kossuth 1867 után kezdett el foglalkozni a kertészkedéssel és a botanikával, mely a '70-es évek elején teljesen betöltötte az életét. A több mint 4000 lapnyi herbáriumát,[2] melyet rendszerezett és széljegyzetekkel látott el, ma a Természettudományi Múzeum Növénytára[3] őrzi „Kossuth

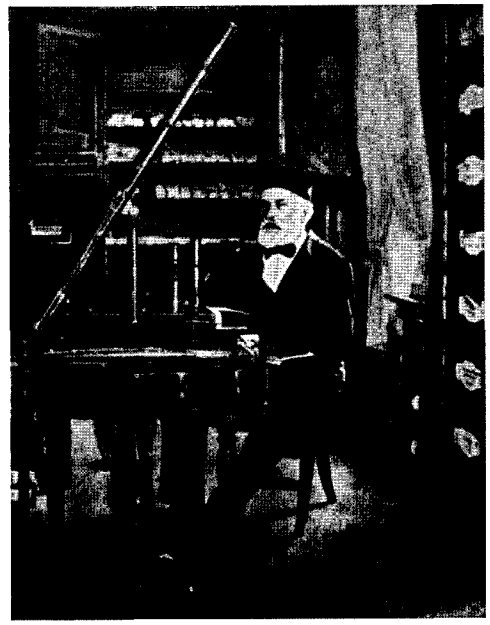

Dokumentum. Kossuth Lajos a Torino melletti Collegno al Baracconében lévő otthonában (1880-as évek) távcsöve, mikroszkópjai és természetrajzi gyűjteményei társaságában. Jobb oldalon a jelenleg az MTM Növénytárában lévő növénygyűjteményének tárolószekrényei láthatók. *Vasárnapi Ujság,* 1902. szeptember 14. 49. évfolyam, 37. szám, 597. old. (Online forrás: http:// epa.oszk.hu/00000/ 00030/ 02540/pdf/VU_ EPA00030_1902_37.pdf)

Lajos herbáriuma" gyűjteménynév alatt, tengerinövény-gyűjteménye pedig az Evangélikus Országos Múzeumban található.[4] A gyűjtemény a magyar növényeken kívül észak-amerikai és észak-olaszországi növényeket is tartalmaz. Egy-egy ritkaságért megmászta az olasz Alpokat és az Appennineket, de eljutott a Mont Cenis-re és a Mont Blanc-ra is. 1872-ben Szontágh Miklósnak írt levelében említi, hogy: *„Hiszen – képzelje ön – rajtam is megtörtént még az idén is, hogy azok a szirénhangok addig csalogatták 70 éves lábaimat, míg közel azon magasságban találtam magamat, ahol a Mont Blanc első tudományos megmászója, Saussure ütötte fel 15 napra borzalmas kunyhóját, hogy ellesse a magasság titkait, mert hát föltettem magamban, hogy addig megyek, míg én is találok egy Androsace bryoidest – havasi sziklák e törpe növényfaját – mint Saussure talált."*[5] A politikus szerette volna a természettudományokban haszná-

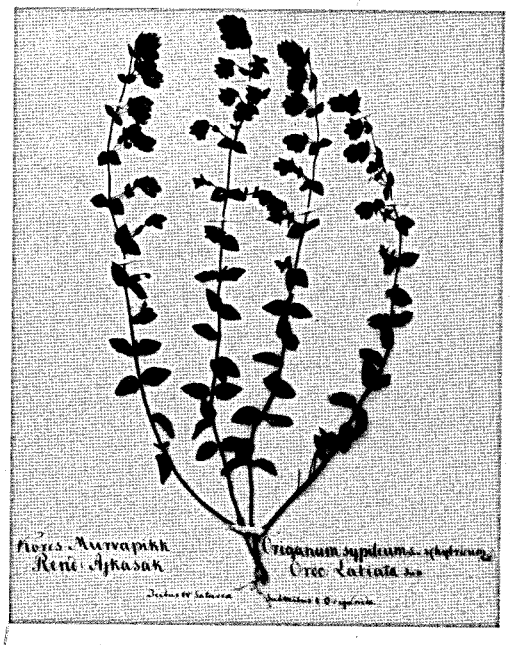

Dokumentum: Kossuth Lajos növénygyűjteményéből való lepréselt és feliratozott vad majoranna: Korcs murvapikk *(Origanum sypileum). Lelőhely:* Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára. Kossuth Lajos herbáriuma.

latos fajneveket is magyarosítani, hiszen a legtöbb – főleg akkoriban – csak latinul volt ismert. Több tudományos dolgozatot is készített e tárgykörben. Kossuth Lajos 1876-ban felvételét kérte a Természettudományi Társulatba is. Olaszországban, Collegno al Baracconéban [6] lévő házát nagy kert vette körül, melyet maga tervezett és nagyrészt gondozott. A kertet mintegy 150 bokor, kaktuszok, kis tavacska, rózsalugasok és jázminok díszítették. Üvegházat is építtetett. Hogy milyen lehetett a kertje, azt Helfy Ignácnak írt levelében meséli el: *„Szerettem a virágtenyésztést, amíg kertem volt. Többek közt kötélfüzéreket huzattam a sima pázsit köré házam előtt Baracconeban s színvegyület kedveért végig futtattam rajtuk a sötét vörös Batatas paniculatát* (Vidari), *a zöldes Cobea scandest* (Serleglonc), *a sötét violaszín nagy virágú Perkátát* (Ipomaea Learii) *s a Szulák-féle rend ama gyönyörű fehér virágát, mely este nyilik, csak éjen át tart, s azon*

különös sajátsággal bír, hogy míg más virágok bimbóinak kinyilása rendesen hoszszabb időn át lassan-lassan megyen véghez, ennél a bimbóknak alig kell pár percz a nyiladozásra, s egyszerre csak az ember szeme láttára csészealj nagyságú nyilt virággá pattannak ki. Élvezetes látvány! Ha magyar vendégeim akadtak, kivittem őket gyönyörködni benne. Gyönyörködtek is. Megteremne nálunk? – kérdezék. – Minden bizonynyal. – Mi a neve? – „Calonyction macrantholeucum" felelém. – Nagyot kaczagtak, s »az ördög ha ezt fejében tartja« – mondák – »már mi majd csak úgy fogjuk hívni, hogy fehér éjvirág«."[7]

A népnyelv több növényt is elnevezett a politikusról: Kossuth-csillagnak vagy Kossuth-virágnak hívják a Portucala grandiflorát, Kossuth-fűnek vagy Kossuth-tövisnek a Xanthium spinosumot, Kossuth-kórónak az Erigeron canadensist, vagy Kossuthkának a Sedum kamtschaticum nevű varjúhájféle növényt.

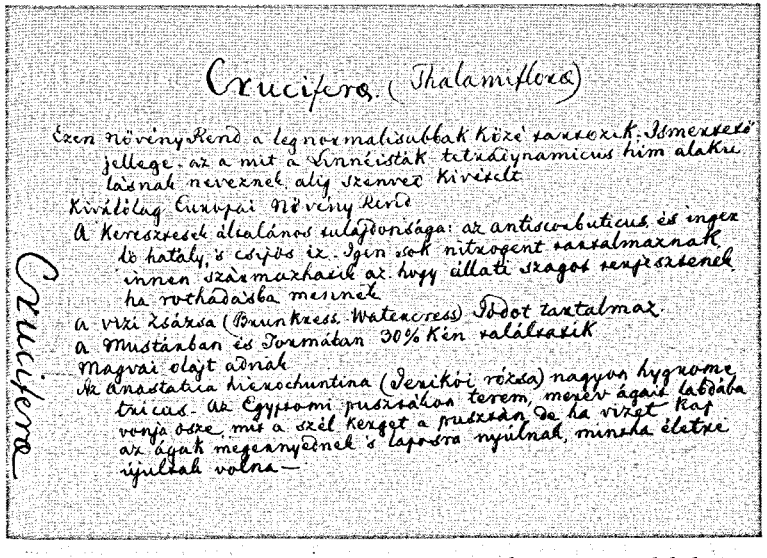

Cruciferae. (Thalamiflorae)

Ezen növénycsoport a legnormalisabbak közé tartozik. Ismertető jellege – az a mit a Linnéisták tetradynamicus him alakulásnak neveznek, alig szenved kivételt.
Kiválóleg Európai Növény Kerek
A Keresztesek általános tulajdonsága: az antiscorbuticus és ingerlő hatály, s csípős ízű. Igen sok nitrogent tartalmaznak innen származhatik az hogy állati szagot terjesztenek ha rothadásba mennek.
a vízi zsázsa (Brunkress. Watercress) Iodot tartalmaz.
a Mustárban és Tormában 30% Kén találtatik
Magvai olajt adnak
Az Anastatica hierochuntina (Jerikói rózsa) nagyon hygrometricus. Az Egyptomi pusztákon terem, mezőv ágait labdába vonja össze, mit a szél kerget a pusztán de ha vizet kap az ágak megszélednek s lapodra nyilnak, mintha életre ébültek volna –

Cruciferae

Dokumentum: Kossuth Lajos kézzel írt növénymeghatározása. *Lelőhely:* Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára. Kossuth Lajos herbáriuma.

Dokumentum: Kossuth Lajos Collegno al Baracconéban lévő szobája, háttérben a növényei tárolására szolgáló szekrényekkel (ismeretlen festő). *Lelőhely:* Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára.

Kossuth Lajos 1884 novemberében írt levelében, melyet Helfy Ignácnak írt, részletesen leírta a botanika iránti szenvedélyét:

„Midőn az 1867-iki jogelalkuvás bevágta előttem azon politikai tevékenység utját, melynek életem akkorig a számkivetésben is szentelve volt: a természettudományokban kerestem, nem vigasztalást, mert ezt a hazafi szomorúságának más, mint a szomorúság okának elháritása nem nyujthat, hanem kerestem szórakozást. ‚A természetet megtaláljuk s csakis azt találjuk meg a balsors napjaiban,' írta Chateaubriand; és igazat irt. Sokat foglalatoskodtam a növénytannal is, a mit szeretetre méltó tudománynak (Scientia amabilis) neveztek el. Meg is érdemli e minősitést. E foglalkodás közben érdeklődéssel lapozgattam Barra Magyar növénytanát is, érdeklődéssel mind azért, mert sokszor

igen érdekes értesítést nyujtott a felől, hogy minő nézetek vannak egy-egy hazai növény gyógyereje s egyéb tulajdonságai felől népünk közt szájhagyományilag elterjedve, mind azért is, mert növénygyüjteményem rendezésénél az otthon is honos növények magyar neveinek meghatározásában jó hasznát vehetém..."

Közölve: Megjelent a *Pesti Napló* 1884. évi december 18, 19, 20. számában, s kivonatosan a *Természettudományi Közlöny* 1885. évfolyamában.

Jegyzetek

1 Hegedűs Lóránt: *Kossuth Lajos, a legendák hőse.* XIV. fejezet. Ember a csillagok között. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T. 1941, 313. old. (Jelzet: MNM Országos Levéltára: Kossuth Iratai (KI) 5156/a. *„Természettudományi jegyzetek"*).

2 A növénygyűjteményét Moesz Gusztáv 13 kategóriába sorolja „Kossuth Lajos és a botanika" című tanulmányában. *Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz,* 1915. február–május, XVII. kötethez, 1–2. (CXVII–CXVIII.) 2–3. old. Online forrás: http://real-j.mtak.hu/6647/1/TermtudKozl_1915_potfuzet.pdf

3 A Növénygyűjteményt 1895 áprilisában vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytára.

4 A gyűjtemény adományként kerülhetett az Evangélikus Országos Múzeumba, a növendéki napló bejegyzése is erre utal: *„Nagyságos Ihász Lajos úr* [Ihász Dániel unokaöccse] *Kossuth Lajosnak az 1860-ik évben számos tengeri növényből álló kiváló, nagybecsű növény gyűjteményét ajándékozta múzeumunknak."*

5 Kossuth Lajos levele dr. Szontagh Miklósnak. Via Bertholet, Turin, 1872. szeptember 23. Közzétéve: *Természettudományi Közlöny,* 1894. április XXVI. évfolyam, 296. füzet, 191. old. Online forrás: http://epa.oszk.hu/02100/02181/00296/pdf/EPA02181_Termeszettudomanyi_kozlony_1894_191-204.pdf

6 Kossuth Lajos emigrációja során több helyen is lakott: Milánóban, Genovában, Torinóban, majd Collegno al Baraccone következett, végül visszatért Torinóba.

7 Kossuth Lajos levele Helfy Ignácnak. Turin. Nov. 1884. A *Pesti Napló* 1884. évi deczember 18, 19, 20. számában, kivonatosan pedig a *Természettudományi Közlöny* 1885. évfolyamában jelent meg (Kossuth Lajos: *A természettudományi nem-, és fajnevek magyarításának kérdéséről.*)

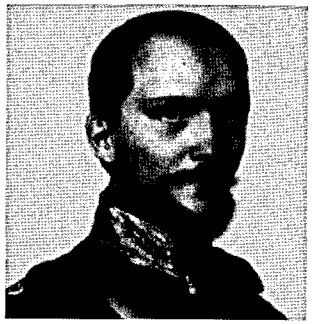

Görgei Artúr

Görgei Artúr (görgői toporci Görgey Johannes Arthur Woldemar) 1818. január 30-án született a Szepes megyei Toporcon,[1] és Pesten, 1916. május 21-én érte a halál.[2] Apja görgői toporci Görgey György, anyja Pertzián Wilhelmina (Perczián Vilma).

Honvédtábornok, hadügyminiszter (1849. május 7. – július 5.), több alkalommal töltötte be az 1848–1849-es szabadságharc magyar honvédseregének fővezéri tisztét, emlékiratíró.

*

Görgei 1867. november 3-án tért vissza tizennyolc évi klagenfurt-viktringi száműzetéséből.[3] Itthon csak nehezen tudott munkához jutni. Pár év alatt több helyen is dolgozott, többek között a Lánchíd Rt.-nél és 1868-tól 1871-ig a Kőszénbánya 's Téglagyár Társulat Pesten névű (KTTP) részvénytársaságnál.[4] 1871-től még csak a nyarakat töltötte öccse, Görgey István közjegyző visegrádi Salamon-torony úti villájában (Görgey–Latinovits villa),[5] 1875-től 1907-ig[6] pedig kora tavasztól késő őszig itt élt.[7] Intézte a birtok ügyeit, amiről rendszeres beszámolókat, elszámolásokat küldött öccsének, Görgey Istvánnak.[8] A Görgey–Latinovits-birtok része volt a Visegrádhoz tartozó Szentgyörgypuszta, melyen rendszeresen kertészkedett.[9] Hogy a tábornok aktívan részt vett-e Görgey Istvánné Mogyoró-hegyen lévő szőlőjének munkálataiban, erősen kétséges, már csak koránál fogva is.[10] Visszaemlékezések szerint Dr. Szohner József, akinek szanatóriuma volt Visegrádon,

egyik látogatása alkalmával összecsapva a kezét, felkiáltott: *„Ez egy valóságos Bulgária!"* Ettől kezdve maga Görgei is így keltezte barátainak és ismerőseinek szánt leveleit: *Bulgária, 188...* A kertészet és a szőlészet területéről a legmodernebb könyveket és folyóiratokat rendszeresen járatta és tanulmányozta. Visegrádon számtalan híresség, író, költő, orvos, kémikus, politikus és tudós kereste fel az egykori tábornokot, többek között Gyulai Pál, Arany László, Mikszáth Kálmán, Herczeg Ferenc, Marczali Henrik és Than Károly.

*

A korszerű gazdálkodás és az új fajták telepítése iránti érdeklődéséről egy 1897. április 30-án kelt levél tanúskodik. Ebben a levelében egy hölgyismerősétől kért elvetésre alkalmas magot az új fajta meghonosításához.

Dokumentum: A kertészkedő Görgei Artúrról készült fotó (1890ca). *Jelzet:* Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, ltsz.: 683-1956.

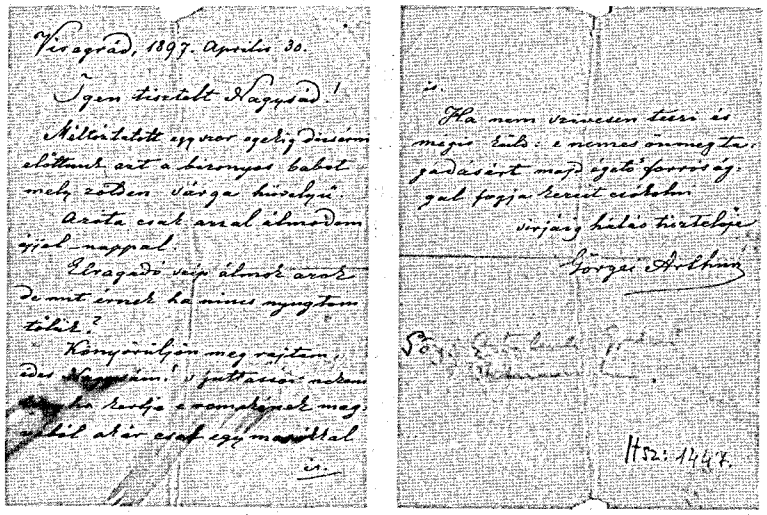

Dokumentum: Görgei Artúr által ismeretlen hölgyhöz írt levél, Visegrád 1897. április 30. *Lelőhely:* Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma Helytörténeti gyűjtemény, ltsz.: 1447.

„Visegrád 1897. április 30.

Igen Tisztelt Nagysád!

Méltóztatott egyszer egekig dicsérni előttünk azt a bizonyos babot mely zölden sárga hüvelyű. Azóta csak azzal álmodom éj-jel-nappal. Elragadó szép álmok azok, de mit érnek, ha nincs nyugtom tőlük? Könyörüljön meg rajtam édes Nagysám! s juttasson nekem konyha kertje e remekének magvából akár csak egy marékkal is. Ha nem szívesen teszi és mégis küld: e nemes önmegtagadásért majd égető forrósággal fogja kezeit csókolni sírjáig hálás tisztelője Görgei Artúr.”

Jelzet: Magyar Nemzeti Múzeum – Mátyás Király Múzeum ltsz.: 1447.

Jegyzetek

1 Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9RQB-KNC?i=144&cc=1554443

2 Jelzet: Budapest Főváros Levéltára: XXXIII. 1. a. V. kerületi 1916. évi halotti anyakönyv 256. folyószám alatti bejegyzés. [1309. kötet]. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-6MZS-TS8?i=43&cc=1452460

3 Görgey István: *Görgey Arthur a számüzetésben, 1849–1867.* XXXVII. fejezet, 420 old.. Online forrás: http://digitalia.lib.pte.hu/books/gorgey-istvan-gorgey-arthur-a-szamuzetesben-1849-1867-budapest-mta-1918/web/index.php?page=a420&wpid=1690

4 Az 1875. november 17-én kelt közjegyzői okirat szerint Görgei Budán lakott az István tér 2. szám alatt. Jelzet: HU BFL - VII.174.a - 1875 – 0123. (A jogszolgáltatás területi szervei. Gorove Antal közjegyző iratai.) Online forrás: https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Kozjegyzoi/337514/view/?bbox=259%2C-2137%2C2818%2C-568

5 Görgei Artúr 1892 után a sógornője, Dedinszky Aurélia számára, a Duna partján épült új villába (ma: Hotel Vár) költözött.

6 Görgei Artúr 1907-től a IV. kerületi (volt Belváros), Erzsébet tér 2. számú házban, 1909-től a haláláig pedig öccse lakásában, a IV. kerületi (volt Belváros), Mária Valéria u. (ma Apáczai Csere János u.) 17. szám alatt lakott.

7 A fővárosi bérlakását fenntartotta.

8 Görgei Artúr naponta vezetett pénzügyi beszámolója Görgey Istvánnak. Jelzet: OSZK Kézirattára Quart. Hung. 2948 fol. 1/a.–fol. 346/a.

9 A Görgei Artúr által használt kerti szerszámokat a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Tárának gyűjteménye őrzi. (*Görgey Artúr élete és működése Magyarországon.* Katalógus. Szerkesztette Simon V. Péter. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1990, 104., 181. old.).

10 Szőke Mátyás: „Királyi vadászatok Visegrádon.” III. rész. „Száz éve halt meg Ferenc József.” *Közölve: Visegrádi hírek,* 2017. január, 20. old. Online forrás: http://www.visegrad.hu/content/visegrad/1679/anno-febr.pdf?1485437943

Jókai Mór

„Minden igen szép – írja büszkén az író 1855. június 21-én az édesanyjának írt levelében – *ültetvényeim gyönyörűen hajtanak, a jégeső nálam nem tett kárt; ha meglátja édes anyám a kertünket, nem fog ráismerni."* S valóban, Jókai valóságos paradicsomot varázsolt a kertjeiből. Balatonfüreden és a Svábhegyen is csodájára jártak kertészeti tudományának.

Az adásvételi szerződés értelmében Jókai Mór és Laborfalvi Róza 2200 pengő forintért vásárolta meg 1853. augusztus 4-én Schweitzer Jánostól és feleségétől, Schweitzer Ágnestől (szül. Weidinger) a Svábhegyen lévő két és fél holdnyi telket a rajta lévő házzal együtt.[1] Az író egy verandás nyaralót építtetett rá, körülötte díszparkkal és padokkal, valamint egy Anakreon-szoborral.[2] A birtokra szőlőt, valamint törpe és magas törzsű gyümölcsfákat telepített. A Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában lévő feljegyzéseiből megtudhatjuk, hogy 1854-től körte-, alma- és meggyfákat, valamint naspolyát telepített szerte a kertjében.[3] Hardenpont körtéje és őszibarackja ki is lett tüntetve 1891 őszén a Vigadóban tartott gyümölcskiállításon. A borkészítésre és tárolásra pedig külön pincét építtetett „borgazdasági" épülettel. Jókai ismerte a különleges bor- és szőlőfajtákat *„az egyszerű kadarkától a genuai zamatos fajtáig valamennyi szőlőtőkéjét, ismerte az egyes fajták jó és rossz tulajdonságait. Vannak egyes igen finom muskotály szőlőfajtái is, mint pl. a Muscat d'Alexandria, Muscat Lavit Alban; ezeknek eredetét, szeszélyeit mind ismeri s elmondta. Legjobban vonzódik mégis a budai ősi borfajokhoz s nagyban mind ezek vannak nála mivelés alatt. A metszés tekintetében is konzervatív; nem kell neki a Guyot-féle s egyéb komplikált és jobb talajra való metszésmód; ő nem tért el soha a budai csapos fejmetszéstől, ugy gondolkozván és helyesen is, hogy »jusson is, maradjon is minden évre termés«"* – emlékezett vissza Molnár István a *Vasárnapi Ujság* cikkében.[4] Az 1883-as filoxérajárvány azonban az ő szőlőjét is megtizedelte. Kertjébe még diót, hársat, juharféléket, szilt, berkenyét és vadgesztenyét is ültetett.[5] Nagy gazdaságot vitt az író a Svábhegyen, melyen – Mikszáth Kálmán visszaemlékezése szerint – teheneket fejtek, sertéseket hízlaltak, és vízhordó szamarat foglalkoztattak, s azok mellett még majorost és majorosnét is kellett tartani. Emellett Balatonfüreden is vásárolt egy telket a fürdőtelep központjában, a János-dombon. A telekkönyvi bejegyzés szerint a szerződést 1867. július 27-én írták alá,

Dokumentum: Jókai Mór svábhegyi kertjében a rózsáival (1894ca). *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti gyűjtemény, leltári szám: F.3472.

s a telekkönyvben „ásvai Jókai Mór és neje, Laborfalvy Róza egyenlő arányban" vannak tulajdonosokként bevezetve.[6] 1870 nyarára építtetett rá egy villát, mely körül virágoskertet és gyümölcsöst alakított ki. Mikor azonban 1886. november 20-án meghalt Laborfalvy Róza, magára maradt az író a füredi nyaralóban. 1889 februárjában eladta el a villát.[7] Nemcsak elmagányosodása volt az oka, hogy megvált a füredi villájától, hanem mert igen költséges volt számára egyszerre három ingatlant – két nyaralót (a svábhegyit és a füredit), valamint a pesti lakását – fenntartani. Kertészkedése közben tett megfigyeléseit a *Kertészgazdászati jegyzetek* című munkájában tette közkinccsé.[8]

A Jókai-kert 1975 óta országos jelentőségű természetvédelmi terület, 2007 óta pedig védett történeti kert.

*

„...Maga az a hely, – írja büszkén az író svábhegyi kertjéről és birtokáról – *ahol lakom, egy olyan, az istenség kegyéből engedélyezett sziget, ahonnan én élő szemmel lelátok a világra, s a világ nem lát én rám vissza. Negyvennégy év előtt választottam ki magamnak e helyet, (olyan évben, amikor jó volt elbújva*

Dokumentum: A balatonfüredi Jókai-villa terve. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: 61.1125.1.

lenni) nem is én: a gondviselés hozta elém; elhagyott kőbánya volt, rókának, kígyónak, tüskés borznak bozóttal benőtt tanyája. És most egy paradicsom, amit el nem cserélnék Semiramis függő kertjeiért. Minden lombos fa saját ültetésem, minden gyümölcsfa a saját ójtásom: maga a termő föld, Isten segélyével, az én saját alkotásom. Az egész egy czivilizált vadon, a föld alatt vízlevezető, vízfelhozó, villanyközlő csövekkel árkolva, a mit nem lát senki. Házam nem cifra; de tiszta, kényelmes és egészséges. Mindenütt ügyes karbon-nátron kályhák, amiknek nem kell kémény: kánikulánk rendkivüliségeinek regulatorai. S a lonkám rózsafáin túl a fölséges kilátás, melyhez fogható alig van. Alant a tündöklő Dunától kettészelt Budapest, akit én 44 év óta látok megszületni, felvirulni, óriássá lenni! És még most is minden nap látom újra megszületni. Kora napfelköltekor most is ugyanazt a képet, amin félszázad előtt elmerengtem: egy nagy fehér tengert, mely hullámokat dagaszt, amikből csak itt-ott látszik elő egy torony keresztje. S aztán, amint feljön a nap, egyszerre fölemelkedik a földet nyomó ködtenger, s előtűnik a dicsőséges Budapest a mostani pompájában, a milyennek azt csak álmodtam volna; – s túl rajta a boldogságos róna, a szép, a szabad Magyarország, akit én innen látok egyre nagyobbá, dicsőbbé lenni! Ha ti azt láttátok volna, hogy mi feküdt e ködtenger alatt ezelőtt félszázaddal! Hát mi panaszom akkor a magányosság ellen? Aztán nem jön az a magányosság olyan egyszerre. A nyár elején még vannak félbeszakítások. Van fiatal családi sarjadék. Szombat délután a vőm, a művész, abbahagyja a heti munkáját, mint minden rendes mesterember, eljön örülni a kis családja örömeinek; együtt anekdotázunk, saját termésű borunk mellett: mienk a vasárnap, nem dolgozunk semmit. Szerdán délután kijönnek a klubból a jó pajtások, kergetjük a pagátot, fölmelegítjük a magyaros vacsoránál a régi jó és rosz időket; – aztán hétköznap itt vannak a szőlőmunkások (mind régi betanított).

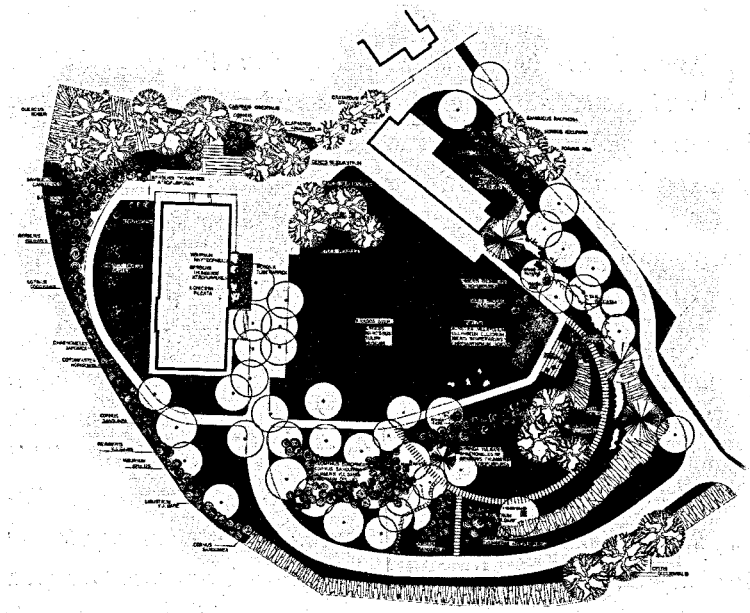

Dokumentum: Jókai Mór svábhegyi villájának átépítését dokumentáló tervrajz. Jelzet: HU BFL XV.17.f.360 12-11-1.

A verandánk eresze alatt egy fülemülepár rakott fészket, négy kis fiókja csipog már benne: az anya hordja nekik a táplálékot, nem félve tőlünk, kik ott ülünk a fészkével szemben, étkezve, beszélgetve; a him az alatt a májusfa alján csetteg. Ezek is a házhoz tartoznak. Korán reggel vagy én kelek elébb, vagy a kis unokám; a melyik elébb kel, megvárja a másikat a reggelizésnél s a tej maradékot együtt odaviszszük a kis tengeri malaczoknak, a kik már ugyan ojojóznak érte. Aztán elmegyünk érett fügét meg szőlőt keresni. Az alatt megjönnek a lapok. Azokat végig olvasom. Aztán leülök az íróasztalomhoz. Ezen a kis asztalon írtam én meg, a »Magyar Nábob«-tul elkezdve, a regényeimet. Itt is ketten vagyunk: én meg az íróasztal. Élőlény ez már, aki beszél velem... Végre a fülemülék is elhagynak: a fiókák szárnya kinőtt, anyjuk elvitte őket világot megszokni. Mindennap háromszor-négyszer körüljárom a kertet, a szőlőt s nézem, hogy nő, hogy érik a gyümölcs, a szőlő. Keresem a fákon a fafúró férget, s jajj a fejének, ha rátalálok. A szőlő zsendül már, a csemegefajok érnek; kezdődik a nagy hadjárat köztem, az Ádám-ivadék, s a lég lakói közt, az évenként megujuló revanche campagne. »Ök« csinálják az inváziót: a rigók, verebek, darazsak és dongók: én fortifikálok. A madár ellenséget spárgára fűzött hírlapjaim riasztják világgá; darazsat, dongót ezrével pusztítanak el üvegharangjaim...

Nem kívánkozom a városba, nem epekedem a gyógyfürdők után; nem vágyom a távolba, nem kell az utazás. Nem vádol a múltam, nem kápráztat a jövőm. Nincsenek hallucinációim. Szép asszonyok, tündéralakok álomképe sem kísért. Alusznak már, tengeralatti kristály grottáikban. De még sem vagyok egyedül. Itt van még a múzsám. Az utolsó munkámon dolgozom. Utolsó kedvenc témámon. Mi volt a magyar ezer év előtt? A fügefáim a másodtermésüket növelik. Azokkal versenyzek. Vajon melyikünk előzi meg a másikat? Én előztem meg őket. Kész az utolsó munkám is. Semmi dolgom többé. Ugy tetszik, mikor a bevégzett munkát fiókomba bezárom, mintha kriptaajtót csuknék be..."

Közölve: Jókai Mór: „Solideo." *Vasárnapi Ujság,* 1897. október 10. 44. évfolyam, 41. szám, 666–667. old.[9]

Jegyzetek

1 Jelzet: BFL VI1.6.C Budapesti I-III. kerületi Királyi Járásbíróság. Budai (dunajobbparti) telekkönyvi iratok. 3536 tbsz. -10161-10162 hrsz. A 3612. számú telekkönyvi betét nincs a fővárosi levéltár őrizetében, feltehetőleg a levéltári átadást megelőzően elpusztult. A telekre vonatkozó adásvételi szerződés pedig „Az én fecskefészkem" című tanulmányban lett közzétéve. In: *Jókai Mór Budapestje. Jókai Mór születésének 150. évfordulójára.* Összeállította és a bevezetőt írta Berza László. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1975, 85-89. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FSZEK_kiadvanyok_16/?query=j%C3%B3kai%201853%20sv%C3%A1bhegy&pg=88&layout=s

2 A Jókai-kert 1975 óta országos jelentőségű természetvédelmi terület, 2007 óta pedig védett történeti kert.

3 Jókai Mór feljegyzései. Jelzet: MTA KIK Kt. Ms 343/7/1 és MTA KIK Kt. Ms 343/7/2.
4 Molnár István: „Jókai mint szőlősgazda és kertész". *Vasárnapi Ujság,* 1893. 40. évfolyam, 53. szám, 923–924. old.
5 Jókai Mór a feljegyzéseiben megemlíti, hogy a kertjében ültetett többek között tulipánfát (Liriodendron tulipifera), trombitafát (trombitacserje, trombitafolyondár, Campsis), bignoniát (szivarfa, Catalpa bignonioides), vörös levelű bükköt (Fagus silvatica „atropurpurea"), fenyőt és májusfát (Padus avium). Jelzet: MTA Kézirattára, MS 343/7 Jókai Mór kertjének fáiról készült kimutatás. MS 4309/196 Jókai hagyaték listája.
6 1868. év folyamán vette meg 12 000 forintért a Külső-stáció utcában (ma Baross utca) levő házat is.
7 A villa eladásának okát a következő levelében fogalmazza meg az író: *„Igen tisztelt barátom! A füredi házamat valóban el akarom adni, mert egyedül magamban mit csináljak abban a nagy üres várban? Azonban elszökni nem akarok tőle, azért a Weisz Ede nagyon is alacsony ajánlatát még további alku alapjául sem fogadom el. Hanem ha Csemeghi barátom akarná megvenni a Kegyed által jelzett árért, arra lehetne reflektálnom. Azért igen szívesen megköszönöm Kegyednek barátságos közbenjárását s meghatalmazom, hogy ez ügyben további lépéseket tegyen. Nekem magamnak 24 ezer forintomban van ez a villa: hanem hát erről nem is beszélek; mert kinevetnek vele. A gyermekeimet e hó végére várom haza. Lehet, hogy ha a bérlakók kimennek a házból, egy két napra lerándulunk magunk is Füredre, ámbár a Balaton keserűbb már nekem, mint a tenger vize. Szíves üdvözletemet küldve s kedves neje kezét csókolva maradok igaz hive Jókai Mór Bpest 1888 20/8"* A levélboríték címzése: *„Nagyságos Kovács Rezső szolgabíró urnak kiváló tisztelettel Balatonfüred ajánlva."* Az eladás 1889. február 9-én történt meg, s Michelini János veszprémi lakos, volt gabonakereskedő szerezte meg csaknem fele áron, 13 000 forintért a nagy értékű villát. A család nem nyugodhatott bele abba, hogy a villa idegen kézen maradjon. Csaknem két évtizeddel később, 1908 szeptemberében Jókai Miklós Móric visszavásárolta a villát Michelini Jánostól 46 000 koronáért, s jelenleg is telekkönyvileg az ő nevén áll az ingatlan. (dr. Fára József: „A füredi Jókai-villa történetéhez." Közölve: *Balatoni Szemle,* 1944. február, 3. évfolyam, 17–18. szám, 469–470. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_ZALA_BalatoniSzle/?query=j%C3%B3kai%20m%C3%B3r%20f%C3%BCredi&pg=540&layout=s
8 Dr. Jókai Mór: *Kertészgazdászati jegyzetek.* Budapest, Athenaeum Társulat Könyvnyomdája, 1896, 45–46. old. online: http://mek.oszk.hu/1
9 Online forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00030/02277/pdf/02277.pdf

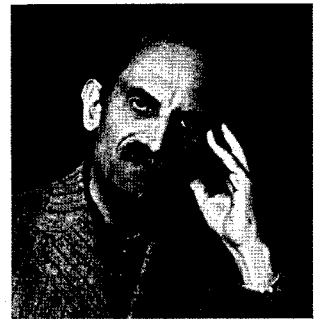

Babits Mihály

Babits Mihály (Babits Mihály László Ákos) Szekszárdon született 1883. november 26-án,[1] és Budapesten hunyt el 1941. augusztus 5-én.[2] Apja Babits Mihály törvényszéki bíró, anyja Kelemen Auróra.

Író, költő, műfordító, irodalomtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1940).

*

Az író levelezéséből és verseiből kiderül, hogy már gyermekkorában mély kapcsolat fűzte a szekszárdi házuk kertjéhez és szőlőjéhez. Ez a kötődés és a föld iránti gondoskodás a későbbi verseiben is megjelent, ahogy „A régi kert II." című versében is írja: *„Talán örökké lehetne verselni rólad régi kert, vén köhögős kutadról, mely szalma közt fázva telelt, a tamariszkról, melynek bőre ráncos és durva mint a vén emberé s mégis oly virágos gyengeszép ágakat nyujt az ég felé!"* Regényeiben és verseiben számtalanszor megörökítette e földrész borainak zamatát és értékeit. A hajdani szőlőskert egyik érdekessége volt az a fügefa, mely ontotta gyümölcsét. Ebben a szőlőben írta a *Halálfiai* című regényét is az itt lévő diófák árnyékában, a malomkő asztal mellett, de több irodalmi mű is itt született, a *„szőlőhegy tetején, a lugasban, egy nagy fotelben ülve vetette papírra őket".* 1908. március 15-én Jankovits Józsefnek írt leveléből megtudhatjuk, hogy még értekezést is írt a tájkertészetről.[3]

Dokumentum: Babits Mihály és családja az esztergomi kertjében. *Lelőhely:* Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Babits Emlékmúzeum, leltári szám: 1994.110.10BMx.

Talán nem véletlen, hogy Babits 1924-ben az esztergomi Elő- vagy Aranyhegyen vásárolt magának kertet és házat, mert a szekszárdi kertjükre emlékeztette: *„Épen olyanok, mint otthoni dombjaim: alattam, fölöttem, egy kis darab enyim…"*[4] A telekkönyvi iratokból kiderül, hogy az esztergomi Előhegy dülőben lévő ingatlan adásvételi szerződésének aláírására 1924. március 27-én került sor. A szerződés értelmében Babits Mihály és neje, Tanner Ilona fele-fele arányban vette meg 35 millió koronáért a 328 négyszögöl kiterjedésű szőlőt a rajta lévő házzal együtt[5] Toldezsán Ivánnétól (szül. Mészáros Ilona). A költő felesége a vásárlás napján boldogan jegyezte be a noteszébe, hogy: *„Esztergomban házat vettünk!"*[6] Az egykori Sissler út melletti telek és a ház azonban rossz állapotban volt. A kis szoba-konyhás ház fala nem sokkal a vétel után bedőlt.[7] A házat és a kertet 1925-ben[8] és 1928-ban[9] tovább bővítették. A kertben virágágyásokat, gyümölcsösfákat és orgonabokrokat telepítettek, melyet lugas-

sal és hintaággyal tettek otthonosabbá. A *Pesti Napló* büszke „esztergomi villatulajdonos"-ként említette Babits Mihályt 1924 tavaszán, aki *„könyveibe, munkáiba mélyedten asztalánál, vagy kertjében sétál, virágos ágyások, gyümölcsfák között és új ritmusokat talál a víz elhaló morajában, új gondolatdallamokat a harangjáték utórezgésében."*[10]

A költő esztergomi nyaralóját már kezdettől sűrűn látogatták a barátok, a rokonok, a költő-, és írótársak, a magyar szellemi élet kiválóságai. A ház a kerttel a „Múzsák kertjévé" vált. Járt itt többek között Szabó Lőrinc, Füst Milán, Szerb Antal, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Karinthy Frigyes, Weöres Sándor, Radnóti Miklós, Németh László, Illyés Gyula és Márffy Ödön.

*

Török Sophie és Babits Mihály levele özv. Babits Mihálynénak (Budapest, 1925. április 17.):

„Már kint voltunk Esztergomban is egy hétre, gyönyörűszép most tavasszal ott a hegyen! Elültettem a Nennétől kapott vesszőket és magokat, nagy örömünkre már meg is fogantak (kivévén a fügét,

Dokumentum: Babits Mihály esztergomi kertje. *Lelőhely:* Wosinsky Mór Megyei Múzeum, Babits Emlékmúzeum, leltári szám: 78.1.49.b.

de az talán későbben hajt) igy aztán nyáron csupa kedves szekszárdi virágnak örülhet a Mihály – reméljük, Anyikáék közül is eljön valaki a nyáron megnézni szép kis fészkünket. Most hogy ott voltunk, kerítést is csináltattunk, meg a ház előtti darabka földet is megvettük (most 409 négyszögölünk van), s mindevvel alapos adósságba vertük magunkat, de ha Isten segit, majd csak letörlesztjük valahogy (Anyikáéknál is!) S ezt okvetlen meg kellett csinálni, ha azt akarjuk, hogy Mihálynak nyugodt és békés nyara legyen, ami igazán ráfér szegényre a sok fájdalom és baj után. Ma feladjuk a hordót is, végre. A borral nagyon takarékoskodtunk, húsvét előtt mégis elfogyott – remélem a hordó épségben fog megérkezni. – Hogy el ne felejtsem, nagyon szépen köszönjük a Nennének mégegyszer a sok liliomot, dáliát és a vesszőket, alig várom már, hogy virágjukat lássam. Belőlünk olyan szenvedélyes gazda lett, hogy folyton csak a földön jár az eszünk, s iszonyúan takarékoskodunk, (persze az étkezést kivéve) hogy a villát csinosíthassuk. Én tegnapelőtt 2 napig egyfolytában kapáltam, most olyan izomlázam van, hogy alig tudok mozdulni. De Mihály is igy járt, mert ő is beállt földmunkásnak, s nagyon jót tesz neki a friss levegőn való mozgás..."

Ilonka

Közölve: Csiszár Mirella: „Babits Mihály (és Török Sophie) szekszárdi levelei – 1913–1937." In: *Dallá ringott bennem kétség és láz. Babits Mihály (és Török Sophie) szekszárdi levelei.* Szerkesztette Vadas Ferenc. Szekszárd, 1991, 77-78. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_TOLN_Sk_1991_Dallaringott/?pg=84&layout=s&query=f%C3%BCge

Jegyzetek

1 Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8R-RJC

2 Babits Mihály 1941. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: BFL XXXI-II.1.a. 1941. évi XII. kerületi 1511. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzése (kötet).

3 Babits Mihály levele Jankovits Józsefnek (Szeged, 1908. március 15.) Jelzet: OSZK Kézirattára Fond III/86/3.

4 „Dal az esztergomi bazilikáról" című vers. Közölve: *Az Est,* 1924. május 11. 9. szám, 9. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AzEst_1924_05/?query=Dal%20az%20esztergomi%20bazilik%C3%A1r%C3%B3l%20&pg=76&layout=s

5 A telekkönybe bejegyzett 4007. helyrajzi szám alatt lévő területből némi tulajdoni kiigazítással került a 4007/2 hrsz 328 négyszögöl nagyságú ingatlan Babits Mihály és felesége, Tanner Ilona birtokába. Az ingatlan 1942. augusztus 26-án, öröklés jogcímén, Babits Ildikó javára bekebeleztetett. Jelzet: MNM Komárom-Esztergom Megyei Levéltár VII.2.f. Esztergomi Járásbíróság iratai, telekkönyvi iratok 5434/1925. Telekkönyvi kiigazítás iránti kérelem és 1315, 3187, 3880, 7427. számú esztergomi telekkönyvi betétek.

6 Török Sophie notesze. Jelzet: OSZK Fond III/2364–2367.

7 A költő feleségének 1924. május 10-i feljegyzéséből megtudhatjuk, hogy a ház oldala bedőlt.

8 A 3880 betétszámú tulajdoni lap bejegyzése: 1925. március 24-én kelt adásvételi szerződés értelmében 4 millió koronáért vettek újabb telket (7284. betétből áthozott ingatlan).

9 A 7427. betétszámú tulajdoni lap bejegyzése: 1928. szeptember 16-án kelt adásvételi szerződés értelmében 400 pengőért újabb földrészt vásárolt Babits Mihály és felesége.

10 „Babits Mihály – esztergomi villatulajdonos", *Pesti Napló,* 1924. április 2., 75. évfolyam, 77. szám, 4. oldal, Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiNaplo_1924_04/?pg=15&layout=s&query=babits

Móricz Zsigmond

Móricz Zsigmond író, újságíró, szerkesztő, ellentétben az eddig ismert születési dátummal 1879. július 2-án született Tiszacsécsén,[1] és 1942. szeptember 4-én hunyt el.[2] Apja Móricz Bálint földműves, anyja Pallagi Erzsébet.

Író, publisicta, szerkesztő.

*

„Ez a kert nem szőlőt termett, hanem mámort, nem gyümölcsöt, hanem hangulatot" – írja Móricz a Lányfalun lévő kertjéről. A több mint 2118 négyszögöl nagyságú telket, melyre a híres Móricz-villa vagy Sicc-villa épült, 1911. június 11-én a *Sári bíró* című művének honoráriumából, 7600 koronáért vette meg az író.[3] S bár 1912-ben épült a telekre egy kicsi ház, ezt az épületet 1914-ben bővíteni kezdték.[4] Az átalakítási munkálatok amolyan „házilagos építkezéssel" folytak, emlékezett vissza az író lánya, Móricz Virág, mert még a terveinek az elkészítését sem képzett építészre bízták, hanem a család egyik barátjára, Fehérkuti Bálint bútortervező iparművészre.[5] A tervezésben az író öccse, Móricz Sándor építőmester is részt vett.[6] A bővítési munkálatok elhúzódtak egészen 1923-ig, de valójában a '30-as évek végéig módosítgattak a házon. Amikor 1937-ben végleg Leányfalura költözött az író a családjával, üvegházat, almáskertet, sőt teniszpályát építtetett a villa körüli területre. Igazi kertgazdálkodást folyt itt. Az író hagyatékában fennmaradt jegyzékek szerint szőlő, japánbirs, egres, birs, jázmin, fűz,

borostyán, mogyoró, ribizli, vadalma- és vadkörte díszítette a kertet, melynek vízellátását fúrt kutakból biztosították földalatti vezetékekkel összekötve. Évek alatt több mint száz szőlőtőkével gazdagították a kerti gyümölcstermést. Több sorban telepítettek különböző fajszőlőket részben Egerből, részben pedig Kecskemétről. Szegfű, rózsa és margaréta látványa kísérte a vendéget a kertkaputól egészen a házig. Az ugyancsak fennmaradt kertészeti naplókban napról napra, évről évre nyomon követhetjük a Móricz-birtokon folyó gazdasági tevékenységet. Ezek a páratlanul értékes feljegyzések azt bizonyítják, hogy milyen nagyarányú gazdálkodás folyt az egykori leányfalusi birtokon, ami egyben igazi szellemi központ is volt, mert művészek, írók, költők adták egymásnak a kilincset. Kós Károly is nosztalgikus sorokban emlékezett vissza a Móricz családdal 1930 szeptemberében történt találkozására a leányfalusi nyaralójukban:

Dokumentum: Móriczné Simonyi Mária, Móricz Zsigmond, Móricz Lili és Móricz Virág kertjükben. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: F.3784.

„Harmadik napunk tehát szabad maradt, és ezt arra szántuk, hogy meglátogatjuk Móriczékat Leányfalun. Tudtam, hogy ott kapjuk az egész famíliát hiánytalanul. Hát vártak is. Az egész família, Zsiga, a felesége és három kicsi leánykájuk. És ma is érzem, huszonöt esztendő múltával, hogy milyen boldog voltam, hogy Móriczék otthona nem a pesti művész nyaralója, hanem a velünk egyszőrű-bőrű vidéki család otthona volt. A kert, a ház, a bútorok, a levegő, a szellem, minden, de minden ösmerős, otthonos volt azonnal. Vidéki embereket kaptunk bennük, mint amilyenek mi is voltunk, problémákkal, örömökkel, bajokkal, tervekkel, reményekkel és csalódásokkal, mint amilyenek nekünk is voltak, minket is égettek és éltettek. Jó érzés volt ez..."[7]

A nyaralót és a kertet 2003-ban nyilvánították védetté.

*

Az író 1939-ben jegyezte fel a kertjében található vadrózsáról a következő mondatokat:

„...1939. I. 19. Ma reggel nézem, mit ácsorognak annyi ideig a vadrózsa alatt a kertész és a fia? Hamar felöltöztem: ki ne vágják ezek is nekem... Hát szedték a bogyókat s: „Kérem író úr, ez egy legbecsesebb vadrózsafaj, valóságos ajándék. Tövis nélküli canina. Rugosa. Én ezt meg fogom tisztítani, adok neki péti sót, jól megjavitom a talaját, trágyát egy kis müvelést. Ugyse kapott szegény eddig biztosan.

Meg voltam hatva, hogy a kedves bokromnak végre meg jött a becsülete.

Délután háromra kialakult a következő helyzetkép:

Ez a vadrózsabokor a legértékesebb az egész kertben. Leszedtek róla 12 liter csipkebogyót. Egy szemben van 20 mag, egy literben á 400 szem, 8000 mag. 12 liter tehát százezer mag. Helyes kezelés mellett ez százezer rózsafa lesz három év mulva, darabja egy pengő.

Ez a vadrózsabokor évente százezer pengőt tud hozni. Nem kell hozzá adni semmit, csak három évi kezelést. A rózsakezelés az nem drága. Nem kell neki növény ház, csak rámákra állítható ablaktakarás.

De ha törpe rózsát nevelek, egy évvel hamarább van kész s 50 fillért igy is megér s könnyebben értékesíthető. Kevesebb is rá a kiadás.

Havi ezer pengőt meg lehet keresni vele."

Jelzet: Petőfi Irodalmi Múzeum. Móricz Zsigmond hagyatéka.

Jegyzetek

1 Móricz Zsigmond csécsei 1879. évi 7. sorszám alatti születési anyakönyvi bejegyzése. Online forrás: http://10.18.0.20/apex/f?p=100:17:0::::P17_IMGP_ID,P17_NAV_IRANY,P17_MIN_ROW:,NEXT,301#

2 Jelzet: BFL XXXIII. 1. a. VIII. kerületi 1942. évi halotti anyakönyv 1812. folyószám alatti bejegyzés. [3166. kötet].

3 A leányfalusi ingatlanra vonatkozó telekkönyvi iratok és adásvételi szerződés nem találhatók az író hagyatékában. A telekkönyvi adatokat egy 1926. június 26-án kelt ajándékozási okirat tartalmazza, mely szerint a telket a rajta lévő házzal együtt két betétszám alatt jegyezték be: pócsmegyeri 1279. betétszám (1888 helyrajziszám) és a 1295. betétszám alatt (1886 és 1887. helyrajziszám). Jelzet: PIM Kézirattár/Analekta, leltári szám: M 100/5395 (Móricz Zsigmond hagyatéka).

4 Móricz Virág: *Anyám regénye.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1988, 391. old.

5 Fehérkuti Bálint 1900/1901-ben végzett az Országos Magyar Iparművészeti Iskolában mint lakásberendező. Forrás: *Az Országos Magyar Iparművészeti Iskola értesítője az 1900–1901-iki huszonegyedik iskolai évről.* Szerkesztette Fittler Kamill igazgató, Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomda Részvénytársaság, 1901, 23. old. Online forrás: https://issuu.com/momekonyvtar/docs/1900-1901

6 Cséve Anna szíves közlése: Az 1918. aug. 15-én kelt „Móricz Zsigmond úr tanyafalusi háza" című tervrajzot Móricz Sándor építész aláírása jegyzi (Jelzet: M. 100/5393/10). Móricz Zsigmond öccse, Sándor a Budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipariskolában folytatott tanulmányokat (Jelzet: HU BFL VIII.103).

7 Kós Károly: „Találkozásaim". *Erdélyi Helikon,* 1939. november, tizenkettedik évfolyam, 9. szám, 612. old.

Hamvas Béla

Hamvas Béla 1897. március 23-án született a felvidéki Eperjesen, és 1968. november 7-én hunyt el Budapesten.[1] Apja Hamvas József evangélikus lelkész, tanár, újságíró és író, anyja Schediwy Jolán.

Filozófus, esztéta, könyvtáros, posztumusz Kossuth díjas író (1990).

*

Hamvas Béla, aki számtalan művében adta bizonyságát annak, hogy mennyire mély és misztikus kötődése van a természettel,[2] talán félreállítása időszakában került hozzá a legközelebb. Hogy egzisztenciális gondjait enyhítse, a legsötétebb diktatúra éveiben, 1948 és 1951 között, hivatalosan földművesnek állt. A Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ) helyi szervezete, a Szentendrei Munkaügyi Hivatal által 1949 májusában kiállított hivatalos földműves-igazolvány mezőgazdasági, erdei és alkalmi munkák elvégzésére „jogosította". A Kőhegy oldalában, nem messze a Bubántól[3] állt az a présház, amely beteg sógoráé, Kis Istváné volt. A házat körülvevő 1 hold 425 négyszögöl terjedelmű gyümölcsöskertben kertészkedett a filozófus író, gyümölcsöt termesztett és földműveléssel foglalkozott, de ápolta a Czóbel-villa kertjét is. Darabos Pál a *Hamvas Béla – Egy életmű fiziognómiája I–III.* című művében a következőképpen emlékezik vissza erre az időszakra: *„Hamvas mind a Kőhegyen Bubánban, mind a Czóbel-villában,*

Dokumentum: Hamvas Béla a kőhegyi bubáni kertben (Bubán, 1949 őszén). *Lelőhely:* Hamvas Béla Alapítvány Hagyatéki Archívum.

Duna-parti magányban élve teljes életet teremtett maga körül: művelte a kertet, megtermelte a szükséges zöldségeket, maga tartotta rendben a házat, vezette a háztartást; mosogatott és ruháit nyaranta a Duna akkor még kevésbé szennyezett vizében mosta." (Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2002, 1234 old.) Hogy a természet iránti szeretete mellett mégis mennyire reménytelen és kilátástalan volt számára a nehéz fizikai munkát igénylő földműves élet, az Pál Antalnak írt leveleiből is kiderül: *„...a tavalyi évem életem egyik legnehezebb éve volt. Már nem egészen fiatalon (52 év) testi munkába kezdtem. Azt hiszem, még ez volt a legjobb választás, mint később igazolódott... Most már második évemet töltöm itt, de időm lejárt, és vissza kell mennem Pestre.*

Ez a munka nem vált be. Nagy kínnal csak magamat tudtam fenntartani. Nem megy tovább, valami foglalkozást kell vállalnom. A két év nem veszett el."[4]

*

Hamvas Béla levele Gulyás Pál költőnek és Kalevala-fordítónak:

„Kedves Barátom,

ilyen tájban, május végén és június elején rendesen lopok magamnak kis időt, hogy megszökjem a városból és elmerüljek a természetben, amely ilyenkor fejti ki legnagyobb pompáját madárdalban, virágban, rovarzsongásban, lombos fában; eper- és cseresznyeérés idején rendesen kimegyek sógorom kis házába Szentendre mellett, a Kőhegy oldalába, a várostól egy órányira, és ott élek, ameddig csak a lehetőségek engedik. Még most is ott lennék, de szabadságom letelt. Először tizenkét napig voltam,

Dokumentum: Hamvas Béla a szentendrei gyümölcsösben. *Lelőhely:* Hamvas Béla Alapítvány Hagyatéki Archívum.

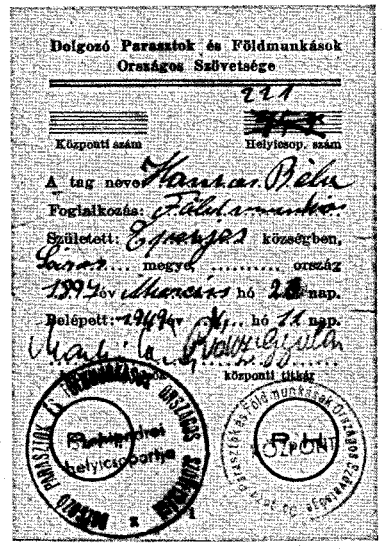
Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége
Központi szám
Helyiscop. szám
A tag neve: Hamvas Béla
Foglalkozás: Földmunkás
Született: Epepajas községben, Sáros megye ..... ország
1894 év augusztus hó 28 nap.
Belépett: 1949 év ..... hó 11 nap.
..... központi titkár
Budapest helyiscoporta
DÉFOSZ

Dokumentum: Hamvas Béla igazolványa (Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége (DÉFOSZ), 1949. május 11.) *Lelőhely:* Hamvas Béla Alapítvány Hagyatéki Archívum.

június elejéig, most újabb négy napot loptam hozzá. Már ettem friss epret és cseresznyét, a borsó és az egres is ehető volt, magam főztem, takarítottam, vizet hordtam a forrásról, fát vágtam, kapálgattam a kertben, és nagy sétákat tettem a Kőhegy északi lejtőjére, ahol fehér anemonák, harangvirágok, margaréták dúsan virágzó réteken pompáznak, és fölöttük fenyőerdőben lehet heverni és az eget nézni, miközben rigók énekelnek és kakukk szól...

1941. június 16."

Közölve: Hamvas Béla: *Levelek, 1916–1968.* Szerkesztette Danyi Zoltán. Budapest, Medio Kiadó, 2011, 457. 60–61. old.

Jegyzetek

1 Hamvas Béla 1968. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: BFL XXXII-I.1.a. XIV. kerületi 1968. évi 1669. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzés. (5096. kötet)

2 *A bor filozófiája, Öt géniusz, Babérliget* stb.

3 Lakcím: Kőhegy 31. szám.

4 Hamvas Béla levele Pál Antalnak, 1950. március, és Hamvas Béla levele Pál Antalnak, 1951. I. 27. Közölve: Hamvas Béla: *Levelek, 1916–1968.* Szerkesztette Danyi Zoltán. Budapest, Medio Kiadó, 2011.

Dohnányi Ernő

Dohnányi Ernő (Ernastus Eugenius Fridericus Dohnányi) Pozsonyban született 1877. július 27-én,[1] és New Yorkban (Manhattan) halt meg 1960. február 9-én. Apja Dohnányi Frigyes tanár, anyja Szlabey Ottilia.

Posztumusz Kossuth-díjas zongoraművész (1990), zeneszerző, karmester, a Zeneakadémia igazgatója, a Filharmónia zenekarának karmestere, a Rádió főzeneigazgatója.

*

„Egész életében a virágok szerelmese volt, szépérzékének természetes függvénye volt ez. Kertjének minden négyzetméterét maga tervezi egy ajándékul kapott »virág-napló« lapjain. Minden virág, minden növény számára külön fejezetet kezd, hogy bontakozásukról rendszeres jegyzeteket készíthessen. Hozzáértő, gondos kézzel választja ki a magokat, hagymákat s azután maga ülteti őket földbe." – írja egyik tanítványa a jeles zeneszerző kertszeretetéről. Dohnányi Ernő a Kuruclesi dűlőben lévő nagy kiterjedésű kertjében kiélhette a természet iránti szeretetét. A telekkönyvi bejegyzések szerint a művész és második felesége, Galafrès Elsa színésznő eredetileg két telket vásárolt meg Kuruclesen 1925 júliusában,[2] melyek egyesítéséből született meg 1927. augusztus 4-én a több mint 1200 négyszögöl nagyságú kert. A zeneszerző villáját Gyöngyöshalászi Takách Béla építész, kertjét pedig Solty László műkertész tervezte 1927 márciusában. A Kuruclesi és a Széher út között elterülő kertet

Dokumentum: Dohnányi Ernő tanítványaival a kertjében (balról a második Anda Géza). *Lelőhely:* MTA BTK Zenetudományi Intézet 20-21. Századi Magyar Zenei Archívum. Dohányi-gyűjtemény, Szlabey-hagyaték.

évelő virágok, törpe gyümölcsfák, virágzó díszcserjék, nyírfák, különböző rózsafajták, cserjék (pl. kerti virágzó tamariska), orgonabokrok, puszpángok, feketefenyő, eperfa, tiszafa, borbolya cserjék, gondosan megtervezett kerti utak, szobrok (pl. felesége márvány portréja) díszítették. A keleti tó vízköpőjénél Dohnányi telekszomszédját, Manninger Vilmost ábrázoló kerámiaarc volt látható. Új növényfajokat is ültetett. Kedvencei a különböző színű bazsarózsák (Paeonia) voltak. Dohnányi még hársfát is ültetett, de volt itt kőrisfa és jegenyefa is. Külön ritkaságnak számított a feketehunyor (Helleborus niger) is, melyet szintén a zeneszerző telepített.[3] Solty László villakert-tervéből kiderül, hogy az egyedülálló kertben voltak vízmedencék, sziklacsoportok, pihenőhelyek, valamint fürdőház és teniszpálya is. Miután megromlott a kapcsolata a feleségével, 1940-ben elhagyta Szé-

her úti kertjét és villáját, és a Gellért Szállóba költözött. 1944-ben Zachár Ilona írónővel, leendő harmadik feleségével és annak családjával elhagyta az országot.

A kertet 1974-ben a Fővárosi Tanács Vb 925. számú határozatával védetté nyilvánította.

*

Nagyon megszerettem Tallahassee-t. Mindég azt mondtam, olyan, mint egy gyönyörű kert, virágaival, madaraival, ősi tölgyfáival, melyekről festőien csüng alá a „Spanish moth". Ha végigsétáltam tavaszkor, amikor az azaleák virágoztak, avagy kertemben ültem s madaraimat etettem, az volt az érzésem, ez a föld legszebb pontja.

Közölve: Dohnányi Ernő: *Búcsú és üzenet.* Online forrás: http://www.zti.hu/mza-dohnanyi/docs/Bucsu_es_uzenet.pdf.

Dokumentum: A zeneszerző kertje. Fotó: MTA Zenetudományi Intézet Dohnányi Archívum.

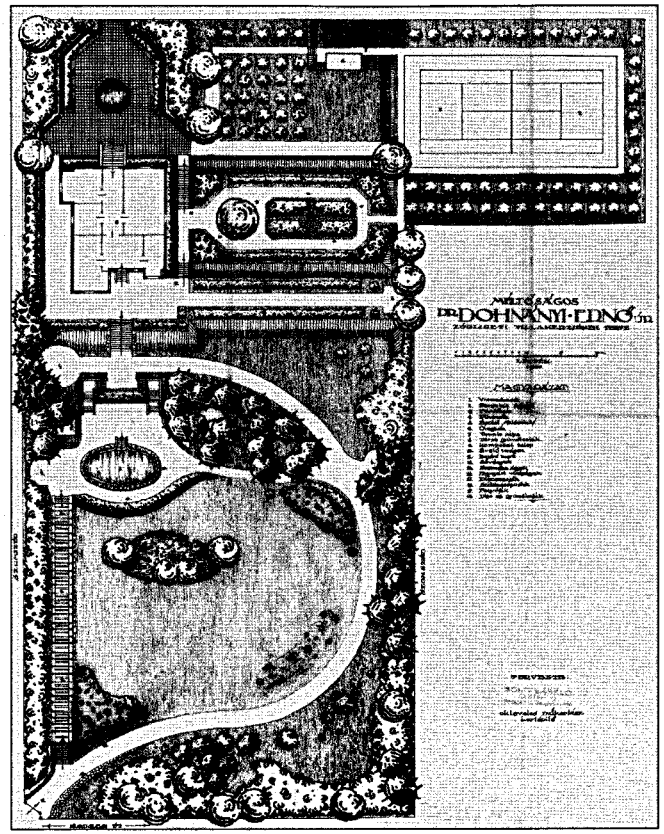

Dokumentum: Dohnányi Ernő zugligeti villakertjének terve.
Jelzet: HU BFL XV.17.d. 1514-1/112.

Jegyzetek

1 Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQ1-1Z8?i=101&cc=1554443

2 Az egyik telket Manninger Vilmos sebészprofesszorral és nejével, Grill Júliával együtt vették meg 1925. július 11-én Ebner Bélánétól (szül. Rupp Irén), a másikat pedig Gyurmán Jenőtől vásárolták meg 1925. július 23-án Ebner Bélánéval együtt. A két telek egyesítéséből lett a 11018/2. hrsz alatti 1 hold 333 70/100 öl nagyságú telek. Jelzet: HU BFL XV.37.d. Budapest Székesfőváros Duna jobb parti rész (betétszám: 2949; 11018 hrsz.).

3 R. Várkonyi Ágnes: „A Dohnányi-kert Budán." *Liget,* 2002. 9. szám, 121–136. old. Online forrás: http://www.dohnanyikert.org/docs/liget.pdf

TERMÉSZET- ÉS SPORTIMADÓK

AZ APOSTOLOK LOVÁN

„Nincs szebb, mint folyvást tartó szép vidéken utazni. Minden új kilátásnak megörülünk, s nem érünk rá sajnálkozni, hogy elhagyjuk, mert amint egyikből kilépünk, már ott vagyunk a másikban, s így egyre csak gyönyörködnünk kell."

(Petőfi Sándor)

Csokonai Vitéz Mihály

Csokonai Vitéz Mihály 1773. november 17-én született Debrecenben, és ugyanitt hunyt el 1805. január 28-án. Apja Csokonai József borbély-sebész, anyja Diószegi Sára.

A magyar irodalom egyik legjelentősebb költője.

*

Nem véletlen, hogy Petőfi mellett Csokonairól született a legtöbb legenda és anekdota, hiszen rövidre szabott életében igen viharos esztendőket élt meg. Még Kazinczy Ferenc is, kissé idegenkedve, afféle kóbor lantosnak tartotta.[1] Rendhagyó tudása és rebellis magatartása miatt hamar kitűnt a Debreceni Református Kollégium diákjai közül. A Kollégiumból való eltanácsolása pedig tovább növelte a körülötte kialakult nimbuszt. Később vándorlásaival váltott ki elismerést. Harminckét éves korában bekövetkezett halálig sok-sok kilométert tett meg az ország egyik végétől a másikig. Igaz, a szükség is hajtotta, mivel kenyérkereső állást kellett keresnie, ezért sokszor nekiindult az országnak. Bebarangolta a Tiszántúlt és a Dunántúlt. Ha életének csak pár esztendejét ragadjuk ki, megbizonyosodhatunk róla, hogy nem élte csendes elvonultságban az életét.

Nézzük meg, hogy az 1798-tól 1802-ig eltelt időszakban hány helyen is járt. A helyszínek azonosításában a fennmaradt levelezése és versei nyújtanak segítséget. 1798. január végén még Komáromból írja levelét Festetics Györgynek és Széchényi Ferencnek. Ez év március 12-én kelt Vajda Júliához írt búcsúle-

velében említi, hogy Keszthelyre szándékozik menni. Végül is március 13-án indult útnak, és Veszprémen, valamint Nagyvázsonyon keresztül érkezett Keszthelyre, innen Füredre utazott, és Tihanyon át jutott Somogyba, Szántódra. Áprilisban a Somogy megyei Csököly községben látogatta meg egykori debreceni iskolatársát, Kis Bálint református segédlelkészt.[2] Nála vendégeskedett egészen *„addig, míg a tavasz kinyílásával az erdők kizöldültek, és a tavaszi levegő melegre nem változott".* Majd a szomszédos Hedrehelyre ment, ahova a református püspöki határozat szerint áthelyezték Kis Bálintot. A költő Csökölyön kezdte el írni *Dorottya* című vígeposzát, és Hedrehelyen fejezte be. Később Nagybajomban Sárközy Istvánnál szállt meg, ahol kisebb-nagyobb megszakításokkal közel egy évig tartózkodott. „A Bajomi Helikon"-ba később is vissza-visszatért.[3] Közben megfordult Kiskorpádon, Gigén és Kisasszondon, sőt Szigetváron, Pécsett és Kaposváron is. 1799. május 27-től 1800. február közepéig Csurgón a református gimnáziumban volt segédtanár,[4] végül visszatért Debrecenbe. 1801. június 26-án Hajdúböszörményben kelt az a levél, melyet Nagy Gábornak küldött, s melyben arról írt, hogy nemsokára Pazonyba kirándul Puky István barátjával, s onnan majd Ongára viszi az útja. Július 7-én azonban rövid ideig Miskolctapolcán tartózkodott kiújult betegségét kúrálni,[5] majd Ongán találjuk, ahonnan Sárospatakra és Regmecre rándult át a börtönből szabadult Kazinczyt meglátogatni. Azonban még júliusban megjárta Tokajt, Hangácsot és Igart, szeptember 26-án pedig már Pestről írja levelét Puky barátjának. A levelezéséből kiderül, hogy 1802 januárjában Révkomáromban, júniustól pedig Debrecenben volt. 1802 tavaszán a Nagyvárad melletti Félix-fürdőben adtak egymásnak találkát Kazinczyval. Augusztusban ismét Debrecenben találjuk, 1802. december 26-án pedig már Bagamérből írja levelét Nagy Gábornak.[6]

*

Csokonai 1801 nyarán a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében lévő Ongán vendégeskedett, egykori pataki osztálytársánál, jó barátjánál, Puky Istvánnál. Csatlakozott hozzájuk Ragályi Gedeon Gömör megyei aljegyző is, és elhatározták, hogy meglátogatják az Aggteleki-cseppkőbarlangot. Alábbi levelében a költő beszámol édesanyjának a barlangban tett kirándulásáról.

Csokonai Vitéz Mihály Csokonai Józsefnének
Onga, 1801. július 19.

„Szerentsésen felérkezvén Jul. 1[6] Napján Ongára, Puky Barátommal 5-dik. Ragályra mentünk, Ragályi Gedeon Urat a' Gömör Vármegye VNotáriussát, mint régi jó barátunkat meglátogatni, a' ki azt a' szívességet tselekedte vélünk, hogy maga Kotsiján és költségén elvitt Agtelekre, a' híres Baradla nevű barlangnak megvisgálására. – Ez a' Barlang fekszik Agtelek faluhoz egy fertály orányira egy tsupa kőből álló Hegynek öblébe. A' barlang' szája esik egy 27 ½ ölnyi meredek Kősziklának az allyán, melly Kőszikla a' felitől fogva az allyáig úgy áll mint az egyenes kőfal, és magasságát lehet két annyinak gondolni mint a' Veres torony: rémitő dolog tsak felnézni is a' tetejére, mellyen a' látás a' felhőkkel látszik határozódni. Az allyán lévő Lyukba gugyorodva kell bémenni, és ez az alatsony de széles Torkolat mint egy fél fertály óráig tart, a' mikor az ember a' valóságos Barlangba béjut, mellynek boltozatjához képest a' Nagy Templom magassága és tágassága nem is hasonlítható. A' Kövek úgy tsüngenek alá az ember feje felett, mintha mindjárt nyakába szakadnának, a' hang rémitő módon zeng e' tágas öbölbe. Lőttünk egynéhányat, és a' legszörnyűbb mennydörgés kitsiny volt a' puska ropogásához. Fáklyákkal vezettek két Vezetőink, kik egyedűl az Utazók' béhordozásából élnek; fáklyát 4 öllel vittünk bé, mert ha ebből a' Vándorló kifogyna, soha a' Barlangból, mellynek még végit senki

öszve nem járta, ki nem jöhetne. Ága a' Lyuknak sok van, mi délig egyet, délután másikat jártunk bé, a' többire nem értünk. Voltunk mind öszve kilentzen. Elindultunk tehát az első Ágán, és találtunk tsepegő kövekre, 's az azokból épült külömbkülömbféle, oszlopokra, kősziklákra és omladékokra. A' tsepegő kő ebből áll, hogy a' Barlang' boltozatjáról szüntelen tsepeg a' legtisztább ,s leghűvösebb Víz, melly mihelyt akár az emberre, akár mire

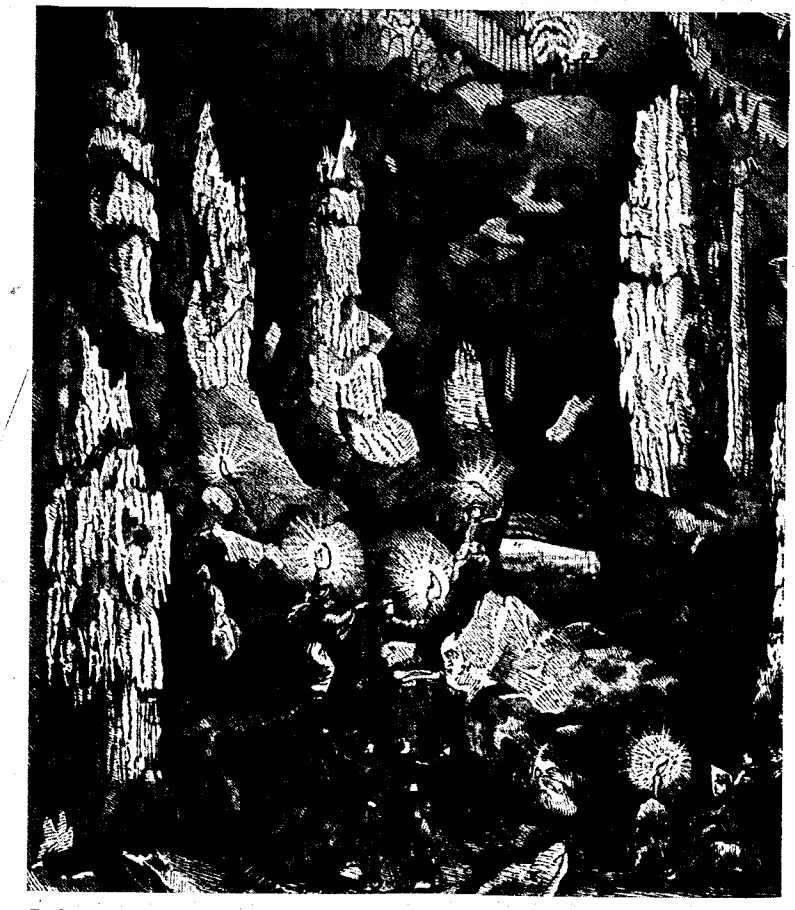

Dokumentum: Az Aggteleki-barlang belseje. *Közölve: Vasárnapi Ujság,* 1855. december 30, 52. sz, 1. old.

tseppen, azonnal kővé válik; és így formálódnak lassanként a' legszebb figurák, a' mellyekből a' Képzelődés sok Dolgokat formál magának, p. o. először láttunk egy tzifra Zsidó Oltárt, azután pápista Chorust, mellyre fel is mentünk, Orgonát, Barátot, Királyi Széket, Oszlopos Palotákat 's a' t. mellyeknek szépsége és figurája a' Mesterség remekjeivel truttzol. Találtunk a' barlang' fenekén sok ezer Ember és barom tsontokat, mellyek a' háborús időkbe oda futamodott és rejtezett szerentsétleneknek tsontjai. A' Barlangba, hol tekergősen, hol egyenes hosszú folyással foly el egy 3 öles tiszta folyóvíz, melly ollykor igen megárad, és a' benn lévőket oda szorítja, míg ismét el nem apad: vannak benne a' legegésségesebb és legtisztább forrásotskák, mellyekből magam is kedvemre ittam. Négy vagy öt helyen négykézláb másztunk, néhol mint a' rák hátra felé, néhol pedig épen hason, úgy hogy a' hátunkat korholta a' felettünk függő Kőszikla. Másutt egy kőről más kőre vadketske modon úgráltunk, néhol egy hegyes kövön állván vagy fogódzván úgy tetszett, mintha a' fáklya világánál két felől a' pokol' méllységébe néztünk volna alá; egy tsuszamodás – és ezer darabokra szakadva omoltunk volna le: másutt egymás után mászkáltunk, a' tsepegő kődarabokba vagy társaink kezébe fogózkodván, 's az alól maradtak a' felmászottakra 's azoknak fáklyáikra nézvén, irtózással bámultak a' toronnyi kőszikla tetején világoskodó bajtársaikra. Egy embernek, vagy tsak kettőnek, nem javasolnám a' benne járást, kivált a' kibe érzékeny a' szív, és bokroskodó a' képzelődés: de mi többet nevettünk, mint borzadoztunk, Kaukleres positurája pajtásunknak sok tréfára adott okot, a' bajoskodót világítottuk, segítettük, bátorítottuk és tsúfoltuk; melly dolog annyival is furtsábban jött ki, hogy valahányan mind annyiféle Maskaráknak vagy földalatti Manóknak látszottunk rongyos ruháinkban; minthogy az éles kövek közé, a' felyűlről tsepegő víz alá, és a' nyálkás földre nem jó volna hasznа vehető ruhát vinni. Én egy zöld vadász hatzukába, fekete

kopott nadrágba, melly azon felyűl is nálam kétszerte bővebb volt, mentem a' barlangba, a' többi is hasonló Uniformisba volt: a' melly, kivált a' faron és a' hason való mászás után rendes figurát tsinált a' fáklyánál. A' vezetőnk Pumi kutyája mindég velünk járt. Azon bámultunk legjobban, hogy a' legterhesebb és félelmesebb részeiben a' barlangnak, Dámák' neveit találtunk felvésve a' köveken, a' mint az itt Megfordulttaknak szokása. Puky Úr az én Nevem is feljegyzette a' magáéval együtt, a' többek között arra a' pompás Kősziklára, a' melly, mintha sok ezer brilliántokkal kivolna rakva, a' leggyönyörűbb ragyogvánnyal játszik. Még a' déli Őgyelgésünkben ez esett, hogy egy magas Kősziklára felmászván, Ragályi Zsigmond Úrnak a' kalapját, az egyik Vezetőnk, (kinek az illyes és hasonló dévajkodás szokása az Útazókkal,) a' kősziklárol egy méllységbe leejtette, és maga volt a' ki a' káron legjobban sopánkodott; de már, ugymond, róla nem tehetünk, tsak indúljunk más felé és nézzünk egyebet; tovább félóránál mentünk hol lejtőre, hol hágóra, a' legdarabosabb, legmeredekebb kőszirtokon, midőn egy méllly Lyukba érvén, ahol már közűlünk a' legbátrabbnak és legerőssebbnek patientiája is ki volt fáradva, felmutatja Vezetőnk a' Ragályi Úr kalapját, és akkor nézünk fel, – hát fejünk felett 10, vagy 12 ölnyire függ az a' Kőszikla, a' melylyről a' kalap a' Vezetőnk' kötődéséből ide leesett, – el kellett borzadnunk, látván hol voltunk és most hol vagyunk. – Visszatértünk után a' Patakhoz bujdostunk, a' hol elmaradott fáklyáinkat, ruháinkat 's eleségünket hagytuk; megmostuk a' szép vízbe elsározott 's öszvemetszett kezeinket, 's ki egy kődarabra, ki másikra leülvén, lehegve, beszélgetve előkértük az Inasoktól Ragályról hozott Provisionkat. Gyertyákat ragattunk már itt, a' kő oszlopokra, 's jó Barátink egésségéért az Ármádiákat is magába befogható majestativus boltozatban dupla lövéseket tétettünk: a' levegő Égnek tiszta tsendes, és kövér volta, fáradozásinkkal együtt, farkasi appetitust tsináltak bennünk: elnyelő szemekkel vártuk ki

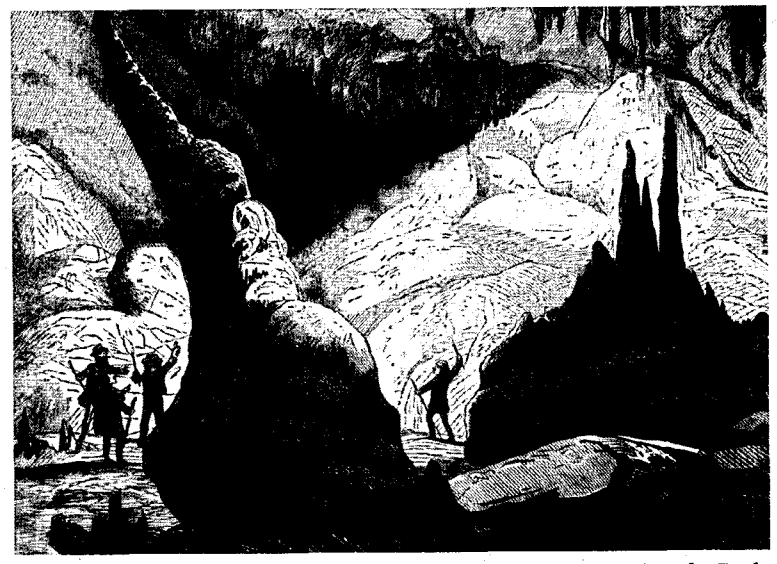

Dokumentum: Az Aggteleki-barlang belseje: Pisai görbetorony. (Sándy Gyula rajza után) *Közölve: Vasárnapi Ujság,* 1863. 10. évf. 33. sz. 292. old.

szomszédunk kezéből a' sült Pujkát, 's a' kulatsok szűk szájjal látszottak kikotyogni Pajtásink' torkába a' frissítést, a' nyugodalmat és örömöt, mellyre mindnyájunknak olly nagy szüksége volt. – Óh Tokaji Asszúszőllő! hogy hoztad-le Te, a' Pluto Fejedelmi Ebédlő szálájába, a' Persephone Ágyasházába, az Örök Éj' nyugvó Kanapéjára azt a' bódítni nem tudó Örömöt, mellyel tsak a' Földfelettiek vidúlhatnak! A' 9-kerengésű Styx, a' Vezető Cháron, a' pislogó fáklyák, az Erebus gyémánt boltjai, a' setétség hideg mennyezeti, a' tsendesség, félelem, borzadás, a' köveken iszonkodó Halál, elfelejtette vélünk, hogy életbe vagyunk; de Te – Te vissza tsorgattad belénk, lapos bikkfádból, az Életnek mind emlékezetét, mind viszonti édes elfelejtését. Itt jut eszembe a' mit Kazincytól hallottam, hogy őnéki nem lehet Tokajit inni a' nélkűl hogy egésséget ne nyerne, vagy legalább ne gondolna. – Mi belénk is új életet öntött az a' 4 esztendős Asszúszőlőbor, mellyet száraz ebédünkre egy bikkfa kulatsból ittunk; múllyanak is az Úri Asz-

talokra rakott Aranyos talpas Poharatskák, mikor a' Baradlai asszúszőlős fakulats eszembe jut, 's szégyenüljenek meg. Egy pipa dohányt kiszíván útnak készültünk ismét, és a' Barlang' másik Ágába indúltunk, ahol 3 órányi földön többnyire mindég a' patak partján mentünk, egyenes és tér úton, a' legpompásabb, magassabb és szélesebb boltozat alatt, mellyben a' legderekabb falu is megfért volna mindenestől; néhol félre tsaptunk valami szép kőszikla oldalára, vagy valamelly jeles dolognak megnézésére. Illyen volt a' többek között egy jókora kősziklán egy Oszlop, mellyet ha egy darab kővel ütöttünk, harang módjára kongott. Találtunk ugyan illyen zengő kővet sokat; de ez nagy és hangos voltára nézve, a' többeket sokkal felülhaladta. Végre sok mászkálásink után egy szoros Lyukhoz értünk, a' mellyen mint valami kéményen, grádits és fogodzó nélkűl, majd 6 ölnyire kellett lefelé botsátkoznunk; ennél foglyosabb helyünk nem volt. De meg is érdemlette azt a' bajlódást, mert midőn alá ereszkedtünk, a' legszebb apró szobákat találtuk, mintha kővé vált káka kunyhók, oszlopokra rakott halász kalyibák lettek volna, egyik sárga, másik fehér, egyik veres, másik kék kövekből alkotva. Délután 4 óra volt, hogy kifelé való visszaindúlásunkat meghatároztuk, jóllehet még ennek az egy ágnak a' végét se érhettük el. De minő volt réműlésünk, midőn Ragályi Úr' Inassát, ki már jó darabtól fogva az Ittasság miatt társaságunktól elmaradt, vélünk nem láttuk, öröngő lármával és hegy-ekhóztató kurjongatással siettünk déli tanyánk felé: de a' Sijedernek visszafeleltét nem hallottuk. A' vakhomály, kétségbeesés és halálos éhség' áldozatjának tartottuk már, mikor Vezetőnk az ebédtanyához nem messze, a' nedves földön, a' legméllyebb álomban mindnyájunk' megvidúlására feltalálta. Nem sokára a' barlang szájához jutottunk 's édes megelégedéssel, kimagyarázhatatlan belső érzések és gondolatok között bukkantunk ki a' zöld gyepre, a' friss szellőre, és az élő teremtéseket vígasztaló Napvilágra...

Ennek a' Barlangnak kitapasztalása egész életembéli experientiáim között a' legszebbik, legkedvesebbik: hozzá járúlván Gömör Vármegyének első látása is, egy rég' ohajtott Barátomhoz való szerentsémmel együtt. Soha egyszer..."

Dokumentum: Csokonai Vitéz Mihály levele Csokonai Józsefnénak.[7] Jelzet: MTAK RUI 4r. 37.[8]

Jegyzetek

1 *„Nékem nagyon fájt, édes Asszonyám, azt látni, hogy Asszonyám, mihelyt Bécsből jövén, a' szekérről leszállék, mindjárt azzal a' szóval ád kezembe eggy levelet, hogy az valami haszontalan ember levele. Pedig azt az embert Csóka János Uram nem tartja alábbvaló embernek magánál, a' világ pedig külömbbnek tartja. Ne vegye Asszonyám tiszteletlenségnek, vakmerőségnek, ha én azt állítom, hogy bírok annyi ésszel, hogy az embereimet megválaszthatom. Csokonainak vannak igen szép oldalai, mellyért őtet nem én, de a' legnagyobbak is distingválják. Én ő vele szoros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik gyalázatomra az ő barátsága, mellynek ő most eggy szép jelét adja, és a' melly engemet háladatosságra kötelez, ha némely ember nevet is talán rajta. Én tudván az Asszonyám idegenségét ő eránta (melly csak onnan eshetik, mivel ő testvére eggy falusi notáriusnak), őtet ide soha nem hoztam; sőt négy embert kértem levelem által, hogy ide ne jőjjön, félvén, hogy Asszonyám velek éreztetni fogja, hogy nem úgy nézi őket, mint én. De most kéntelen vagyok Csokonait vagy harmad napra ide hívni, dolgozni. Azért nékem pénzt adnak."* (Kazinczy Ferenc levele anyjához, Kazinczy Józsefnéhez. Ér-Semlyén, August. 27d. 1830, 611. lev. *Kazinczy Ferencz levelezése.* Közzéteszi Dr. Váczi János. III. kötet. 1803–1805. Budapest, 1893. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 87–88. old.

2 Kis Bálint református lelkész Csökölyről Hedrehelyre történt áthelyezéséről írt Csokonai a „Somogyi Kázus" című versében.

3 Innen írta levelét ez év augusztusában Aranka Györgynek, akinek szíves figyelmébe ajánlotta poétikai munkáit.

4 1799 végén Kadakúton is járt Csokonai.

5 Csokonai Vitéz Mihály levele Festetics Györgynek. Jelzet: OL. P 279. Festetics-levelezés. 1801. No. 812.

6 Online forrás: http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_lev_128_k

7 Online forrás: http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/szovegidentitas.php?id=csokonai_lev_073_k

8 Online forrás: http://deba.unideb.hu/deba/csokonai_muvei/text.php?id=csokonai_lev_073_k

Petőfi Sándor

Rövidke élete során kóborpoétaként több mint tízezer kilométert tett meg, hol az apostolok lován, hol pedig szekéren. Életének szinte minden évére esik egy-egy hosszabb gyalogút. Első nagyobb megpróbáltatása 1839 februárjában volt, amikor Selmecről elgyalogolt Pestre. Később közkatonaként is gyalogezredben szolgált, ezért az 1839 és 1841 közötti szolgálati ideje alatt végeláthatatlan gyalogutakat tett meg. Az Aloys Gollner von Goldenfels báró altábornagy nevét viselő 48. magyar sorgyalogezred 1. zászlóaljának 1. századával eljutott Sopronba, Bregenzbe és Grazba is. Természetesen ezután is folytatta vándorlásait. Hogy hogyan s milyen állapotban jutott el a katonaságtól kiszuperált költő Sopronból a Pápán élő másodunokatestvéréhez, Orlai Petrich Somához, azt Orlai visszaemlékezése örökítette meg számukra: *„1841.-ik év március elején, nedves időben, midőn a búcsúzó tél végső mérgét lehelte a vidékre, az ablakocskával szemben álló asztalnál írással foglalkoztam, midőn az ajtón kívül valami nesz vonta magára figyelmemet. Oda tekintettem s a kis ablakon át Petőfi arcát véltem fölismerni. Meglepetésemben elugrottam, az ajtó fölnyílt, s azon egész valójában ő lépett be, csakhogy a szokottnál soványabban, bakancsba fűzött kékszínű nadrág, katona-frakk és lapos fehér posztó kucsmában, amilyenben az obsitos katonákat szokták elbocsátani. Egy görcsös bot s válláról lefüggő durva vászon-bakó (tarisznya) volt minden magával hozott holmija."* Nemsokára azonban újra útra kelt, de ekkor már Veszprém, Balatonfüred és Ozora

Dokumentum: Eger városa korabeli metszeten. *Közölve: Vasárnapi Ujság,* 1856. szeptember 21. 38. szám, 332. old.

felé vette útját. Két esztendőn át szünet nélkül járta az országot, volt többek között Ostffyasszonyfán, Sopronban, Pozsonyban, Kecskeméten, Mezőberényben és Dunavecsén. 1844 februárjában Debrecenből Egerbe ment, majd onnan Pestre vitte az útja, egy évvel később pedig a Felvidéket járta be keresztül-kasul. Élményeit az *Úti jegyzete*iben osztotta meg az olvasókkal. 1846 nyarán Erdélyt, Máramarost és Szatmárt akarta bejárni. 1847. május 9-től november 11-ig szinte mindig úton volt. Pestről indulva Felső-Magyarországnak vette útját, majd Erdély következett (Gödöllő, Aszód, Kassa, Eperjes, Szepesváralja, Lőcse, Késmárk, Igló, Rozsnyó, Losonc, Rimaszombat, Balassagyarmat, Debrecen, Nagykároly, Erdőd, Nagybánya, Szalonta, Mezőtúr, Diósgyőr, Sárospatak, Ungvár, Beregszász, Szatmár, Szatmárnémeti, Koltó, Kolozsvár stb.). Petőfi első erdélyi útjára 1847 októberében, házassága mézesheteiben került sor. Ekkor Koltóról érkezett feleségével Kolozsvárra Dézs és Szamosújvár felől, s onnan Bánffyhunyadon, Királyhágón, Nagyváradon

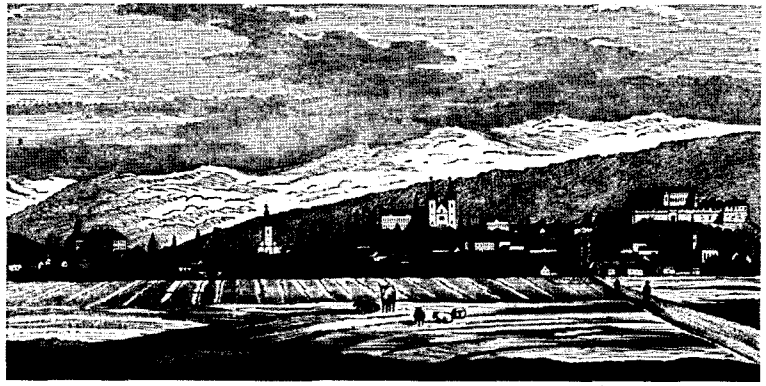

Dokumentum: Ungvár városa és híres vára, a Drugeth-vár. *Közölve: Vasárnapi Ujság,* 1858. november 28., V. évfolyam, 569. old.

át Szalontán, Aranyéknál pihenőt tartva, tértek haza Pestre. Beutazta tehát „A változó szerencse szekerén" a magyar szent koronának majdnem egész területét, ezért sok település őrzi ottjártának emlékét. Ahogy *A csavargó* című versében is írja: *„Ma itten, holnap ottan, Csak ez az élemény... Csavargónak születtem, Csavargó vagyok én."*

*

Petőfi legnagyobb élvezetei közé tartozott a kirándulás. Ezt jegyezte fel az *Úti levelek*ben, melyet barátjához, Kerényi Frigyeshez írt:

„Ez ismét szép napja volt életemnek, nagyon szép. A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal, kinek semmi titka nincs előttem. Mi csodálatosan értjük egymást, és ezért vagyunk olyan jó barátok. Én értem a patak csörgését, a folyam zúgását, a szellő susogását és a fergeteg üvöltését... megtanított rá a világ misztériumainak grammatikája, a költészet. Értem pedig különösen a falevelek zörgését. Le-leülök egy magányos fa alatt és órákig hallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttognak fülembe tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangját s beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis kápolnába..."

Miskolc, julius 8. 1847.

Közölve: Petőfi Sándor *Útirajzok* In: *Úti levelek Kerényi Frigyeshez.* 1847. X. levél. Budapest, 1987, Helikon Kiadó, 43. old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/06100/06125/html/petofiu0002.html

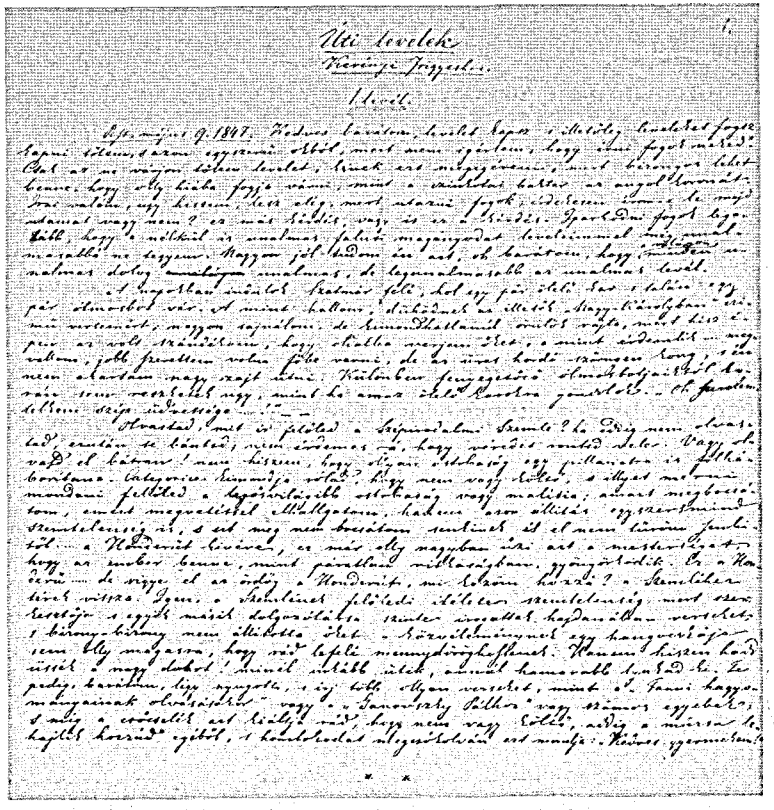

Dokumentum: Petőfi Sándor *Úti levelek Kerényi Frigyeshez* (I. levél, Pest, 1847. május 9.) *Jelzet:* Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár: Fond VII.14.1r.

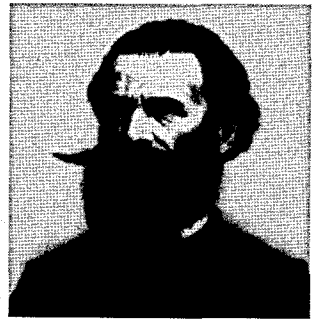

Orbán Balázs

Báró lengyelfalvi Orbán Balázs (Baron Blasius Johannes Paulus Orbán) az Udvarhely megyei Lengyelfalván (Székely-Lengyelfalva) született 1829. február 3-án,[1] és Budapesten hunyt el 1890. április 19-én.[2] Apja báró Orbán János katonatiszt, anyja Knechtel Eugénia.

Történetíró, néprajzi gyűjtő, fotográfus, országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1887).

*

Orbán Balázs bejárta többek között a Közel-Keletet, Törökországot, Egyiptomot, Kis-Ázsiát, a Balkánt, a „Szentföldet", Palesztinát, Szíriát és Görögországot. Utazásairól az *Utazás Keleten* című köteteiben számolt be.[3] 1862 és 1868 között tette meg legnagyobb utazását: gyalogosan, lovon vagy szekérrel járta be a Székelyföld több mint ötszáz települését, városokat, falvakat, templomokat, kegyhelyeket, várakat és várromokat, barlangokat, forrásokat stb.[4] Székelyföld természeti szépségei, épített öröksége mellett lakói viseletét és szokásait is dokumentálta. A régi épületek, szobrok, írásos emlékek mellett feljegyezte a helyi népszokásokat, hagyományokat, mondákat, regéket és visszaemlékezéseket is. Élményeit, megfigyeléseit hat nagy kötetben jelentette meg *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból* címmel.[5] A nagy műhöz szervesen hozzátartozó, mintegy hetedik kötetként jelent meg 1889-ben a *Torda város és környéke* című munkája.[6] Nemcsak

leírásokat és rajzokat készített az általa meglátogatott helyekről és épületekről, hanem fotókat is. Amikor a szabadságharc bukása után, mint oly sok magyar menekült,[7] Orbán Balázs is a Brit-szigetekhez tartozó két nagy Csatorna-szigetre, Jersey-, majd a Guernsey-szigetre került, kapcsolatba lépett a szintén emigránsként ott élő Victor Hugóval és családjával. Az író egyik fia, François-Victor Hugo ismertette meg vele a „fénnyel írás mágiáját".

*

„Ismerni és ismertetni kell tehát elhanyagolt szép hazánk viszonyait, s mindenkinek tehetsége szerint oda kell hatni, hogy Magyarország ne legyen tovább is »terra incognita«.

Hazánknak kétségtelenül legérdekébresztőbb része a Királyhágón inneni (keleti) terület, melynek ma már, – az unio szerencsés végrehajtása után – csupán földrajzi fogalom szerint adjuk az »Erdély« nevet. Ezen roppant havasok által körülkeritett, sok helyt őserdőktől boritott országrész, még vasuttal az eszme- és fogalomterjesztés ezen életerével nem birván, legismeretlenebb és legelzártabb, s talán könnyebb az Oceánon tuli Amerikába, mint ez irányban a hon véghatárain fekvő Székely földre eljutni.

Dokumentum: A gyergyói székelyek népviselete. *Jelzet:* Román Állami Levéltár Maros Megyei Fiókja, Orbán Balázs-gyűjtemény, Nr. 91.

Dokumentum: Csíksomlyói templom. *Jelzet:* Román Állami Levéltár Maros Megyei Fiókja, Orbán Balázs-gyűjtemény, Nr. 72.

Pedig e terület az, mely a figyelmet méltán ragadja magához, mert Lacedemonja ez hazánknak, mely Árkádia szépségével bir, melynek dicső népe a spartaiak erényével van felruházva. Felleg vára, s hatalmas védvonala az e hazának, hol hősies szabadság és hazaszeretettel felvértezett keblek alkotnak, miként Spártának, megvivhatlan élő falokat, s bizonnyal vannak nékünk dicső leonidási példáink, van Termopilánk, Marathonunk és Plateánk; nem szorultunk lelkesitő példákért Hellasra.

És éppen ezen véghatárainkon fekvő legérdekesebb terület, a szép Székely föld az, mely legkevésbbé van ismerve, melyről önmagunk is legkedvesebbet tudunk. Égető szükséggé vált tehát annak felkutatása és ismertetése.

Ezen – bevallom – nagy és nehéz feladat létesitéséhez fogtam én gyenge erővel ugyan, de a legszentebb szándék- és a legernyedetlenebb szorgalommal, járatlan ösvényen indulván el, mit 6 év kitartó szorgalmával és szent törekvésével gyüjthettem, azt

hazám oltárára helyezem. Zsenge talán az áldozat, mit a jó indulat, s a honfikötelmek átértése nyujt; de hát visszarettenjek-e a feladat nehézségétől, s ha tökélyest, ha teljesen kielégitőt nem nyujthatok, hallgassak-e, mint eddig tevők, s e szép országrész ismeretlen maradjon továbbra is?

Nem, azt tennünk nem szabad, s azért a kor intő szavát követem, midőn ezen munkát közre bocsájtom."

Közölve: Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból.* Pest, 1868, Ráth Mór bizománya.[8]

Jegyzetek

1 Közölve: Lengyelfalvi róm. kat. egyház 1766-1841-iki anyakönyvéből br. Orbán Balázs születési évéről. Közölve: Dr. Lévai Lajos: *Báró Orbán Balázs szülőfaluja, Lengyelfalva.* Odorheiu – Székelyudvarhely, 1935, 25. old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/07600/07672/07672.pdf

2 Orbán Balázs 1890. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: Budapesti Unitárius Egyházközség Halottas anyakönyve. 1890, 5. tétel.

3 Orbán Balázs: *Utazás Keleten.* I–VI. kötet. Kolozsvár, 1861. Stein János. I. kötet 168. old.; II. kötet 168. old.; III. kötet 190. old.; IV. kötet 167. old.; V. kötet 147. old.; VI. kötet 135. old.

4 80 várat és várromot, 520 falut és várost és 162 templomot keresett fel és írt le.

5 I. kötet – Udvarhelyszék. 1868.; II. kötet – Csíkszék. 1869.; III. kötet – Háromszék. 1869.; IV. kötet – Marosszék. 1870.; V. kötet – Aranyosszék. 1871.; VI. kötet – Barcaság. 1873.

6 Orbán Balázs: *Torda város és környéke.* Pest, 1889, Pesti Könyvnyomda, 479sd old. Online forrás: https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Tunderkert-tunderkert-1/torda-varos-es-kornyeke-17038/

7 A Brit-szigetekhez tartozó két nagy Csatorna-sziget, a Jersey- és Guernsey-sziget volt évekig a magyar emigránsok otthona. Itt élt többek között Perczel Mór, Reményi Ede, Mészáros Lázár, Teleki Sándor és Beöthy Ödön.

8 Online forrás: http://mek.oszk.hu/04800/04804/html/

Rómer Flóris

Rómer Flóris[1] (Rómer Ferenc Szerafin) Pozsonyban született 1815. április 12-én,[2] és Nagyváradon hunyt el 1889. március 18-án. Apja Rómer Ferenc (Franz Romer) cipészmester, anyja Vetsera Anna.

Művészettörténész, régész, festőművész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1861), majd rendes tagja (1871), nagyváradi nagyprépost-kanonok.

*

„Félretéve a kényelem minden élveit, a forró nap, az alkalmatlan szél és az egészséget fenyegető eső dacára bebarangolom hegy-völgyeinket, pusztáinkat, szikláinkat; felmászom elhagyatott váraink ormaira, felkeresem életveszedelemmel falusi tornyaink harangjait, kúszom a dohos pincékbe és odvas barlangokba..." – írja Rómer Flóris koroncói lelkész barátjához, Ebenböch Ferenchez írt levelében.[3] S valóban, a tudós, akinek nevéhez fűződik a Bakony első leírása, keresztül-kasul járta az országot, gondosan lejegyezve, adatolva és lerajzolva az elhagyott épületek romjait, freskóit és fontos műemlékeit. Régészként[4] a magyarországi barlangkutatásokban is részt vett. „A barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról" című munkájában[5] a hajdani emberlakta természetes és a mesterséges barlangok történetét tárja fel. 1860 nyarán járt a Bakonyban, a Vértesben, Nógrádban és a Balatonon is. Több mint száz települést keresett fel, melyeket nemcsak ter-

mészettudományos szempontok alapján dolgozott fel, hanem régészeti és történeti szempontból is. Rajzokkal kiegészített feljegyzéseit és tudósításait, melyeket eredetileg barátjához írt, először a *Győri Közlöny*ben jelentette meg, majd 1860-ban könyvben is kiadta *A Bakony* címmel. Ipolyi Arnold szerint *„A természettudós és a régiségbúvár közös terméke e mű."*[6]

*

„Összejártam szép hazám majd minden megyéjét többnyire gyalog, sokszor lóháton, igen ritkán kényelmes uri fogaton, bámultam két izben a mindenható szép világát a felhőkön tul emelkedő lomnici csúcsról épen ugy: mint az alföld határnélküli – leirhatlan benyomásu pusztáin, melyeken majd térdig érő sárban, majd övemet haladó Tisza-kiöntvényekben gázolván, a pusztai betyár búvóhelyein nem prédát, sem vadat, hanem a szeretetreméltó tudomány kedves magzatit keresem fel. Láttam Erdély tájképileg gyönyörű fensíkjait, a Balaton összvehasonlithatlan tempéjét, a Mecsek terményekben dús, szépségekben gazdag vidékét; de szivem csak vissza és visszacsalt ifjúkori ábrándim színhelyére – megkedvelt Bakonyom ismerős rengetegei közé.

Alig mult egy év is, hogy ünnep- vagy szünnapjaim egynéhányát itt ne töltöttem volna; – s majd a festészet, majd a virány, majd a földtani kutatások vezetének e kedves erdőm közé.

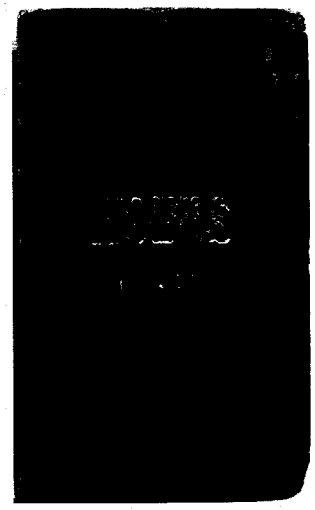

Dokumentum: Rómer Flóris úti jegyzetei 1806–1820. Borítólap. *Jelzet:* OMvH Könyvtára (Kézirattár, Rómer Flóris hagyatéka, K 144-292; K 371-632; K 635-673) (Rómer Flóris ún. „jegyzőkönyvei").

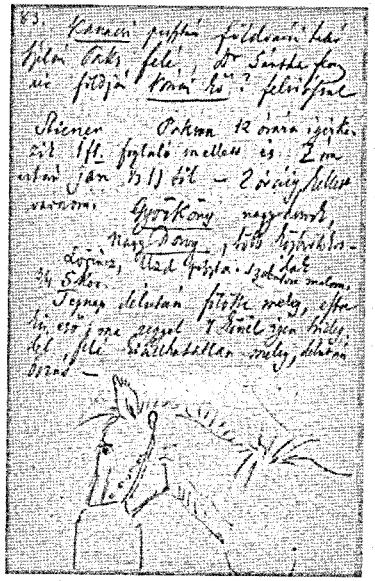

Dokumentumok: Rómer Flóris úti jegyzetei 1806–1820, 83. és 102. old. (Online forrás: http://romer2015.hu/wp-content/plugins/pdf-viewer-for-wordpress/web/viewer-shortcode.php?file=http://romer2015.hu/wp-content/uploads/2016/05/romer_20_v.pdf&settings=001100010&lang=hu#page=&zoom=auto)

Akárhányszor látogattam e gyönyörű völgyeket és ormokat s akármennyiszer hallgattam valami mohos s a zajgó hegypatak csapdosó hullámival dacoló szikla síkjáról órákig mélázva a vidám madárkák bájos énekét: mindig találtam valami ujat, valami meglepőt, ugy, hogy honunk e nagy remetesége folytonosan szebbnek, szeretetre méltóbbnak tetszett.

Fogják-e egykor ezen apátság békés falai, ezen szent berkek örökké mormogó forrásai a törődött vándort felvidítni; a kedves Bakony, vagy az égtiszta tükrü Balaton fogadandják-e végső fohászimat – azt csak Te tudod Mindenható Lény! – de messze a csalfa városok zajától engedd leszállni a sorstól ide-oda

hányt-vetett búvárt nyughelyére ott, hol szent kezed legnagyobb csodáit oly bőven tárád ki teremtményeid számára. Ezek után tán nem csodálkozik már senki, ha a tavali május végén a Bakonyban töltvén néhány kellemes napot, felébredt bennem azon vágy, ennek többi ismeretlen részint is tanulmányozni, átkutatni és idővel – hozzájárulván az ide vonatkozó kútfők szorgalmas átforgatása – észleletim és fáradalmim eredményét a nagyközönséggel is közölni. Ezen terjedelmesb munkámnak mintegy elöfutójául irám szünnapi leveleimet, melyek által kéthavi működésemről akartam barátimnak mintegy számot adni, és a magyar érdekelt olvasó közönséget – némileg elöizletül – tanulságos és buzdító könnyű olvasmánnyal meglepni..."

Közölve: Rómer Flóris: *A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat.* Győrött, Sauervein Géza Nyomda, 1860, 216 old.[7]

Jegyzetek

1 A Flóris nevet bencés szerzetesként kapta.

2 A Pannonhalmi Főapátság Könyvtárában lévő születési anyakönyve szerint a tudós születésekor a *Ferenc Szerafin* (Franciscus Seraphicus) keresztneveket kapta.

3 „Szünnapi levelek E. F. k...-i lelkész barátomhoz." I–XIV. (*Győri Közlöny,* 1859, 73., 80–82., 84–88. old., 92–103. sz.); „A Bakony földtani tekintetből." (*Győri Közlöny,* 1860, 1–4. sz.)

4 1861–68 között Ráth Károllyal együtt szerkesztette a *Győri Történeti és Régészeti Füzeteket.* 1868–72 között az *Archaeológiai Értesítőt,* 1864–73 között az *Archaeológiai Közleményeket* szerkesztette.

5 Közölve: *Archaeológiai Közlemények,* 7. kötet, 2. szám, 112–146. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ARCHKOZL_07/?query=r%C3%B3mer%20fl%C3%B3ris&pg=112&layout=s

6 Ipolyi Arnold: „Rómer Flóris emlékezete" (1815–1889). *Századok,* 1891, 3. szám, 177–199. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szazadok_1891/?query=Frakn%C3%B3i%20Vilmos%20R%C3%B3mer%20Fl%C3%B3ris%20eml%C3%A9kezete%20(1815-1889)%20&pg=184&layout=s

7 Online forrás: http://mek.oszk.hu/15000/15064/15064.pdf

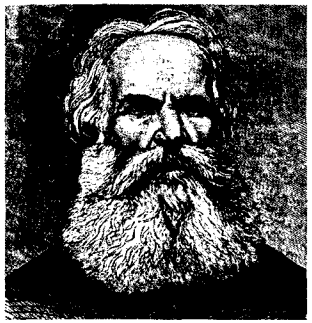

Táncsics Mihály

Táncsics Mihály (szül. Michael Stansits [Stancsics])[1] a Komárom-Esztergom megyei Ácsteszéren született 1799. április 21-én, és Budapesten hunyt el 1884. június 28-án.[2] Apja Michael Tansits telkes gazda, anyja Eva Netreba.

Író, publicista, politikus.

*

Táncsics Mihály az egyik legnagyobb „gyalogutazó" volt. Az apostolok lován bejárta Magyarországot és Európát. Visszaemlékezése szerint nagy gyönyörűséget talált a tájak és az emberek megismerésében. Első nagy útjára 1825 nyarán került sor, ekkor, mint szünidős diák, több mint 1000 kilométert tett meg gyalogosan. Útvonala a következő volt: Pozsony, Bécs, Kismarton, Sopron, Kőszeg, Körmend, Varasd, Zágráb, Károlyváros, Fiume; visszafelé: Diakovár, Eszék, Szekszárd, Paks. Három évvel később került sor a második nagyobb utazására, melynek során Veszprém megyét barangolta be. „A magyar nyelv" című értekezéséért[3] kapott jutalom további utazásokra ösztönözte. Ekkor, azaz 1830-ban jutott el először az Alföldön keresztül Erdélybe, hogy a készülő magyar–latin–német szótárához újabb forrásokat találjon. Debrecenen keresztül jutott el Nagyváradra, majd Nagykerekin, Bánffyhunyadon át Kolozsvárra, Tordára, Egerbegyre, Marosváráshelyre, Udvarhelyre, Csíkszeredába, Kézdivásárhelyre, Sepsiszentgyörgyre, Brassóba; hazafelé pedig Kőhalom, Fogaras, Nagyszeben, Déva, Lugos, Nagyszentmiklós,

Szeged, Kecskemét volt az útvonal. Második erdélyi útjára 1835 augusztusában került sor, amikor elvállalta Kolozsváron gróf Teleki János fiának, Sándornak a nevelését. 1846 júniusában ismét útra kelt, hogy „újra ízlelje a gyalogutazás örömeit". Arra készült, írja önéletírásában, hogy a gőzhajót és a vasutat mellőzve, fuvaros nélkül, az apostolok lován haladhasson előre. Az öthónapos körútja során Bécs után Drezda, Lipcse, Halle, Berlin, Hamburg és Bréma városába jutott el, majd Hollandián keresztül Párizsba, Londonba, Stuttgartba és Tübingenbe. Hazaútja során a Salzburgtól Linzig tartó utat is gyalogszerrel tette meg. Még 78 éves korában is gyalogosan indult útnak Komáromból, eljutva végül szülőhelyére, Ácsteszérre.

*

Dokumentum: Pozsony – Kórház utca a Kórház-templommal és az Erzsébet apácák templomával (1909). FORTEPAN (Mészöly Eleonóra) (Online forrás: http://www.fortepan.hu/?view=all&lang=hu&img= 19062)

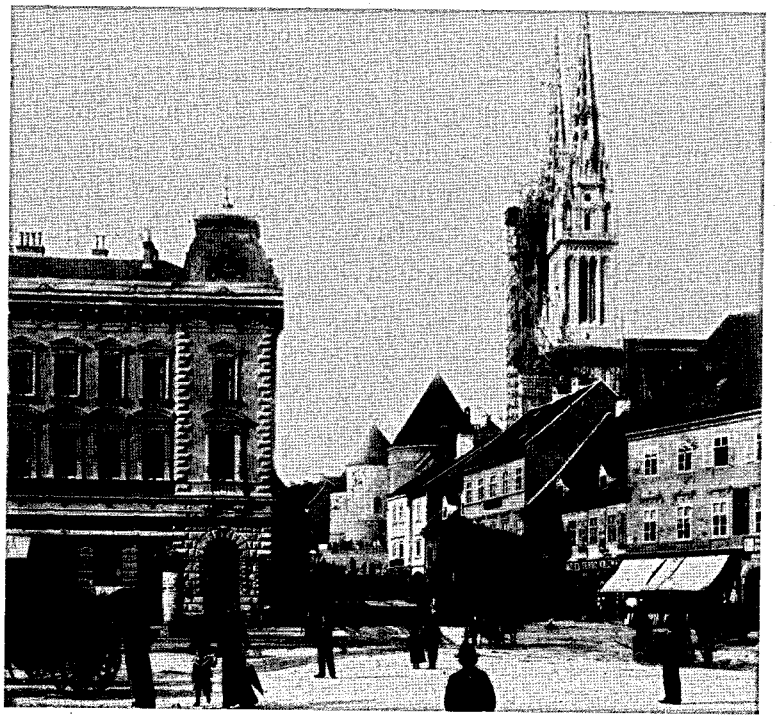

Dokumentum: Zágráb, Jellasics bán tér (Trg bana Josipa Jelačića), szemben az ulica Tome Bakaća és a Mária mennybemenetele Székesegyház (1900). FORTEPAN, Magyar Földrajzi Múzeum (Erdélyi Mór cége) (Online forrás: http://www.fortepan.hu/?tags=&x=0&y=0&view=query&lang=hu&q=Z%C3%A1gr%C3%A1b+Jellasics+b%C3%A1n+t%C3%A9r+)

„A kis Belgiumot, hogy folytassam útleírásomat, hazatérőben más irányban utaztam keresztül, nyugatról dél-keletnek Mechel-en át, hol vasútjai egymást keresztülvágják, s e közlekedési központ forgalma az ország jólétéről tanúskodik.

Családom szomorú sorsáról vett tudósításom nem engedték, hogy itt és amott késlekedjem, és vizsgálódva tapasztalásokat tegyek: tehát Kölnnél a Rajnán gőzhajóra ültem, melyen Manheimig jöttem most már visszafelé, Mainz és Coblenz mellett haladván.

Ámbár elhatároztam magamban, hogy fontos ok nélkül sehol sem késlekedem: mégis Manheimtől kezdve Bodenen, Wirtenbergán keresztül gyalog utaztam.

Stuttgartig így okoskodva, kedves családomtól még igen messze vagyok, útiköltségem sincs olyan bőven, hogy nyakra-főre erőlködjem tehetségemen felül minél előbb itthon teremni (...)

Tübingenben, minthogy elindulásom esős időben történt, társas kocsira ültem, de azon csak az első állomásig maradtam, attól fogva Würtenbergnek e másik részén is gyalog utaztam. Sajátságos érzés fogott el, midőn Ulmnál a kicsiny Dunát átléptem, s Bajorországban valék. Nem lehetett arra nem gondolnom, mily felséges szép, nagyszerű a kis folyó ott, hol a hazám fővárosának falait mossa (...)

Gyalogosan utaztam a bajor földön is. Déltájon egészen elfáradva érkeztem egy kis városba. Nem emlékszem már tisztán: Borgau vagy Turgau, itt megebédelve, kinyugodva tovább gyalogoltam..."

Közölve: Táncsics Mihály: *Életpályám. 29. Stuttgart, Tübinga. „Önbizalom" című munkám.* Budapest, Magvető Kiadó, 1978, 254–256., 258. old.

Jegyzetek

1 Az 1799. évi teszéri keresztelési anyakönyvben helytelenül „Tansits"-nak írták a családi nevét. Jelzet: Veszprémi Római Katolikus Egyházmegye keresztelési anyakönyve, 1785–1846. (HU MNL OL A3585 0022). Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:939V-MHKX-V?i=22

2 Táncsics Mihály 1884. évi 959. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL XV.20.2 A301 0138 (Esztergomi Római Katolikus Főegyházmegye – Budapest Józsefváros).

3 Táncsics Mihály. *A magyar nyelv.* Jutalom-értekezlet. (8-r. 6, 71 és 1 l.) Pest, 1831. Ny. Beimel Jós. E. M.

Eötvös József

Eötvös József báró (Eötvös József Károly Bertalan Adalbert) Budán született 1813. szeptember 3-án, és Pesten hunyt el 1871. február 2-án. Apja, Eötvös Ignác báró bölcseleti és jogi doktor, anyja Lilien Anna báró.

A Batthyány-kormány, majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagja (1839), a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke (1855), majd elnöke (1866-tól 1871-ig).

*

A reformkori nemzedékből sok nemes ifjú vett vándorbotot a kezébe. Divat volt útra kelni, és tapasztalatokat gyűjtve megküzdeni a merészebbnél merészebb úti kalandokkal. Bölöni Farkas Sándor, Pulszky Ferenc, Irinyi József, Trefort Ágoston, Szemere Bertalan, Széchenyi István, Wesselényi Miklós messzi tájakat jártak be Nyugaton és Keleten. Eötvös József 1836. július 1-jétől 1837 tavaszáig Nyugati-Európában járt, s beutazta Németországot, Svájcot, Hollandiát, Franciaországot és Angliát. Levelezéséből, emlékezéseiből, regényeiből rekonstruálható ennek a nyolchónapos utazásnak az útvonala. Többek között lóháton járta be Dél-Franciaország nagy részét. A provence-i táj szépségéről 1836. november 9-én írt levelében számolt be édesanyjának: *„Órák hosszat kószálok szerte a kikötőben, elvegyülök a vidáman mulatozó matrózok közé, és hallgatom beszélgetésüket és elbeszéléseiket, és ha kilépek a kocsmából, vagy egy csoport*

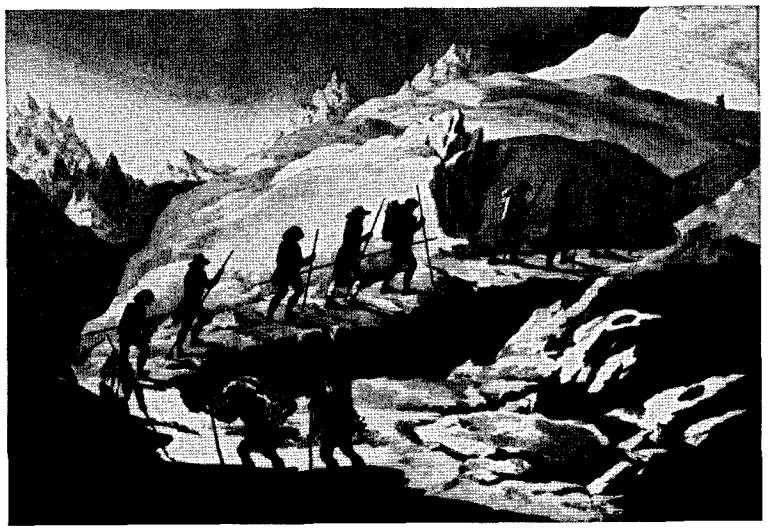

Dokumentum: A Mont Blanc meghódítása 1787-ben. *Közölve:* Voyage de Mr. de Saussure a la cime du Mont-Blanc, au mois d'Aout MDCCLXXXVII. II.de Planche (Christian von Mechel illusztrációja). *Lelőhely:* Österreichische Nationalbibliothek (Online forrás: http://www.bildarchivaustria.at/Preview/ 10150213.jpg)

beduin, amely egy szemfényvesztőt bámul, von magához, vagy a hajóinasok gimnasztikái játékaikkal, vagy egy öreg provence-i, a dalnokok korának maradványa, aki a jó René király dicséretét énekli; mindenütt öröm; ki tudna itt szomorú lenni; ki tudna szomorú maradni Marseille-ben, ahol az ég olyan kék, mint minálunk, ahol körös-körül olajfák és ciprusok zöldellnek, és a végtelen tenger tajtékja verdesi a sziklafalakat, mintha az élő természet érverése lenne, ki tudna szomorú maradni, amikor körülötte vidám emberek dala zeng, és a provence-i nők csillogó tekintete árasztja rá sugarait. Oh, a Provence szép tájék."[1] A Mont Blanc lejtőin átélt kalandjáról pedig *A karthauzi* című regényében számolt be. 1852-ben barátjának, Szalay Lászlónak küldött levelében áradozva írt a természet szépségéről: *„ha néha kinn a mezőn járok, a határtalan kilátás elcsábítja szememet, s ahelyett, hogy saját földem hantjait nézném, tekintetem a messze*

távolban csavarog; pusztáink leírhatatlan, de éppen azért annál érezhetőbb szépségei megragadják képzetemet. Majd egy száraz kórót követnek szemeim, mely pajzán ugrásokban – való képe az emberi szabadságnak, melyet csak az élvezhet, ki mindentől elszakadt – a téren elszalad, vagy valamely szomszédomnak nyáját s itt-ott egy lovast nézek, ki tanyájából a faluba siet."[2] Az 1843/44-es pozsonyi országgyűlés idején tett kirándulásokat Lónyay Menyhért levelei örökítették meg. Háromszor járt Erdélyben. A második alkalommal 1860 augusztusában fiával, Eötvös Loránddal ment, „hogy Erdély szebb részeit beutazzák".[3] Mikó Imre grófnak írt leveléből megtudhatjuk az útvonalat is: *„Szeretnék menni a Székelyföldre, Brassóba, Hátszeg és Vajdahunyadra, s végre Károlyfehérvárra, honnan Temesvár vagy Aradnak – postakocsival ismét visszajöhetnék."* [4] Trefort Ágostonnal pedig a stahrenbergi tó környékét, Salzburg és Berchtesgaden vidékét járta be. Leveleiből az is kiderül, hogy gyakran járt fürdőhelyeken is: Kissingen, Karlsbad, Gastein. 1853-ben a Magyarhoni Földtani Társulat tagja lett.[5]

*

A Mont Blanc hegyláncánál átélt élményeit *A karthauzi* című regényében örökítette meg:

„Van egy hely a Montblanc hegyláncában, melyet kertnek neveznek – egy kis zöld mező ez, jegesektől körülfogva, melyet sok utas, habár az út fáradságos s maga a látmány inkább különös, mint szép, meglátogat. Ide mentünk mi is, nem lévén semmi inkább gyermekképzetemhez szóló, mint e kis zöld oázis e nagy jégpusztaság között. Kipihenve egy szikladarabon s beásva palackunkat neveinkkel, visszamenet már ismét a jégtengerhez közelítettünk, midőn a Montblanc csúcsán elébb mint egy füstoszlop, később mindig sötétebben nagy felleg vonula fel, vésszel

Dokumentum: A Mont Blanc meghódítása, 1861. A fotó készítője: Auguste-Rosalie Bisson. *Lelőhely:* Metropolitan Művészeti Múzeum: 2005.100.54 (Online forrás: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/283137)

fenyegetve, mely, még minekelőtte a jeges közeléhez érheténk, egész erejével kitört. Fenséges vala a látvány, de borzasztó. Körülöttünk a nagy fellegvár, itt-ott egyes villámtól kettészakítva, szétfoszolva, gombolyogva s darabokra szaggatva a nagy szélvész csapásaitól, alattunk sötétkéken a jeges, míg a zápor zúgva mosá hullámzó jegét, a szél ordítva futá át a völgyet s a mennydörgés száz bérctől s sziklától visszalöketve, felhangozék hatalmas szavával. – Szívem szorult, és mégis emelkedett, felmagasztalva valék s elborzadtam; így sieténk tovább vezetőnk után, majd hosszú jégtáblákon végig, majd a nagy hasadékokon jégről-jégre szökdelve, míg egyszerre, midőn egy szélesebben átugrom, lábam elcsúszik, hanyatlani kezdek, sötétkéken tátong a mélység alattam, botom kettétörik és – Armand megragadva kétségbeesés adta erővel magához húz s megölelve fenntart. – Mentve valék. – Vezetőnk halványan álla mellettünk, agg Jánosom térdreborulva imádkozott. – Én hallgatva álltam közöttük, magamon kívül valék, mintegy álomból ébredve nézék le a mély

hasadékba, mely előttem tátongott, s szívem elborzadott a halál sötét gondolatánál. – De mikor körültekintve barátomat láttam mellettem, lángoló arcain az első örömsugárt, szemében a nem szokott cseppet, s mikor érzém a kezet, mely most remegve pihent az enyimben: akkor boldogság tölte el, akkor érzém, hogy élek s általa élek, kit e földön leginkább szereték, s karjai közé borulva, záporként omlottak ki örömkönnyeim. – Ezt el nem felejtem – zokogék s érzém, hogy e szó eskü vala. – A vész azalatt elvonult, ragyogva futá át egy napsugár a tájt, s a fehér Montblanc kilépe ködfátyolából, mintha ősz fejével megáldaná ifjú szövetségünket. Oh ez szép pillanat vala!..."

Közölve: B. Eötvös József: *A karthausi.* Előszó: Voinovich Géza. Budapest, Révai Testvérek, 1904, 552–554. old. (Online forrás: http://mek.oszk.hu/06200/06282/html/karthausi002.html)

Jegyzetek

1 Eötvös József levele Eötvös Ignácnénak. Bordeaux, '836. november 9. (1836. november 9.), 32. levél. In: Eötvös József: *Levelek.* Szerkesztette és az idegen nyelvű leveleket fordította, az előszót és a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. Budapest, Magyar Helikon, 1976, 109. old. /Eötvös József művei/.

2 Uo. Eötvös József levele Szalay Lászlónak. Sz. Tornya. 12/3. (Szentetornya, 1852. február 12.), 82. levél, 227. old.

3 A *Kolozsvári Közlöny* „Eötvös erdélyi útja" címmel külön rovatban tudósította az olvasókat az eseményekről. Lásd bővebben: Dr. Kristóf György: „Báró Eötvös József utazásai Erdélyben." Erdélyi Múzeum, *Erdélyi Múzeum Egyesület Szakosztályainak Közlönye,* Szerkeszti György Lajos, 1932, XXXVII. kötet, 1–3. szám, 1–38. old. Online forrás: http://epa.oszk.hu/00900/00979/00231/pdf/1932_37_01_3_001-038.pdf

4 Eötvös Józsefnek ez volt a második útja Erdélyben. Az elsőre, mely hivatalos volt, 1859 decemberében, a harmadikra 1869 szeptemberében került sor.

5 Közölve: *Magyarhoni Földtani Társulat munkálatai.* Szerkeszti Szabó József. II. kötet, Pest, Emich Gusztáv, 1863, 204. old. Online forrás: http://epa.oszk.hu/02000/02013/00002/pdf/EPA02013_magyarhoni_foldtani_tarsulat_1863.pdf

Móricz Zsigmond

„Menjetek ki a természetbe, s ismerjétek meg egymást ott, ahol az ember... őszinte lesz..." Móricz fiatal korában szükségből gyalogolt. Útjai során alaposan megismerte a tájat a benne lakó emberekkel. Riportokat, útirajzokat készített. Megtanulta, hogyan kell az országot járni: *„Ha egy ember a városba az első kapun érkezik, és négylovas hintón hajt be, ott a szegénység, az igazi bajok soha a szeme elé nem kerülnek. A hátsó kapun kell érkezni, ismeretlenül, fel nem tűnően és szegényen, ha a szegények bizalmát, rokonszenvét meg akarjuk találni és nyerni"*– írja a *Gyalogolni jó* című kötetében.[1] Legszívesebben azonban az Alföldön barangolt. Többször ment Erdélybe is, először 1914-ben, ahol Kós Károlyt látogatta meg a kalotaszegi Sztánán, és részt vett a híres református bálon. *„Ebből a muzsikás, vidám, szánkózó, havas téli napból született meg talán legnapsugarasabb írása, a Nem élhetek muzsikaszó nélkül."*[2] Móricz vallomása szerint ebből a székely bálból ered a másik Erdélyhez kapcsolódó munkája is, a *Tündérkert.* 1927 januárjában Kolozsvárra, Marosvásárhelyre, Tordára, Nagyenyedre és Gyulafehérvárra utazott. 1941 tavaszán, lábtrombózisával küzdve, elment az utolsó nagy erdélyi útjára. Ekkor Székelyföldet is meglátogatta, ahol még sohasem járt eddig. A *Kelet Népé*ben fejtette ki, hogy ha a lába Erdély földjét éri, mit is érez: *„Ahányszor a Királyhágón átvitt a vonat életemben, mindig úgy éreztem, mintha egy tündéri alagúton ereszkednék le velem a mesék griffmadara, az arany-, ezüst- és gyémántmezőkre. Mintha a történelmi távlatba jutnék. Erdély*

mindenképpen más, mint a mi tágasra nyitott, nagy alföldi világunk. Erdély földjén dalolnak a mondák, legendák, ott ismeretlen életet találunk. Erdélyben mintha rányitottam volna a széttépett, tűzbe vetett Sibilla-könyvnek egy fontos lapjára."[3] Három évtizedes országjárása során összegyűjtött tapasztalai, élményei, riportjai, útirajzai visszaköszönnek a műveiben az 1910. évi ököritói pajtaégéstől az utolsó, 1942-es hortobágyi tavaszig.[4]

*

„Mennyire örülök, hogy kitalálták ezt a szót, hogy cserkészek! Csak persze annak örülök még jobban, hogy kitalálták magát a fogalmat is. Én mindig nagyon szerettem a mezőn gyalogolni. Mikor pataki diák voltam, az időm nagy részét a hegyekben csavarogtam el. Ha tovább nem mehettem, legalább az Akasztófa-dombig elmentem, s a puszta mezőn álló magános kősziklára felmászva szavaltam s daloltam. Legtöbbször egyedül, mert az én időmben, harminc évvel ezelőtt, nagyon furcsa világ volt, a diákok nem szerettek megmozdulni. Képesek voltak egész nyarat ellógni az iskolakerítés kapujának a keresztrúdján, és onnan cigarettázva nézni az országút porát. Ha így visszagondolok, egész elámulok rajta, hogy tulajdonképp sose volt olyan barátom, aki szeretett volna velem az erdőre járni. Talán az öcséim, különösen Pista testvérem, aki két évvel volt fiatalabb nálam, volt kapható arra, hogy kijöjjön velem a városból a mezőre. Ő, szegény, később is megőrizte a természet szeretetét, s ott is esett el, mint önként jelentkező katona, a doberdói hegyekben. Pedig nekem magamnak mennyi szép emlékem van. A fű, a rét, a szabad levegő már maga elég. Az ember egy új életbe kerül, ahogy a falak közül kimegy a napsugárra. Jaj, de remek az a gyaloglás. Egyszer Kisújszállásról gyalog átmentem Karcagra. Reggel öt órakor indultam, persze egyedül, mert olyan bolond még egy nem akadt a kollégiumban, aki velem jött volna. Mikor

társat verbuváltam, csak néztek rám a fiúk s nevettek. S annál jobban nevettek, mert én meglehetősen könyvmoly voltam, talán azért is futottam ki minden este a város végére, ki a szélmalmokig, hogy a szél kifújhassa belőlem a fáradtságot s a betűkön szédült kimerültséget. Azt a karcagi utat sose felejtem el, mert az Alföldet akkor ettem magamba.

Nem lehet elmondani, milyen hatalmas érzés, egy egész napig az eget látni s a sík földet, amelyen egyetlen fa sincs. Hegyvidéki ember ezt alig érti meg, de az alföldinek éppen az temérdekül nagyszerű, hogy olyan csudálatosan nagynak kapja a világot. Csupa ég és csupa mező. Még egy vakondtúrás se zavarja. Nyár volt s óriási napsütés, de szabadban nem elviselhetetlen a nap melege, mert mindig van szél. S a meleg oly különös, olyan édes és jóleső. Az ember boldog, hogy ezeken az apró lábakon annyi távolság el tud maradni mögötte. Karcagon kevésnek találtam még az utat (most megnéztem a menetrendet: 16 kilométer), tovább mentem Püspökladányba. Ott ebédeltem. (Azóta nyugodtan kérdezhették tőlem a szójátékos kérdést »Volt már püspök

Dokumentum: Móricz Zsigmond a Hortobágyon. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: 4348.

Dokumentum: Móricz Zsigmond a Hortobágyon. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: F.4352.

Ladányban?«) Sötét este volt, mikor visszaértem haza, Kisújszállásra. A vasútvonal oda-vissza hatvankét kilométert mutat. Az országút se lesz hosszabb, mert ott léniával mérik az utat.

Egyszer pedig Kassáról mentem haza, gyalog, Sárospatakra. Erre az útra nem emlékszem olyan pontosan, csak arra a nagy büszkeségre emlékszem, mikor este betoppantam porosan és a cipőtől feltört lábbal, s az egész család, a hat öcsém és szüleim, ijedten vették tudomásul s alig akarták elhinni, hogy csakugyan gyalog jöttem haza. Én olyan büszke voltam, mintha valami hőstettet követtem volna el. Már kisfiú koromban boldog voltam, ha gyaloglásra volt kilátás. A szüleim szegény emberek voltak, s mikor én debreceni kisdiák voltam, sose értesítettem őket előre, hogy mikor érkezem, hanem megváltottam a jegyet Debrecentől Tárcáiig, s gyalog sétáltam haza a faluba, ahol akkor laktunk,

Prügyre. Emlékszem, egyszer volt egy kedves esetem. Nagy sár volt, s alig bírtam a cipőt kirángatni abból a veszekedett agyagból, s egyszer csak egy parasztszekér megy el mellettem üresen. Valami hetyke fiatal fiú ült a bakon, vagyis hát deszkán, ami a bakot pótolta, egyet csördített felém, s tovább ment.

No, hogy szakadjon le a kereked mondtam dühösen, s ahogy utolértem egy kisháznál, amire még most is emlékszem, ott áll a szekér, s összetörött kerékkel búslakodik. Olyan jól mulattam rajta, hogy hazáig nevettem. Pedig nem volt tréfa egy tizenkét éves gyereknek azt a tizenöt kilométert meggyalogolni a húsvéti sárban.

De szebb emlékem azért soha sehol, mint a gömöri hegyekben. Jaj, de szépek. Istenem! A tölgyesek s a fenyvesek. A madarak és a virágok s a patakok. Egyszer a sztracenai völgyön is átmentem, de ott kocsin. A világ legszebb völgye! Most, ha hátizsá-

Dokumentum: Móricz Zsigmond ormánsági asszonyokkal. *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: F.1558.

kos embereket látok kirajzani a hegyekbe, olyan boldog vagyok, mintha ajándékot kapnék. Szeretnék mindenkit megmozdítani s kilódítani ebből a füstös, fulladt, gyűlölködő és irigykedő városból. Menjetek ki a természetbe, s ismerjétek meg egymást ott, ahol az ember olyan őszinte lesz, mint a növény s az édes szép mezei állat.

A kislányaim azt mondják, el ne felejtsem a Bükkben való kirándulást, mikor egy szénakazalban háltunk, és reggel egy elvadult bika majd megevett bennünket.

Életemben nem nevettem annyit, mint akkor a gyerekekkel..."

Közölve: A Hét, 1979. június 30. 24. évfolyam, 26. szám, 15. old.[5]

Jegyzetek

1 Móricz Zsigmondnak ez az írása Losoncon jelent meg először *A Mi Lapunk* című ifjúsági folyóirat 1927 márciusi számában. Ua. *Riportok.* 2. kötet, 1920–1929. Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1958, 390–393. old.

2 Kós Károly: Találkozásaim Móricz Zsigával. *Erdélyi Helikon,* 1939. november, XII. évfolyam, 9. szám, 607. old.

3 Móricz Zsigmond: „Erdély földjén álltam". *Kelet Népe,* 1940. VI. évfolyam, 18. szám, 1–2. old. Online forrás: http://fulltext.lib.unideb.hu/journals/bin/tibi.cgi?fi=kelet&ev=1940&sz=18 (Az 1940. szeptember 8-i rádióelőadása szövege)

4 Móricz Zsigmond: *A hortobágyi tavasz lélegzete.* Budapest, Hortobágyi Nemzeti Park, 1998, 33 old. Online forrás: http://mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/moricz/tornac/html/horttavleg.htm

5 Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Ahet_1979_1/?pg=636&layout=s

TERMÉSZET- ÉS SPORTIMADOK

A HEGYEK SZERELMESEI

„Amint a szerelmet, úgy a hegymászási élvezetet is sokan és sokféleképpen definiálták... Nem hiszem, hogyha valaki csak egyszer is életében keresztül lépdelt lihegő kebellel s talán inogó térdekkel, hallgatag társak kíséretében, egyikén ama hó-, avagy jégmezőknek, minőket 9–10 ezer láb magasságban találunk, s aztán elért céljához, egy égbe magasló csúcs, vagy hónyereg, s körültekintett a föld különféle pontjaira, (mely oly magasból mindig csak szépnek látszik), nem hiszem, mondom, hogy még sokat kérdezősködnék definíció után..."

(Eötvös Loránd)

Wesselényi Polixéna

Hadadi báró Wesselényi Polixéna[1] feltehetően a Szatmár megyéhez tartozó hadadi Wesselényi kastélyban látta meg a napvilágot 1801-ben. Aranyosgyéresen hunyt el 1878. szeptember 1-jén. Apja Wesselényi József báró, anyja Kendeffy Mária grófnő.

Az első reformkori női utazó, Wesselényi Miklós báró unokatestvére.

*

Wesselényi Polixénában *„Olaszhoni és svájci naplója alapján a legjobb magyar írónők egyikét tisztelhetjük"* – írta Gál István 1939-ben a „Paget, Erdély angol honpolgára" című írásában.[2] Jékely Zoltán „A XIX. század Murányi Vénusza" című művében is megörökítette alakját.[3] Első férje losonci Bánffy László gróf volt, az erdélyi ellenzéki politika egyik vezéralakja, a második John Paget, az „elerdélyiesedett" angol báró,[4] a Magyar Szent Korona Országát és Erdélyt megörökítő író.[5] Márki Sándor mint az első magyar turistanőt mutatta be,[6] akinek *„Dicsvágya eredetileg az volt, hogy a Mont-Blanc tetejére jusson fel: a mi előtte egy magyar nőnek sem s utána is, tudtommal, csupán Geduly Herminának sikerült. De végre is beérte azzal, hogy egyszerűen megkerülje a hegyóriást."* 1835 nyarán ő állította fel az első magyar női magassági rekordot, amikor megmászta a nyugati Alpokban lévő feltételezhetően Col de la Croix du Bonhomme-i csúcsot, mely 2479 m magas.[7] Ráadásul 1842-ben elsőként örökítette meg magyar nőként a hegyi túrájának élményeit.[8] A Bon-

homme meghódításával hosszú ideig ő tartotta a hegymászás női magassági rekordját. Olaszországi és svájci utazása során kitért többek között Róma, a Vatikán, Firenze, Bologna, Párma, Milánó, Nápoly, Pompeji, Herculaneum, Genf, a Vezúv és a Mont Blanc ismertetésére, különös tekintettel a képzőművészeti alkotásokra, valamint a nevesebb épületekre és tájakra. A Vatikánban találkozott XVI. Gergely pápával és a híres nyelvtudóssal, Giuseppe Gasparo Mezzofanti bíborossal is,[9] aki 1832-től a Magyar Tudományos Akadémia kültagja volt. Wesselényi Polixéna sajátos nyelvi stílussal megírt útirajza emlékeztet az egykori erdélyi emlékirat-irodalomra. Művét 1842-ben adta

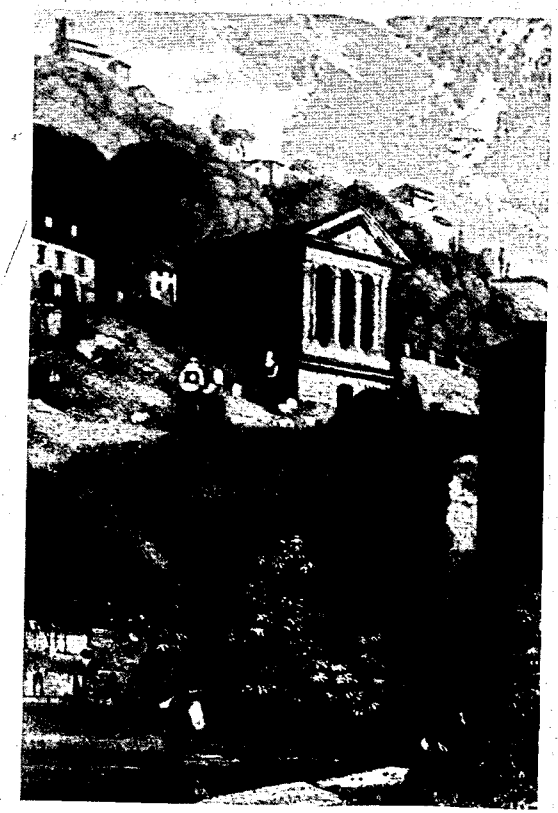

Dokumentum: A Clitumnus-templom Spoletóban (Umbria). *Közölve:* Wesselényi Polixéna: *Olaszhoni és schweizi utazás,* 1842. Sajtó alá rendezte Győri János és Jékely Zoltán. Bp., Magvető Kiadó, 1981, oldalszám nélkül.

Dokumentum: A Vezúv kitörése 1835. április 1-jén. Barabás Miklós akvarellje. *Közölve:* Wesselényi Polixéna: *Olaszhoni és schweizi utazás,* 1842. Sajtó alá rendezte Győri János és Jékely Zoltán. Bp., Magvető Kiadó, 1981, oldalszám nélkül.

ki *Olaszhoni és schweizi utazás* címmel. A kötet nem váltott ki egyöntetű elismerést, de abban a kritikusok egyetértettek, hogy: *„Hazánkban, fájdalom olly kevés az írónő, hogy azok külön irodalmat – mellynek jellemzetét adni lehetne – még nem képeznek. Azonban hogy Paget Polyxena báróné mindenesetre azon kevesek közé sorozható, kik – mint imént mondók – a tiszteletreméltó nőt az elmés írónővel egyesítik, az kétséget nem szenved."*[10]

*

A havasi „Rémkirály", a Bonhomme meghódítására a következő sorokban emlékezik vissza az írónő:

„Huszonötödikén jókor elindultunk nyugodt öszvéreinken. Siettünk, mert estére el akartuk érni Nant-Bourant-ot, s még előttünk volt a veszedelmes Bon-Homme havas. Utunk előbb Cormajeur szűk völgyén vezetett át, és hágni kezdettünk a Col de

la Seigne-en; ezen havas hatezer-ötszázkilencven lábnyi magasságra fekszik a tenger felett. Legelőször innen szemlélők meg az örökös jéggel koronázott Mont Blanc-t, mely magas méltóságából tekint le az Európában levő több testvér havasokra. A vidék felséges volt; az út nehézségei mind nevekedtek. Századok óta sötéten zöldellő fenyvesek sziklás oldalpárkányain öszvéreink néhol mesterségesen találtak annyi helyre, hova lábaikat veszély nélkül letehessék. Hol a szűk ösvényt jég nem lepte, ott tükörsíkságú moha borította fenyő-, rhododendron- és rozmarinbokrokkal bénőve, melyek alól egy-egy tiszta forrás játszilag bújt ki, s mint megannyi kígyó, csillámló kanyargásokban csörgött el lábaink alatt...

Hasító hideg volt; nehéz köd ereszkedett le utunkra; alig láttunk húszlépésnyire magunk előtt. Titoktelien emelkedtek ki ködből a havas bércei, szinte vártam a havasi Rémkirály megjelenését. – A természet nagyszerű művei lelkemet mindig némi babonás borzadással töltik el. A tenger emelkedő hullámai előtt sokszor imádva szerettem volna leborulni!

Nagyobb részint gyalogoltunk; több helyen térdig kellett a hóban járnunk. Néhány órányi fáradságos hágás után elértük a Bon-Homme tetejét, mely hétezer-hétszázharminc láb magasságú a tenger felett. Ott egy magános chalet-ra akadtunk, s a hidegtől nagyon el lévén szigorodva, bémentünk melegedni. Három pásztort találtunk benne, kik éppen sajtkészítésben munkálódtak. Több pásztorok együtt kifogadják itt egy-egy helység teheneit, s felhajtják a havasra nyaralni, hol egy chalet-t építnek, s ott az egész nyarat házok népe nélkül töltik el, sajtot készítgetvén, mellyel azután világszerte kereskedést űznek. Ottlétök alatt minden eledelök téj és valami zablisztből készült pogácsa, melyet feleségeik téli napokban készítnek. Hogy ez megehető legyen, fejszével kell hasogatni s meleg téjbe áztatni. Így is undorító, savanyú íze van. A tejet igen jónak találtam volna, ha (a szent simo-

Dokumentum: A Mont Blanc 1787. Horace Bénédict de Saussure ábrázolása. (A I 64, 2. tábla. In: *Bergwelten.* Szerkesztette Daniel Anker. Zentralbibliothek Zürich, 2013. 22.)

niták elve szerint minden válogatás nélkül) nem ugyanazon egy faedény szolgál vala köz kielégítésünkre. – A pásztorok nagyon piszkosok, ostobák és bőbeszédűek; idegent ritkán látván, szívesen kínálják mindennel, amijök van. – Megelégelve az arcadiai életet, búcsút vettünk tőlök, s gyalog lelejtettünk Nant-Bourantra, hol igen jól reggeliztünk."

Közölve: Olaszhoni és schweizi utazás. Írta Paget Jánosné Wesselényi Polyxenia. II. kötet, MDCCCXLII. Kolozsvártt, 149–150., 154–156. old.

Jegyzetek

1 Balogh József hosszasan kitér Wesselényi Polixéna élettörténetére John Pagetről írt tanulmányában. *John Paget.* In: „English Life in Papal Rome." *Hungarian Quartely,* 1939. december 1., 4. szám, 612–614. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MTA_HungarianQuarterly_1939/?pg=695&layout=s&query=john%20paget

2 Gál István: „Paget, Erdély angol honpolgára." *Pásztortűz,* 1939. XXV. évfolyam, 9. szám, 399–402. o. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Pasztortuz_1939/?pg=414&layout=s&query=paget
3 Jékely Zoltán: „A XIX. század Murányi Vénusza, Wesselényi Polyxénia". *Kortárs,* 1981, 25. évfolyam, 2. szám, 298–305. old.
4 Kovács Sándor: „Kétszáz éve született John Paget, Erdély magyar honpolgára." In: *Keresztény Magvető,* 114. évfolyam (2008), 2. szám, 203–218. old. Online forrás: http://unitarius.uw.hu/dok/KovacsSandor-PagetJanos.pdf
5 Paget, John: *Hungary and Transylvania; with Remarks on their Condition, Social, Political, and Economical.* Vol., 1. London, 1839, John Murray, 483. old.
6 Dr. Márki Sándor: „A magyar nők utazásai". *Földrajzi Közlemények,* 1889. III. füzet. 105. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/FoldrajziKozlemenyek_1889/?pg=116&layout=s
7 A másik csúcs a Col du Bonhomme (2329 m).
8 A másik magyar női hegymászó Tauscher Béláné Geduly Hermina volt, aki korának egyik legelismertebb hegyi túrázója volt. 1881. augusztus 4-én a 4810 méter magas Mont Blanc első magyar női meghódítója lett. Élménybeszámolóját 1882. március 23-án tartotta meg a Magyar Földrajzi Társaság ülésén. A következő írásai örökítették meg az alpesi útjait: Tauscher-Geduly Hermina: „Utazásom a Montblancra." *Földrajzi Közlemények* 10. kötet, 1882, 5. füzet 218–232. old, valamint Tauscher-Geduly Hermina: „Úti rajzok a wallisi alpesekből." *Földrajzi Közlemények* 11. kötet 1883, 6. füzet 259–272. old.
9 „Mezzofante a' Vaticani könyvtárban." In: *Olaszhoni és schweizi utazás.* Írta Paget Jánosné Wesselényi Polyxenia. I. kötet, IV. szakasz. Kolozsvártt, MDCCCXLII. 179–183. old.
10 Közölve: *Honderű,* 1843. március 25. 12. szám, 407–408. old. valamint 1843. április 1. 13. szám, 439–440. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Honderu_1843_1/?query=paget%20j%C3%A1nosn%C3%A9%20wessel%C3%A9nyi%20polyx%C3%A9na&pg=426&layout=s. Megjelent továbbá V[ahot] I[mre]: „Figyelem Hölgyek!" 1843. 498–502. old. és N.: „Ellenbírálat". In: *Regélő,* 1843, 1235–1239. old.

Szemere Bertalan

Szemere Bertalan a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Vattán született 1812. augusztus 27-én, és Pesten hunyt el 1869. január 18-án.[1] Apja Szemere László őrnagy, anyja Karove Erzsébet.

Országgyűlési képviselő, belügyminiszter, miniszterelnök (1849. május 2. – 1849. augusztus 11.), író, a Magyar Tudós Társaság levelező tagja (1840).

*

Szemere Pozsonyból indult el 1836. május 3-án nagy európai körútjára. Útinaplóján keresztül pontosan nyomon tudjuk követni másfél évig tartó útjának állomásait. Október 4-én Bécsen keresztül Prága és Töplic felé vette az útját, melyet Drezda és Lipcse követett. Október végén jutott el Wittenbergen keresztül Berlinbe, onnét Frankfurtba, majd december elején Párizsba ment. 1837. április 29-én érkezett Londonba, augusztus végétől pedig, több nagyobb város mellett Dublin, Liwerpool, Oxford, Rotterdam, Amszterdam, Hága és Brüsszel következett. A következő hónap elején érkezett Svájcba, ahol, naplóbejegyzése szerint, szeptember 13-án megmászta a Berni-Alpokban lévő 2683 méter magas Faulhorn csúcsot. Pár nappal később pedig már a 2396 méter magason lévő La Flégere-en találjuk, melyet a Mont Blanc-nal szemben lévő hegy, a 2525 méteres Brevent meghódítása követett. Nem csoda, hogy naplójában megjegyezte, hogy: *„Az angolt, ki e gyönyörű hegymászásban társam volt, innét még azon nap más tetőre hívtam, de hasztalan. Utazá-*

sában is különbözik másoktul az angol; nemcsak látni, nemcsak élvezni akar, de jól élni is, és a comfortablerűl semmiért le nem mond; például ha ma fölment egy tetőre, másnap pihen, és minden bár mi könnyű kirándulás után pihenő nap következik, s este és reggel theának, s az ebédnek órája pontosan megtartatik, habár az alatt a felleg jön is, mely a kilátást elfödi így." Az Alpok hegyei elvarázsolják, elragadtatással ír róluk: „*Nem volt bennem holt egy atom sem, s fejemen, közel a fellegekhez, mintegy érzem a láthatlan s meleg áldó kezet. Bizony mondom nektek, Istenhez voltam közel, mert bár nem láttam öt, de az üdvösséget éreztem.*" 1837 őszén érkezett vissza Bécsbe európai körútjáról.

*

Szemere Bertalan naplójában leírja a Faulhorn csúcsának meghódítását:

A szomszéd tetőkrül a magasb völgyekbe összehullt hótenger, mely folyó tajtékként a hegyközekből néha a zöld síkig kicsordul, jegesnek (glacier) neveztetik. Több száz lábnyi mélységben tornyosodván össze, a nap heve meg nem olvaszthatja ugyan, de olvaszt belőle, s a hó ily félolvadásban válik faggyá. Sűrűn emelkedő fehér pyramisai, mintha a köröskörül álló havasoknak mintái volnának, vagy mintha egy felütött fehér sátortábort látnánk; jégvölgyecskéi pedig messzire kékellenek, mik alatt tompa mély hangon csörög a patak, mely az olvadás hideg vizét a völgybe s valamelyik tóba viszi. Én a Wetterhornt s a Schreckhornokat elválasztó völgy jegesét, az úgynevezett felső-jegest látogatám meg, s midőn jégboltozatába búvtam, meglepetve érzém magam, mint talán még soha nem. Két teremből áll, egyik a csarnok, másik a szentek szente. Igen, a kéklő jégkristályok teljesen hasonlók azon kék felhőkhöz, mikkel s miként gyermekkoromban festve láttam a mennyet, az Úr hajlékát, s fejem e helyen egészen meg-

Dokumentum: Lipcse. Péter kapu. William French acélmetszete Albert Henry Payne rajza alapján (Magyar Történelmi Képcsarnok). *Közölve: Utazás külföldön.* Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Szerkesztette, válogatta és sajtó alá rendezte: Steinert Ágota. Budapest, Helikon Kiadó, 1983.

Dokumentum: Vendôme oszlop (Párizs). B. Metzerith acélmetszete C. Reiss rajza alapján (Magyar Történelmi Képcsarnok). *Közölve: Utazás külföldön.* Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Szerkesztette, válogatta és sajtó alá rendezte: Steinert Ágota. Budapest, Helikon Kiadó, 1983.

zavarodott, nem tudtam megszabadulni a képzelettől, hogy az égi lakot látom. Hiszen mennyezetkristálya tiszta s bele mélyen látni, mint üvegbe, mint a tiszta vízbe fenekén az éggel, mint az ég mély derűjébe; a láthatlan vízpára, mint egy magasb világi lég érinti arcunkat, s a hűvösb légmérséklet akaratunk ellen némi reszketést éreztet velünk, – mit érzeni szoktunk valami nagynak közelében. Árnyékban kevéssé fénylik e hely, benne szent homály uralkodik; de mikor belopódzik a nap, ragyog mint gyémántlak – fényből látszanak állni a falak...

Utunk fölfelé buján teljes legelőkön vitt keresztül; a frissen vágott fű különösen édes jó szaggal tölté be a levegőt; sok munkással találkozánk, mindenik kaszát, gereblyét, villát víve s egy kecskét vezete, mely, mint egy élő tejkorsó, azért legel közel, hogy minden pillanatban friss italt adjon. A tehenek a hegyoldalakban s szirtgerinceken szabadon s nem őrizve lézengtek, s itt-ott a mélységek s ormok előtt fakerítvények állítvák a marhákat megóvni a leeséstül. Festőileg tűntek föl elszórva s távol egymástól a pásztorházak; lakóik, kik idefönn töltik az egész nyarat, óhajtva várják az utast, s ha éhezel, kaphatsz tejet és sajtot, s ha örülsz, vehetsz emléket a szép napokrul. Egy hegyoldalbul gyönyörű harmóniai zengést hallék, milyen az esti szellő által meglendített üvegharangoké; gondolván a pásztor zenél, fölmásztam a hegyre. Csalatkoztam; a teheneken lévő különféle nagyságú harangocskák bájzengése volt, s a rendetlen, véletlen mozgás egész melódiákat kivert. Ez isteni természet keblében a mi buta kolompjaink zörgése káromlás volna – ez imádság.

Négy-öt órai mászás után végre fölértünk a Faulhornra, mely 8140 lábnyira van a tenger fölött. Tiszta idő lévén, lapján, mint egy toronynak tetején álltam, honnét köröskörül látom feküdni alattam a roppant várost még sok más tornyokkal; egy fölséges körben érzém magamat, melyet a vésztől égig csapkodott tengerhullámokként egymásra tolakodó bércek és hegyek képeztek

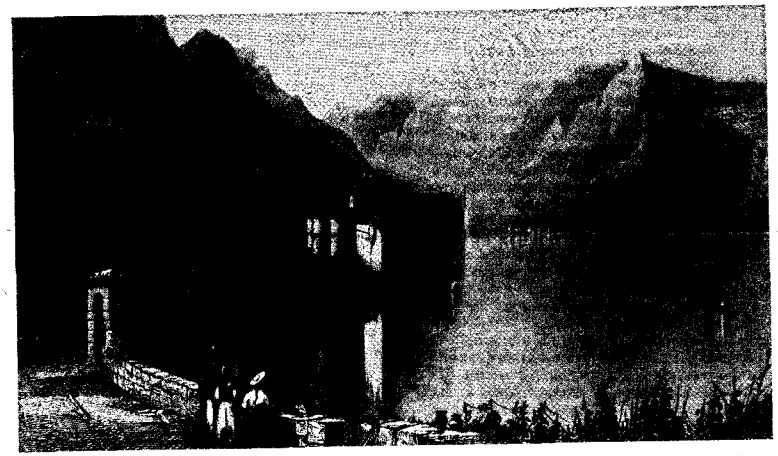

Dokumentum: Genfi-tó. Chillon vára. Közölve: *Utazás külföldön.* Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Szerkesztette, válogatta és sajtó alá rendezte: Steinert Ágota. Budapest, Helikon Kiadó, 1983.

– legszéle a távolban összefolyt a mennyel s bezárta a nagy színt. A legkitűnőbb csúcsok seregét beláttam, gyönyörű tisztán kimetszett alakkal a kék ég azúrjában, a vad Pilatot Luzern vidékén, a híres Rigit a waldstätti tó fölött, a sötét Niesent, s közel előttem a Magas-Alpok sorát, a Wellhornt, a Wetterhornt egész a Mittaghornig, s a mindeniknél magasb sugár Finsteraarhornt, elszaggatott, kettétördelt, meghasgatott oldalaikkal...

(F Berna, Szeptember 13-án, 1837.)

Közölve: Szemere Bertalan: *Utazás külföldön.* Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Szerkesztette, válogatta és sajtó alá rendezte: Steinert Ágota. Budapest, Helikon Kiadó, 1983, 402–414. old. Online forrás: http://mek.oszk.hu/02900/02933/02933.htm#9

Jegyzet

1 Szemere Bertalan 1869. évi 14. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL XV 20.2 A13 0146 (Dunamelléki Református Egyházkerület – Budapest Kálvin tér).

Eötvös Loránd

Eötvös Loránd báró Budán született 1848. július 27-én, és Budapesten hunyt el 1919. április 8-án.[1] Apja Eötvös József báró író, politikus, anyja Rosty Ágnes.

Fizikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1873), rendes (1883) tagja, majd elnöke (1889–1905), kultuszminiszter (1894. június 10. – 1895. január 15.).

*

A neves tudóst már gyermekként vonzották a magas hegyek. Tizennyolc évesen az Alpok második legmagasabb hegycsúcsát, a 4633 m magas Monte Rosa Dufour csúcsát mászta meg.[2] Egyetemistaként az Alpok és Dél-Tirol hegyeit járta. Később az Alpok több, addig meg nem hódított hegycsúcsát is megmászta. Később a Dolomitok csúcsai vonzották: a Cadin csoport szirtjei és a Sexteni-Dolomitok sziklarengetege. Még életében csúcsot neveztek el róla a Dolomitokban: a délnyugati Cadin-csúcs a Cima di Eötvös (Eötvös-spitze, 2837 m). 1878-ban a Sexteni-Dolomitok híres sziklahegyének, a Zwölferkofelnek a főcsúcsát, a 3094 m magas Hoher Zwölfert (tizenkét-órás hegycsúcs) is megmászta. Majd ezt követte a sziklahegy többi sziklacsúcsa, a 2965 m magas Sextener Rotwand (tizes), a 3092 méteres Elkerkofer (tizenegyes) és a 2699 m magas Einserkofel (egyes). 1884 júliusában elsőként jutott fel vezetőjével, Michael Innerkoflerrel a megmászhatatlannak tartott Croda da Lago északi csúcsára (2716 m). Bucsek Henrik hegymászó, az ELTE

tudományos főmunkatársa szerint Eötvös Loránd *„magashegyi túráinak száma legalább 500-ra tehető. Legkevesebb 110 önálló csúcsot mászott meg. Első megmászásainak száma – ha a hágókat is beleszámítjuk – kb. 25-30 lehetett. Kb. ugyanennyi csúcsra mint második, harmadik vagy negyedik jutott fel. Ő maga mondta el egyszer, hogy a Croda da Lagot, a Zinnéket és a Sorapist 15-15 alkalommal mászta meg, a Monte Cristallot 19-szer. A Cadin csoportnak minden egyes csúcsát és hágóját megmászta."*[3] Fiatalkori utazásairól három naplószerű feljegyzést készített, mely részben az 1864. évi felvidéki útját, az 1866-os svájci és az 1869. évi tiroli utazását tartalmazza rajzokkal kiegészítve. 1888-ban megalakult a Magyarországi Kárpát Egyesület Budapesti Osztálya, melynek első elnöke lett. Nyolc éven át elnöke volt a Magyar Turista Egyesületnek. Eötvös lányai, Rolanda és Ilona is a magyar hegymászók hírnevét öregbítették a Dolomitokban elért elsőrendű teljesítményeikkel. 1901-ben elsőnek hódították meg a Tofana di Rozes hatalmas, 3225 méter magasságban lévő délkeleti falát.

Dokumentum: Átkelés a gleccseren. *Lelőhely:* Magyar Bányászati *és* Földtani Szolgálat (226. számú fotó).

Dokumentum: Eötvös Rolanda és Ilona a Monte Cristallón. *Lelőhely:* Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat (173. számú fotó).

Eötvös Loránd levele édesapjához, Eötvös Józsefhez:

„Kedves atyám!

Talán hibáztam, midőn a Monte Rosát megmásztam, hibáztam ha nem is a partia veszélyessége, de annak drágasága miatt; de a kísértés erőmet kimutathatni, s meg-mászva Európa nagyságra nézve második, kilátásra nézve pedig első hegyét, a Matterhornt s a vidék többi kolosszális hegyeit lábaim alatt láthatni, nagyobb volt semhogy legyőzhettem volna. – Magas hegyre mászni nem oly gyermekes élvezet, mint az az első pillanatban feltűnik, s még most is, noha expedicionk nem a legszerencsésebben végződött e napot életem eddigi legélvezetesebb napjának tartom; költőibb élvezet ennél nincs! – 12-én Reggel 2″ keltettek fel vezetőink, Joseph Moser, Joseph Lauber és Félix, s noha fejünk fölött még csak néhány csillag pislogott s egészen ködd el voltunk körülvéve, a legnagyobb bizalommal öltöztünk fel. – 3″-kor eleség, kötelek, csáklyák és baltákkal fegyverkezve, már a ház kapuja előtt állottunk, két angol és vezetőivel, 3″ kik a Monte Rosát 10-én mászták meg, s kik e napon egy új Gleccser-pass-t kisértettek meg, együtt indultunk. Lassankint tisztult s midőn 3″ a Riffelsee-hez értünk, – az a Matterhornt és a csillagos eget már egész tisztán tükrözte vissza. – Utunk a Gorner graton le a Gorner-gleccserre vezetett, ezen keresztül jöttünk 5″-kor a Plattjere; eddig volt utunk az angolokkal közös, s egy kis reggeli után elváltunk; később láttuk őket céljukat elérni s a Lysspass megnyílóira lemenni. – Reggelink közben az idő tökéletesen kitisztult, a csillagok halványultak s noha a napot nem; de a csúcsokon annak pírját már láthattuk – szükségessé vált a kék pápaszem, melyet aztán hazajövetelünkig fenntartottunk. – A Platóról az út kis megszakasztással (Auf'm Fels) az Utern'Sattel-ig a magas hóval födött Monte Rosa Gleccseren visz keresztül. – Összekötöttük magunkat következő sorban: Lauber – Én – Moser – Sándor –

Dokumentum: Hotel Schluderbach (Carbonin, Olaszország), Eötvös hegymászó expedícióinak kiindulópontja.

Félix, s így haladtunk folyvást térdig hóban a Sattel-ig 9″. – Az út nehézsége, és a mi esetünkben, a rettenetes hófuvatagok és hideg miatt kellemetlensége itt kezdődik; a déli oldalon egy szikla mögé bújva; honnét a Montblanc már egész kolosszalitásában tűnik elő, pihentünk ki – s ebédeltünk több mint 13000 p. lábnyi magasságban. – Minden eleség és felesleges portékát itt hagytunk s 10-kor a nagy munkára indultunk. – Csaknem 45 foknyi emelkedéssel jégbe vágott lépcsőkön emelkedtünk – a szél oly erősen és a hó miatt oly hidegen fújt, hogy igazán nem láttam s nem hallottam csak vezetőink bíztató »Coura-ge« kiáltásait; Néha, ha egyik másik elbotlott „Attend" s ha újra minden rendbe volt »En avant«. 10-kor az Ober'n Sattel-nál voltunk, (13 900 p. l.) – ott, hogy kissé erőnkhöz térjünk újra a délí oldal sziklái közé bújtunk; a fogvacogtatás itt rettenetes volt, különösen Sándor és Félix, kiknek a szél kalapját is elfújta, képeztek egy szánalomra méltó csoportot. – Utolsó erőnkkel mentünk még magasabbra és végre a »Kamin«-ban sziklákhoz érhettünk; a kilátást a szél miatt a csúcson magán nem, csak itt élvezhettük – s élvez-

tük a mennyiben merev tagjaink megengedték, a csúcs melyet megmásztunk a legmagasabb (Dufour-Spitze 14284) párisi láb. – A kilátást, melynek határt csak nyugat felé a Montblanc szab leírhatatlan időm teljes hiánya miatt lejövetelünk is, mely szerencsésen ment végbe 5 óra alatt. Le Riffelhausba, melynek lakosai egész napon át néztek, 5″-kor délután jöttünk meg. A szerencsétlenség melyet előbb említettem meg, csak az, hogy Sándor kezét, lábát stb. elfagyasztotta s most minden további utazásra képtelen – nekem semmi bajom.

Mentségemül még megemlíthetem, hogy 1852 óta, midőn a Monte Rosa D. S. először mászatott meg már 400-nál többen voltak fönn, sokan az idén is, s épen l0-én 4 partia; s mindeddig semmi szerencsétlenség nem fordult elő. – Egy ily megmászás költsége egy emberre nézve 80–90 frank.

Zermatt 1866 Sept. 13."

Közölve: Kis Domokos Dániel: A *csúcson. A hegyek szerelmese – Báró Eötvös Loránd.* ELTE Eötvös Kiadó, 1998, 101–102. old. Online forrás: http://real.mtak.hu/50690/7/kdd_eotvos_konyv_real.pdf

Jegyzetek

1 Eötvös Loránd 1919. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: BFL XXXII.1. A. VIII. kerületi 1919. évi 1236. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzés (3108. kötet).

2 *„Folyó hó 26 és 27ike reám nézve lehetőleg legélvezetesebben folyt el, 26ika a Piz Languard megmászása, melyen magunknak, mint erős gyaloglók, igazi reputatiót szereztünk, a partiat, mely föl 4 1/2, lefelé pedig 3 órát vesz rendesen igénybe, minden fáradság nélkül 2 1/2 és 1 1/4 óra alatt jártuk meg. – Ezáltal lábainkhoz bizalmat nyerve mertünk csak a híres Diavolezza tourra felkerekedni – az út a Morteratsch gletscheren keresztül visz Isla Persához, egy a gletscherek közt emelkedő sziklához, melynek növényzete a csilogó jég közt csodálatos; innét a virágok."* (Eötvös Loránd Eötvös Józsefhez írt levele, Zermatt, 1866. szept. 13.)

3 Bucsek Henrik: „Eötvös Loránd a hegymászó". *Fizikai Szemle,* 1969. augusztus, XIX. évfolyam, 8. szám, 243. old.

Kodály Zoltán

Kodály Zoltán (Kodály Zoltán Vilmos) 1882. december 16-án született Kecskeméten,[1] és Budapesten hunyt el 1967. március 6-án.[2] Apja Kodály Frigyes vasúti hivatalnok, anyja Jaloveczki Paulina.

Zeneszerző, zenetudós, zeneoktató, népzenekutató, 1943-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 1945-ben rendes taggá választották. 1946 és 1949 között az MTA elnöke és tiszteletbeli tagja volt.[3] Háromszor tüntették ki Kossuth-díjjal (1948, 1952, 1957).

*

Kodály Zoltán, csakúgy mint Bartók Béla, gyakorlott hegymászó és természetjáró volt. Természetszeretetük azonban nem egyszerű kedvtelés volt, hanem egyfajta életfilozófia, mely befolyásolta a testkultúrájukat[4] és életmódjukat.[5] Nézeteikre a századelő életreform-mozgalmai voltak hatással,[6] melyeknek célkitűzése az egészséges életmód volt: *„Az itteni élet formájában sok van, ami az én életideámhoz kell... Tornázás közben rájön az ember, hogy sejtelme sincs saját magáról és elkezd érdeklődni anatómia, izmok stb. iránt"* – írja Kodály 1908-ban, egy Drezda melletti gyógyszanatóriumból Bartóknak.[7] *„És ami a fő, kezdek tájékozódni a világon t.i. egy csomó ilyen hely van még, lehet, hogy jobb is. Ezentúl a nyaraimat, ahogy csak lehet, meztelenül töltöm. Egész újjászületik az ember ettől. A legokosabb, amit tehetnél, ez: hagyd a fenébe az utazgatást, (mindig felöltözve, hor-*

reur!) siess ide, itt a legjobb alkalom megkezdeni a levegő fürdést, mert művészet az, óvatosan kell kezdeni. Ölts szandált, dobd el a kalapot és vetkezz le! Kezdjünk új életet ezen a korhadt földön." A zeneszerző a „Magyar testnevelés" című írásában is hosszasan taglalta a mozgás fontosságát, a test és a lélek, a torna és a tánc, a zene és a mozgás kapcsolatát: *„A zene és testmozgás ősi kapcsolatai a civilizációban erősen meglazultak. Ha most magasabb síkon megpróbáljuk helyreállítani, ahol lehet: nem visszafelé megyünk az ősállapot felé, hanem előre a civilizációból a kultúra felé."*[8] Az első világháborúig Svájc hegyeit járta, melyekről azt vallotta, hogy *„A hegyeknek hangjuk van."* Természetvízióját talán az öttételes ciklust tartalmazó, szöveg nélküli női kórusműve, a *Hegyi éjszakák* közvetíti a legkülönlegesebben. 1908 nyarán Zürichből Milánóba „sétált az Alpokon át", de bejárta Erdély és a Tátra hegyeit is. Rendszeres látogatója volt a budai hegyeknek, a Hármashatár-hegynek, a Kecskehegynek, a Gugger-hegynek és Hűvösvölgy lankáinak. Tanítványa, Szabolcsi Bence írja: *„Közte és a hegyvidék közt titkos és szoros összefüggések, mély rokonsági szálak szövődtek; Kodály és*

Dokumentum: Kodály a Tündér-sziklán (1910ca) *Lelőhely:* Kodály archívum.

Dokumentum: Kodály a svájci hegyekben. *Lelőhely:* Kodály archívum.

egész élete, egész műve a szabad levegőhöz, földhöz, a tájhoz, de főleg a hegyekhez kapcsolódott. Én úgy éreztem, hogy a hegyeken keresztül fogom őt valaha megérteni, őt a mindenkinél titokzatosabbat, kiismerhetetlenebbet és varázslószerűbbet. Úgy is neveztük néhányan, a hegyi varázsló."[9]

A fellegjáró zeneszerző különösen a Mátrát szerette. Alkotásaiban is kifejezte iránta való csodálatát: *Mátrai képek, Missa brevis*. Első feleségével 1954-től volt rendszeres lakója a Galyatetőn lévő Nagyszállónak. Utolsó éveit is Galyatetőn töltötte, ahol a Mátraszentimre-Galyatetői Római Katolikus templom rendszeres látogatója volt. Harmóniumán szólalt meg először 1942-ben a *Csendes mise*, melyből a *Missa brevis* orgonaváltozata, majd 1948-ban a zenekari változata készült. Tiszteletére nevezték el Kodály-templomnak az épületet.

Dokumentum: Kodály a svájci hegyekben. *Lelőhely:* Kodály archívum.

Egyik vallomásában így ír a hegyek iránti vonzalmáról: *„A hegyek utáni vágy mindig élt bennem, de csak nagy sokára elégíthettem ki. A Kis-Kárpátok láncát Galántáról messze kékellőnek, Nagyszombatból kissé közelebbinek láttam, de csak évek múlva tiporhattam. Akkoriban nem volt szokás kirándulni. Diáktársaim sosem mozdultak ki a városból. A szőlőtulajdonosok gyermekei nyáron a szuhai szőlőkben laktak, ott mint vendég én is megfordultam, de messzebb menni, pláne gyalog, nem volt szokás. Egyik társamra, mint csodabogárra néztünk, mert vakációban körüljárta a Balatont. Még később is, mielőtt Svájcba juthattam, és sokat bolyongtam a hegyeink közt, magános utaimon egyetlen egyszer találkoztam három debreceni diákkal, a Gyömbér tövében, de a tetejére nem mentek.*

Súlyos mulasztása volt akkori nevelésünknek, hogy sohasem ösztönzött országjárásra. Diáktársaim nem ismerték az országot közvetlen környékükön kívül. Minket, öcsémmel, apánk, mint vasutas, el-elvitt nyári utazásaira. Láttuk a Vág völgyét, Kassát, Kolozsvárt, Brassót, a millenniumkori Pestet. Egy nyarat resicai rokonoknál töltve, ízelítőt kaptam az ottani hegyekből. De a komoly hegyjárás későbbi évekre maradt."

Kodály Zoltán: *Születtem Kecskeméten* (1965)

Közölve: Kodály Zoltán – Visszatekintés III. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok. Közreadja Bónis Ferenc. Budapest, Argumentum, 2007, 53. old.

Jegyzetek

1 Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8T-QMP

2 Kodály Zoltán 1967. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: Budapest Főváros Levéltára: XXXIII. 1. a. XII. kerületi halotti anyakönyv 1967. évi 577. folyószám alatti bejegyzés [4603 kötet].

3 1949-ben visszaminősítették.

4 Hívei lettek mindketten az ún. „nap- és levegőkúra mozgalomnak" (Licht und Luft). Szabolcsi Bence és Bartha Dénes: *Liszt Ferenc és Bartók Béla emlékére.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955, 284. old. (Zenetudományi Tanulmányok III.)

5 *Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére.* Szerkesztette Fizel Natasa és Nóbik Attila. Szeged, 2014. In: Pethő Villő: „Kezdjünk új életet ezen a korhadt földön." Életmódreform Kodály életében. Online forrás: https://www.researchgate.net/publication/296639996_A_gyermekfenykepezes_Reisman_Mariann_munkassagaban.

6 Nézeteire Mensendieck 1900-ban *Körperkultur der Frau* című kötete is hatással volt, mely a huszadik század első évtizedeiben világszerte nagy érdeklődést váltott ki.

7 Legány Dezső: *Kodály Zoltán levelei.* Budapest, Zeneműkiadó, 1982, 43. old.

8 *Kodály Zoltán – Visszatekintés* III. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok. Közreadja Bónis Ferenc. Budapest, Argumentum, 2007, 57–58. old.

9 Szabolcsi Bence: „Kodályról és Bartókról." In: *Kodály és a hegyek.* Közreadta Bónis Ferenc. Budapest, Zeneműkiadó, 1987, 399–340. old.

Bartók Béla

Bartók Béla (Bartók Béla Viktor János) a Torontál megyei Nagyszentmiklóson (ma Sînnicolau Mare, Románia) született 1881. március 25-én. New Yorkban (Manhattan) hunyt el 1945. szeptember 26-án. Apja id. Bartók Béla mezőgazdász, szakíró, igazgató tanár, anyja Voit Paula.

Posztumusz Kossuth-díjas zeneszerző (1948), zongoraművész, zeneakadémiai tanár, népzenekutató.

*

„Azt hiszem, tudom mi lesz hasznára B.[élá]nak. Egész meg kell változni az életmódjának, be kell őt vezetni a fény és nap és levegő gyönyörűségeinek országába..." – írja Kodály Zoltán a barátjáról, Bartók Béláról.[1] Nem véletlen, hogy a két fiatal zeneszerző híve lett a huszadik század elején indult „nap- és levegőkúra mozgalomnak", mely fontosnak tartotta a testmozgást, túrázást és a szabadban való tartózkodást.[2] Bartók leveleiből is kiderül, hogy törékeny fizikuma ellenére szenvedélye lett a hegymászás. 1908-tól, ha szerét ejthette, rendszeresen kirándult és túrázott, és erre zenei gyűjtőútjai is bőven adtak alkalmat. Az erdélyi Topánfalváról írja 1911-ben, hogy *„Csudálatosan szép helyeken járok – még ha semmi eredménye se volna utamnak, akkor se bánnám. Fenyvesek közt, óriási havasok, zuhogó patakok: kocsin is, szánkón is, gyalog is. Nekem ez egészen új, még sosem jártam télen vad-erdős vidéken..."* [3] Több kép is megörökítette Bartókot kezében hegymászó bottal, a jellegzetes köpenyében,

kalapban és túrabakancsban, ahogy egy magas hegy csúcsán áll, de szekérrel vagy lóháton is sokat járt megközelíthetetlen hegyi falvakban és településeken. A harmincas években svájci és olaszországi hegyi túrákat megtéve, az Alpokban barangolva is hódolt a természetjárás örömeinek. Az általa meghódított csúcsok egyike a Thomas Mann *A varázshegy*éből ismert Schiahorn volt a maga 2715 méter magasságával. A sziklás, meredek hegy a Svájc keleti részében lévő Davos magaslati gyógyhelyének egyik legkiemelkedőbb csúcsa volt. Húgának írt levelében lelkendezve számolt be erről az élményéről: *„Ma a ½ szanatórium egész napra kirándult, vagyis kihágott egy 2400 m. magas hágóra, én onnan továbbhágtam egy 3150 m. magas hegyre. Persze a hágóig és vissza autón ment az egész társaság egy orvossal egy ápolónővel, kámforral, patikával, miegymással. Szép volt, mindenki nagyon örült. (A gyerekről szóló információkért külön*

Dokumentum: Bartók Béla levele húgának, melyben beszámol a 2715 méter magas Schiahorn csúcs meghódításáról (1927. augusztus 11.). *Közölve:* Bónis Ferenc: *Élet-képek: Bartók Béla.* Budapest, Balassi Kiadó, 2006, 350. old.

Dokumentum: Bartók Béla a fiával, Péterrel (Solda, 1934.) *Jelzet:* MTA BTK Zenetudományi Intézet Bartók Archívum Ft.261.a.

köszönet.) D. arca tarkára vált a hágón. Vad vidék, csupa szikla, kőgörgeteg és hó. Ez a Schiahorn, 2715 m.; kétszer voltam rajta, gyönyörű kilátás kb. 120 km átmérőjű körzetben. Szép út vezet fel, csak néha kell 4 kézláb mászni."[4] Néhány évvel későbbi levelében már az olasz Alpokban lévő Solda csodálatos világáról mesél testvérének: *„Továbbra is jól érezzük magunkat: 5 napig többé-kevésbé esős idő volt, most megint 2 nap óta gyönyörű, tökéletesen felhőmentes. Tegnap 2800 m.-re másztunk Péterrel és átnéztünk Svájcba. Láttunk az Ortlerről leszakadó lavinákat, fantasztikus sziklákat, átmentünk egy »félelmetes« gleccseren (no, kavicsokkal volt szelídre betakarva), Péter nagyon boldog volt. Most megint sietünk kisebb sétára: a napsütés vár..."*[5]

*

Kisebbik fia, Péter is megemlékezik apja hegyek iránti szeretetéről:

„Ahogy visszaemlékezett, régebben alig volt olyan nyár, amikor ne töltött volna el valamennyi időt az Alpokban, ahonnan mindig felfrissülve tért haza és ez a hatás kitartott az év hátralévő részében. De azért voltak kivételes esetek, amikor a körülmények nem tették lehetővé az utazást. Az ilyen, Alpok nélküli nyarak után nem volt ugyanaz az ember, az egészsége nem tartott ki a tél folyamán, s a következő nyáron már semmiképp sem engedte meg, hogy bármi meghiúsítsa a nyaralását. Ha fönn volt a hegyekben, akkor minden rendben jött, egészen a következő nyárig. A magasságnak döntő jelentősége volt: apám igyekezett 1800 méter körül megválasztani a szálláshelyét; azok között a körülmények között ugyanis biztos volt a gyógyulás, ami nem lett volna lehetséges a tengerszinten, vagy a kevesebb mint 200 méterrel a tengerszint fölött fekvő Budapesten."

Közölve: Bartók Péter: *Apám.* Budapest, Editio Musica Budapest, 2004, 69. od.

Jegyzetek

1 Legány Dezső: *Kodály Zoltán levelei.* Budapest, Zeneműkiadó, 1982, 44. old.

2 „A hagyományos tánckultúra metamorfózisa a 20. században." In: Sófalvi Emese: „Új dolgok szerelmese." A népi kultúra és az életreform elemeinek megjelenése Bartók művészetében. Tudományos szimpózium a Magyar Táncművészeti Főiskolán. 2010. június 10–11. Magyar Táncművészeti Főiskola, 2012. Online forrás: http://mte.eu/sites/default/files/in-line-files/2010%20szimp%C3%B3zium.pdf

3 *Bartók Béla levelei.* (Az utolsó két év gyűjtése) Szerkesztette Demény János. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1951, 92. old.

4 *Bartók Béla családi levelei.* Szerkesztette: ifj. Bartók Béla. Budapest, Zeneműkiadó, 1981, 408. old.

5 Uo. 543. old.

TERMÉSZET ÉS SPORTIMÁDOK

SPORT FÖLD ALATT ÉS FÖLD FELETT

„Nem vagy háromezres futó. A szúrás nem szűnik. Fuldokolsz a pálya nem-is-túl meredek emelkedő szakaszain. Zöldülsz, tántorogsz és be kell futnod 128-iknak a sok mazsola mögött. Mire jó ez? de csak csinálod, csinálod. Aztán akkor, megint túl egy holtponton, ez a megutált egészen-más-dolog egyszerre megint szép lesz. Olyan újfajta szépsége lesz, amiről nem tudtad, hogy ilyesmi létezik."

(Ottlik Géza)

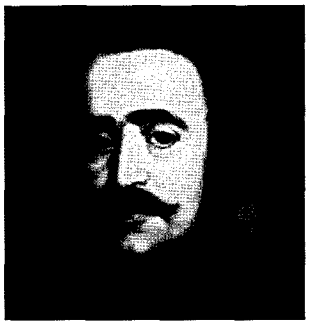

Széchenyi István

A grófot sokféle sportág érdekelte.[1] Különösen az evezés keltette fel az érdeklődését.

Amikor 1818-ban Törökországban járt, több evezős csónakot, „kajik"-ot látott. Megfigyelései alapján leírta az evezős és vitorlás eszközöket. Naplójában így ír róla: *„A caique-ok, amelyekkel Scutariba és Terapiába, Bujukderébe ect. ect. menni szokás, igen elegánsak. Igen jó, kemény fából készülnek, de olyan könnyűek, hogy ha csak kicsit is mozgolódik bennük az ember, folyton azt kockáztatja, hogy felborul. Erős hullámzás biztosan összezúzná, amint mindjárt léket ütne benne, ha csak súrlódna egy falhoz vagy sziklához. Eleinte egyetlen utas sem fog megbarátkozni ezzel a caique-kal – már csak a kényelmetlen testhelyzet miatt sem, amelyet egyfolytában tartania kell, ha nem akar felbillenni és a bárkással örökké vitatkozni. Különösen kényelmetlen ez a pozitúra Konstantinápolyban, ahol, mint mondtam, az unalommal küszködő utasnak más nem nyújthat élvezetet, csak a város környéke és fekvése."*[2] Később pedig, 1822-ben Wesselényi Miklóssal Angliába figyelt fel a Temzén a 6–12 fős evezős bárkákra, valamint a modern 8 evezős hajókra és a kecses kajakokra.[3] A következő évben jelen voltak az első Oxford-Cambridge egyetemek evezősregattáján, ahol újabb tapasztalatokat gyűjtöttek. Wesselényi erről ezt írta naplójába: *„Az ifjúság nagy része kint a folyamon volt csolnakázni. Mely szép dolog ezen ízléssel épült csolnakokkal a vízen játszadozni s mely derék, mely erőt adó gyakorlás s mozgás ez az ifjúságnak."*

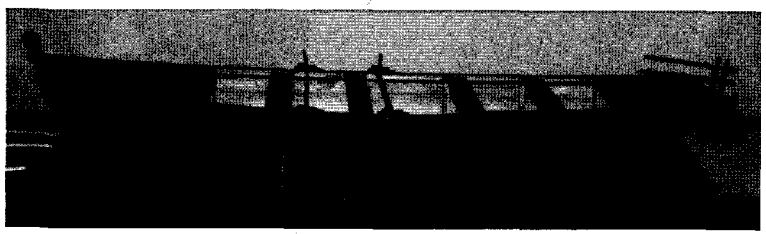

Dokumentum: Széchenyi István Julietta nevű csónakjának makettje. Lelőhely: Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum. Belvizi tengeri- és folyam-tengeri közlekedési gyűjtemény, leltári szám: 40.2014.1.1.

Széchenyi is itt kedvelte meg az evezést. 1824-ben Angliából evezőshajót rendelt, amely 1826-ban érkezett meg Pozsonyba. Ez év május 6-án innen írta Wesselényinek: *„A hajó megjött, holnap bocsátkozik a vízbe".* Első nagy evezős túrájára egy évvel később, 1827. május 16-án került sor. Ekkor két angol barátjával Bécsben szállt vízre, és Louise nevű hajójával pár óra alatt megtette a Pozsonyig tartó utat. Ez az evezés az „első hazai evezőstúra". Első al-dunai útjára 1830. június 24-én került sor, melyen Beszédes József vízmérnök és Waldstein János gróf kíséretében tanulmányozta a Duna hajózhatóvá tételét a Fekete-tengerig. Magukkal vitték Széchenyi *Juliette*-re keresztelt sportcsónakját és a *Desdemona* nevű utazó bárkáját. Útjuk nagy részét Széchenyiék végigevezték. Naplójában az eseményről többek között a következő olvasható: *„Június 30-án a Desdemonát Orsováig kísérő csajkások (folyami határőrök) csónakjával versenyre keltünk. Velük együtt indult két negyed-csajka, amelyen 16 fő evezett. A Juliettel, amelyet Putnick kormányzott, én, Waldstein, Seva és Semoda eveztünk, nagyon könnyen vertük meg őket. ...öt és egynegyed óra alatt eveztünk meg egy akkora távolságot, mint kb. Esztergomtól Pestig."*

Széchenyi István és Károlyi György grófok protektorkodásával alakult meg 1840. november 16-án a Pesti Hajós Egylet, mely egy „csónak kikötőhely" létesítését kérte Pest Város Tanácsától a Casino előtti Duna-parton. A Tanács 1842-ben adott engedélyt a kért kikötőhely, a *Csolnakda* létesítésre,[4] mely Clark Ádám irányításával készült el.[5] A Pesti Hajós Egylet *(Csolnakda)* megalakulásával[6] rövid időre fellendült az evezősélet.[7] Az 1843. március 19-én tartott első hazai evezősversenyről a *Honderű Szépirodalmi és Divatlap* is beszámolt: *„Ugyancsak múlt vasárnap igen érdekes látmányt nyújtott egy fogadás' következtében a Margitszigettől le a casino' irányáig tartott csolnak-verseny. A versenyzők voltak Béla (angol yacht), Carolina (szinte az) és egy velenczei módra készült gondola. Az elsőben ült Clark ur (a hídépítő), evezett négy idevaló munkás; másodikban ült Barry ur (angol), s evezője négy angol vala, a harmadikon pedig négy olasz katona (kik csónakászok voltak). Első nyertes Béla, a második pedig Carolina lön. Sebességűk valóban bámulandó vala..."*[8] A *Csolnakda* azonban nem volt hosszú életű, 1844-ben hivatalosan megszűnt a pártoló tagok szűkmarkúsága miatt.

*

Dokumentum: Széchenyi Desdemona nevű utazó bárkájáról fennmaradt tusrajz, mely az al-dunai hajóútján készült, mellette Julietta nevű csónakja látható. (Online forrás: http://www.shipmodell.com/index_files/SHIPMODELL_DESDEMONA.htm) *Közölve:* Széchenyi István és Waldstein János keleti utazása 1830-ban. Kiadta, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Kálnoky Hugó. Budapest, Franklin-Társulat, 1942, 64–65 old.

Széchenyi István 1827. május 16-i naplóbejegyzése első nagy evezőstúráját örökítette meg:

„Mr. Marnebyvel és Mr. Halifax-szal hajómon a práterbeli Lusthaustól 3 óra 52 perc alatt pozsonyi hídig utaztam.

16th May 1827.

Memorandum – Count Széchenyi, Monsieur Halifax Co. Monsieur Barneby left the Lusthaus in the Prater at Vienna at ¼ before six o'clock this morning in Count Széchenyi's two-oared boat with a Pilot to steer – and arrived at the Bridge at Prestbourg at twenty three minutes before ten o'clock; having performed the voyage in three hours and fifty two minutes. – The Boat is this Day christened Louisa – [Memorandum – gróf Széchenyi, Hallifax és Barneby urak Bécsben a Práterbeli Lusthaustól indultak ma reggel 1/4 órával 6 előtt gróf Széchenyi kétevezős kis hajóján egy kormányossal – és a pozsonyi hídhoz érkeztek 23 perccel 10 óra előtt, befejezvén az utazást 3 óra és 52 perc alatt.

A hajó e napon Louise-nek kereszteltetett.]

Count Széchenyi, John Barneby, Thomas Halifax"

Közölve: Széchenyi István: *Napló.* Válogatta, szerkesztette, fordította Oltványi Ambrus. Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 443. old.[9]

Jegyzetek

1 A turistamozgalom kiemelkedő alakja volt báró Wesselényi Miklóssal együtt Széchenyi István. Meghódította az Etnát, 1818-ban az Olümposz megmászására vállalkozott, 1825-ben pedig a Pireneusokban túrázott. *„Ma fenn voltam az Olympon, az út nagy részét gyalog tettem meg, és kutyául vagyok. Holnap többet."* – írja Széchenyi István gróf a naplójában. A hegy legmagasabb csúcsára, a 2543 méter magas Kartaltepére is felment. Beutazta Angliát, Olaszországot, keresztül-kasul járva Szicíliát. Járt Törökországban és Görögországban. Franciaországban is jelentős távolságokat járt be gyalogosan.

2 *Széchenyi István keleti utazása, 1818–1819.* Györffy Miklós fordítása. Terebess Kiadó, Budapest, 1999. Online forrás: http://www.bibl.u-szeged.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/szech_i/keleti/html/keleti2.htm

3 Széchenyi gróf *„canoe"*, azaz eszkimó kajak leírását a Pesten megjelenő *Gemeinnützige Blaetter* hírlap 1829. december 6-i száma mutatja be: *„A kajik szép, hosszú, elegáns, használata élvezetes az egyéb kiállhatatlan és unalmas vízi járművekkel szemben."*

4 Az első hajósegyletet, az ún. Csolnakdát 1834-ben alapította Széchenyi, mely azonban az első pesti híd felépítésekor feloszlatott. *Vadász és Versenylap,* 1861. május 10. V. évfolyam, 13. szám, 13–14. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/VadaszEsVersenylap_1861/?pg=198&layout=s&query=sz%C3%A9chenyi

5 Baják László: *Gróf Károlyi György közéleti tevékenysége a reformkorban. (1825–1849).* I. rész. Folia historica XVIII. kötet, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993, 116. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/FoliaHistorica_18/?query=cs%C3%B3nakda&pg=117&layout=s

6 A Pesti Hajós Egylet (Csolnakda) létesítésére és működésére vonatkozó iratok. 1841–1842. Magyar és német ny. Korabeli kéziratok, nyomt. A – 124. Széchenyi jegyzetével. 73 db. 129 f. Poss. -154.: Sz.M. 1001. (Körmendy Kinga: *A Széchenyi-gyűjtemény* [A MTAK kézirattárának katalógusai 9.], 1976, 44. old.)

7 Fia, Széchenyi Béla gróf 1877-ben egy nagyszabású tudományos expedíciót szervezett Közép-, és Kelet-Ázsiába. Célja, ahogy azt kötetének előszavában is írja: a *„tudomány előmozdítása, jelesen a felkeresendő határok geographiai és geologiai kutatása és gyűjteményszerzés".* Olyan tudósok segítették munkájában, mint Lóczy Lajos geológus, Bálint Gábor nyelvtudós és Kreitner Gusztáv geográfus. Közölve: *Gróf Széchenyi Béla Keletázsiai útjának tudományos eredménye. 1877–1880.* I. kötet. Budapest, Kilián Frigyes Egyetemi könyvárus bizományában, 1890. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SzZsVadKonyvgy_66_1/?pg=16&layout=s

8 *Honderű* (Szépirodalmi és Divatlap) 1843. március 25, 12. szám (szombat), 414. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Honderu_1843_1/?query=evez%C5%91&pg=433&layout=s

9 Később ezt az utat kormánybiztosként többször is végigjárta.

Lenhossék Mihály

Lenhossék Mihály (Lenhossék Mihály József Adolf) Pesten született 1863. augusztus 28-án,[1] és Budapesten hunyt el 1937. január 26-án.[2] Apja Lenhossék József orvos, anatómus, egyetemi tanár, anyja Bosány(i) Emma.

Orvos, anatómus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező (1897), rendes (1903) tagja, majd igazgatója (1933), tiszteletbeli elnöke (1934), több külföldi egyetem és akadémia tanára, illetve tagja volt. A Budapesti Kir. Magy. Tudomány Egyetem Orvostudományi Karának dékánja (1906–1908), az egyetem rektora (1914–1915).

*

A tudós lelkesedett a barlangkutatásért, mert fontos kutatási területével, az őslénytannal volt szoros kapcsolatban.[3] Mint ahogy egyik művében, *Az ember helye a természetben* címűben is írja: *„Az ősember, kivált a jegesedések hideg időszakában, a barlangokra volt utalva. S hogy valóban élt is itt az ősember, azt már eddig is beigazolták azok a nagyérdekű ásatások, melyeket az utóbbi években szorgalmas barlangkutatóink hazánk különböző barlangjaiban, különösen a Miskolcz környékbeliekben végeztek s amelyek már eddig is nagy mértékben felkeltették fényes eredményeikkel a külföld érdeklődését is."*[4] Lenhossék több régészeti lelet vizsgálatában is részt vett, például a répáshutai Balla-barlangban talált gyermekcsontokban is, melyeket 1909-ben Hillebrand Jenő talált meg.[5] A Magyarhoni Földtani Társulaton belül megalakult Barlangkutató Bizottság[6] az 1912. április 20-án megtartott ülésén elnökévé választotta a jeles anatómust. A Bizottság 1913. február 20-án Barlangkutató Szakosztállyá alakult, melynek elnöki teendőivel megbízták, míg a titkári teendőket Kadić Ottokár[7] látta el.[8] Nem véletlen, hogy a Szakosztály alakuló ülésén „a jégkorszakbeli ősember maradványainak kutatását" tűzte ki célul a hazai barlangokban. Lenhossék érdeme, hogy az irányítása alatt összeállt, 126 tagból álló barlangkutató csapat rendszeres barlangkutatásokat végzett, és feldolgozva a hazai barlangok adatait, összeállította a magyar barlangok kataszterét. Az így összegyűjtött és tudományosan feldolgozott őslénytani leleteket a szaküléseken bemutatták. A Szakosztály egy kétnyelvű folyóiratot is indított *Barlangkutatás* címmel, melynek beköszöntőjében Lenhossék kifejtette, hogy *„A barlangtani dolgozatokon kivül a barlangokból kikerült anyag őslénytani, embertani, ősrégészeti és más irányú megismertetését is közölni fogják."*[9] A folyóiratban magának a tudósnak is jelent meg ősembertani tanulmánya „A piltdowni koponyaleletről",[10] a korabeli újságok pedig többször is beszámoltak arról, milyen barlangokat látogatott meg. 1913 augusztusában például

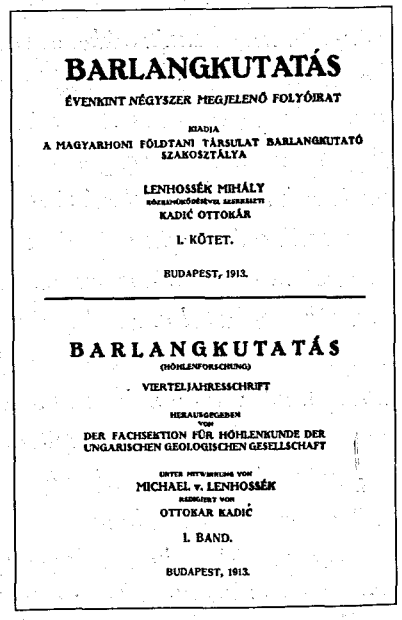

BARLANGKUTATÁS

ÉVENKINT NÉGYSZER MEGJELENŐ FOLYÓIRAT

KIADJA
A MAGYARHONI FÖLDTANI TÁRSULAT BARLANGKUTATÓ SZAKOSZTÁLYA

LENHOSSÉK MIHÁLY
KADIĆ OTTOKÁR

I. KÖTET.

BUDAPEST, 1913.

BARLANGKUTATÁS
(HÖHLENFORSCHUNG)

VIERTELJAHRESSCHRIFT

HERAUSGEGEBEN
VON
DER FACHSEKTION FÜR HÖHLENKUNDE DER UNGARISCHEN GEOLOGISCHEN GESELLSCHAFT

UNTER MITWIRKUNG VON
MICHAEL v. LENHOSSÉK
REDIGIERT VON
OTTOKAR KADIĆ

I. BAND.

BUDAPEST, 1913.

Dokumentum: A Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya folyóiratának, a *Balangkutatás*nak 1913. évi címoldala a Szakosztály választmányi tagjaival. *Közölve: Barlangkutatás,* 1913. I. kötet, 3. füzet, 152. old.

az Esztergom megyei Bajót község határában lévő Öregkő-barlangot nézte meg többedmagával.[11] Lenhossék a Barlangkutató Szakosztály elnökségéről végül 1916. május 31-én lemondott.

*

Lenhossék Mihály írása a barlangi festményekről:

„...A jégkorszakbeli ember művészi tehetségének meglepő tanujeleit ismerjük valami két évtizede. A történelemelőtti korszakkal foglalkozó tudomány egyik legmegkapóbb fejezete ez s érdekességét csak növeli, hogy sok benne még a megoldatlan rejtvény. Ezeknek a megfejtéséhez, úgy látszik, nem elég a tudós alapossága és éleselméjüsége, hanem itt nem egyszer inkább a költő képzeletére volna szükség. A palaeolith-kor második feléből s különösen a végéről csodálatos freskószerü barlangi és sziklai festmények maradtak reánk. Az őskori barlanglakó ember szenvedélyes festő volt, barlanglakásának falait szerette festményekkel és vésett rajzokkal ékesíteni. És az a csodálatos, hogy ezek az alakítások nem is olyan kezdetlegesek, nem is olyan gyermekes ákombákomok, mint hinnők, hanem hogy nagy részük kiváló megfigyelő tehetségről, biztos kézről, művészi érzékről és bizonyos technikai ügyességről is tanúskodik, úgy hogy egy részük még a mai mérték szerint is művészi alkotásnak minősíthető... Az őskori ember festményeiben szerette a nagy, széles vonásokat, a hatalmas arányokat. Az állatok egy része több méter átmérőjű, de vannak egészen kis rajzok is. A barlang oldalfalainak magasabb helyén és a tetőn levő rajzok elkészítéséhez állványra volt szüksége; ezt nyilván a barlangba vitt fatörzsekből, vagy szikladarabokból rakta össze magának.

Biztosra vehetjük, hogy a festéshez nem minden diluviumi barlanglakó értett, hanem hogy akkor is voltak már úgyszólván hivatásszerű festők, a kik talán barlangról-barlangra vándoroltak, hogy szolgálataikat a barlang lakóinak felajánlják. Bizonyos az is, hogy egy-egy barlang rajzait nem egy ember készítette, hanem vagy többen festettek rajta egyszerre, vagy pedig több nemzedék dolgozott egy-egy barlang freskóin.

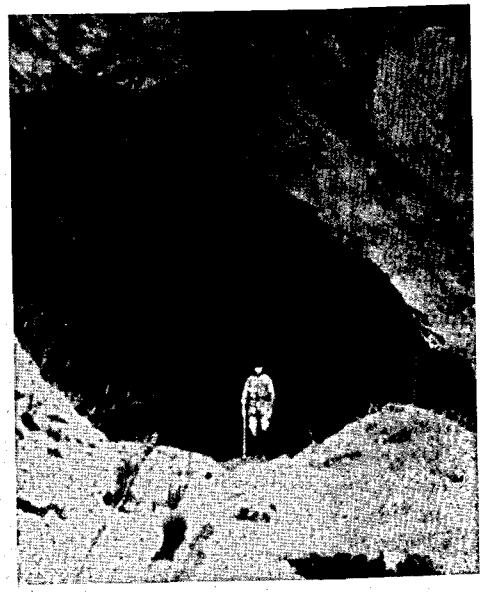

Dokumentum: Korabeli felvétel a répáshutai Balla-barlang bejáratáról. In: Lenhossék Mihály: „A jégkorszakbeli emberről" (befejező közlemény). II. „A diluviumi ember csontmaradványai". *Közölve: Természettudományi Közlöny,* 1912. március 1, XLIV. kötet, 549. füzet, 250. old.

A legnehezebb kérdés, hogy mi volt e rajzok és festmények czélja? Ha csak egy pár apró kis rajzról volna szó, még talán elhihetnők, hogy az ősember csak kedvtelésből, vagy barlanglakásának csinosítása czéljából készítette, vagy készíttette őket, de e festmények hatalmas méretei arra utalnak, hogy itt az esztétikai gyönyörködtetésen kívül más oknak is kellett szerepelnie. Talán az a babonás hite volt az ősembernek, hogy az állatok lefestésével mintegy hatalmába keríti őket s ezzel vadászatát reájuk eredményesebbé teszi..."

Közölve: Lenhossék Mihály: „A jégkorszakbeli ember kultúrája. A jégkorszakbeli ember művészetéről" (befejező közlemény). *Természettudományi Közlöny,* 1912. május 1, 44. évfolyam, 553. füzet, 383–385. és 395–396. old.

Jegyzetek

1 Lenhossék Mihály 1863. évi 283. folyószám alatti születési anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL XV 20.2 A118 0313 (Esztergomi Római Katolikus Főegyházmegye – Budapest Belváros).
2 Lenhossék Mihály 1937. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL XXXIII.1.a. VIII. kerületi 1937. évi 211. folyószáma alatti halotti anyakönyvi bejegyzés.
3 Néhány tanulmánya a témával kapcsolatban: „A jégkorszakbeli emberről." *Természettudományi Közlöny*, 1912. február 1. XLIV. kötet, 547. füzet. 129–147. old. és 548. füzet, 161–182. old., továbbá 549. füzet, 245–266. old.
4 Lenhossék Mihály: „Az ember helye a természetben." *Természettudományi Közlöny*, 1913. július 1. XLV. kötet, 581. füzet, 517–570. old. Kötet alakjában is megjelent: Budapest, Franklin Társulat Kiadása, 1915, 63. old. (Kultúra és Tudomány) Online forrás: http://mek.oszk.hu/08200/08275/08275.pdf
5 Jelentés a Balla-barlangban folyó ásatásról, az előkerült leletekről, a sztratográfiai vizsgálatokról, valamint arról, hogy Hillebrand cikke a *Földtani Közlöny*ben fog megjelenni, míg Lenhossék Mihályt arra kérték, hogy a „leleteket" az Akadémián mutassa be. A Földtani Intézet az ásatás 500 koronás költségét megduplázta. (Répáshuta, 1911. 03. 31.) Jelzet: MTA Kézirattár: Ms 262/ 185. 23. Kadić Ottokár Herman Ottóhoz címzett levelei.
6 Közölve: *Földtani Közlöny*, 1912. november-december, XLII. kötet, 11–12. füzet, 935–936. old. Online forrás: http://epa.oszk.hu/01600/01635/00106/pdf/Foldtani_kozlony_EPA01635_1912_11-12.pdf
7 Kadić Ottokár kezdte meg 1906 novemberében a Szeleta-barlang feltárását, és 1907 májusában találta meg az első kőeszközt. Forrás: *A Suba-lyuk barlang. Neandervölgyi ősember a völgyben.* Szerkesztette Baráz Csaba. Eger, Büki Nemzeti Park Igazgatóság, 2008. 3. és 9. old. Online forrás: http://lithosphera.hu/wp-content/uploads/2013/06/suba-lyuk.pdf
8 *Barlangkutatás – Höhlenforschung*, 1913. 1. kötet, 2. füzet, 83. old., Online forrás: http://epa.oszk.hu/02800/02848/00002/pdf/EPA02848_barlangkutatas_1913_2_082-086_105-106.pdf
9 *Barlangkutatás – Höhlenforschung*, 1913. 1. kötet, 1. füzet, 1. old. Online forrás: http://epa.oszk.hu/02800/02848/00001/pdf/EPA02848_barlangkutatas_1913_1_01-02_31-33.pdf
10 *Barlangkutatás – Höhlenforschung*, 1914. 2. kötet, 1. füzet, 1-18. old. Online forrás: http://epa.oszk.hu/02800/02848/00005/pdf/EPA02848_barlangkutatas_1914_1_01-18_39-42.pdf
11 *Az Ujság*, 1913. augusztus 14. XIV. évfolyam, 193. szám, 10. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/AzUjsag_1913-08_1/?query=%22lenhoss%C3%A9k%20mih%C3%A1ly%22%20elhunyt%20barlang&pg=387&layout=s

Lovik Károly

Lovik Károly (Lovik Károly Adolf) Budapesten született 1874. március 9-én,[1] és ugyanitt hunyt el 1915. április 19-én.[2] Apja Lovik Adolf jogtudós, anyja Radler Mária.

Író, újságíró, lapszerkesztő, neves lószakértő.

*

„Lovik, az úrlovas, aki mintha bricseszben, egyik kezében lovaglóostorral írt volna elegáns, dandys és mélyen melankóliás beszélyeket. A barbizoni festőiskola nagy művészének, Paál Lászlónak lombszíneire emlékeztető tájakban ügetett a Lovik-beszély hőse, a magányos lovas, aki a távoli kürtszóra és elviharzott érzések hallali-rikoltására figyelt az erdő és az irodalom magányában" – írta róla Márai Sándor. Az író, aki mindössze 41 évet élt, igen termékeny volt. Több regényt és novelláskötetet hagyott maga után, s mindemellett egy szakkönyvet is, mely a lovassport történetével foglalkozik. Jövedelme inkább lovas szakértelméből származott, mint az írásaiból. Komolyan érdekelte az ún. hippológiai, azaz a lólélektan-kutatás, de a vadászati tudása is kiemelkedő volt. 1904-től haláláig, 1915-ig laptulajdonosa és egyben felelős szerkesztője volt a *Vadász- és Verseny-Lap*nak.[3] Külföldi[4] és magyar szaklapokban sokat publikált a lótenyésztésről és lósportról. „A budapesti gyöp története"-t, mely 1827-től 1905-ig dolgozta fel a lóversenysport történetét, lapjában adta közre.[5] Halála után 34 szemelvényben közölték *Könyv a magyar lóról* címmel hátrahagyott munkáit.[6] A versenysport-

ban az 1903–1907. években vett tevékenyen részt. Ekkor vezette báró Tornyay Schosberger Lajos versenyistállóját, melynek legendás lova, a Kapus nyerte el 1904. augusztus 20-án a tizenhatodik Szt. István-díjat. De nevéhez fűződnek többek között Bajmesternek (Gr. Károlyi Gyula emlékverseny, 1905), Tatagyöngyének (Schönaui díj, 1905), Kikeletnek (Igazgatósági díj, 1906) Gretchennek (Tenyésztők díja, 1907), és Rascalnak háromszori Király-díjbeli győzelmei is. A Magyar Lóverseny Adatbázisa (Galopp adatbázis) szerint többször is tartottak Lovik Károly tiszteletére emlékversenyt.[7]

*

„Gyermekkorom óta nagy szeretettel foglalkoztam a lóval, vele tudtam érezni, gondolkodni, örömmel töltött el, ha csodálatos lelki életébe pillantottam s ló hátán éltem át legszebb óráimat.

Dokumentum: Lovik Károly Kapus nevű lovával, az 1904. augusztus 20-i Szent István-díj győztesével. *Közölve: A Hét,* 1904. XV. évfolyam, 35. szám, címoldal.

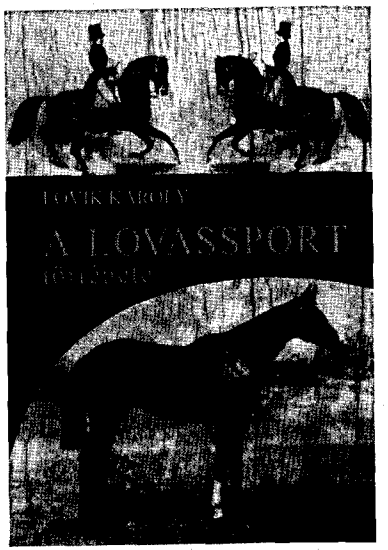

Dokumentum: Lovik Károly *A lovassport története* című kötetének borítója. Budapest, Noran Kiadó, 2000, 116. old. (Századok Legendái).

Apró munkáimban mindig szeretettel foglalkoztam a lóval s iparkodtam róla a sablontól eltérő képet rajzolni, megpróbáltam e gyönyörűen domestikált állat belső világát az olvasó elé vinni, hogy ugy mondjam: emanczipálni. Nem tudom sikerült-e ez; nekem mindenesetre kettős hasznom volt belőle. Az egyik az erkölcsi, hogy egy rejtett világ titkait ösmertem meg, egy köztünk járó, mégis ösmeretlen életet tanulmányozhattam s a természettudósok hatalmas reveláczióit végigélvezhettem. Csupa uj lélek, csupa uj charakter, csupa uj szin; van-e ennél szebb szórakozás a világon? A másik előny az anyagi volt. Anélkül, hogy észrevettem volna, egyszerre a hippológia kellő közepén voltam; megtanultam mindazt ami lótenyésztésre, versenysportra vonatkozik s komolyan fogva fel a lenézett területet, úgyszólván akaratom ellenére szakértőnek fejlődtem ki. Nálunk az emberek azért járnak ki a lóversenyre, hogy mulassanak, izguljanak és főként: nyerjenek. Én nem akartam se mulatni, se izgulni, se nyerni; én termékennyé akartam tenni az ingoványt, meg akartam belőle élni szorgalom és tudás révén, én pályának néztem a versenyügyet, pályának, a melyhez éppen annyi tanulás, akarat és ambiczió kell, mint más élethivatáshoz. S mig mások kihörpintvén az öröm serlegét a futtatás utáni estén öszszetörték a poharat, én a versenyügy szellemébe iparkodtam ha-

tolni, meg akartam érteni a sebesség titkát, meg akartam keresni a sport rugóit, bele próbáltam tekinteni a természet műhelyébe, hogyan forr ki benne az állati életerő és ambiczió, meg akartam magamnak magyarázni a ló physiológiai és psychológiai életét és álmatlan éjjeleket töltöttem e kérdések feszegetésével."

Közölve: A Hét, politikai és társadalmi szemle. 1915. augusztus 28. XV. évfolyam, 35. szám, 557–558. old. Online forrás: http://misc.bibl.u-szeged.hu/19264/1/a_het_1904_035.pdf

Lovik Károly: „A lovas-sport." *Századok legendái,* 1913. július.

Jegyzetek

1 Lovik Károly 1874. évi 53. folyószám alatti keresztelési anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL XV 20.2 A6 0334 (Budapesti Evangélikus Egyházközségek – Budapest Deák tér).

2 Lovik Károly 1915. évi halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: HU BFL XXXIII.1.a 1915 évi VI. kerületi 766. folyószám alatti ak. bejegyzés. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HT-XCMQ-VM-S?i=130&wc=92Q5-4WP%3A40678301%2C51865101%2C1077264904&cc=1452460

3 *Vadász- és Verseny-Lap, egyszersmind az országos lótenyésztés lapja.* 1904. október 5. XLVIII. évfolyam, 96. szám, 1. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/VadaszEsVersenylap_1904/?query=%22Lovik%20k%C3%A1roly%22&pg=662&layout=s

4 Pl. a *Deutscher Sport, Sport-Welt, Allgemeine Sportzeitung, Sport, Jockey, The Sportsman* s más szaklapok hasábjain.

5 Lovik Károly: „A budapesti gyöp története." *Vadász- és Verseny-Lap,* 1905. január 1. XLIX. évfolyam, 1. szám, 10-52. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/VadaszEsVersenylap_1905/?pg=13&layout=s

6 Uo. 1915. 59. évfolyam, 61. szám – 1917. 61. évfolyam, 25. szám.

7 Például 2006. szeptember 10-én, 2007. szeptember 9-én és 2008. augusztus 23-án tartottak Lovik Károly emlékversenyt: http://data.kincsempark.com/php/geredmeny.php?id=3901

Rejtő Jenő

Az író sokféle sportágat kedvelt. Tizenévesen leginkább az ökölvívás érdekelte, melyet ki is próbált. A Budapesti Atlétikai Klub (BAK) ökölvívó szakosztályában Székely József volt az edzője, aki a következő sorokkal emlékezik vissza Rejtővel történt első találkozására: *„A Damjanich utca és az Aréna út sarkán lévő Andrássy kávéház szuterén helyiségében, a BAK ökölvívó-szakosztályában voltam edző, amikor egy napon lejött hozzám barna csíkos öltönyben egy lomha járású, magas, vállas fiú, hogy ő bokszolni szeretne. Jól van, mondtam, menj az öltözőbe és vetkőzz le. Két perc múlva meztelen felsőtesttel, kék fürdőnadrágban és magas szárú tornacipőben jött vissza a ringhez."*[1] Itt, az edző elmondása szerint, baleset is érte, Székely az egyik edzésen egy jól irányzott jobbegyenessel eltörte az orrcsontját. Rejtő a Spárta Atlétikai Klub ökölvívó szakosztályánál is jelentkezett. Ennek talán az lehetett az oka, hogy egy ideig szünetelt a BAK ökölvívó szakosztályának működése, és sok játékos átment a Spártába.[2] A szakosztály vezetője, Tusák László is rácsodálkozott, hogy ez a „fura figura" hogy bírhatja ezt a kettős feladatot. De, mint kiderült, nemcsak az Andrássy kávéház helyiségében működő BAK-nak és a Spárta ökövívó szakosztályának volt tagja, hanem a Ferencvárosi Torna Clubnak is. Legendás teherbírásáról a következőképpen nyilatkozott Szigeti Lajosnak, a Fradi Európa-bajnok bokszolójának: *„Tudod, öregfiú, az én gondolataim már elsősorban az íráson járnak. Sokan azt hiszik, könnyen dolgozom, pedig a legtöbbször nehezen szülöm meg a regényeimet.*

Dokumentum: Az atléta termetű Rejtő Jenő a siófoki strandon (jobbról a harmadik). *Közölve:* Thuróczy Gergely: *A megtalált tragédia. Rejtő Jenő emlékére.* Budapest, Szépmíves-PIM, 2016, 23. old. (Képes emlékezet-sorozat. Kabályi József ajándéka.)

Nagyon kell a kikapcsolódás. Tisztában vagyok azzal, hogy a ringben nem lesz belőlem semmi. De azért csípkedem magam." Sajnos mind ez ideig nem kerültek elő az ökölvívására vonatkozó hivatalos dokumentumok. Érdekelte az írót más sport is, például a futball. 1937 áprilisában beszámolót írt a torinói olasz–magyar futballmeccsről a *Színházi Élet*nek.[3] Cikkének a „Szomorú vasárnap" címet adta, mert, mint ahogy írja: *„...jött a dráma. Mégpedig történelmi dráma: mindenki unatkozott. Egyik csapat rosszabb volt, mint a másik. Egyik csapat volt a magyar, a másik az olasz. Ilyen válogatott mérkőzést a legöregebb nézők sem láttak még. Az olasz közönség kifütyülte a saját csapatát. A vendégcsapatnak is jutott a füttyből..."*

*

Rejtő Jenő mintha magáról írta volna az *El a pokolból* című regényének előszavában a következő sorokat:

„Fred Hartmann, Európa nehézsúlyú boxbajnoka, másnéven a Német Pampák Vad Bikája egy nagy fehér kövön ült és csendben sirdogált. Még csak nem is azzal a férfias tragikummal művelte ezt, amellyel végeredményben minden ember sírva fakadhat egy különös alkalomkor, akkor is ha boxbajnok: még csak azt sem lehet mondani, hogy a sírás ritka momentum volt az életében, mert Fred Hartmann (a Német Pampák Vad Bikája) ez idő tájt gyakran sirdogált, egy beteges ember elkeseredésével, lehetetlenül és szentimentálisán.

Talán felesleges az Európa-bajnok könnyezését bővebben indokolnom, ha bevallom, hogy ez a tragikusan leírt, kitűnő sportember én magam voltam."

Közölve: Rejtő Jenő: *El a pokolból.* Budapest, Literária Kiadóvállalat Kft., 1934, 62. old.

Jegyzetek

1 Hámori Tibor: „Piszkos Fred és s többiek. Rejtő Jenő életének történetei." *Népsport,* 1981. január 17. XXVII. évfolyam, 14. szám, 6. old.

2 „A BAK csábítással vádolja a Spártát." *Sporthírlap,* 1923. július–december (14. évfolyam, 55–119. szám) 1923-07-30 / 62. szám. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sporthirlap_1923_2/?query=BAK%20%C3%B6k%C3%B6lv%C3%ADv%C3%B3-szakoszt%C3%A1ly&pg=61&layout=s

3 Rejtő Jenő: „Szomorú vasárnap." *Színházi Élet,* 1937, 19. szám, 19. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Szinhazi Elet_1937_19/?query=rejt%C5%91%20jen%C5%91%20meccs&pg= 18&layout=s

Radnóti Miklós

Radnóti Miklós (Glatter Miklós) 1909. május 5-én született Budapesten.[1] Abda községben halt meg 1944 novemberében.[2] Apja Glatter Jakab utazó kereskedő, anyja Grósz Ilona.

Költő, publicista, műfordító.

*

„Karcsú, sovány teste aszténiásan törékenynek látszott, pedig igazában kisportolt, sőt egyenesen szívós volt, könnyed, harmónikus lépésekkel járt, fürgén mozgott" – írja egykori egyetemi évfolyamtársa, Baróti Miklós a költőről.[3] Tolnai Gábor irodalomtörténész, aki 1930 szeptemberében másodéves egyetemistaként ismerte meg Radnótit a szegedi egyetemen, rendkívül szívósnak és izmosnak látta.[4] A költő, ellentétben az eddig kialakított képpel, szeretett sportolni. Már középiskolás korában futballozott és futott. 1923 és 1927 között az Izabella utcai fiú felsőkereskedelmi iskolában tanult. Ebből az időből való az a fénykép, ahol az iskola labdarúgócsapatában látható. A futballcsapatban centert játszott. Az 1927–1928. évi reichenbergi (Liberec) textilipari szövőtanfolyamon tanuló társainak, Berner Miklósnak és Rusznyák Lászlónak a visszaemlékezései is azt bizonyítják, hogy a költő rendszeresen sportolt. Tőlük származik az a felvétel, ahol több társával együtt Radnóti, akkor még Glatter Miklós, is látható mint váltófutó. Leveleiből is kiderül, hogy szeretett úszni, síelni és ródlizni is. *„Cseh és német évfolyamtársaival futballozott és atletizált, fel-feljárt a vadregényes*

Dokumentum: Az Izabella utcai felsőkereskedelmi labdarúgócsapata 1925–26-ban. Alul középen labdával az ölében: Schwott Lajos (kapus), a második sorban balról az első: Radnóti Miklós (centercsatár). *Jelzet:* MTA Kézirattár: 2660/186 Radnóti-hagyaték (Bohus Magda ajándéka, az eredeti kép lelőhelye ismeretlen).

Dokumentum: A reichenbergi 1928. évi városi váltófutás alkalmával készült fotó. Balról jobbra: Ungvár Lajos, Radnóti Miklós, Berner Miklós, Stern Aladár, Pich Artur, Groszmann Sándor és Fleischer István. *Jelzet:* MTA Kézirattár Ms 2660/187 Radnóti-hagyaték

Dokumentum: Radnóti Miklós sportérmei, amelyeket futball, pingpong, tenisz és atlétikai eredményeiért kapott. *Lelőhely:* RaM – Radnóti Miklós Művelődési Központ – Radnóti emlékszoba. (A sportérmék közzététele a Budapest Főváros XIII. Kerületi Önkormányzat, RaM– Radnóti Miklós Művelődési Központ engedélyével történt.)

Ještědre."[5] Feleségével, Gyarmati Fannival, barátaival és ismerőseivel készült korabeli felvételek túrázás, sízés és evezés közben örökítették meg.

*

A tizenéves Radnóti az alábbi levelet Reichenbergből írta 1927. december 6-án egykori tanárához, Hilbert (Komlósi) Károlyhoz.

„... jól élünk mi itt fiúk, kicsit léhán, kicsit kölcsönkérésből és mindig pénz nélkül. Most egy pár hét óta nagyon kellemes, méteres hó fekszik a hegyekben és kijárunk síelni.

Ez gyönyörű, igaz, hogy egy párszor már veszélyben volt a nyakam. De már egész jól megy. Sokszor egyedül is kimegyek, már a kapu előtt fel lehet csatolni a léceket, olyan a hó. A múltkor egy két napos túrán voltunk 4 magyar és valahogy elkevertünk, elvergődtünk egy kocsmába, ahol képeslapokat írtunk és a bélyegről láttuk meg, hogy már Németországban vagyunk, a hegyek közt átjöttünk a határon. Persze vonatra nem ülhettünk, mert lefognak, hát sível igyekeztünk visszajutni és így a 2 napból 3 nap lett, és Reichenbergben már megcsinálták a gyászjelentést rólunk. Jablonzból jöttünk vonattal vissza, a Textilhochschule üdvlövései közepette..."

Közölve: Petrányi Ilona: „Radnóti Miklós levelei Hilbert Károlyhoz." *Irodalomtörténet,* 1978. LX. évfolyam, 1. szám, 267. old.[6]

Jegyzetek

1 Jelzet: BFL XXXIII.1a 1909. évi V. kerületi 431. folyószám alatti születési anyakönyvi bejegyzés. (1379 kötet). Utólagos bejegyzés: A gyermek nevét a 42986/1933/II. sz. határozat alapján Glatterről Radnóczira változtatták. *„1945 tavaszán az ostrom utáni fővárosban a költő feleségének első dolga volt, hogy az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminiszterétől, Radnóti fiatalkori barátjától, Erdei Ferenctől kérje a Radnótira való névváltoztatás engedélyezését, hogy mire a költő a deportálásból hazatér, hivatalosan is Radnóti Miklós legyen a neve. Gyarmati Fanni ekkor még nem tudta, hogy Radnóti már hónapok óta halott..."* Miklós Péter: „Glatter, Radnói, Radnóczi, Radnóti – A költő neveiről. Száz éve született Radnóti Miklós". (2009. 05. 07.) Online forrás: http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/05/glatter-radnoi-radnoczi-radnoti-%E2%80%93-a-kolto-neveirol.html#more-20366

2 Radnóti Miklós halotti anyakönyvi bejegyzése. Jelzet: MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára XXXIII. 1. 1946. évi 31. folyószám alatti halotti anyakönyvi bejegyzés. Online forrás: https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR2Q-9WKG?i=61&cc=1452460

3 Baróti Dezső: *Arcképvázlat Radnóti Miklósról.* Közölve: Radnótitól Radnótiról. Szerkesztette Z. Szabó László. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986, 104. old.

4 Tolnai Gábor: „Két találkozás." *Magyar Nemzet,* 1959. május 6. 104. szám, 4. old. Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNemzet_1959_05/?query=izmos%20radn%C3%B3ti%20&pg=35&layout=s

5 Barsi Imre: „Ještědalji rapszódia." *A hét,* 1961. június 18. 25. szám, 584. old., Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Ahet_ 1961_1/?query=radn%C3%B3ti%20mikl%C3%B3s%20futballozott&pg=583&layout=s

6 Online forrás: http://epa.oszk.hu/02500/02518/00213/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1978_01_266-270.pdf

Ottlik Géza

1923-tól a kőszegi katonai iskolában, 1926-tól pedig a budapesti katonai főreáliskolában tanult. Az iskolában versenyszerűen atletizált. Az élsporttól végül is a szíve „mentette meg", pedig jó eredményei voltak. Nyolcadikos korában 25,5 másodperc alatt futotta le a 200 métert, a hűvösvölgyi katonai főreálban pedig sok pályán és sok versenyen vett részt, többek között a régi Széna téri BBTE (Budapesti [Budai] Torna Egylet) pályán, mely a Vasas Sport Club volt, a pesti FTC, MTK és Beszkart pályán, a lágymányosi BEAC pályán és a szigeti MAC pályán. Annak ellenére, hogy kiváló eredménnyel atletizált, keserűen emlékezett vissza sikertelenségeire: *„A futópálya háromszög-alakúra összeszorítva fért csak el és a 200-at éles fordulóval kellett futni. De nem ezen múlt, hogy egyszer majdnem kiestem már az előfutamban. Igazi ellenfeleket kaptam. Sose felejtem el... Ott tanultad meg, a Budapesti (Budai) Torna Egylet régi pályáján, ahol ma az 56-os villamos kanyarog, hogy egy fokkal, egy igazi fokkal, egy méterrel vagy egy másodperccel jobban csinálni valamit, amit szerettél, már egészen más dolog. Nem ugyanaz a dolog jobban csinálva, hanem egy új, nem ismert dolog, amit talán rögtön utálsz. Ha 27 másodpercen belül futni, az kétszáz méteres síkfutás volt, hát 26-on belül futni már nem ugyanaz. És megint egy másik rövidtáv-szám 25-ön belül futni. S ha megvernek vad vidékiek és 24-en belül kell futnod, az már egy másik sportág. Ahhoz korábban kell felkelni. Ki szereti ezt? (Hát meg kell tanulnod elviselni a vereségeket. Végigfutni a távot vert me-*

Dokumentum: Ottlik Géza (balról a második) diáktársaival a Bocskai István főreáliskolai nevelőintézet sportpályáján (1928. április). *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: F.15852.

zőnyben. Egyszer, az FTC pályán, leálltál. Igazad volt, aztán mégis olyan rosszízű lett ettől az életed, hogy soha többé. Mezeizni februárban. Nem vagy háromezres futó. A szúrás nem szűnik. Fuldokolsz a pálya nem-is-túl meredek emelkedő szakaszain. Zöldülsz, tántorogsz és be kell futnod 128-iknak a sok mazsola mögött. Mire jó ez? De csak csinálod, csinálod. Aztán akkor, megint túl egy holtponton, ez a megutált egészen-más-dolog egyszerre megint szép lesz. Olyan újfajta szépsége lesz, amiről nem tudtad, hogy ilyesmi létezik.)" 1929/1930-ban abbahagyta a versenyzést, aminek jórészt egészségügyi okai voltak. Hivatalosan 1930. augusztus 23-án mentették fel a versenyzés alól, mivel megállapították, hogy: *„Akadémiai nevelésre testileg alkalmatlan."*[1] Sportolói pályafutását több művében is megörökítette: *A Valencia-rejtély (Pályákon), Iskola a határon, Buda, Próza.*

*

Az író Réz Pál irodalomtörténésszel folytatott beszélgetésében emlékezett vissza atléta múltjára:

Dokumentum: Ottlik Géza a Bocskai István főreáliskolai nevelőintézet sportpályáján (1928. április). *Jelzet:* Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti és Relikviatár / Képzőművészeti Gyűjtemény, leltári szám: F.15853.

„...Az intézet egyik legjobb atlétája voltam. Magasugróbajnok az alreál végén, futó-, súlydobó – és 16 éves koromban már 100 méteres bajnok. Nyáron civil egyesületben versenyeztem.

Szeretted a sportot?

Versenyezni szerettem. A centiméterrel, stopperórával lemérhető, a salakon elért tiszta, igaz, megfellebbezhetetlen eredményeket szerettem, az atlétikát. Az életben és a labdarúgásban sok függ az erőszaktól, megfélemlítéstől. Korán abba kellett hagynom a versenyzést, mert sportszívet meg gyomorsüllyedést kaptam. Azóta is azzal vigasztalom magam, hogy nem nyertem volna meg az 1932-es olimpián a rövid távokat, és nem futottam volna soha világrekordot. De hát ez persze nem biztos. (Az ember áltatja magát, ugye, mi mást tehet keservében?) Mikor civil lettem, és beiratkoztam az egyetemre, még egyszer elindultam egy versenyen a BEAC-ban, s meg is nyertem a 100 métert „utcahosszal", ahogy mondják, de olyan rossz idővel, hogy sértődötten otthagytam őket, azonmód. Felöltöztem, hazamentem, abbahagytam a költészetet és rövidtávfutást, és áttértem a prózaírásra.

Miért, mennyit futottál?

Nem fontos. Nézd csak, kétévi kihagyás után, minden tréning nélkül...

Mégis, mennyit mértek? Nem emlékszel már rá?

Tizenkettő kettőt! Hogy a fenébe ne emlékeznék. Lehetetlen, gondoltam, de akkor elhittem mégis. Jóval később jöttem rá, hogy mégiscsak lehetetlen volt. A többiek miatt. Alighanem az történt, hogy a magas gát startvonaláról indítottak bennünket tévedésből. Borítsuk hát jótékony homályba az egészet, mert mindenképpen fájdalmas számomra. Akár így volt, akár úgy.

Megkockáztatom a feltevést, hogy akkor is abbahagytad volna a versenyzést, ha 10,9-et mérnek neked a BEAC-ban.

Lehet. Akkor azt képzeltem, hogy az irodalom, a matematika és a filozófia fontosabb és jobban érdekel."

Közölve: Ottlik Géza: „Félbeszakadt beszélgetés Réz Pállal." In: *Próza.* Budapest, Magvető Kiadó, 1980, 26–27. old.

Jegyzet

1 Kelecsényi László: *Otllik Géza életei: A megértés iskolája.* Fapadoskonyv.hu Kiadó (Verlag), 2013. Online forrás: https://books.google.hu/books?id=XydjAgAAQBAJ&pg=PT31&lpg=PT31&dq=ottlik+g%C3%A9za+a+BEAC&source=bl&ots=MDw42pVhkl&sig=EuGiYWz8V_9Mw5Drz8fBKiIe7ug&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiHk_fj4c3ZAhWEtxQKHaKeAuEQ6AEIVjAL#v=onepage&q=ottlik%20g%C3%A9za%20a%20BEAC&f=

Szent-Györgyi Albert

A tudós szeretett sportolni: teniszezett, síelt, kerékpározott, korcsolyázott, úszott, lovagolt, vitorlázott, síelt, valamint vitorlázórepülő és motoros pilóta kiképzésben is részt vett. Motorkerékpárjával 1934-ben európai túrát is tett.

A Budapesti Gyorskorcsolyázó Egylet 1937. október 30. évi választmányi jegyzőkönyvéből az is kiderül, hogy a neves tudós éveken át részt vett mint eredményes versenyező az Egylet munkájában. Virányi Géza, Szent-Györgyi Albert egykori hallgatótársának leveléből[1] megtudhatjuk azt is, hogy 1912-ben, a kolozsvári főiskolai versenyen első helyezést ért el ebben a sportágban is. A keszthelyi Yacht Club adatai szerint bérelt vitorlással versenyzett a Balatonon is. A Magyar Aero Szövetség közleménye szerint 1940. augusztus 1–14-én A, B, és C típusú vizsgát tett vitorlázórepülésből. 1941. augusztus 2. és október 26. között pilótakiképzésben részesült Algyőn, és 1942. november 20-án Ferihegyen utas nélküli sportrepülőgép vezetésére képesítették.[2]

Mint egyetemi oktató, tevékenyen bekapcsolódott az egyetemi sportéletbe is. 1940-ben az Egyetemi Testnevelési Bizottság elnöke, és az új egyetemen létesült SZEAC (Szegedi Egyetemi Atlétikai Club) tanárelnöke lett.

1943-ban vásárolta meg a Vöcsök típusú gépét, amellyel az algyői C vizsgáját letette.

*

Interjú Szent-Györgyi Alberttel a hármashatár-hegyi repülőtáborban, ahol a Nobel-díjas tudós vitorlázórepülői vizsgát tett:

Az újságíró kérdésére, hogy mióta űzi ezt a sportot:

– *Már három hete, sőt, már az A vizsgát le is tettem.*

– Miből állt ez a vizsga?

– *Szakszerűen megmondhatom: Kétszer harminc másodperces egyenes siklás célleszállással. Néhány nap múlva leteszem a B-vizsgát. amely háromszor egyperces repülést követel S-fordulóval és célleszállással, azután pedig már csak a C-vizsga van hátra. Ez ötperces nívó feletti vitorlázórepülés, célleszállással.*

Arra a kérdésre, hogyan jutott eszébe, hogy repülni tanuljon, a professzor így felelt:

– *Semmi különösebb célom nincs vele. Csak nyaralok és sportolok. Fontos szerepe a repülésnek csak az ifjúság körében van,*

Dokumentum: Pados Pál: „Szent-Györgyi professzor, a legújabb »C« vizsgás vitorlázó repülő." *Közölve: Képes Vasárnap* (A *Pesti Hírlap* kiadása), 1940. szeptember 1., IV. évfolyam, 35. szám, 11. old. (Online forrás: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/PestiHirlapKepesMelleklet_1940/?query=c%20vitorl%C3%A1z%C3%B3&pg=458&layout=)

Dokumentum: Szent-Györgyi Albert Urbach László motorkerékpár-versenyzővel 1938-ban Budapesten (Forrás: Fortepan/Kelemen Zsuzsa).

s amint tapasztalom, lelkesedés és tudás szempontjából nincs is hiány a fiúknál. Szép nyaralás ez itt, kint a hegyoldalban. Ha esik az eső, bemegyünk a sátorba, és várjuk, amíg eláll. Ha süt a nap, ha jó szél van, repülünk. Ez a foglalkozásunk most valamennyiünknek. Itt lakunk, itt is sportolunk, itt is alszunk. A sátrakban nincs világítás, olvasni sem lehet, teljes a pihenés. Megvan a manapság sokat hangoztatott „kikapcsolódás" is, mert a tudományt lehelő rideg górcsövek bizony nagyban különböznek a fantáziadús, hófehér, impregnált vászonnal bevont repülőszárnyaktól.

A tudományos kísérletekre terelte ezután az újságíró a szót...

– *Csak semmi tudomány!* – mondotta. – *Most csak sporttal foglalkozom, semmi egyébbel. Minden erőmmel, minden ambíciómmal azon vagyok, hogy mielőbb jó repülő váljék belőlem. Ősszel aztán újra bevonulok az egyetemre, és folytatom a megkezdett, új kísérleteimet. Titkárnőmnek már jó előre kiadtam az utasítást: senkinek sem vagyok ott, mindenkinek tagadjon le, s ha kell, viharágyúval riassza el a látogatókat. Nem különcködés ez, de higgyék el: tudományt nem lehet másképpen csinálni, mint abszolút nyugalomban.*

A professzor ezután beszállt egy egyszemélyes vitorlázógépbe, és elrepült a riport helyszínéről. Vagy hétszáz métert mehetett a levegőben, aztán „kilebegtetett" leszállással leereszkedett a mezőre.[3]

Közölve: „Szent-Györgyi professzor, a sportrepülő." In: Szegedi Egyetemi Tudástár 3. *Szent-Györgyi Albert a Délmagyarországban és a New York Timesban.* Szerkesztette Hannus István. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2014, 130–131. old.

Jegyzetek

1 Virányi Géza levele Szent-Györgyi Alberthez (1937. december 14.) online forrás: https://library.hungaricana.hu/en/view/CSOM_Tan_15/?pg=253&layout=l&query=korcsolya

2 „Megszerezte a hegyvidéki C vizsgát a budai Hármashatár-hegyen és a síkvidéki C vizsgát is Algyőn, amit ugyanitt egy motorosrepülőgép-vezetői jogosítvánnyal is megtoldott." Oktatója Döme Béla volt.

3 Közölve: *Délmagyarország,* 1940. augusztus 8. 16. évfolyam, 179. szám, 3. old. Online forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Delmagyarorszag_1940_08/?pg=54&layout=s

Hajnóczy Péter

Hajnóczy Péter (Hasznos Ödön)[1] író, szociológus Budapesten született 1942. augusztus 10-én,[2] és 1981. augusztus 7-én halt meg Balatonfüreden. Anyja Hasznos Anna, nevelőszülei: Hajnóczy Béla anyagbeszerző és Csátky Erzsébet.

Író, publicista.

*

Hajnóczy Péter 1955 és 1957 között versenyszerűen úszott. Mint mellúszó országos versenyeken dobogós helyezéseket ért el. Egykori tanára, Vászolyi Erik szerint az írót *„Nagy valószínűséggel teljesen lekötötte a vízisport, úszóbajnok szeretett volna lenni, intellektuális vagy művészi ambíciói inkább néhány évvel később jelentkeztek (amikor viszont az úszást hagyta abba)."* A fennmaradt tizenegy oklevél bizonysága szerint többnyire az Óbudai Hajógyár versenyzőjeként ért el területi és országos úszóversenyeken első és második helyezést. Az első okleveleit 1955-ben, mindössze tizenhárom évesen nyerte. 1955 augusztusában szerezte az elsőt a III. kerületi TSB úszóbajnokságon, ahol 50 méteres mellúszásban indult. Ezt követte a Bástya Sportegyesület által rendezett úszóverseny, ahol 1955. szeptember 3-án harmadik helyezést ért el mellúszásban. Ugyanazon év decemberében pedig a Fővárosi Tanács és a Budapesti DISZ Bizottság által rendezett Kilián György úszóversenyen lett ötödik. 1956-ban három oklevéllel tüntették ki az ekkor már serdülő versenyzőként induló Hajnóczyt. 1956 augusztusában

a III. kerületi TSB mellúszó versenyein ért el első helyezést. A következő évben már gyorsúszásban is jeleskedett. A Budapesti Úszó Alszövetség 1957 júniusában megrendezett 100 méteres serdülő- és gyermekúszóversenyén mellúszásban harmadik lett, míg augusztus 3-án az UTTE által rendezett országos versenyen II. helyezést ért el.

*

„Ami engem illet, meg kell mondanom: nem tartoztam a jó tanulók közé, sem az általános, sem a középiskolában. Végül is esti tagozaton tettem le az érettségi vizsgát elégséges eredménnyel, ami bizony nem valami fényes siker. Viszont gimnáziumi tanulmányaim első három évében sportoltam, több versenyt nyertem 50, illetve 100 méteres mellúszásban, aztán egy rövid ideig eveztem is. Versenyzői pályámat az 1956-os események szakították meg: az egyesületből, amelynek tagja voltam, sokan disszidáltak, vagy abbahagyták a verseny-

Dokumentum: Hajnóczi Béla a Fővárosi Tanács és Budapest DISZ Bizottság által rendezett fiú mellúszóversenyen elért eredménye. *Lelőhely:* A Szegedi Tudományegyetem BTK Magyar Irodalmi Tanszékén működő *Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely.*

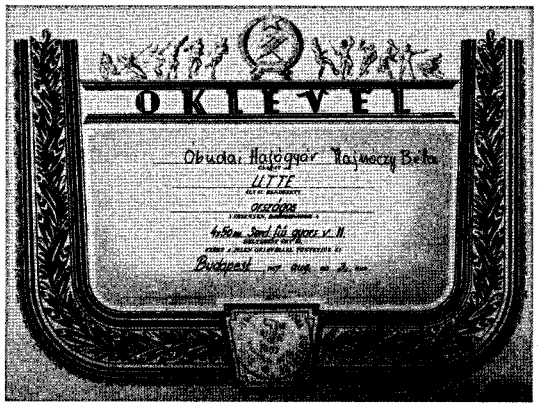

Dokumentum: Hajnóczy Béla az Óbudai Hajógyár versenyzőjeként elért II. helyezése az UTTE által rendezett országos versenyen. *Lelőhely:* A Szegedi Tudományegyetem BTK Magyar Irodalmi Tanszékén működő *Hajnóczy Péter Hagyatékgondozó Műhely.*

zést. Nagyon szerettem azt a kis közösséget – mint versenyző nem tartoztam az utolsók közé –, és nem volt kedvem tovább folytatni az úszást a barátaim nélkül..."

Közölve: Hajnóczy Péter: *A halál kilovagol Perzsiából.* In: *A fűtő – M – A halál kilovagol Perzsiából – Jézus menyasszonya – Hátrahagyott írások.* A kötetet összeállította és gondozta Mátis Lívia. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 310. old.

Jegyzetek

1 Jelzet: Budapest Főváros Levéltára: XXXIII. 1. a. VIII. kerületi 1942. évi születési anyakönyv 6358. folyószám alatti bejegyzés. [2639. kötet]. Az író a VIII. ker. Gyulai Pál utca 2. szám alatti Rókus kórházban született.

2 Édesanyja, Hasznos Anna, amikor Hajnóczy Béla és felesége örökbe akarta fogadni a fiát, nem volt hajlandó hivatalosan lemondani róla, ezzel viszont megakadályozta volna a gyermek adoptációját. Hogy az örökbefogadási aktust jogilag végre lehessen hajtani, hamis keresztlevelet állítottak ki az örökbefogadandó gyermek nevére. Ennek megfelelően az író a keresztlevelében Hajnóczy Béla Ödön névvel szerepel, szülőhelyeként pedig a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Porcsalma község (ma már nagyközség) lett bejegyezve.

X 294146
SZTE Klebelsberg Könyvtár SZEGED 2.

Szenvedélyek, feledést nyújtó kedvtelések, hobbik, különleges képességek. Csifféry Gabriella új könyvében 69 híres magyar művész, tudós, történelmi személyiség alig ismert oldalát mutatja meg az olvasónak. Ki gondolta volna, hogy Beatrix királyné remek sakkozó volt, Jókai szenvedélyes kártyás, Arany János zenét szerzett, Rákóczi bútort készített, Kossuth és Görgei kertészkedett, Táncsics sokat utazott az apostolok lován, Bartók és Kodály hegyet mászott, Rejtő Jenő pedig kiváló bokszoló volt? A fejezeteket életrajzi jegyzetek, idézetek, levéltári dokumentumok színesítik, és eddig jórészt ismeretlen képek illusztrálják.

Csifféry Gabriella Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa több évtizede kutatja és publikálja a magyar szellemi élet jeles képviselőinek írásos emlékeit. A szerző eddig megjelent tizenöt kötetének történeti forrásanyaga jórészt közgyűjteményekben lévő hagyatékokból és feltáratlan kéziratos anyagokból került ki.

3490 Ft

ISBN 978 963 13 6621 1

www.corvinakiado.hu